

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ СЕМЕНА КУЗНЕЦЯ**

БАНКІВСЬКА СПРАВА

Навчальний посібник

**Харків
ХНЕУ ім. С. Кузнеця
2020**

УДК 336.71(075.034)

Б23

Авторський колектив: д-р екон. наук, проф. О. М. Колодізев – вступ, підрозд. 4, п. 4.1, 4.2; канд. екон. наук, доцент О. М. Рац – підрозд. 1, 2, 4, п. 4.3, 4.4; канд. екон. наук, доцент С. М. Киркач – підрозд. 3, 6; канд. екон. наук, доцент К. М. Азізова – підрозд. 5, висновки, глосарій, додатки.

Рецензенти: завідувач кафедри фінансів, грошового обігу і кредиту Львівського національного університету імені Івана Франка, заслужений діяч науки і техніки України, д-р екон. наук, проф. *М. І. Крупка*; проф. кафедри банківської справи Одеського національного економічного університету д-р екон. наук, проф. *В. В. Коваленко*.

Рекомендовано до видання рішенням ученої ради Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця.

Протокол № 9 від 26.05.2020 р.

Самостійне електронне текстове мережеве видання

Банківська справа [Електронний ресурс] : навчальний посібник / О. М. Колодізев, О. М. Рац, С. М. Киркач, К. М. Азізова. – Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2020. – 347 с.

ISBN 978-966-676-812-7

Розкрито теоретичні та практичні основи банківської справи. Розглянуто сутність, завдання та особливості функціонування банківської системи, чинну практику виконання активних і пасивних операцій банків. Досліджено роботу центрального банку та інструментарій грошово-кредитної політики в сучасних умовах економіки. Особливу увагу приділено питанням стабільності банківської системи та механізму регулювання банківської діяльності. Запропоновано практичні завдання із прикладами виконання та тренувальні тести, які дозволяють перевірити засвоєння матеріалу.

Рекомендовано керівникам, фінансовим директорам, бухгалтерам банків, фахівцям з економіки та фінансів, студентам і аспірантам економічних спеціальностей закладів вищої освіти.

УДК 336.71(075.034)

© Колодізев О. М., Рац О. М.,
Киркач С. М., Азізова К. М., 2020

© Харківський національний економічний
університет імені Семена Кузнеця, 2020

ISBN 978-966-676-812-7

Вступ

Ефективне функціонування національної економіки, її розвиток разом із постійним зростанням добробуту населення неможливі без вирішення завдань забезпечення ефективного функціонування банківської системи та її основних елементів – банків. Виступаючи невід'ємною складовою фінансової системи, банки становлять економічні установи зі складною багаторівневою організаційною та фінансовою структурою, що виконують специфічні функції в економіці. Їх успішне функціонування визначається впливом макроекономічних факторів та особливостями управління кожним з них [78].

Протягом останніх років банківська система України функціонує у складних умовах спаду виробництва, високої інфляції та низької платоспроможності населення, що були спричинені політичною нестабільністю та кризовими явищами в економіці. Фінансові результати з початком настання кризи в багатьох банках набули та продовжують набувати негативних значень. Проте причинами такого падіння їх ефективності стали не тільки негативні зовнішньоекономічні умови діяльності, але переважно незадовільний стан банківського менеджменту.

Професійно володіти питаннями діяльності та функціонування грошового ринку та банків зокрема мусить спеціаліст, наділений повноваженням ухвалення економічних рішень у будь-якій сфері народного господарства.

Важливою складовою підготовки висококваліфікованих фахівців з банківської справи є вивчення навчальної дисципліни "Банківська справа".

Банківська справа – одна з найважливіших дисциплін у системі підготовки фахівців зі спеціальності "Банківська справа". Ця навчальна дисципліна формує теоретичну базу для вивчення фахових дисциплін "Фінансовий ринок", "Банківські операції", "Центральний банк і грошово-кредитна система", "Валютне регулювання", "Аналіз банківської діяльності" та ін. Предметом навчальної дисципліни є структура цієї системи як у вітчизняній банківській практиці, так і в межах світового досвіду, механізм здійснення основних операцій банку, робота з мінімізації банківських ризиків.

Метою і завданням навчальної дисципліни є теоретично та на практиці ознайомити студентів з основними елементами банківської справи,

операціями банку, особливостями роботи Центрального банку як головної складової банківської системи. Досягнення мети вимагає визначення таких завдань:

- охарактеризувати діяльність банківських установ в Україні;
- з'ясувати сутність та основні напрями аналізу фінансових результатів діяльності банку;
- узагальнити та охарактеризувати методологічні підходи до рейтингового оцінювання банку;
- дослідити кредитно-інвестиційний портфель банку;
- оцінити ризики банківської діяльності.

Сьогодні в умовах значного погіршення фінансового стану вітчизняних банків особливої актуальності набувають питання аналізу причин і факторів впливу на фінансові результати банківських установ, визначення шляхів стримування їх прибутковості.

Банк – це автономне, незалежне комерційне підприємство. У банку, як і в іншого підприємства, є свій продукт. Продуктом у розглядуваному випадку насамперед є формування платіжних засобів (грошові маси), а також різноманітні послуги у вигляді надання кредитів, гарантій, консультацій, управління майном. Діяльність банку має продуктивний характер. В умовах ринку значення грошей, кредитів незмірно зростає, перетворюючи їх у єдине джерело прискорення виробництва. Банки стають основною ланкою, яка постачає народне господарство додатковими грошовими ресурсами. Сучасні банки не тільки торгують грошима, вони водночас є аналітиками ринку. За своїм місцерозташуванням банки наближені до бізнесу, його потреб, його кон'юнктури, що постійно змінюється. Ринок неминуче висуває банк у число основних ключових елементів економічного регулювання [78].

Зміни останнього періоду визначили потребу в кардинальному перегляді раніше сформованих підходів як до загальної стратегії розвитку банків, так і до підготовки фахівців-професіоналів аналізованого сектора економіки.

Основною метою розроблення навчального посібника є вдосконалення та поглиблення набутих теоретичних знань з практичними компетентностями та навичками діяльності. Тому весь матеріал наведено у двох напрямках – теоретичному та практичному, відповідно до кредитно-модульної системи організації навчального процесу.

Розділ 1. Структурні компоненти банківської системи

1. Теоретичні засади організації банківської системи: сутність, принципи побудови, функції

Мета – розкрити сутність поняття "банківська система", ознайомитись з її структурою, вивчити етапи еволюції, організаційні основи функціонування та фактори впливу на розвиток банківських систем.

Основні питання

- 1.1. Еволюція банківської діяльності.
- 1.2. Сутність банківської системи та її інституційна структура.
- 1.3. Особливості побудови банківських систем у різних країнах.
- 1.4. Роль банківської системи в економічному розвитку країни.

Компетентності, що формуються за темою:

знання: сутність банківської діяльності, особливості виникнення та етапи розвитку банківської системи; організаційні та правові засади діяльності банків в Україні;

уміння: аналізувати елементи банківської системи в економіці; класифікувати банки за різними ознаками; групувати показники діяльності банків за видами здійснюваних операцій; визначати розмір капіталу банку на основі показників балансового капіталу та регулятивного капіталу;

комунікації: вирішення проблемних ситуаційних завдань у професійній діяльності, генерування ідей з урахуванням світового досвіду банківської діяльності;

автономність і відповідальність: використання в практичній діяльності банку наявних системних знань, здійснення дослідницької діяльності.

Ключові терміни: гроші; банк; зародження банківської діяльності; еволюція грошових відносин; банківська система; функції банківської системи; риси банківської системи; банківські операції; види банків; Центральний банк; цінні папери; банківська система України.

1.1. Еволюція банківської діяльності

Сучасний стан банківської справи є результатом попереднього розвитку цивілізацій та націй. У різні історичні періоди банківська діяльність набувала різних форм, а виникнення та розширення банківських операцій, послуг і продуктів відбувалось поступово, відповідно до еволюції грошово-кредитних відносин.

Історія розвитку банківської справи тісно пов'язана з історією діяльності банків і виникненням грошей. Достовірні відомості щодо виникнення перших банківських установ і характер здійснюваних ними позичкових операцій відсутні. Однак історичні дані свідчать, що перші банківські операції з обміну грошей існували ще за дві тисячі років до нашої ери у Стародавній Греції (IV ст. до н. е.), у Стародавньому Вавилоні (VI ст. до н. е.), у Стародавніх Єгипті та Римі.

Слово "банк" походить від італійського "banco" й означає "конторка", "лава", "стіл", за яким здійснювався обмін грошей. Французьке слово "bancue" означає "схриня", тобто вказує на функцію збереження чогось цінного. На багатьох мовах світу слово "банк" завдяки його єдиним кореням має аналогічне значення: bank (англ., нім.), banco (італ., ісп.), banque (фр.). Уже в XII ст. в Генуї банкірами (bancieri) називали міняйл.

Умовно зародження та розвиток банківської діяльності можна розподілити на **чотири основних етапи**:

- I етап – від античності до виникнення Венеційського банку;
- II етап – з 1157 р. до заснування Англійського банку в 1694 р.;
- III етап – з 1694 р. до кінця XVIII ст.;
- IV етап – з початку XIX ст. до теперішнього часу [8].

На **першому етапі** розвитку банківської справи виділяють два підходи щодо періоду виникнення перших банків. За першим, поняття "банк" розглядається як кредитна установа, причиною появи якої була потреба в кредитуванні та регулюванні грошових відносин.

Прототипами спеціалістів банківської справи у Стародавньому Римі були менсарії (приймали на зберігання вклади), нумуларії (здійснювали операції, які полягали у купівлі та продажі монет, їх розміні, видачі малих кредитів і залученні малих вкладів) та аргентарії (перетворювали вклади приватних осіб у позички).

Першою формою банківської діяльності стало лихварство, яке виникло через те, що одні особи мали в користуванні певні лишки грошей,

а інші потребували їх для оплати своїх видатків. Лихварі залучали кошти громадян для того, щоб їх тимчасово надавати іншим громадянам, торговельним і ремісничим об'єднанням під проценти. Саме лихварям банки повинні завдячувати появою депозитних, кредитних і розрахункових (з обслуговування вкладників) операцій. Розрахунки за цими операціями здійснювались за допомогою так званого трансферту, тобто перенесення грошових коштів з однієї таблиці (рахунка) в іншу. Кожен вкладник мав свою таблицю із зазначенням його імені [78].

Трансфертна система віднайшла подальший розвиток у перших банках, які виникли в XIV – XV ст. Перші банки виникли в окремих італійських містах (Венеції, Генуї), що пов'язане з тим, що територія Італії в X ст. знаходилась на перехресті торговельних шляхів, через які європейські держави мали можливість підтримувати зв'язок з різними частинами світу, тобто територія була центром світової торгівлі. У ролі мінняйл виступали представники грошово-торгового капіталу, які приймали грошові вклади від купців і спеціалізувалися на обміні грошей різних міст і країн. З часом мінняйл почали використовувати ці вклади, а також власні кошти для видачі позик і отримання процентів, що означало перетворення мінняйл у банкірів. Перші банки в сучасному розумінні виникли в Європі. Найдавнішим вважається Венеційський банк, який засновано в 1157 р.

Отже, в рамках першого підходу, банк як особливий вид підприємницької діяльності виник не внаслідок розвитку товарно-грошових відносин на ранніх етапах товарного господарства, а тільки за необхідності формування мережі спеціальних закладів, які б могли регулювати грошовий обіг і здійснювати кредитні операції.

За другим підходом, банківська справа була відома в більш ранній період. Установи, що виконували первинні функції банків, існували в Єгипті з 2700 р. до н. е. Збірник законів царя Хаммурапі (1704 – 1662 рр. до н. е.) та документи із Ассирії та Вавилонії свідчать про те, що вже на той час існували так звані чеки та векселі, а форми зберігання коштів і кредитні операції регулювалися законами. Функцію банків виконували храми, оскільки вони були найбільш безпечними для зберігання грошей і товарів, якими надавалися позички. Наприклад, у рабовласницькій Греції храми відігравали основну роль як місце для зберігання грошей. Давньогрецькі храми (Дельфійський, Делоський, Самоський та інші) одночасно були і своєрідними банківськими установами.

Згадування про перші позичкові операції належать до VI ст. до н. е. У Стародавньому Вавилоні та Стародавній Греції практикувалася вкладна операція: приймання внесків і сплата процентів за ними (ставка доходила до 36 %). У V ст. до н. е. у Римі видавалися процентні позички або під заставу майна, або без неї у грошовому еквіваленті.

У IV ст. до н. е. в Афінах конкурентами храмів стають трапезиди. Ця назва походить від *грец.* трапеза, що означає стіл, на якому міняйли проводили свої операції. Крім обмінних операцій, міняйли займалися зберіганням грошей та видачею кредитів. Різноманітність банківських операцій привела до спеціалізації трапезидів. Наприклад, існували аргираймоси, які займалися міняльною справою, і довейстаї, які видавали не тільки лихварські позички, але і промислові, здійснювали довгострокові інвестиції у промислові підприємства, за що одержували певні проценти. У подальшому ці функції перебрали на себе банки.

Банки в містах Греції, як правило, знаходились у торговельних кварталах; наприклад, в Афінах – в Агорі чи в Шреї, тоді як у Делосі, Кізику та Ефесі банкіри мали власні будівлі. Необхідне для банкіра обладнання включало стіл, захищений від дощу та сонця тентом, під яким стояв банкір чи його працівник; стіл був обладнаний усім необхідним для здійснення платіжних та обмінних операцій. Банкіри також мали зразкову пробу металів і пробний камінь (щоб перевіряти срібло чи золото) для визначення золотого чи срібного вмісту монет і абак (рахівницю) – предмет для підрахунків, що використовувався греками з III ст. до н. е.

Якщо клієнти віддавали на зберігання свої вільні гроші в банк, то їм уже не потрібно було особисто сплачувати ту чи іншу суму; всі платежі за них виконував банкір, у якого знаходився внесок і таблиця (рахунок) з іменами вкладника. Грошові кошти з таблиці одного вкладника переносились у таблицю іншого. Так утворилися найпростіші безготівкові розрахунки. Для полегшення розрахунків стародавні банки випускали навіть банківські квитки (*hudu* – "гуду"), що були в обігу паралельно з повноцінними грішми.

Таким чином, на першому етапі розвитку банківської справи найважливішою функцією банків було посередництво в кредиті, необхідність якого обумовлювалася тим, що безпосереднє надання вільних грошових капіталів у позику їх власниками промисловим і торговим підприємцям нашттовувалося на низку перешкод [79]:

1) попит на кредити не збігався з розмірами грошового капіталу, що пропонувалися в позику, тобто існувала недостатність капіталу для позичок;

2) час повернення грошових капіталів, узятих в позичку у позичкових підприємств, закономірно не збігався з терміном вивільнення капіталів, що не могло задовільнити позичальників;

3) відмітною рисою того часу була загальна непоінформованість власників грошового капіталу про кредитоспроможність позичальників.

Розвиток банківської справи у стародавньому світі мав стихійний характер і залежав від розвитку рівня торгівлі та ремесел, а також від стабільності та миру. Під час воєнних дій діяльність банківських установ згорталась, проценти зростали, а видавання нових кредитів було припинено. Із занепадом Римської імперії занепали і банківські ремесла.

Другий етап розвитку банківської системи позначився відродженням банківської справи. Найкрупнішими банкірами того часу були тамплієри. Вони організувались у релігійну та військову організацію, в якій фінансові операції були побічною діяльністю. Гроші, віддані тамплієрам під заставу, не об'єднувались в загальний фонд і не розміщувались в інші операції, а залишалися в особистих сховищах власників і були доступні лише за їх згоди.

Тамплієри були монопольними фінансистами хрестоносців, сприйнявши та ґрунтовно переробивши теорію обміну, створену стародавніми греками, яку після розпаду Римської імперії успадкувала Європа. Завдяки тамплієрам банківська справа була вдосконалена в частині подвійного запису, тобто зазначалися одночасно джерела коштів і напрям їх використання. Орден розробив систему збору, надійного зберігання і переправлення великих грошових сум грошей та інших цінностей із Заходу на Схід.

Розвиток виробництва та торгівлі у середні віки зумовив відродження банківської справи. Поступове зростання економіки європейських держав, посилення влади та впливу католицької церкви на державну політику, розвиток науки, поява нових технологій сприяли підвищенню ділової активності та розширенню торгівлі. Це зумовило появу жиробанків, що дало змогу значно розширити систему проведення безготівкових розрахунків між її клієнтами.

Жиророзрахунок широко застосовується і сьогодні як система безготівкових розрахунків і як різновид безготівкових розрахункових операцій, пов'язаних з переказом коштів з одного банківського рахунку на інший, здебільшого в межах одного банку або єдиної банківської системи. Використання системи жиророзрахунків у момент її створення дало змогу

клієнтам одержати певні переваги: зберігати активи в золоті чи інших металах (уникаючи їх природного зношування, пов'язаного з обігом), проводити розрахунок шляхом переказу на банк і одержувати плату від своїх контрагентів у повновагомих монетах за гарантування якості грошей банком. Переваги використання паперових платіжних засобів у вигляді переказів жиробанків зумовили швидке зростання популярності банківських грошей і згодом появу банкнот – банківських цінних паперів.

Перші громадські банки з'явилися в Італії. У 1156 р. у Венеції утворився жиробанк "Монтеньєва" – громадська установа, куди вносилися податки та проводилися окремі банківські операції. У 1407 р. банк Святого Георгія був створений шляхом злиття дрібних банків і перебував під заступництвом Генуї. На жиробанк цей банк був перетворений тільки в 1675 р. У 1587 р. у Венеції після краху великого приватного банку Пізани був відкритий державний жиробанк з назвою Banco di Rialto.

У 1609 р. уряд Голландії внаслідок зловживань місцевих банкірів заснував Амстердамський банк під гарантію міста. У 1619 р. Гамбург за прикладом Амстердама з тих же причин заснував під гарантію міста жиробанк, який проіснував до 1812 р. Основними операціями, які виконували ці банки, були операції зі зберігання коштів і розрахункові операції.

Отже, на цьому етапі розвитку банківської справи банки у Європі були тільки жиробанками, які створювалися в основному для проведення розрахунків і надійного зберігання коштів [78].

Безпосередніми попередниками сучасних банкнот були білети, які випускали в обіг німецькі золотих справ майстри в середині XVII ст., як посвідчення про прийняття внесків у золоті чи інших дорогоцінних металах. Таке посвідчення, або "зобов'язання золотоковалів", було безстроковим борговим зобов'язанням установленної форми, що давало його пред'явникові безумовне право вимагати в будь-кого з членів цеху золотоковалів зазначену в зобов'язанні суму грошей у будь-який час. Ці боргові зобов'язання вільно переходили з рук у руки та слугували еквівалентом золотих монет. Їх використання давало змогу накопичувати золото і здійснювалося з метою не лише припинення природного зношування золотих монет в обігу, а і запобігання втраті цінностей у разі аварії на кораблі та інших аналогічних обставин.

Для підтримки стійкого обігу своїх боргових зобов'язань золотоковалям необхідно було тримати в резерві лише певну частину отриманих цінностей у вигляді золотих монет для задовільнення поточних вимог

власників банкнот. Майже одночасно той самий цех золотоковалів ввів в європейську торгівлю практику прототип чекового обігу, тобто надав можливість випускати в обіг письмові платіжні накази на вклади.

Банківські білети вперше з'явилися 1661 р. у касах Стокгольмського банку, але досить швидко були вилучені з використання.

Отже, можна зробити висновок про те, що банки не виникали раптово до конкретної історичної дати, а еволюціонували разом з розвитком грошового обігу, починаючи з первинних форм, які не були схожі на майбутні розвинені форми банківських установ, але зберігали їх суттєві риси.

Третій етап розвитку банківської системи пов'язаний зі створенням Англійського банку, який з 1694 р. почав забезпечувати постійний обіг банкнот і ввійшов до історії як перший банк, що стабільно функціонував у Європі. Банк Англії був створений для вирішення урядових фінансових проблем. Його статутний капітал був вилучений державою, внаслідок чого були випущені банківські квитки. Банк розплачувався цими квитками, мав право торгувати золотом, дисконтувати векселі. З'явилося заставне право, тобто банк надавав позички під заставу майна з умовою його відчуження у разі неповернення кредиту. Крім того, йому було дозволено приймати внески для поповнення свого капіталу та виплачувати проценти за ними.

Поступово виникають спеціалізовані банки: у Шотландії – Королівський (1695 р.), Банк Британської компанії для торгівлі полотном (1706 р.), Віденський банк (1703 р.), Пруський банк для морської торгівлі (1767 р.), Паризька облікова каса (1776 р.), Петербурзький банк (1780 р.).

У цих банках з'являється новий спосіб розрахунків: перенесення коштів з рахунку на рахунок за допомогою чекового обігу. Також набули значного поширення та подальшого розвитку депозитні операції. Значну частину довірених банкам грошей вони могли пускати в подальший обіг шляхом обліку векселів і видачі позичок, що змінило характер вкладних операцій та самих банків – вони перетворилися на депозитні банки.

Польсько-литовська держава, а згодом і Річ Посполита не мали банківської системи в сучасному розумінні цього слова. Але кредитні відносини, як необхідне підґрунтя для розвитку економіки, в XIV – XV ст. перебували на досить високому рівні розвитку. Окремо існувало християнське та єврейське банківництво [54].

У XVI ст. у Польщі паралельно з економікою розвивався централізований кредит. Ломбардні операції здійснювали переважно єврейські фінансисти, яким найчастіше доводилося мати справу з християнським населенням. У XVII ст. існували установи, де укладали кредитні угоди.

Кредитні відносини на польських землях у XVII ст. були децентралізованими. Водночас у сільській місцевості, де позичкові каси забезпечували потреби громади в грошах, вони розвивались досить активно. У містах великими капіталами оперували загальні банки, створені європейською спільнотою. XVII ст. стало періодом концентрації банківських капіталів у Польщі та їх проникнення в міжнародну економіку.

У Київській Русі також існували досить розвинені кредитні відносини, які охоплювали вітчизняних та іноземних купців і державну скарбницю.

Таким чином, на третьому етапі розвитку банківської системи внаслідок поширення грошового обігу відбулося розширення банківських операцій, виникнення спеціалізованих банків, а також спеціального виду товару у вигляді документальних прав на матеріальні товари й іншу власність. Услід за грошима в обіг увійшли боргові розписки та вимоги, а також інші різновиди зобов'язань і цінних паперів – титули власності, комерційні та казначейські векселі, облігації, акції тощо.

Четвертий етап розвитку банківської системи розпочався з XIX ст. і триває до теперішнього часу. Його основною характеристикою є створення центральних банків і подальше розширення функцій банків.

У більшості західних країн функції центральних банків були закріплені за певними банками із середини XIX – початку XX ст. Банк Франції став єдиним емісійним центральним у 1848 р.; Рейхсбанк (Німеччина) і Банк Іспанії – з 1874 р., ФРС США – з 1913 р. [79].

Також виникали і спеціалізовані банки: іпотечні (під заставу нерухомості), народні, які обслуговували населення, ремісничі – для ремісників. Функціонували також позичкові каси, які видавали кредити.

У 1848 р. у Пруссії з'явилися ломбарди, які стали дуже популярними та швидко розповсюдилися в інших країнах.

У XIX ст. у Європі та Північній Америці існувало чимало банків. Крім того, у деяких країнах починають формуватися повноцінні банківські системи, до яких входили центральні, універсальні та спеціалізовані банки.

На четвертому етапі розвитку банківської системи конкуренція серед банків привела до універсалізації банків, у процесі якої депозитні операції все більше переплітаються з чековими та переказами, розширюються депозитні та кредитні операції, з'являються нові види банківських операцій.

Так, у 1877 р. були запроваджені лізингові, а пізніше банки починають проводити факторингові операції. Розвиток ринку цінних паперів зумовив розширення операцій з цінними паперами, а згодом, у 70-ті рр. ХХ ст., – сек'юритизацію активів. Банки розширювали торгівлю золотом, займалися валютними операціями, розвивали кореспондентські відносини.

Отже, постійне вдосконалення банківської діяльності зумовило формування сучасних банків як установ, які займаються досить широким колом фінансових питань, здійснюють розрахунково-касове обслуговування клієнтів і відіграють значну роль у розвитку економіки.

1.2. Сутність банківської системи та її інституційна структура

Банківська система відіграє важливу роль у формуванні економічних відносин між суб'єктами грошового ринку. Це обумовлюється тим, що саме банки є одним із найважливіших елементів структури економіки щодо організації руху фінансових потоків. Вони складають основу кредитної системи країни, концентрують основну частину її ресурсів. Банківська система – це та галузь діяльності, де найбільш динамічно й активно знаходять відображення всі позитивні та негативні явища, що відбуваються в економіці.

Розглянуті етапи формування банківської системи свідчать про те, що її виникнення відбулось не внаслідок механічного поєднання окремих банків, а базується на заздалегідь виробленій концепції, в межах якої відводиться певне місце кожному виду банків і кожному окремому банку. Структура банківської системи залежить від певних суспільно-економічних умов [7]. Побудова банківської системи залежить від економічних, правових, організаційних умов, які визначають потребу системного впорядкування банківської діяльності [88].

Банківська діяльність становить набір посередницьких операцій на грошовому ринку, виконання яких дозволено законом лише під особливим наглядом держави спеціальними інституціями, які називають банками.

Банківська система – це сукупність різноманітних видів банків та інших кредитних установ, інституцій у їх взаємозв'язку. Вона існує в тій чи іншій країні в певний історичний період і функціонує в межах єдиного фінансового механізму; це складова кредитної системи [5].

Банківська система – це складний комплекс, який функціонує і розвивається відповідно до цілого ряду законодавчих і нормативних документів. Основним елементом цієї системи є банк – кредитно-фінансова установа, яка залучає і накопичує вільні грошові кошти підприємств, організацій, населення, а також здійснює випуск цінних паперів, кредитування народного господарства та населення на умовах платності, зворотності та строковості [43].

Отже, **банківська система** – це складова фінансової системи країни, що підпадає під загальну дію економічних законів, які діють у громадянському суспільстві. Вона становить сукупність різних за організаційно-правовою формою та спеціалізацією національних банківських установ, що існують у межах єдиної фінансової системи та єдиного грошово-кредитного механізму в певний проміжок часу (певний історичний період). Банківська система є цілісним механізмом, що взаємодіє з іншими системними структурами фінансового ринку, а також як його підсистема утворює більш загальне об'єднання – економічну систему в цілому [78].

Головними цілями банківської системи є:

забезпечення суспільного нагляду та регулювання банківської діяльності з метою узгодження інтересів окремих банків із загальносуспільними інтересами;

забезпечення надійності та стабільності функціонування окремих банків і банківської системи в цілому з метою стабілізації грошей та безперебійного обслуговування економіки.

Необхідність формування банківської системи як особливої структури визначається **двома групами причин**:

необхідністю здійснення громадянського нагляду та регулювання банківської діяльності, узгодження комерційних інтересів окремих банків із громадськими інтересами – забезпечення збалансованості грошей і стабільної роботи всіх банків;

функціонуванням грошового ринку, забезпеченням збалансованості попиту та пропозиції на грошовому ринку та в кожному його секторі.

Умовами нормального функціонування банківської системи є [63]:

1) достатня кількість у країні діючих банків і кредитних установ. Систему слід розглядати як таку, що постійно розвивається і кількісно та якісно змінюється;

2) відсутність у системі зайвих елементів, тобто банківських установ, які не приступили до виконання банківських операцій у встановлені строки, не мають належним чином оформлених ліцензій на здійснення банківських операцій або утворені не відповідно до чинного законодавства та акту засновника про створення;

3) наявність центрального банку, який виступає основним координатором кредитних інститутів та ефективно виконує функції управління грошово-кредитними та фінансовими процесами в економіці;

4) існування поряд із центральним банком найрізноманітніших банків, які охоплюють усі сфери національної економіки та зовнішньоекономічні зв'язки, здійснюють широкий діапазон банківських операцій та фінансових послуг для юридичних і фізичних осіб;

5) діяльність банків і кредитних установ, які не обмежуються акумуляцією і розподілом коштів підприємств, організацій, а сприяють накопиченню капіталу, активно втручаються в усі сфери економіки.

Банківська система покликана виконувати ряд **функцій**: трансформаційну, емісійну та стабілізаційну (рис. 1.1).

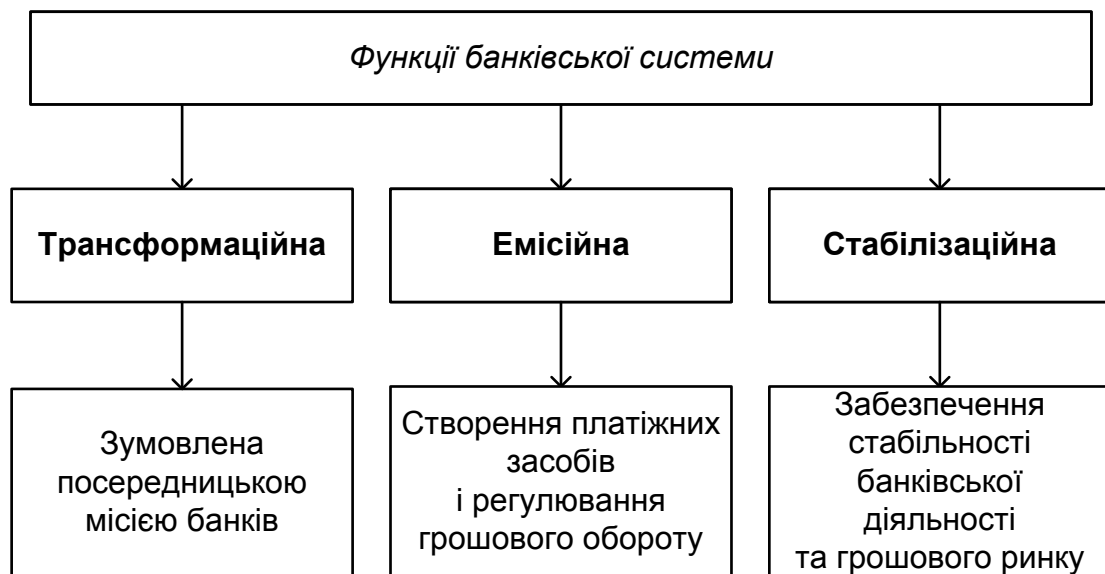

Рис. 1.1. **Функції банківської системи**

Трансформаційна функція зумовлена посередницькою місією банків. Мобілізуючи вільні грошові засоби одних суб'єктів ринку, передаючи їх різними способами іншим суб'єктам, банки мають можливість змінювати (трансформувати): строки грошових капіталів, їхні розміри, фінансові ризики.

Емісійна функція полягає в тому, що банківська система оперативно змінює масу грошей в обігу, збільшуючи або зменшуючи її відповідно до змін попиту на гроші. Іншими словами, банківська система керує пропозицією грошей – це ключова функція банківської системи. В її виконанні беруть участь усі ланки системи – Центральний банк і всі банки другого рівня. Вона стосується всіх напрямів банківської діяльності.

Функція забезпечення сталості банків та грошового ринку (стабілізаційна) пов'язана з надзвичайно високим ризиком банківської діяльності. Виконання банківською системою стабілізаційної функції виявляється в ухваленні ряду законів та інших нормативних актів, які регламентують діяльність усіх її ланок, та у створенні дієвого механізму державного контролю та нагляду за дотриманням цих законів і за діяльністю банків у цілому.

Банківська система має певні загальні та специфічні риси, які, з одного боку, характеризують її загальносистемні якості, а з іншого – відображають специфіку банківської діяльності [14].

До **загальних рис** банківської системи відносять [25]:

поєднання багатьох однотипних елементів. Ці елементи підпорядковуються однаковим цілям. У банківській системі такими елементами є окремі банки, основною метою діяльності кожного з них (за винятком, як правило, Центрального банку) є отримання прибутку (рис. А.1 додатка А);

динамічність системи. Банківська система постійно розвивається, адаптуючись до зміни економічної ситуації в країні, вдосконалюється в міру нових вимог ринкової економіки; зокрема змінюються методи та інструменти банківської діяльності, розширюється коло банківських операцій;

закритість системи. Банківська система є системою закритого типу, що проявляється концентрацією уваги її суб'єктів переважно на специфічній діяльності, яка пов'язана з грошовою сферою, виконанням банками суто банківських операцій. Значний обсяг банківської інформації згідно з національним законодавством є банківською таємницею і не може розголошуватися чи передаватися в інші системи;

саморегуляція системи. Банківська система здатна саморегулюватися, тобто у випадку банкрутства одного з банків інші банки займають його нішу. Якщо змінюється економічна ситуація в країні, в банках негайно адекватно змінюються методи діяльності (наприклад, вони перетворюються зі спеціалізованих в універсальні).

Специфічними рисами банківської системи є такі:

1) дворівнева структура, яка характерна для багатьох сучасних економік світу. Дворівнева структура – ключовий принцип формування банківських систем у ринкових економіках. Згідно з цим принципом банківська система складається з двох рівнів: на першому перебуває один банк, якому надається статус центрального, на другому – всі інші банки. Центральний банк – емісійний, кредитний, розрахунковий і касовий центр держави. Він володіє монопольним правом випуску в обіг банківських білетів, а також здійснює фінансово-контрольні функції. Головними завданнями Центрального банку є забезпечення стійкості національної грошової одиниці, а також регулювання та координація діяльності грошово-кредитної системи.

Банки другого рівня юридично й економічно відокремлені. Вони здійснюють свою діяльність на комерційних засадах з метою одержання прибутку в умовах вільної конкуренції (див. рис. А.1 додатка А). Ці банки обслуговують економічних суб'єктів – учасників грошового обороту, зокрема юридичних і фізичних осіб, державні структури. Через банки, які належать до другого рівня, банківська система обслуговує народне господарство відповідно до завдань, які впливають з грошово-кредитної політики Центрального банку.

Однорівнева банківська система, на відміну від дворівневої, передбачає горизонтальні зв'язки між банками. У процесі здійснення уніфікованих операцій усі банки перебувають на одній ієрархічній лінії. Однорівнева структура можлива за умов адміністративно-командної економіки, якщо в країні немає Центрального банку, або ж усі банківські операції виконує лише один банк. Центрального банку також може не бути в умовах перехідних економік, коли ще не сформувалася повноцінна банківська система або вона має нетривалий характер, тобто є тимчасовою;

2) централізоване регулювання діяльності кожного банку окремо та банківської діяльності в цілому;

3) гнучке поєднання високого рівня централізованої керованості банківської системи із збереженням повної економічної незалежності

та відповідальності за результати своєї діяльності в кожному банку, який входить у систему;

4) наявність загальносистемної інфраструктури, що забезпечує ефективне функціонування окремого банку, а також взаємодію банків.

Відповідно до Закону "Про банки і банківську діяльність" Україна самостійно організує банківську систему. Банківська система – це законодавчо визначена, чітко структурована сукупність фінансових посередників грошового ринку, які займаються банківською діяльністю [106].

Банківська система в сучасній Україні є дворівневою структурою управління фінансовими ресурсами. Після реформи банківської справи, яка почалася з 1987 р. і завершилася ухваленням у березні 1991 р. Закону України "Про банки і банківську діяльність", було закладено основи класичної дворівневої банківської системи, яка включає:

верхній рівень – Національний банк, який є головним банківським інститутом держави та відповідає за управління всією грошово-кредитною системою. Його головними клієнтами є інші банківські інститути й урядові структури;

нижній рівень – банки різних форм власності, спеціалізації і територіального рівня, клієнтами яких є підприємства, організації, населення.

Таким чином, банківська система України заснована на взаємовідносинах між банками у двох площинах – на вертикалі та на горизонталі. *На вертикалі* – це відносини підпорядкування між Національним банком, як керівним органом усієї банківської системи, та іншими банками. *На горизонталі* – це відносини рівноправного партнерства та конкуренції між банками другого рівня.

Структура банківської системи України подана на рис. 1.2 [46].

Рис. 1.2. Структура банківської системи України

Банки другого рівня є складовими банківської системи, найбільш значущими учасниками грошового ринку, найважливішими елементами

відтворювальної структури економіки. Водночас **банк** – це юридична особа, котрій на підставі ліцензії та чинного законодавства надано право здійснювати банківські операції на комерційній основі.

Сучасний банк – це автономне, економічно самостійне, незалежне комерційне підприємство, яке функціонує за умов державного контролю за його діяльністю з органів банківського нагляду [78].

Разом з цим банк як підприємство має свою специфіку, оскільки його діяльність відрізняється від діяльності багатьох підприємств. Ці відмінності полягають у такому:

банк – це торгове підприємство. На відміну від промисловості, сільського господарства, будівництва, транспорту та зв'язку діє в сфері обміну, а не виробництва;

банк – це посередницьке підприємство, яке погоджує інтереси кредитора та позичальника, здійснюючи тим самим перелив коштів з однієї сфери господарства (сектора економіки) в іншу (інший). Проте, на відміну від індивідуального кредитора, ресурси в банку втрачають свій первісний вигляд;

банк – це кредитне підприємство особливого типу.

Законом України "Про банки і банківську діяльність" визначено, що **банк** – юридична особа, яка на підставі банківської ліцензії має виключне право надавати банківські послуги, відомості про яку внесені до Державного реєстру банків [106].

Банки – це установи, що виконують спеціальну функцію (банківську діяльність). Основною функцією банку є посередництво при перерозподілі вільних грошових ресурсів, тобто залучення коштів від тих, хто ними тимчасово не користується і передання тим, хто їх потребує. У найбільш агрегованому вигляді, з точки зору забезпечення вирішення основних цілей і завдань, покладених на банки, можна виділити такі **групи функцій**: платіжно-розрахункова, ощадно-капіталотворча, кредитно-інвестиційна (рис. Б.1 додатка Б). Серед приблизно двохсот операцій, які виконують банки, виділяють кілька базових, що визначають банк як фінансову установу (рис. Б.2 додатка Б).

До **базових банківських операцій** належать [63]:

- 1) приймання вкладів (депозитів) від юридичних і фізичних осіб;
- 2) відкриття та ведення поточних рахунків клієнтів і банків-кореспондентів, у тому числі переказ грошових коштів з цих рахунків за допомогою платіжних інструментів і зарахування коштів на них;

3) розміщення залучених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик.

Таким чином, комплекс із трьох базових операцій створює первинну сферу банківської діяльності, а фінансовий посередник, який виконує цей комплекс, є банківським інститутом – банком в економічному розумінні [78].

Банк, крім зазначених, має право здійснювати такі операції і угоди:

- 1) операції з валютними цінностями;
- 2) емісію власних цінних паперів;
- 3) організацію купівлі та продажу цінних паперів за дорученням клієнтів;
- 4) здійснення операцій на ринку цінних паперів від свого імені (включаючи андеррайтинг);
- 5) надання гарантій і поручительств та інших зобов'язань від третіх осіб, які передбачають їх виконання у грошовій формі;
- 6) придбання права вимоги на виконання зобов'язань у грошовій формі за поставлені товари чи надані послуги, перебираючи на себе ризик виконання таких вимог і прийом платежів (факторинг);
- 7) лізинг;
- 8) послуги з відповідального зберігання та надання в оренду сейфів для зберігання цінностей та документів;
- 9) випуск, купівлю, продаж і обслуговування чеків, векселів та інших оборотних платіжних інструментів;
- 10) випуск банківських платіжних карток і здійснення операцій з їх використанням;
- 11) надання консультаційних та інформаційних послуг щодо банківських операцій.

У ринковій економіці функціонують різні види банків, які класифікуються за певними ознаками.

1. За формою власності:

- 1) державні;
- 2) приватні;
- 3) кооперативні.

Державний банк – це банк, 100 % статутного капіталу якого належать державі. Державний банк засновується за рішенням Кабінету Міністрів України. В Україні функціонують два державні банки: Державний

експортно-імпортний банк України та АТ "Державний ощадний банк України". Решта банків є приватними та мають статус акціонерних товариств.

II. За масштабами операцій:

1) роздрібні (акумулюють кошти численних клієнтів, невеликі за обсягом. Для їх функціонування потрібна розвинута інфраструктура);

2) оптові (обслуговують незначну кількість великих клієнтів, а необхідні ресурси залучають на фінансовому ринку).

III. За територіальним охопленням:

1) міжнародні;

2) регіональні;

3) локальні.

IV. За колом виконуваних операцій:

1) спеціалізовані;

2) універсальні.

Універсальні – банки, які виконують широке коло операцій та охоплюють багато секторів грошового ринку. **Спеціалізовані – банки**, які виконують окремі операції чи функціонують у вузькому секторі грошового ринку; понад 50 % їх активів є активами одного типу.

Універсальні банки (залежно від діапазону операцій) виконують широкий спектр операцій та надають різноманітні послуги своїм клієнтам; спеціалізовані банки у своїй діяльності орієнтуються на:

а) обслуговування певної категорії клієнтів – банки з клієнтською спеціалізацією;

б) обслуговування переважно юридичних і фізичних осіб у межах певної галузі – банки з галузевою спеціалізацією;

в) надання невеликого кола послуг для більшості своїх клієнтів – банки із функціональною спеціалізацією [78]. Функціональна спеціалізація принципово впливає на характер діяльності банку, визначає особливості формування активів і пасивів, а також специфіку роботи з клієнтами.

В Україні за функціональною спеціалізацією виділяють ощадні, іпотечні, клірингові, інвестиційні банки.

Ощадні банки спеціалізуються на кредитуванні населення за рахунок залучення невеликих за розмірами строкових депозитів.

Іпотечні банки здійснюють кредитні операції на тривалий строк, здебільшого під заставу нерухомості.

Клірингові банки – такі, що обслуговують платіжний обіг юридичних і фізичних осіб.

Інвестиційні банки спеціалізуються на акумуляції тимчасово вільних грошових коштів на тривалі строки (у тому числі через облігаційні позики) та наданні довгострокових кредитів.

В Україні більшість банків універсальні. Їм заборонено здійснювати діяльність лише в сфері торгівлі, матеріального виробництва та страхування.

V. *За порядком формування статутного фонду* банки розподіляють на: публічні акціонерні товариства та приватні банки.

VI. *За наявністю мережі філій* – з філіями або безфілійні.

З 2019 р. НБУ для аналізу діяльності банківської системи України розподілив банки на **три групи** [97]:

банки з державною часткою – банки, в яких держава прямо або опосередковано володіє часткою більше 75 % статутного капіталу банку;

банки іноземних банківських груп – банки, контрольні пакети акцій яких належать іноземним банкам або іноземним фінансово-банківським групам;

банки з приватним капіталом – банки, в яких серед кінцевих власників істотної участі є один або кілька приватних інвесторів, які прямо та/або опосередковано володіють не менше ніж 50 % статутного капіталу банку.

Залежно від економічного змісту всі види діяльності банків другого рівня прийнято розмежовувати на три групи: активні операції, пасивні операції, банківські послуги (рис. 1.3).

Активні операції – це операції з розміщення банками власного капіталу та залучених ресурсів з метою отримання доходу, забезпечення діяльності та підтримання необхідного рівня ліквідності.

Пасивні операції пов'язані з формуванням власного капіталу та ресурсної бази банку; забезпечують проведення активних операцій з метою досягнення запланованих показників дохідності та є запорукою ліквідності та платоспроможності.

Банківські послуги – це різноманітні консультаційні, інформаційні, аудиторські, облікові, реєстраторські, трастові, посередницькі послуги, в результаті надання яких банки отримують дохід у вигляді комісії.

Діяльність банків ґрунтується на таких **основних положеннях**:

банк повинен здійснювати свою діяльність у межах тих ресурсів, які він реально має. До складу цих ресурсів, які називають *банківським*

капіталом, належать як власний капітал банку, так і тимчасово вільні кошти фізичних і юридичних осіб;

банк повинен бути економічно самостійним;

банк усю сукупність своїх взаємовідносин з господарюючим суб'єктом може будувати тільки на ринкових умовах;

діяльність банку в системі регульованої економіки може регулюватись з боку держави переважно економічними методами.

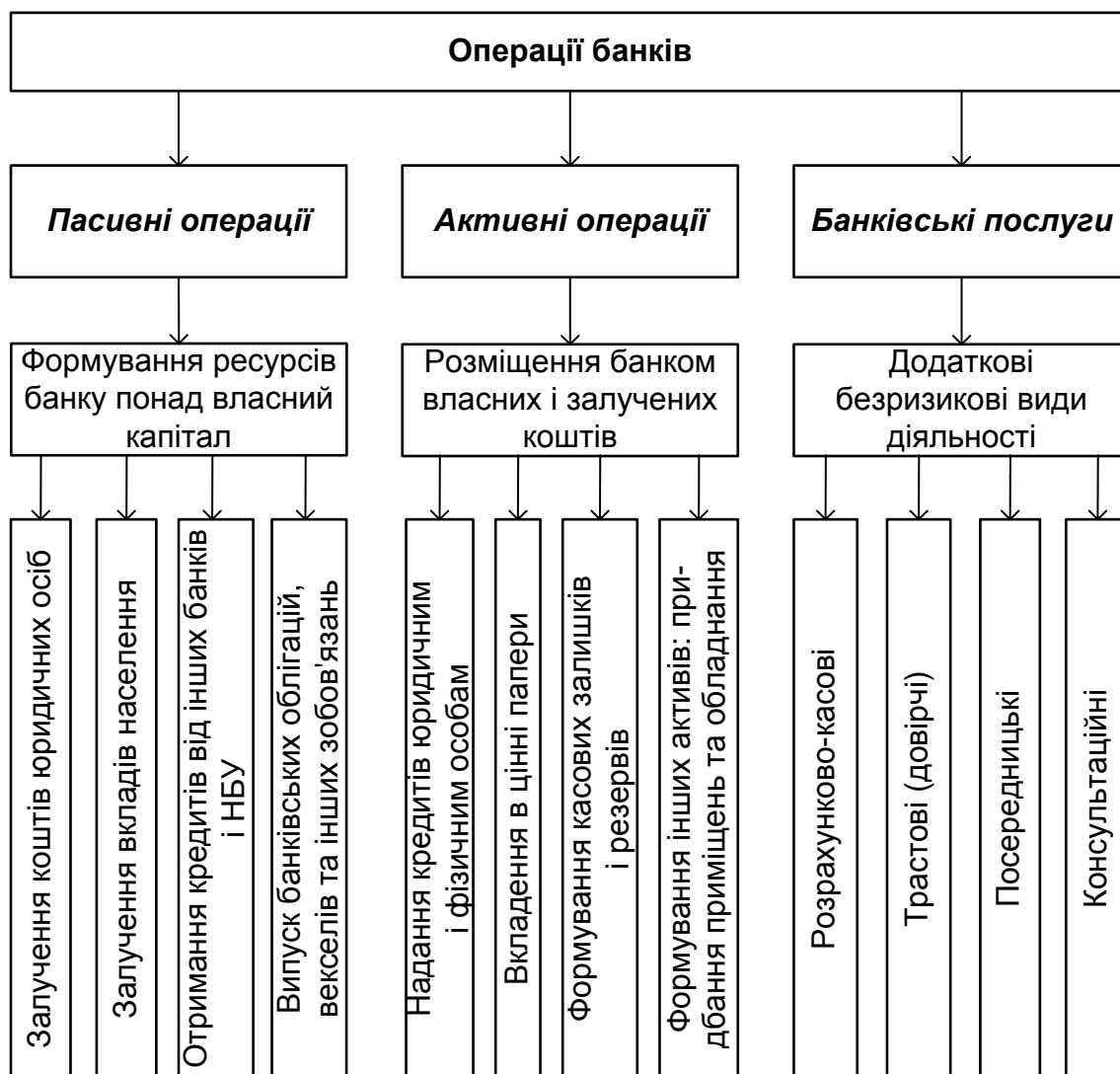

Рис. 1.3. Класифікація операцій банків другого рівня за економічним змістом

Функціонування економіки країни неможливе без ефективної банківської системи, яка забезпечує функціонування грошового ринку, активно обслуговує і впливає на всі економічні та соціальні процеси, які відбуваються в державі, виступає важливим складником інвестиційного

процесу. Поєднавши функції фінансових посередників, інвестиційних установ і нагромаджувачів інформації, банки стали основною рушійною силою розвитку економіки та забезпечення реалізації необхідних господарських зв'язків. Сучасні банки здійснюють значну кількість операцій та надають послуги своїм клієнтам. Банки самостійно визначають систему організації операційної діяльності залежно від власної структури, обсягів і видів банківських операцій, кількості працюючих, розвитку інформаційних технологій тощо.

1.3. Особливості побудови банківських систем у різних країнах

Формування сучасних банківських систем визначається особливостями політичного та фінансово-економічного розвитку окремих країн, характером усталених кредитних відносин. На різних етапах розвитку суспільства склад кредитних установ зазнавав змін відповідно до еволюції історичних умов, розвитку національних економік.

За своєю структурою банківські системи різних країн істотно відрізняються. Разом із тим є низка ознак, які властиві всім банківським системам, що функціонують у ринковій економіці, – це передусім **дворівнева побудова**.

На *першому рівні* міститься один або кілька банків, які виконують функції центрального емісійного банку. Він несе відповідальність за забезпечення сталості національної валюти та всієї банківської системи країни. На *другому рівні* банківської системи розміщені всі інші банки – універсальні та спеціалізовані, які обслуговують економічних суб'єктів, здійснюючи розрахункові, депозитні та кредитні операції.

Однією із загальних ознак банківських систем є контроль і регулювання діяльності банків другого рівня з боку центрального, що пов'язано з життєво важливим значенням для національної економіки стану та перспектив їх діяльності. У кожній країні сформувалась своя система банківського нагляду та контролю, що зумовлено як особливостями їх історичного розвитку, так і політико-економічними факторами [57].

Світову систему центральних банків в сучасному вигляді створено відносно недавно. До середини XVIII ст. банки першого та другого рівнів не відрізнялись. Усі банки виконували функції комерційних та емісійних. З розвитком кредитної системи відбувається процес централізації банкотної емісії в окремих великих банках. Водночас монопольне право на випуск

грошових знаків (банкнот) поступово закріплюється лише за одним банком. Такий банк у різні часи називався по-різному. Спочатку – емісійним або національним, а згодом – центральним, що відповідало його керівній ролі у кредитній системі тієї чи іншої країни.

Процес створення центральних банків тісно пов'язаний із процесом демонетизації золота та переходом від грошової системи золотомонетного стандарту до системи обігу кредитно-паперових грошей.

Створення центральних банків відбувалось **двома шляхами**: еволюційним шляхом і створенням Центрального банку на основі спеціального закону, який надавав особливого статусу новоствореному банку з моменту його заснування.

Уперше у світовій практиці центральний банк було створено у Швеції (Riksbanken) у 1668 р. Дещо пізніше, у 1694 р., засновано Банк Англії. Проте на той час центральні банки ще не мали виключного права на емісію грошових знаків; їхні функції відрізнялися від функцій сучасних центральних банків. Так, призначенням Банку Англії спочатку було фінансувати торгівлю і промисловість, Банку Нідерландів – внутрішню і зовнішню торгівлю. Центральні банки сучасного типу виникли лише в XIX ст. [79].

У 1920 р. була прийнята Міжнародна фінансова конвенція, відповідно до якої всі країни світу повинні були організувати свій центральний банк. Нині майже в усіх країнах світу функціонують центральні банки.

Центральний банк у більшості країн належить державі. За формою власності центральні банки можуть бути **державними** або **акціонерними**. Так, у Франції, Великобританії, Німеччині, Нідерландах, Іспанії капітал центральних банків повністю належить державі. У деяких країнах держава володіє лише частиною капіталу (Бельгія, Японія). У США акціонерами центрального банку (федеральних резервних банків) є тільки банки другого рівня. Проте у будь-якому разі держава відіграє головну роль у формуванні органів управління центрального банку.

Існує **дві моделі** взаємовідносин і взаємозв'язків між центральними банками та чинними гілками влади. Перша – центральний банк виступає агентом уряду (міністерства фінансів) і провідником його грошово-кредитної політики. Друга – центральний банк є незалежним від уряду, що забезпечує йому самостійність у проведенні грошово-кредитної політики без будь-якого впливу з боку урядових органів. У більшості країн існують проміжні моделі, які передбачають певні принципи взаємодії

виконавчої влади з центральним банком і певний ступінь його незалежності [65].

Законодавство лише п'яти країн – США, Німеччини, Швейцарії, Швеції та Нідерландів – передбачає підпорядкування центральних банків парламентам. У більшості держав світу центральні банки підпорядковані казначейству або міністерству фінансів. У законодавстві Великобританії, Франції, Італії, Японії та деяких інших країн передбачено, що міністерство фінансів має право видавати інструкції центральним банкам. Проте такі випадки є надзвичайно рідкісними [79].

Функції центрального банку розподіляють на *макроекономічні* (створення монетарних умов для економіки) та *мікроекономічні* (створення умов для індивідуальних членів банківської системи). Первісною функцією центрального банку було обслуговування уряду. Вже згодом він стає "банком банків" (або кредитором останньої інстанції), тобто функції центрального банку розвиваються з його відносин з урядом і банками.

Саме монополія емісійної діяльності стала тим джерелом, з якого сучасні центральні банки почерпнули свої другорядні функції і відмінні риси. Проблема політичної централізації та об'єднання створили передумови для того, щоб єдина централізована емісійна система почала розглядатись як один з символів цілісності держави.

Центральні банки пройшли **три стадії розвитку**:

перша – вони створювались як банки уряду, оскільки уряди домінували у визначенні їх завдань;

друга – центральні банки перестають бути комерційно зацікавленими та переходять до вирішення проблем забезпечення стабільності фінансово-банківської системи;

третя – вони поступово отримують автономію від уряду та здобувають незалежність щодо визначення завдань і вибору інструментів їх досягнення.

Становлення **банківської системи США** в сучасному вигляді відбулось із проведенням реформи 1913 р., у результаті якої було створено державну систему управління монетарною та банківською діяльністю, що базувалась на заснуванні Федеральної резервної системи (ФРС) [79].

Подібно до кредитних систем усіх розвинених країн кредитна система США є дворівневою: перший рівень – Федеральна резервна система; другий рівень – банки та небанківські фінансово-кредитні установи.

Унікальність банківської системи США полягає у функціях ФРС. Вона є незалежною у фінансовому відношенні, має власний бюджет і фінансує свою діяльність за рахунок доходів від операцій і прибутку від емісії грошей. Основними функціями ФРС є:

- виконання ролі центрального банку країни;

- емісія грошей;

- нагляд за діяльністю банків, що отримали чартер (дозвіл) в окремих штатах;

- ліцензування і нагляд за міжнародними банками, що базуються в США;

- грошово-кредитний контроль для підтримання стабільності економіки;

- виконання ролі "кредитора в останній інстанції", тобто надання в критичній ситуації тимчасових позичок банкам, що мають певні фінансові проблеми з платоспроможністю та ліквідністю;

- виконання ролі клірингового центру щодо грошових переказів у межах банківської системи.

Окрім ФРС, до органів державного управління та контролю банківської діяльності належать: спеціальний підрозділ Казначейства США – Контролер грошового обігу; Федеральна корпорація страхування депозитів (ФКСД) і комісії штатів з банківської діяльності.

У США існують чотири основні типи кредитно-депозитних установ: банки, позиково-ощадні асоціації, ощадні банки, кредитні союзи. Відмінність між ними полягає в основному в специфічних умовах використання різних видів депозитів для надання кредитів.

Банки США мають подвійну підпорядкованість. Частина банків регулюється федеральним урядом, а інша частина – владою окремих штатів. Перші – це члени, а другі – не члени Федеральної резервної системи. Причому банки самі визначають свою юрисдикцію. Такої практики немає в жодній країні. Таким чином, у США немає єдиної державної політики регулювання банківської діяльності [65].

Головна особливість банків США як кредитно-депозитних установ полягає у переважному використанні депозитів на ринку коротко- та середньострокових комерційних кредитів для розвитку бізнесу. Крім того, банки практикують надання споживчих позичок (під майбутні доходи) та кредитів під нерухомість (закладні кредити).

Банки США інтенсивно працюють на ринках капіталу та все активніше охоплюють операції з корпоративними цінними паперами, особливо на ринку облігацій. Інвестиційні банки, організовані в так званий альянс позичкодавців, посідають перші позиції у сфері банківського кредитування клієнтів. Таке становище, безумовно, сприяє підвищенню ефективності функціонування банківської системи США, постійній конкуренції у різних сегментах фінансового ринку, реструктуризації портфеля банківських послуг, появі нових банківських продуктів відповідно до потреб клієнтів.

Банківська система Німеччини є дворівневою на чолі з Німецьким федеральним банком – Deutsche Bundesbank, який виконує функції центрального банку країни.

Німецький федеральний банк, створений у 1875 р., має дванадцять центральних земельних банків. До найважливіших його завдань належать:

- регулювання грошового обігу;
- регулювання обсягу кредитування національної економіки;
- гарантування виконання правил платіжного обігу в державі;
- нагляд за діяльністю банків.

Контрольні та наглядові функції в банківській сфері покладено на спеціальний орган, що діє під юрисдикцією Міністерства фінансів Німеччини – Федеральне відомство з нагляду за кредитними установами. Основними завданнями цього відомства є:

- профілактика порушень фінансового законодавства;
- контроль видів та обсягів комерційної діяльності банків;
- нагляд за системою інформаційного забезпечення банків і фінансових установ;
- інформаційне обслуговування та контроль.

Саме Федеральне відомство з нагляду за кредитними установами видає банкам ліцензії на право здійснення фінансово-кредитної діяльності на території Німеччини. Цей орган також може відкликати ліцензію, якщо дії банківської установи не відповідають нормативним актам або законодавству про фінансово-кредитну діяльність.

Другий рівень банківської системи представлений універсальними (приватні банки, кооперативні кредитні установи, громадсько-правові кредитні установи) та спеціалізованими (приватні банки, громадсько-правові установи) банками.

Банки Німеччини функціонують у трьох організаційних формах:

- 1) акціонерне товариство;
- 2) акціонерне командитне товариство;
- 3) товариство з обмеженою відповідальністю.

Основу системи спеціалізованих банків Німеччини становлять близько тридцяти приватних іпотечних банків, що надають кредит під заставу земельних ділянок, і банків, які спеціалізуються на наданні комунальних позик. Основна сфера діяльності цієї системи кредитних установ – фінансування житлового будівництва та реконструкція житла.

Банківська система Японії представлена двома ланками:

центральним банком – Банком Японії. У його організаційну структуру входять: політична рада (голова, два заступники, шість членів), три виконавчих аудиторів, три виконавчі директори, вісім радників;

банками (міські банки, регіональні банки, трастбанки, банки довгострокового кредитування, іноземні банки) [61].

Центральний банк Японії (Bank of Japan, BOJ) створено у 1882 р. терміном на 30 років, потім строк подовжили ще на 30 років.

Засоби грошово-кредитної політики Банку Японії протягом кількох повоєнних десятиліть відрізнялися від тих, які використовувалися центральними банками розвинутих капіталістичних країн. Зокрема, коригування облікової ставки, політика мінімальних резервів та операції на відкритому ринку мали незначний вплив на грошово-кредитний ринок, а головним інструментом грошово-кредитної політики було кількісне раціонування кредиту ("кредитне вікно"), яке відігравало роль процентної ставки в регулюванні потоків капіталів. Контроль з боку держави за діяльністю приватних банків був досить значним і базувався на специфічному явищі японської грошово-кредитної сфери – перекредитуванні. Додатковим джерелом ліквідних коштів, кредитором в останній інстанції для приватних банків був Банк Японії [9].

Особливістю розвитку банківської системи Японії є утворення фінансово-промислових груп. На чолі кожної з них стоїть великий приватний банк, а довкола нього групуються промислові компанії.

Основою банківської системи Японії є "міські" банки, тобто великі фінансові інститути. Вплив таких кредитних установ поширюється на всю країну, а в сферу їхнього обслуговування входять великі підприємства, як правило, однієї з банком фінансово-промислової групи.

Банківська система України є дворівневою. Вона представлена, по-перше, Національним банком України (НБУ) та його підрозділами, по-друге – банками різних форм власності, спеціалізації та територіального статусу.

Структура банківської системи України була визначена фінансовим законодавством 1991 р. Національний банк у банківській системі є банком верхнього рівня та виконує функції, типові для центральних банків розвинутих європейських держав, виступає емісійним та розрахунковим центром, наглядовим органом, банком банків і банкіром уряду України.

Банки другого рівня складають основу кредитної системи України. Класифікація банків здійснюється за різними ознаками: за формою власності, рівнем спеціалізації, регіонально-територіальною ознакою тощо.

Виділяють кілька **періодів розвитку банківської системи України** [25].

1988 – 1990 рр. Наприкінці 80-х рр. уряд СРСР розпочав новий курс державної політики на перебудову економіки директивним шляхом. Зокрема, зміни також стосувались банківської системи СРСР і полягали у можливості створення комерційних банків. Упродовж 1989 – 1991 рр. у Москві було зареєстровано близько шістдесяти українських банків [24]. Вони розміщувались дуже нерівномірно та володіли обмеженими ресурсами. Банки створювали за галузевими принципами: кожне відомство чи міністерство хотіло мати свою кредитну "кишеню" – власний банк, який би забезпечував розвиток галузі грошовими засобами. Створення таких банків забезпечувало певну незалежність галузі від кредитної політики держави, реалізованої через спеціалізовані державні банки.

1991 – 1992 рр. Постановою Верховної Ради України від 20.03.1991 р. "Про порядок введення в дію Закону України "Про банки і банківську діяльність" було оголошено власністю України Український республіканський банк Державного комерційного промислово будівельного банку "Укрпромбанк", Український республіканський банк Ощадного банку СРСР, Український республіканський банк Зовнішекономбанку СРСР з їх мережами, активами і пасивами. На базі Українського республіканського банку Державного банку СРСР створювався Національний банк України з його регіональними управліннями. У жовтні почалась перереєстрація Національним банком України банків, зареєстрованих Державним банком СРСР в Українській республіканській книзі реєстрації банків, валютних бірж та інших фінансово-кредитних установ [97].

1993 – 1997 рр. Цей етап пов'язаний зі створенням в Україні нових банків, які залучали як приватний капітал, так і кошти державних бюджетних і позабюджетних фондів. Банки, створені за цей період, були зазвичай "кишеньковими", основну увагу зосереджували на обслуговуванні потреб засновників, що підвищувало ризиковість їхньої діяльності.

Цей період характеризувався також бурхливим розвитком інфляційних процесів. Інфляція перевищувала 10 000 % у 1993 р. Упродовж 1994 – 1996 рр. НБУ та уряд здійснили низку економічних реформ, які зрештою привели до зниження рівня інфляції, сповільнення спаду виробництва, а також зупинки стрімкого зростання цін. НБУ розробив єдині правила діяльності українських банків, а також успішно здійснив грошову реформу восени 1996 р., ввівши в обіг національну грошову одиницю – гривню. Зниження темпів інфляції зумовило банкрутство окремих банків, які не враховували можливості стабілізації цін під час побудови стратегічних планів своєї діяльності.

1998 – 2000 рр. Якщо 1996 – 1997 рр. стабілізувалась фінансова система держави (у 1997 р. інфляція знизилася до 10 %), то 1998 р. став роком фінансової кризи в Україні. Девальвація гривні за цей рік становила близько 80 %. У 1999 р. девальвація гривні становила 52 %, а до 01.01.2000 р. Національний банк України встановив нижню межу капіталу банків на рівні трьох мільйонів євро. Це зумовило неспроможність значної частини банків виконати вимоги НБУ. Основним напрямом діяльності банків у цей період стало підтримання їхньої фінансової стійкості, а не розширення обсягів діяльності та збільшення капіталізації. Також відбувалось зниження прибутковості банківської діяльності, що пов'язано із вимогою НБУ щодо формування значних резервів на випадок можливих збитків, зумовлених кредитною діяльністю. Починаючи із 2000 р. активізувалось кредитування банками реального сектора економіки. Але незважаючи на фінансову кризу та її наслідки для української економіки, банківська система змогла вистояти, перебороти труднощі та продовжувати свій розвиток.

2001 – 2008 рр. Протягом цих років в українській економіці відбулось зростання загалом, а у банківському секторі зокрема. З 2002 р. розпочався новий етап розвитку банківської системи України. У цей час банківська система продемонструвала підвищення своєї стабільності та конкурентоспроможності, успішно подолавши у 2004 р. депозитну кризу, пов'язану із політичною нестабільністю у державі.

У цей період посилили увагу до банківської системи України іноземні банківські групи. Так, у 2001 р. в Україні нараховувалось п'ятнадцять банків з іноземним капіталом, зокрема сім банків із стовідсотковим. Станом на 01.01.2008 р. уже функціонувало сорок сім банків з іноземним капіталом, з них сімнадцять із стовідсотковим [97].

2008 р. – до теперішнього часу. Це останній етап розвитку банківської системи, який пов'язаний із світовою фінансовою кризою, що не минула й Україну. Кризові явища посилювались за рахунок зростання темпів інфляції, підвищення цін і політичної нестабільності у державі. Наслідками цього стала значна девальвація національної грошової одиниці, втрата ліквідності окремими великими банками, укрупнення та консолідація капіталу банків, збитковість діяльності фінансових установ.

Упродовж 2010 – 2013 рр. відбулось поступове оновлення банківської діяльності в Україні. Але вже з 2014 р. почався новий кризовий період у розвитку вітчизняної банківської системи. Значна девальвація гривні та спад в економіці негативно вплинули на якість кредитного портфеля, що потребувало створення значних резервів і призвело до значного падіння дохідності банківських операцій. Стан банківської системи України, починаючи з 2015 р., характеризувався наявністю ряду негативних факторів, серед яких: військово-політична нестабільність, загальноекономічна дестабілізація, значна інфляція, зниження довіри населення до банківського сектора.

Національним банком України було розроблено ряд заходів у сфері регулювання банківської системи, основними з яких є "оздоровлення" банківського сектора шляхом виводу з ринку недієздатних банків і реалізація політики інфляційного таргетування, основним завданням якої є забезпечення інфляційної стабільності та більш ефективної координації дій НБУ з відповідальними структурами [130].

Отже, банківська система України створена відносно недавно та пройшла свій генезис значно швидшими темпами, порівняно з провідними банківськими системами розвинених країн.

Банківська система України є однією з провідних ланок фінансової системи, від стабільності якої залежить подальший розвиток економіки країни, можливість виходу на міжнародні ринки й активна участь у глобалізаційних процесах.

1.4. Роль банківської системи в економічному розвитку країни

Економічний розвиток країни в умовах трансформації фінансово-економічних відносин потребує налагодженої системи інституційного забезпечення. В умовах, коли певна частина суб'єктів фінансово-економічних відносин володіє фінансовими ресурсами, а інша має в них потребу, постає питання про активізацію посередницьких структур, діяльність яких відбувається у середовищі економічної нестійкості та зростання конкуренції.

Основною ланкою цієї сфери є банківська система, якій належить провідне місце у механізмі організації та регулювання господарського життя суспільства. За роки економічної незалежності в Україні побудована власна банківська система, проте тенденції розвитку світових ринків висувають нові вимоги до функціонування банківських структур, підвищення якості надаваних ними послуг, забезпечення стійкості та ліквідності.

Банківська система забезпечує ефективний розвиток і функціонування всіх сфер господарської системи, регулює потоки грошових коштів, створює передумови для розширеного відтворення економіки. Банківська система бере участь у **виконанні основних функцій фінансової системи**, зокрема шляхом [70]:

- забезпечення способів переміщення фінансових ресурсів у часі, через кордони держав, між окремими галузями тощо;

- розроблення та забезпечення способів управління ризиками;

- забезпечення механізму об'єднання фінансових ресурсів та їх розподілу між окремими суб'єктами господарювання;

- забезпечення безперебійного функціонування платіжних систем через удосконалення способів клірингу та здійснення розрахунків, що сприяють торгівлі;

- забезпечення насичення ринку ціновою інформацією, що дозволяє координувати децентралізований процес прийняття рішень в окремих галузях економіки.

Особлива роль банківської системи як складової економічної інфраструктури полягає в такому:

- формуючи грошову пропозицію, банківська система впливає на рівень інфляційних очікувань в економіці;

- перерозподіл тимчасово вільних грошових коштів і їх трансформація банками у функціонуючий капітал виступають головними факторами

розвитку реального сектора, сприяючи найбільш ефективному використанню коштів;

депозитна діяльність банків, яка відображає схильність населення до зберігання, впливає на перебіг усіх мультиплікативних макроекономічних процесів;

банківська система є свого роду "інформаційним центром", акумулюючи інформацію про стан справ у реальному секторі. Банки в своїй поточній діяльності проводять аналіз процесів, що характеризують стан і розвиток виробничої сфери. Спеціальні підрозділи банківської системи здійснюють моніторинг підприємств з метою отримання незалежних і оперативних оцінок економічної кон'юнктури ринку, фінансового становища підприємств і їх інвестиційних потреб. Це дозволяє вдосконалювати операційні процедури й інструменти грошово-кредитної політики, а також підвищувати її ефективність, що істотно впливає на стан економіки країни.

Таким чином, здійснюючи традиційний для банків спектр операцій із залучення і розміщення коштів, банки опосередковано впливають на розвиток реального сектора економіки. Залучаючи кошти підприємств, організацій, населення на свої рахунки та депозити, банківська система впливає на поточний сукупний попит. Водночас, розміщуючи залучені кошти та включаючи їх до своїх активних операцій, банківська система здійснює перерозподіл ресурсів і формує структуру сукупного попиту [78].

Банки сьогодні є одним із основних суб'єктів фінансового ринку зокрема та економіки загалом. На відміну від більшості фінансових інститутів, вони мають у розпорядженні залучені кошти фізичних та юридичних осіб. Тому, виконуючи функцію управління фінансовими ресурсами, банківські структури значну увагу змушені приділяти забезпеченню можливості в майбутньому повернути кошти вкладникам, дотриманню окремих нормативів та обмежень, які забезпечують стабільність функціонування банківської системи.

Формування банківської системи України в умовах становлення нового економічного порядку та розширення міжнародної співпраці неоднозначно оцінюють фахівці та аналітики. Світові глобалізаційні процеси зумовлюють необхідність активізації банківського сектора як регулятора соціально економічного розвитку суспільства. Саме банки в своєму арсеналі мають важелі впливу на фінансову, інвестиційну, виробничу та багато інших сфер економіки [9].

Виконання банками різноманітних функцій (посередництво, контроль, моніторинг, зменшення витрат обігу, трансформація неліквідних активів у ліквідні зобов'язання) має велике значення для визначення темпів і пропорцій економічного розвитку.

Рівень впливу банків на темпи економічного розвитку у державі визначають такі параметри, як: відкритість банківської системи, рівень вільних резервів, рівень обов'язкових резервів, стратегія банків щодо рівня надлишкових резервів, попит на готівкову форму розрахунків. Будь-які зміни норми обов'язкового резервування можуть значним чином вплинути на фінансову стабільність, зокрема можливі катастрофічні зміни в обсягах депозитів і розмірах банківського кредиту.

Прикладом впливу банківських систем на економічний розвиток можна навести таке явище, як **банкрутство банків**. Унаслідок банкрутства ділова активність значно зменшується, що призводить до падіння рівня споживання і виробництва. Банкрутство банку в основному зумовлюється трьома загальними причинами [73]:

утрата банком частини активів. Якщо ця частина буде критичною для задовільнення вимог кредиторів і банк не зможе отримати додаткові резерви, то очевидно, що він збанкрутує. Під втратою активів виділяють списання активів і падіння цін на активи банку. Списання активів зумовлюється тим, що банківській діяльності притаманний ризик. Банк може видати кредит позичальнику, а останній не поверне основну суму кредиту або проценти за користування кредитом. Банк також може втратити частину своїх активів у результаті падіння цін на них. В основному це стосується такої статті балансу банків, як портфель цінних паперів. Саме цей вид активів банку має властивість змінювати свою вартість як у короткостроковій, так і в довгостроковій перспективі;

неспроможність виконати свої зобов'язання. Невиконання банком своїх зобов'язань у той чи інший момент часу, яке зумовлене недостатністю готівкових коштів, має назву неліквідності. Саме **неліквідність** банків у банківській системі є одним із небезпечних проявів, що може призвести до дестабілізації економічного розвитку країни;

збиткова діяльність. У певний момент часу банк може накопичити таку суму збитків, що у нього буде недостатньо активів для погашення його зобов'язань.

Вплив банків на темпи та пропорції економічного розвитку необхідно розглядати як з мікро-, так і з макроекономічного погляду. Банкрутство

банку може мати не лише обмежений негативний ефект на певну сукупність кредиторів. Банкрутство одного банку може зумовити відтік депозитних вкладів з інших банків. А відтік вкладів – поставити під загрозу банківську систему в цілому, тому що резервів інших банків може не вистачити для задовільнення зростаючого відтоку вкладів.

Сучасна банківська система України як система ринкового типу перебуває в процесі розвитку, потребуючи подальшого вдосконалення. Механізм функціонування банківської системи постійно змінюється і залежить від обґрунтованого й ефективного визначення змісту діяльності банківської системи України, що розкривається в її головних напрямках, до яких належать [53]:

- закріплення фінансової стабілізації та зміцнення купівельної спроможності національної грошової одиниці через подальше стримування темпів інфляції;

- здійснення кількісного контролю за динамікою грошової маси, яка відповідає реальній зміні внутрішнього валового продукту (ВВП);

- забезпечення купівельної спроможності національної валюти, яка сприяла б збалансуванню інтересів як державних, так і недержавних суб'єктів національної економіки;

- підтримка короткострокової ліквідності банків Національним банком України;

- стимулювання процесів збільшення вкладів населення в банківську систему підвищенням гарантованості їх повернення через дію механізмів страхування депозитів та орієнтацію комерційних банків на встановлення реальних процентних ставок за депозитами з урахуванням рівня інфляції;

- зростання кредитної активності банків з метою підвищення кредитної підтримки вітчизняних підприємств;

- стимулювання інвестиційної спрямованості в діяльності банків збільшенням обсягів довгострокового кредитування;

- утримання валютних резервів в обсягах, необхідних для підтримання купівельної спроможності національної валюти;

- покриття дефіциту державного бюджету за рахунок неемісійних джерел фінансування через подальший розвиток ринку державних цінних паперів і зовнішніх запозичень;

- підвищення внутрішньої та зовнішньої стабільності гривні;

продовження забезпечення процесу "дедоларизації" національної економіки активізацією привабливості гривневих активів порівняно зі вкладеннями в активи в іноземній валюті;

поточне регулювання системи валютних обмежень та економічних нормативів;

забезпечення нормального функціонування національної валютної системи, збалансованості платіжного балансу, гармонізації інтересів експортерів та імпортерів;

ретельний контроль за капітальними операціями резидентів і нерезидентів на фінансовому ринку України;

сприяння співробітництву з міжнародними фінансовими організаціями та залучення інвестицій від цих установ для виконання програми стабілізації та структурної перебудови економіки.

Розглядаючи банківську систему України у практичному аспекті, варто наголосити на тих проблемах, що постали перед банками та впливають на формування повноцінних ринкових засад у банківському секторі. До основних проблем слід зарахувати [78]:

зменшення основного капіталу банків, неможливість банків підвищити розмір статутного капіталу відповідно до чинного законодавства;

заборгованість господарських суб'єктів перед банками, значний обсяг неповернутих кредитів, що впливає на стан банківських активів;

нехтування освоєнням перспективних банківських технологій;

концентрація зусиль банків на отриманні спекулятивного прибутку та недостатня увага до кредитування реального сектора економіки;

слабкий банківський нагляд за функціонуванням банківської системи, недостатній захист інтересів вкладників, акціонерів і пайовиків;

недоліки чинного законодавства; неврегульованість багатьох юридичних аспектів діяльності банків, небанківських фінансових установ, організації процедур санації, реструктуризації та банкрутства банків.

Визначальну роль у формуванні ефективної банківської системи в Україні відіграють заощадження індивідуальних зберігачів – фізичних осіб і домашніх господарств, які в усі періоди та в усіх країнах світу займають провідні позиції серед постачальників капіталу як за обсягами інвестиційних ресурсів, так і кількістю укладених угод. В умовах недостатньо розвинутого ринкового середовища, яке характеризується явними ознаками "бідності" населення країни, заощадження швидше формують відкладений попит на купівлю товарів і послуг першої необхідності.

В Україні економічна активність населення є досить низькою, оскільки:

довіра населення до державних інститутів, банківської системи, фондового ринку відновлюється досить повільно і весь час перебуває в тісній залежності від змін, що відбуваються в політичному житті країни;

значна частина населення просто не володіє необхідними знаннями з приводу того, як в умовах ринкової економіки слід розпоряджатись тимчасово вільними коштами.

Усе це певною мірою знижує ліквідність та ефективність функціонування фінансового ринку країни.

Не сприяють підвищенню активності населення також руйнівні наслідки світової фінансової кризи. В Україні на сьогодні, на жаль, існує неефективна система захисту заощаджень населення, обмежений доступ власників капіталів до інформації про певні підприємства, які реалізують цінні папери, недостатній рівень професійних знань учасників фінансового ринку. Результатом неефективного державного регулювання фінансового ринку стала відсутність його впливу на ефективний розподіл грошей і капіталу в умовах ринкових перетворень, інтеграції світових економічних процесів.

Запитання та завдання для самоконтролю

Запитання

1. Назвіть історичні передумови розвитку банківських систем.
2. Де і коли виникли перші банки, перші центральні банки?
3. Розкрийте сутність понять "банк", "банківська установа".
4. Поясніть, у чому полягають відмінності діяльності банку від функціонування промислових, торговельних та інших суб'єктів господарювання.
5. Які функції в ринковій економіці виконують банківські установи?
6. Розкрийте важливі завдання, які виконують банки.
7. Як на економічну сутність банку впливають принципи його діяльності?
8. Опишіть загальні та специфічні риси банківської системи.
9. Охарактеризуйте види банків, схематично зобразивши їх класифікацію.

10. Розкрийте переваги та недоліки універсальних і спеціалізованих банків. Наведіть приклади спеціалізованих банків.
11. Охарактеризуйте діяльність спеціалізованих банків.
12. Які види операцій виконують універсальні та спеціалізовані банки?
13. У чому полягає різниця між операціями та послугами банків?
14. Опишіть особливості побудови банківських систем розвинених країн світу.
15. Дайте характеристику основним періодам розвитку банківської системи України.
16. Охарактеризуйте моделі взаємовідносин і взаємозв'язків між центральними банками та чинними гілками влади.
17. Які функції виконує банківська система в фінансовій системі країни?
18. Поясніть вплив банківської системи на темпи та пропорції економічного розвитку.
19. Назвіть фактори, які впливають на банкрутство банків.
20. Перелічіть основні напрями розвитку банківської системи України.

Тести для перевірки знань

1. Банківська система України представлена:

- а) трирівневою структурою;
- б) дворівневою структурою;
- в) однорівневою структурою.

2. Банківська система виконує такі основні функції:

- а) обігову, емісійну, стабілізаційну;
- б) трансформаційну, регуляційну, капіталотворчу;
- в) трансформаційну, емісійну, стабілізаційну.

3. Учасниками банку в Україні можуть бути:

- а) юридичні особи, в яких цей банк має істотну участь;
- б) резиденти та нерезиденти;
- в) юридичні та фізичні особи;
- г) держава;
- д) об'єднання громадян, релігійні та благодійні організації.

4. Банк набуває статусу спеціалізованого у разі:

- а) якщо понад 35 % активів є активами одного типу;
- б) якщо понад 50 % активів є активами одного типу;
- в) якщо всі його активи однорідні.

5. Уперше у світовій практиці центральні банки було створено:

- а) у Швейцарії;
- б) в Англії;
- в) у Швеції;
- г) у Росії.

6. У більшості країн світу центральні банки підпорядковуються:

- а) парламентам;
- б) казначейству;
- в) міністерству фінансів;
- г) правильні відповіді б, в.

7. Міжнародна фінансова конвенція, відповідно до якої всі країни світу повинні були організувати свій центральний банк, була прийнята у:

- а) 1920 – 1939 рр.;
- б) 1940 – 1970 рр.;
- в) XVIII – XIX ст.;
- г) 2000 р.

8. Кредитно-депозитні установи США включають:

- а) комерційні банки;
- б) депозитно-інвестиційні союзи;
- в) ощадні банки;
- г) позичково-ощадні асоціації.

9. Капітал центрального банку Японії належить:

- а) державі;
- б) приватним акціонерам;
- в) державі та приватним акціонерам.

10. Особливістю банківської системи Японії є:

- а) значний контроль держави за діяльністю банків;
- б) утворення фінансово-промислових груп;
- в) велика частка іноземного капіталу.

11. Основною ознакою, що "виділила" центральні банки серед усіх банків, є:

- а) рефінансування банків;
- б) виконання агентських функцій для уряду;
- в) функція єдиного емісійного центру;
- г) функція нагляду за діяльністю банків.

12. Інституційна побудова системи банківського регулювання та нагляду визначається:

- а) особливостями історичного та економічного розвитку;
- б) традиціями;
- в) характером банківської системи;
- г) усі відповіді правильні

13. Закон України "Про банки і банківську діяльність" було прийнято:

- а) у 1999 р.;
- б) у 1991 р.;
- в) у 2001 р.

14. Створення "кишенькових" банків віднесене до такого періоду розвитку банківської системи України:

- а) 1988 – 1990 рр.;
- б) 1991 – 1992 рр.;
- в) 1993 – 1997 рр.;
- г) 1998 – 2000 рр.;
- д) 2001 – 2008 рр.

15. Банкрутство банку може зумовлюватись:

- а) збитковою діяльністю;
- б) втратою чистини активів;
- в) надмірною ліквідністю.

Практичні завдання

Завдання 1.1. Діяльність банку "Київ" за 2020 р. характеризується показниками, поданими в табл. 1.1.

Таблиця 1.1

Показники діяльності банку

№ п/п	Показники	Сума, тис. грн
1	2	3
1	Субординований борг	871,3
2	Кореспондентський рахунок в НБУ	227,5
3	Фінансовий результат поточного року	5 078,0
4	Кредити НБУ	129,6
5	Кредити, надані іншим банкам	4 587,8
6	Вкладення в цінні папери	587,5

Закінчення табл. 1.1

1	2	3
7	Основні засоби	248,1
8	Вкладні рахунки юридичних осіб	45 789,9
9	Статутний капітал	125,8
10	Кредити, надані суб'єктам господарювання	41 582,0
11	Кредити, надані фізичним особам	59 781,9
12	Кредити інших банків	487,7

Необхідно:

- 1) згрупувати показники, які характеризують активні операції; пасивні операції. Результати аналізу подайте у вигляді аналітичної таблиці;
- 2) проаналізувати структуру активів і пасивів банку.

Приклад розв'язання

Облікова модель бухгалтерського балансу банку має такий вигляд:

$$\text{Активи} = \text{Капітал} + \text{Зобов'язання.}$$

Групування показників для подальшого аналізу балансу банку наведено в табл. 1.2.

Таблиця 1.2

Групування показників, які характеризують активні та пасивні операції банку "Київ", тис. грн

Актив		Пасив	
Вкладення в цінні папери	587,5	Субординований борг	871,3
Основні засоби	248,1	Кредити НБУ	129,6
Кредити, надані суб'єктам господарювання	41 582,0	Кредити інших банків	487,7
Кредити, надані іншим банкам	4 587,8	Вкладні рахунки юридичних осіб	45 789,9
Кореспондентський рахунок у НБУ	227,5	Фінансовий результат поточного року	5 078,0
Кредити, надані фізичним особам	59 781,9	Статутний капітал	125,8

Загальний аналіз балансу банку здійснюється за допомогою методик горизонтального та вертикального аналізу.

Горизонтальний або трендовий аналіз дає можливість дослідити динаміку окремих статей балансу банку та валюти балансу в цілому. У процесі використання цього виду аналізу розраховуються абсолютний приріст, темпи росту (приросту) окремих показників за ряд періодів і визначаються тенденції їх розвитку.

Вертикальний (або структурний) аналіз ґрунтується на структурному дослідженні окремих статей балансу. У процесі такого аналізу визначається питома вага окремої статті в загальній сумі активних операцій.

Завдання 1.2. Діяльність банків України за друге півріччя поточного року характеризується такими показниками (млн грн):

- кошти суб'єктів господарювання – 12 800;
- вклади фізичних осіб – 10 250,2;
- міжбанківські кредити та депозити – 3 948,2;
- кредити, надані суб'єктам господарювання – 25 741,5;
- кредити, надані іншим банкам – 3 355,8;
- кошти бюджету та позабюджетних фондів – 1 111,6;
- кошти від НБУ – 743,0;
- субординований борг – 601,2;
- кредити, надані фізичним особам – 989,1;
- вкладення в цінні папери – 1 200.

Необхідно:

- 1) згрупувати показники, які характеризують активні операції; пасивні операції;
- 2) проаналізувати структуру активів і пасивів системи банків України.

Завдання 1.3. Діяльність банку "Київ" характеризується показниками, наведеними у табл. 1.3.

Таблиця 1.3

Агрегований баланс банку, тис. грн

№ п/п	Статті	2019 р.	2020 р.
1	2	3	4
1	Активи	2 795,956	4 311,235
1.1	Кошти в НБУ та готівкові кошти в державних банках	501,256	600,145

Закінчення табл. 1.3

1	2	3	4
1.2	Кошти в інших банках	720,050	1 360,050
1.3	Кредити та заборгованість клієнтів	1 472,000	2 350,040
1.4	Інші активи	102,650	1,000
2	Пасиви		
2.1	Кошти банків	495,256	900,200
2.2	Кошти клієнтів	1 500,050	2 500,200
2.3	Статутний капітал	300,450	450,000
2.4	Інші пасиви	500,200	460,835

Необхідно:

- 1) на основі наведених даних проаналізувати структуру та динаміку зміни статей балансу банку;
- 2) зробити висновки щодо тенденцій зміни показників;
- 3) побудувати графіки динаміки та структури пасивів і активів балансу банку.

Завдання 1.4. Показники, які характеризують активні операції банку "Харків", наведено у табл. 1.4.

Таблиця 1.4

Актив банку, тис. грн

№ п/п	Статті активу	2019 р.	2020 р.
1	Каса банку	340	545
2	Кореспондентський рахунок в НБУ	1 602	2 335
3	Кошти в інших банках, кредити та аванси іншим банкам	6 363	5 412
4	Кредити, видані підприємствам	6 259	6 156
5	Споживчі кредити	4 351	4 947
6	Цінні папери на продаж	58	774
7	Інвестиційні цінні папери	148	137
8	Основні засоби	3 309	3 630
9	Інші активи	208	399
Усього активів		22 638	24 335

Необхідно:

- 1) на основі наведених даних проаналізувати структуру та динаміку активних операцій банку (абсолютний приріст, темпи росту та приросту);
- 2) зробити висновки щодо тенденцій зміни розрахованих показників.

Завдання 1.5. Показники, які характеризують пасивні операції банку "Київ", наведено у табл. 1.5.

Таблиця 1.5

Пасив банку, тис. грн

№ п/п	Статті пасиву	2019 р.	2020 р.
Зобов'язання			
1	Кореспондентський рахунок НБУ	593	620
2	Кореспондентські рахунки інших банків	1 388	1 258
3	Кредити НБУ	98	89
4	Кредити інших банків	1 905	1 560
5	Поточні рахунки клієнтів	5 520	4 560
6	Вкладні рахунки фізичних осіб	6 617	7 076
7	Вкладні рахунки юридичних осіб	2 264	3 120
	Усього зобов'язань	18 385	18 283
Капітал			
1	Статутний капітал	1 242	1 260
2	Резервні фонди	2 890	2 640
3	Нерозподілений прибуток минулих років	1 105	482
4	Фінансовий результат поточного року	1 280	1 670
	Усього капіталу	6 517	6 052
	Усього пасивів	23 875	24 335

Необхідно:

- 1) на основі наведених даних проаналізувати структуру та динаміку пасивних операцій банку (абсолютний приріст, темпи росту та приросту);
- 2) зробити висновки щодо тенденцій зміни розрахованих показників.

Завдання 1.6. На основі джерел офіційної статистики проведіть дослідження за поточний та попередній роки та зробіть висновки щодо динаміки кількості банків в Україні, їх видів, структури банківських послуг.

Висновки за темою

Сучасний стан банківської справи є результатом попереднього розвитку цивілізацій і націй. Історія розвитку банківської справи тісно пов'язана з історією діяльності банків і виникненням грошей.

Умовно зародження та розвиток банківської діяльності можна розподілити на чотири основних етапи:

I етап – від античності до виникнення Венеційського банку;

II етап – з 1157 р. до заснування Англійського банку в 1694 р.;

III етап – з 1694 р. до кінця XVIII ст.;

IV етап – з початку XIX ст. до теперішнього часу.

Банківська система відіграє важливу роль у формуванні економічних відносин між суб'єктами грошового ринку. Це обумовлюється тим, що саме банки є одним із найважливіших елементів структури економіки щодо організації руху фінансових потоків.

Банківська діяльність становить набір посередницьких операцій на грошовому ринку, виконання яких дозволено законом лише під особливим наглядом держави спеціальними інституціями – банками.

Банківська система – це сукупність різноманітних видів банків та інших кредитних установ, інституцій у їх взаємозв'язку, яка існує в тій чи іншій країні в певний історичний період і функціонує в межах єдиного фінансового механізму; є складовою кредитної системи [25].

Банківська система в сучасній Україні є дворівневою структурою управління фінансовими ресурсами. Законом України "Про банки і банківську діяльність" було закладено основи класичної дворівневої банківської системи, яка включає:

верхній рівень – Національний банк, який є головним банківським інститутом держави та відповідає за управління всією грошово-кредитною системою. Його головними клієнтами є інші банківські інститути та урядові структури;

нижній рівень – банки різних форм власності, спеціалізації і територіального рівня, клієнтами яких є підприємства, організації, населення.

Законом України "Про банки і банківську діяльність" визначено, що банк – юридична особа, яка на підставі банківської ліцензії має виключне право надавати банківські послуги, відомості про яку внесені до Державного реєстру банків.

Банки – це установи, що виконують спеціальну функцію (банківську діяльність). Основною функцією банку є посередництво у перерозподілі вільних грошових ресурсів, тобто залучення коштів від тих, хто ними тимчасово не користується, і передання тим, хто їх потребує.

До базових банківських операцій належать:

- 1) приймання вкладів (депозитів) від юридичних і фізичних осіб;
- 2) відкриття та ведення поточних рахунків клієнтів і банків – кореспондентів, у тому числі переказ грошових коштів з цих рахунків за допомогою платіжних інструментів і зарахування коштів на них;
- 3) розміщення залучених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик.

Залежно від економічного змісту всі види діяльності банків другого рівня прийнято поділяти на три групи: активні операції, пасивні операції, банківські послуги.

Активні операції – це операції з розміщення банками власного капіталу та залучених ресурсів з метою отримання доходу, забезпечення діяльності та підтримання необхідного рівня ліквідності.

Пасивні операції пов'язані з формуванням власного капіталу та ресурсної бази банку, забезпечують проведення активних операцій з метою досягнення запланованих показників дохідності та є запорукою ліквідності та платоспроможності.

Банківські послуги – це різноманітні консультаційні, інформаційні, аудиторські, облікові, реєстраторські, трастові, посередницькі послуги в результаті надання яких банки отримують дохід у вигляді комісії.

За своєю структурою банківські системи різних країн істотно відрізняються. Разом із тим є низка ознак, які властиві всім банківським системам, що функціонують у ринковій економіці, – це передусім дворівнева побудова.

На першому рівні міститься один або кілька банків, які виконують функції центрального емісійного банку. Він несе відповідальність за забезпечення сталості національної валюти та всієї банківської системи країни. На другому рівні банківської системи розміщені всі інші банки – універсальні та спеціалізовані, які обслуговують економічних суб'єктів, здійснюючи розрахункові, депозитні та кредитні операції.

Національний банк у вітчизняній банківській системі є банком верхнього рівня та виконує функції, типові для центральних банків розвинутих європейських держав, виступає емісійним та розрахунковим центром, наглядовим органом, банком банків і банкіром уряду України.

Банківська система України є однією з провідних ланок фінансової системи, від стабільності якої залежить подальший розвиток економіки країни, можливість виходу на міжнародні ринки та активна участь у глобалізаційних процесах.

Економічний розвиток країни в умовах трансформації фінансово-економічних відносин потребує налагодженої системи інституційного забезпечення. Банки сьогодні є одним із основних суб'єктів фінансового ринку зокрема та економіки загалом. На відміну від більшості фінансових інститутів, вони мають у розпорядженні залучені кошти фізичних та юридичних осіб; тому, виконуючи функцію управління фінансовими ресурсами, банківські структури значну увагу змушені приділяти забезпеченню можливості в майбутньому повернути кошти вкладникам, дотриманню окремих нормативів та обмежень, які забезпечують стабільність функціонування банківської системи.

Література: [5; 7; 8; 13; 25; 28; 30; 43; 45; 54; 55; 61; 63; 65; 68; 70; 78; 79; 91; 97].

2. Центральний банк як перший рівень банківської системи

Мета – теоретично та на практиці ознайомити студентів з основними функціями та завданнями центрального банку та з основними засадами монетарної політики.

Основні питання

2.1. Статус та основні функції центрального банку. Структура Національного банку України.

2.2. Операції центрального банку.

2.3. Монетарна політика Національного банку України, механізм та інструменти її реалізації.

2.4. Організація функціонування платіжних систем.

Компетентності, що формуються за темою:

знання: механізму роботи центрального банку, його функції, операції та впровадження інструментів монетарної політики;

уміння: вміти структурувати інструменти монетарної політики відповідно до макроекономічних показників економіки, аналізувати функції та операції центрального банку;

комунікації: розв'язувати проблеми монетарного регулювання та контролю, використовувати засоби генерації ідей формування стратегії впровадження індикаторів грошового ринку;

автономність і відповідальність: використання практичних знань у роботі центрального банку та здійснення монетарної політики.

Ключові терміни: центральний банк; Національний банк України (НБУ), центральний апарат НБУ; Рада НБУ, Правління НБУ; функції центрального банку; операції центрального банку; емісія; рефінансування; валютні інтервенції; грошово-кредитна політика; рестрикційна грошово-кредитна політика; експансійна грошово-кредитна політика; грошово-кредитне регулювання; інструменти грошово-кредитної політики; інфляційне таргетування; платіжна система; міжбанківські розрахунки; кліринг; система електронних платежів НБУ.

2.1. Статус та основні функції центрального банку.

Структура Національного банку України

Центральний банк – це емісійний, розрахунковий і касовий центр, що здійснює нагляд за усією кредитною системою і використовується як найважливіший інструмент кредитно-грошової політики держави [78].

Особливі місце та роль центрального банку у фінансовій системі сучасної держави визначаються рівнем і характером розвитку ринкових відносин.

В епоху стихійного ринку (грошовий обіг був золотомонетним) банки були простими посередникам у здійсненні торгівельних операцій. Існували банки, що зазвичай виділялися із загальної кількості як найбільш великі або ті, що обслуговують рахунки уряду. Протягом багатьох століть подібну роль виконували банкіри, які користувалися довірою та поважались державними установами [25]. Але у тих історичних умовах (чисто стихійний розвиток плюс те, що держава стояла осторонь від економіки) банки відрізнялися між собою переважно розмірами, а не спеціалізацією. Навіть близькість до уряду не робила який-небудь банк центральним [61].

Ідея центрального банку зародилася в умовах відносно розвинутих капіталістично-ринкових відносин, коли в цьому виникла історична й економічна потреба, коли стало зрозуміло, що подальший розвиток ринку як такого (і фінансового зокрема) без центрального банку як органу державного (суспільно організованого) контролю і нагляду призводить до невиправданих втрат [78].

У більшості західних країн функції центральних банків були закріплені за визначеними банками із середини XIX – початку XX ст. Банк Франції став єдиним емісійним центральним у 1848 р. Рейхсбанк (Німеччина) і Банк Іспанії – з 1874 р., ФРС США – з 1913 р. [79].

Перші банки виникли значно раніше. За свідченням істориків, першим центральним банком став центральний банк Швеції (Riksbanken, 1668 р.).

Банк Англії виник у 1694 р., коли уряду для війни з Францією знадобилась велика позичка, для видачі якої кілька лондонських купців об'єдналися в один приватний акціонерний банк. Як "подяку" за надану послугу вони одержали право емісії банкнот, що вільно розмінювалися на золото. Випущені новим банком банкноти стали авторитетним платіжним засобом і ввійшли в платіжний обіг країни. Протягом півтора століття Банк Англії виконував роль головного центрального банку. Однак законодавчо роль центрального банку була закріплена лише в 1844 р. [65].

На відміну від Англії, де центральний банк виріс "знизу", державний банк Росії був заснований "згори" у 1860 р. Тоді як банк Англії та німецький банк Рейхсбанк діяли як незалежні кредитно-емісійні центри, Державний банк Росії був підпорядкований Міністерству фінансів.

Виокремлення з загальної низки банків одного з них на роль центрального означає початок формування дворівневої банківської системи. У свою чергу, необхідність створення дворівневої системи банків була обумовлена суперечливим характером ринкових відносин. З одного боку, вони вимагають свободи підприємництва та розпорядження приватними фінансовими засобами, і це забезпечується елементами нижнього рівня – банками та кредитними установами; з іншого – цим відносинам необхідне регулювання (контроль і цілеспрямований вплив), і це вимагає особливого інституту у вигляді центрального банку [78].

Історія багатьох країн довела, що централізація і суспільний контроль є обов'язковими передумовами ефективності банківської системи.

Суто децентралізоване функціонування і розвиток банківської справи через різноманітність паперових грошей, неефективне регулювання і грошова пропозиція, вносять додатковий безлад у стихійну економіку. З цього погляду створення центрального банку із функціями регулювання кредитно-грошових відносин стало історичним відкриттям, що дозволило ефективно підкорити ринок з одночасним збереженням свободи приватного підприємництва [79].

Спочатку під терміном "центральный банк" розумівся найбільший банк, що перебував у центрі банківської системи. Згодом такі банки поступово монополізували деякі специфічні функції, а на визначеному етапі влади націоналізували їх (акціонерний статус міг зберігатися).

У більшості випадків капітал центрального банку цілком належить державі, проте акціонерами можуть бути банки другого рівня та інші фінансові інститути. Центральный банк (порівняно з банками другого рівня) став меншим за масштабами капіталів, операцій і балансів; його функції та методи впливу на банківську систему модифікувалися. Однак, які б функції не покладалися на центральный банк, він завжди є органом регулювання, що поєднує у собі риси банку та державного відомства.

Центральный банк – посередник між державою та економікою за допомогою банків. Як установа він призначений регулювати грошові потоки за допомогою інструментів, що закріплені за ним у законодавчому порядку (рідше – за традиціями) [81].

У деяких країнах спостерігаються істотні розходження між змістом і формою відносин між центральними банками та чинними галузями влади. Існує *дві моделі* таких відносин [61]:

перша – центральні банки виступають агентом уряду (Міністерства фінансів) і провідником його грошово-кредитної політики (ГКП);

друга – центральный банк є незалежним від уряду, що забезпечує йому самостійність у проведенні ГКП без впливу уряду. На практиці в чистому вигляді такі моделі не існують. У більшості країн діють проміжні моделі, що передбачають певні принципи взаємодії між виконавчою владою і ЦБ.

Законодавство п'яти країн (США, Німеччина, Швейцарія, Швеція, Нідерланди) передбачає підпорядкування центральних банків парламентам. У більшості країн центральні банки є підлеглими казначейству або Міністерству фінансів.

У деяких країнах (Японія, Англія) Міністерство фінансів має право видавати інструкції центральному банку. Але це поодинокі випадки.

У країнах, де законодавчими актами передбачено підпорядкування центральних банків парламентам, органи виконавчої влади сприяють центральному банку у вирішенні проблем шляхом ухвалення ефективних рішень. Крім того, законодавство багатьох країн передбачає звітність перед парламентом. Федеральна резервна система США (ФРС) подає у Конгрес звіт про діяльність два рази на рік; у Німеччині та Японії – один раз на рік.

Центральні банки у більшості країн світу користуються підтримкою держави, що дає їм можливість забезпечувати нормальне функціонування платіжних систем.

Питання незалежності центральних банків дискусійні і для України дуже актуальні. Від цього залежить правовий статус, функції, повноваження, принципи.

Вирізняють поняття політичної та економічної незалежності центрального банку [25].

Політична незалежність – це незалежність від органів державної влади та самостійність у виборі та призначенні керівництва.

Економічна незалежність – це можливість проведення грошово-кредитної політики без обмежень з боку органів державної влади та управління.

Центральним банком нашої країни є **Національний банк України** (НБУ). Статус і принципи діяльності НБУ визначені Законом України "Про Національний банк України" [120].

НБУ створений у березні 1991 р. на базі Української республіканської контори Державного банку СРСР згідно з Конституцією України та Законом України "Про банки та банківську діяльність" [106].

За правовим статусом НБУ є однією з найважливіших інституцій держави, не входячи до жодної з гілок влади. Національний банк України є юридичною особою, має відокремлене майно, що є об'єктом права державної власності та перебуває у його повному господарському віданні, та має статутний капітал у розмірі 10 млн грн, який слугує для забезпечення зобов'язань НБУ [120].

Свою діяльність НБУ здійснює на засадах незалежності та економічної самостійності [120]. Проте Національний банк підзвітний Президентові

України та Верховній Раді України в межах їхніх конституційних повноважень. **Підзвітність НБУ означає** [54]:

- 1) призначення на посаду та звільнення з посади Голови Національного банку Верховною Радою України за поданням Президента України;
- 2) призначення та звільнення Президентом України половини складу Ради Національного банку;
- 3) призначення та звільнення Верховною Радою України половини складу Ради Національного банку;
- 4) доповідь Голови Національного банку Верховній Раді України про діяльність Національного банку;
- 5) надання Президенту України та Верховній Раді України двічі на рік інформації про стан грошово-кредитного ринку в державі.

Національний банк України щоквартально надає інформацію Президенту України, Кабінету Міністрів України та Комітету Верховної Ради України з питань фінансів і банківської діяльності.

Незалежність НБУ не обумовлює відсутності співпраці між центральним банком, урядом і парламентом, а також іншими державними інститутами. Зазначені державні органи мають погоджувати між собою економічні дії та політику, яку вони проводять у країні. Це в першу чергу стосується економічної програми уряду, бюджету, принципів монетарної політики.

У Законі України "Про Національний банк України" [120] зазначено, що Національний банк є економічно самостійним органом, який здійснює видатки за рахунок власних доходів у межах затвердженого кошторису адміністративних витрат, а у визначених цим Законом випадках – також за рахунок Державного бюджету України. Національний банк не відповідає за зобов'язаннями органів державної влади, а органи державної влади не відповідають за зобов'язаннями Національного банку, крім випадків, коли вони добровільно беруть на себе такі зобов'язання. Також НБУ не відповідає за зобов'язаннями інших банків, а інші банки не відповідають за зобов'язаннями Національного банку, крім випадків, коли вони добровільно беруть на себе такі зобов'язання.

Діяльність НБУ має певні обмеження. Так, *НБУ забороняється:*

бути акціонером або учасником банків та інших підприємств та установ;

здійснювати операції з нерухомістю, крім тих, що пов'язані із забезпеченням діяльності НБУ та його установ;

здійснювати торговельну, виробничу, страхову та іншу діяльність, яка не відповідає функціям НБУ.

НБУ також забороняється надавати прямі кредити як у національній, так і в іноземній валюті на фінансування витрат Державного бюджету.

Національний банк України – це сучасний, відкритий і незалежний центральний банк, який має довіру суспільства та інтегрований до європейської спільноти центробанків. Місією НБУ є забезпечення цінової та фінансової стабільності з метою сприяння сталому економічному розвитку України.

Функції НБУ та його органів є невід'ємною складовою функцій державного управління. **Основною функцією** Національного банку України є забезпечення стабільності грошової одиниці. Це передбачено у ст. 99 Конституції України, де зазначено, що грошовою одиницею України є гривня. Забезпечення стабільності грошової одиниці є основною функцією центрального банку держави – Національного банку України.

У виконанні своєї основної функції Національний банк України має виходити із пріоритетності досягнення та підтримки цінової стабільності в державі. Національний банк України також сприяє додержанню стійких темпів економічного зростання та підтримує економічну політику Кабінету Міністрів України за умови, що це не перешкоджає досягненню попередніх цілей [54].

Чинне законодавство про центральний банк держави покладає на нього виконання **низки інших функцій**, за якими НБУ [97]:

визначає та проводить грошово-кредитну політику;

монопольно здійснює емісію національної валюти України та організує готівковий грошовий обіг;

виступає кредитором останньої інстанції для банків і організує систему рефінансування;

установлює для банків правила проведення банківських операцій, бухгалтерського обліку та звітності, захисту інформації, коштів і майна;

організовує створення та методологічно забезпечує систему грошово-кредитної і банківської статистичної інформації та статистики платіжного балансу;

регулює діяльність платіжних систем і систем розрахунків в Україні, визначає порядок і форми платежів, у тому числі між банками;

визначає напрями розвитку сучасних електронних банківських технологій; створює та забезпечує безперервне, надійне та ефективне

функціонування, розвиток створених ним платіжних та облікових систем; контролює створення платіжних інструментів, систем автоматизації банківської діяльності та засобів захисту банківської інформації;

здійснює банківське регулювання та нагляд на індивідуальній та консолідованій основі;

здійснює погодження статутів банків і змін до них, ліцензування банківської діяльності та операцій у передбачених законом випадках; веде Державний реєстр банків; створює та веде Кредитний реєстр Національного банку України;

представляє інтереси України в центральних банках інших держав, міжнародних банках та інших кредитних установах, де співробітництво здійснюється на рівні центральних банків;

здійснює відповідно до визначених спеціальним законом повноважень валютне регулювання; визначає порядок здійснення операцій в іноземній валюті; організовує і здійснює валютний нагляд за банками, а також небанківськими фінансовими установами та операторами поштового зв'язку, які отримали ліцензію на здійснення валютних операцій;

забезпечує накопичення та зберігання золотовалютних резервів і здійснення операцій з ними та банківськими металами;

аналізує та прогнозує динаміку макроекономічних, грошово-кредитних, валютних і фінансових показників, у тому числі складає платіжний баланс;

організовує та здійснює інкасацію коштів і перевезення валютних цінностей; у визначеному Національним банком порядку видає юридичним особам ліцензії на надання банкам послуг з інкасації, зупиняє, поновлює та відкликає їх;

здійснює державне регулювання та нагляд у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення за небанківськими фінансовими установами-резидентами, які є платіжними організаціями та/або членами/учасниками платіжних систем у частині надання ними фінансової послуги щодо переказу коштів на підставі відповідних ліцензій;

здійснює аналіз стану фінансової системи щодо фінансової стабільності;

визначає порядок, вимоги та заходи із забезпечення кіберзахисту та інформаційної безпеки у банківській системі України та для суб'єктів переказу коштів, здійснює контроль за їх виконанням; утворює центр кіберзахисту Національного банку України, забезпечує функціонування системи кіберзахисту у банківській системі України;

здійснює захист прав споживачів фінансових послуг, що надаються банками, а також іншими фінансовими установами та особами, які не є фінансовими установами, але мають право надавати окремі фінансові послуги, державне регулювання та нагляд за діяльністю яких здійснює Національний банк України;

здійснює інші функції у фінансово-кредитній сфері в межах своєї компетенції, визначеної законом.

Найважливішою з наведених функцій є визначення та проведення грошово-кредитної політики відповідно до затвердженої Верховною Радою України загальнодержавної програми економічного розвитку.

Крім зазначеного, до переліку функцій НБУ належать також наглядові, регулятивні та контрольні. Їх виконання забезпечується через [79]:

1) здійснення всіх видів перевірок банків на місцях, інших кредитних установ і суб'єктів підприємницької діяльності в Україні (крім перевірок і ревізій фінансово-господарської діяльності), а також перевірок достовірності інформації, що надається юридичними та фізичними особами під час реєстрації банків, кредитних установ і ліцензування банківських операцій;

2) висунення вимог щодо проведення загальних зборів акціонерів (учасників) банків та інших кредитних установ і визначення питань, за якими мають бути прийняті рішення.

Національний банк України може спрямовувати своїх представників для участі у роботі зборів акціонерів (учасників), засідань спостережної ради, правління та ревізійної комісії іншого банку або кредитної установи з правом дорадчого голосу. Він може також вимагати здійснення обов'язкових аудиторських перевірок банків та інших кредитних установ, отримувати висновки незалежних аудиторських організацій про результати цих перевірок [45].

НБУ має право вживати **заходи впливу за порушення банківського законодавства**. У разі порушення банками, філіями іноземних банків чи іншими особами, які є об'єктом перевірки Національного банку згідно з вимогами банківського законодавства та нормативно-правових

актів Національного банку або здійснення ними ризикових операцій, які загрожують інтересам вкладників чи інших кредиторів банку – Національний банк застосовує заходи впливу, до яких належать [115]:

письмове застереження щодо припинення порушення та вжиття необхідних заходів для виправлення ситуації, зменшення невиправданих витрат банку, обмеження невиправдано високих процентних виплат за залученими коштами, зменшення чи відчуження неефективних інвестицій;

скликання загальних зборів учасників, спостережної ради банку, правління (ради директорів) банку для прийняття програми фінансового оздоровлення або плану реорганізації банку;

укладення письмової угоди з банком, за якою банк чи визначена угодою особа зобов'язується вжити заходів для усунення порушень, поліпшення фінансового стану банку тощо;

розпорядження щодо зупинення виплати дивідендів чи розподілу капіталу в будь-якій іншій формі;

розпорядження щодо встановлення для банку підвищених економічних нормативів;

розпорядження щодо підвищення резервів на покриття можливих збитків за кредитами та іншими активами;

розпорядження щодо обмеження, зупинення чи припинення здійснення окремих видів здійснюваних банком операцій з високим рівнем ризику;

розпорядження щодо заборони надавати бланкові кредити;

розпорядження щодо накладання штрафів на керівників банків;

розпорядження щодо тимчасової, до усунення порушення, заборони власнику істотної участі в банку та використання права голосу придбаних акцій (часток/паїв) у разі грубого чи систематичного порушення ним вимог банківського законодавства;

розпорядження щодо тимчасового, до усунення порушення, відсторонення посадової особи банку від посади у разі грубого чи систематичного порушення нею вимог банківського законодавства;

розпорядження щодо примусової реорганізації банку;

розпорядження щодо призначення тимчасової адміністрації;

відкликання банківської ліцензії та ініціювання процедури ліквідації банку.

Водночас чинне законодавство передбачає певні обмеження щодо вимог Національного банку України. Так, він не має права вимагати від

банків та інших кредитних установ виконання операцій та інших дій, не передбачених законами України та нормативними актами НБУ.

Національний банк здійснює аналіз діяльності банків та інших кредитних установ з метою виявлення ситуацій, які загрожують інтересам вкладників і кредиторів, стабільності банківської системи в цілому.

НБУ контролює діяльність своїх структурних одиниць і підрозділів через проведення внутрішнього аудиту, який здійснюється його ревізійним управлінням, безпосередньо підпорядкованим голові НБУ. Комплексні перевірки господарсько-фінансової діяльності структурних одиниць НБУ проводяться не рідше одного разу на рік.

Важливе значення для ефективної діяльності центрального банку має законодавчо закріплена система його організації та управління.

Структура НБУ побудована за принципом централізації з вертикальним підпорядкуванням.

До системи НБУ входять [68]:

центральний апарат, розташований у м. Києві;

філії (територіальні управління);

розрахункові палати;

Банкотно-монетний двір;

фабрика банкотного паперу;

Державна скарбниця України;

Центральне сховище;

спеціалізовані підприємства, інші структурні одиниці та підрозділи, необхідні для забезпечення діяльності НБУ.

Філії НБУ не мають статусу юридичної особи та не можуть видавати нормативні акти, діючи від імені НБУ в межах отриманих від нього повноважень.

Керівними органами Національного банку є Рада НБУ та Правління НБУ.

Рада Національного банку відповідає за розроблення "Основних засад грошово-кредитної політики НБУ" та здійснює контроль за проведенням грошово-кредитної політики. Крім того, вона здійснює нагляд за системою внутрішнього контролю Національного банку.

Рада Національного банку складається з дев'яти членів:

чотири особи призначаються Верховною Радою України;

чотири особи – Президентом України;

Голова Національного банку входить до Ради за посадою.

Повноваження Ради Національного банку України визначено ст. 9 Закону України "Про Національний банк України" [120]. Згідно з нею Рада Національного банку:

розробляє "Основні засади грошово-кредитної політики" на підставі пропозицій, наданих Правлінням Національного банку, публікує їх в офіційних виданнях та подає щорічно до 15 вересня до Верховної Ради України для інформування;

здійснює контроль за проведенням грошово-кредитної політики;

здійснює аналіз впливу грошово-кредитної політики України на стан соціально-економічного розвитку України та розробляє пропозиції щодо внесення відповідних змін до неї;

затверджує щорічно до 15 листопада поточного року кошторис витрат Національного банку на наступний рік;

приймає рішення про спрямування прибутку до розподілу на збільшення статутного капіталу Національного банку та формування резервів, які є джерелом фінансування інвестицій, призначених для забезпечення діяльності Національного банку;

приймає рішення про збільшення розміру статутного капіталу Національного банку;

визначає порядок, періодичність проведення внутрішнього аудиту в структурних підрозділах Національного банку;

затверджує річний план його проведення і положення про підрозділ внутрішнього аудиту;

затверджує рішення Правління Національного банку про участь Національного банку в міжнародних фінансових організаціях;

оцінює діяльність Правління Національного банку щодо виконання "Основних засад грошово-кредитної політики" та з інших питань, рішення щодо яких є обов'язковими для Правління Національного банку;

вносить рекомендації до Кабінету Міністрів України стосовно впливу політики державних запозичень і податкової політики на стан грошово-кредитної сфери України;

підтверджує наявність або відсутність ознак нестійкого фінансового стану банківської системи, погіршення стану платіжного балансу України, виникнення обставин, що загрожують стабільності банківської та (або) фінансової системи держави й інші функції.

Голова Національного банку призначається на посаду Верховною Радою України за поданням Президента України строком на сім років.

Голова Національного банку має п'ятьох заступників (у тому числі одного першого заступника), які призначаються на посади та звільняються з посад Радою Національного банку за поданням Голови Національного банку [97].

Правління Національного банку згідно з "Основними засадами грошово-кредитної політики" [94] через відповідні монетарні інструменти та інші засоби банківського регулювання забезпечує реалізацію грошово-кредитної політики, організує виконання інших функцій відповідно до банківського законодавства та здійснює управління діяльністю Національного банку.

Правління Національного банку є колегіальним органом і складається з шести осіб: Голови Національного банку, першого заступника та заступників Голови Національного банку. Правління Національного банку очолює Голова Національного банку [120].

Відповідно до наданих йому повноважень Правління НБУ [79]:

1) приймає рішення:

щодо надання пропозицій Раді Національного банку стосовно розроблення "Основних засад грошово-кредитної політики";

щодо економічних засобів і монетарних методів для реалізації "Основних засад грошово-кредитної політики" відповідно до прийнятих рішень Ради Національного банку із цих питань і необхідності забезпечення стабільності та купівельної спроможності національної валюти;

щодо банківського регулювання та нагляду;

щодо організації системи рефінансування;

щодо визначення та здійснення валютно-курсової політики, валютного регулювання та управління золотовалютними резервами;

щодо функціонування платіжних систем та організації розрахунків;

про емісію валюти України та вилучення з обігу банкнот і монет;

про встановлення та зміну облікової та інших процентних ставок Національного банку;

про диверсифікацію активів Національного банку та їх ліквідності;

щодо лімітів позабалансових зобов'язань Національного банку;

про формування резервів і покриття фінансових ризиків Національного банку;

щодо мінімального розміру золотовалютних резервів Національного банку;

про умови допуску іноземного капіталу до банківської системи України;
про встановлення економічних нормативів для банків;
про розмір і порядок формування обов'язкових резервів для банків;
про застосування заходів впливу (санкцій) до банків та інших осіб,
діяльність яких перевіряється Національним банком;
про участь у міжнародних фінансових організаціях;
про віднесення банку до категорії проблемних або неплатоспроможних;

про фінансову спроможність приймаючого банку виконати зобов'язання перед вкладниками та іншими кредиторами та ін.;

2) подає на затвердження Раді Національного банку річну фінансову звітність Національного банку, проект кошторису адміністративних витрат на наступний рік та інші документи;

3) визначає організаційні основи та структуру Національного банку, затверджує положення про структурні підрозділи (крім положення про підрозділ внутрішнього аудиту) та установи Національного банку, статuti його підприємств, порядок призначення керівників підрозділів (крім керівника підрозділу внутрішнього аудиту), підприємств та установ; визначає перелік функцій щодо управління діяльністю власного корпоративного недержавного пенсійного фонду, а також порядок здійснення таких функцій;

4) затверджує штатний розпис Національного банку та форми оплати праці;

5) установлює порядок надання юридичним особам, які мають намір здійснювати банківську діяльність, банківських ліцензій, а також ліцензій іншим юридичним особам у випадках, передбачених законом та ін.

Структура центрального апарату НБУ заснована на засадах лінійно-функціонального принципу. До складу центрального апарату входять **департаменті та самостійні управління НБУ**, серед яких [97]:

департамент нагляду за фінансовими установами;

департамент внутрішнього аудиту;

департамент комунікацій;

управління фінансових та операційних ризиків;

департамент стратегії та розвитку;

департамент безпеки;

департамент монетарної політики та економічного аналізу;

департамент супроводження кредитів;

департамент платіжних систем та інноваційного розвитку;
департамент бухгалтерського обліку;
департамент статистики та звітності;
департамент відкритих ринків;
департамент грошового обігу;
департамент фінансового контролінгу;
департамент нагляду за страховим ринком;
департамент фінансової стабільності;
управління депозитарної діяльності національного банку;
департамент інформаційних технологій;
департамент персоналу;
департамент фінансового моніторингу;
департамент ліцензування;
управління європейської інтеграції та міжнародних програм;
управління роботи з проблемними активами;
департамент аналітики та наглядових технологій;
операційний департамент.

Функції департаментів та управлінь НБУ полягають у: аналізі державної економічної політики, розробленні пропозицій та рішень щодо стратегії та інструментів монетарної політики, що застосовуються НБУ; аналізі розвитку монетарного, реального, фіскального, зовнішнього секторів економіки України та міжнародної економіки; веденні рахунків і здійсненні розрахунків, визначених нормативно-правовими актами та розпорядчими документами НБУ; організації і здійсненні валютного контролю за банками та ліцензуванні валютних операцій фізичних та юридичних осіб; проведенні єдиної державної політики у сфері готівкового обігу, касових і емісійних операцій у національній валюті, забезпеченні потреб економіки в готівці; аналізі фінансової стабільності, у тому числі системних ризиків, що загрожують стійкості фінансової системи; розробленні модельного інструментарію та регулярному проведенні стрес-тестування фінансового (банківського) сектора; участі у проведенні операцій НБУ із застосуванням стандартних інструментів регулювання ліквідності банківської системи та ін.

Безперечно, організаційна структура Національного банку об'єднує фахівців високої майстерності. НБУ має гнучку та адаптивну корпоративну культуру сучасного європейського центрального банку з високими стандартами професійної етики та доброчесності.

2.2. Операції центрального банку

Операції, які виконують центральні банки, визначаються основними цілями та функціями їх діяльності. Серед основних цілей центрального банку є забезпечення стабільності національної грошової одиниці, розвиток та забезпечення стабільності банківської системи країни, забезпечення безперебійного та ефективного функціонування системи розрахунків. Для їх досягнення центральний банк вступає у відносини з різними кредитними організаціями, у тому числі з урядом.

Центральні банки виконують **низку операцій**, серед основних з них можна виділити такі [61]:

- емісійно-касові операції;
- розроблення та проведення грошово-кредитної (монетарної) політики;
- кредитні операції (рефінансування) банків;
- депозитно-розрахункові операції (організація функціонування платіжної системи);
- регулювання банківської діяльності та банківський нагляд;
- виконання функцій центрального банку як банкіра та фінансового агента уряду;
- валютне регулювання і контроль.

Емісія грошей є однією із найважливіших функцій центрального банку, якому належить монопольне право емісії національної валюти та організації її обігу. **Емісія грошей** – випуск в обіг нових грошових знаків (від лат. emissio – випуск) [81].

Здійснюючи емісію, центральний банк намагається забезпечити таку кількість грошей в обігу, яка необхідна для обслуговування процесу обміну товарами та послугами в економіці. Обсяг емісії грошей розраховується на підставі прогнозних макроекономічних показників розвитку економіки: обсягу валового внутрішнього продукту, інфляції, параметрів бюджету, доходів населення тощо.

Емісія грошей, як правило, здійснюється в безготівковій формі шляхом зарахування відповідної суми коштів на кореспондентські рахунки банків у Національному банку України. Коли ж гроші вилучаються з обігу, то відповідна сума, навпаки, списується з цих рахунків [45].

Процедура емісії грошей суворо регламентована, здійснюється центральним банком через валютний, фондовий та кредитний канали та забезпечується отриманням Національним банком України еквівалентного

обсягу іноземної валюти або ліквідних фінансових інструментів. У разі необхідності через ці ж канали відбувається вилучення грошей з обігу.

Разом з регулюванням емісії важливу роль у функціонуванні грошово-кредитної системи відіграють методи регулювання безпосередньо руху грошей. Установи банків, відповідно до нормативно-правових актів НБУ, здійснюють аналіз готівкового обігу, організують і виконують оперативні функції з реалізації єдиної грошово-кредитної політики на території відповідних регіонів.

Грошово-кредитне регулювання є одним із інструментів державної макроекономічної політики. Воно здійснюється шляхом розроблення і реалізації **грошово-кредитної політики центрального банку**. Грошово-кредитна політика – комплекс взаємопов'язаних, спрямованих на досягнення певних цілей заходів щодо регулювання грошового ринку, які проводить держава через свій центральний банк. Часто її називають монетарною (грошовою) політикою [70].

Економічний зміст грошово-кредитної політики полягає у тому, що монетарна політика забезпечується притаманними їй монетарними механізмами. Основними інструментами грошово-кредитної політики є облікова ставка, норма обов'язкових резервів, операції на відкритому ринку, селективні методи впливу на кредитну активність банків [53].

Центральний банк є кредитором останньої інстанції, оскільки тільки він здатний задовільнити зростаючу потребу економіки в кредитних ресурсах. У разі, якщо банки другого рівня вичерпали всі інші можливості для розширення ресурсної бази шляхом рефінансування активів на ринку цінних паперів або на міжбанківському кредитному ринку, вони звертаються до центрального банку. Центральний банк здійснює **рефінансування банків**, тобто кредитує їх на прохання у випадках тимчасової нестачі ресурсів. Кредити рефінансування для банків є джерелом тимчасових ресурсів, необхідних їм для поповнення ліквідних коштів [94].

Економічна сутність кредитів центрального банку на макрорівні полягає в тому, що через кредитування банків та інших кредитоспроможних установ здійснюється емісія грошей у обіг і розширюється обсяг сукупної грошової маси в економіці.

На мікрорівні кредити центрального банку допомагають банкам другого рівня підтримувати свою платоспроможність, надаючи перевагу кредитам у структурі активів, і розширення в разі потреби кредитної підтримки своїх клієнтів. Центральний банк може використовувати свої

кредити для вирішення конкретних економічних задач: фінансової підтримки окремих галузей; здійснення санацій; реструктурування виробництва у бік виробництва товарів народного споживання [79].

Починаючи з 2002 р. НБУ з метою забезпечення банків довгостроковими кредитними ресурсами розпочав довгострокове кредитування банків, які приймають до кредитування інноваційно-інвестиційні проєкти [97].

Кредити рефінансування НБУ можна класифікувати залежно від [79]:
форми забезпечення – облікові та ломбардні;

термінів використання (короткострокові (від одного до кількох днів) і середньострокові (від місяця до року));

методів надання – прямі кредити та що надаються шляхом проведення тендеру;

цільового характеру – коригувальні та сезонні кредити.

З виникненням потреби в підтриманні ліквідності банки можуть звертатися до НБУ за отриманням кредиту за різними схемами залежно від інструментів рефінансування.

Одним з пріоритетних завдань центрального банку є створення такої розрахунково-платіжної системи, яка б максимально зменшила системний ризик і всі його наслідки. В Україні НБУ виступає безпосереднім організатором **міжбанківських розрахунків** через систему електронних платежів (СЕП), а також здійснює ліцензування та контроль за приватними розрахунково-кліринговими системами. Міжбанківські розрахунки – це безготівкові розрахунки між банками, що обумовлені виконанням платежів клієнтів або власними зобов'язаннями одного банку перед іншим [97].

Міжбанківські розрахунки є системою організації та здійснення платежів за грошовими вимогами та зобов'язаннями, що виникають між банківськими установами.

Сучасна практика міжбанківських розрахунків передбачає застосування електронних засобів приймання, передавання, обробки та захисту інформації. Основна частина міжбанківських розрахунків обслуговує національний обіг – платежі юридичних осіб і розрахунки кредитних установ між собою. Менша частина платіжного обігу припадає на платежі приватних осіб. Окрім того, деяка частина загального платіжного обігу обслуговує зовнішньоекономічні зв'язки, що пов'язані з експортно-імпортними операціями, рухом капіталів і робочої сили [25].

Важливою функцією держави є регулювання та нагляд за діяльністю банків з метою забезпечення стабільності банківської системи. Під **регулюванням банківської діяльності** розуміють насамперед створення відповідної правової бази. По-перше, це розроблення та ухвалення законів, що регламентують діяльність банків. По-друге, це ухвалення відповідними установами, уповноваженими державою, положень, що регламентують функціонування банків у вигляді нормативних актів, інструкцій, директив. Вони базуються на чинному законодавстві та конкретизують, роз'яснюють основні положення законів. Законодавчі та нормативні положення визначають такі межі поведінки банків, які сприяють надійному та ефективному функціонуванню банківської справи [81].

Банківський нагляд – це спостереження за дотриманням банківського законодавства, нормативних актів НБУ й економічних нормативів з метою безпеки та фінансової стабільності банківської системи та захисту інтересів вкладників і кредиторів (забезпечення довіри банківському сектору з боку населення, посилення конкуренції між банками, вдосконалення ефективності роботи банківських установ, стабільність платіжної системи) [78].

Регулятивно-наглядові органи мають повноваження застосовувати до банків певні коригувальні заходи, а також заходи примусового впливу з метою регулювання їхньої діяльності. Ці заходи можуть розглядатися одночасно як елемент банківського нагляду і як елемент банківського регулювання.

Правове регулювання функцій НБУ як **фінансового агента уряду** полягає в обслуговуванні внутрішнього та зовнішнього боргу, а також у касовому виконанні Державного бюджету [9].

За джерелами залучення коштів державний борг будь-якої країни розрізняють на внутрішній та зовнішній. До складу *державного внутрішнього боргу* входять позички Уряду України та позички, здійснені за безумовної гарантії Уряду (за винятком позик на зовнішньому ринку) для забезпечення фінансування загальнодержавних програм.

Державний внутрішній борг України складається із заборгованості минулих років і такої, що виникає щорічно за новими борговими зобов'язаннями Уряду України. До цих зобов'язань належать випущені державні цінні папери, інші зобов'язання у грошовій формі, гарантовані Урядом України; отримані ним кредити, а також частина боргових зобов'язань Союзу РСР, які взяла на себе Україна [79].

Державний зовнішній борг складає заборгованість за кредитами (позиками), залученими з іноземних джерел. Він виступає у вигляді зовнішніх фінансових зобов'язань держави перед нерезидентами. Тобто держава виконує роль позичальника або гаранта погашення цих кредитів (позичок) іншими позичальниками.

Центральні емісійні банки, виступаючи у ролі банкіра держави та радника Уряду з фінансових та економічних питань, зазвичай ведуть рахунки державних установ і відомств (Міністерства фінансів, Казначейства та ін.), акумулюючи фінансові надходження та здійснюючи платежі за дорученням власників коштів. Сутність касового виконання Державного бюджету полягає у: прийнятті розрахункових документів на виплату податків, зборів та інших обов'язкових платежів до бюджету; зарахуванні доходів на рахунки відповідних бюджетів; зберіганні грошових коштів бюджету; видаванні цих коштів на заходи, передбачені бюджетом; веденні відповідного обліку та звітності [25].

Валютна політика кожної країни визначається політикою державного регулювання економіки у цілому, ступенем втручання органів державної влади у валютно-кредитні та фінансові відносини. Валютна політика – це сукупність заходів, які здійснюються державою у сфері міжнародних валютних відносин відповідно до поточних (тактичних) і довгострокових (стратегічних) цілей країни. Уряд і Національний банк України здійснюють валютну політику відповідно до принципів загальної економічної політики України. Основною метою валютної політики Національного банку України як складової монетарної політики є стабілізація курсу національної грошової одиниці та збалансованість платіжного балансу країни [78].

Складовими валютної політики в узагальненому вигляді є: валютне регулювання; валютний контроль; міжнародне валютне співробітництво та участь у міжнародних валютно-фінансових організаціях.

Валютне регулювання – це регламентація державою міжнародних розрахунків і порядку проведення валютних операцій. Валютне регулювання з боку держави є об'єктивною економічною необхідністю, яка зумовлена міжнародною економічною інтеграцією України до світового співтовариства та пов'язана з міжнародною кооперацією виробництва та розширенням міжнародної торгівлі, що спричинило вихід процесу концентрації і централізації капіталу за межі національних кордонів [61].

Важливою складовою валютної політики є також **валютний контроль**. Згідно з чинним законодавством України Національний банк є головним органом валютного контролю, який забезпечує виконання уповноваженими банками та уповноваженими фінансово-кредитними установами функцій щодо здійснення валютного контролю та регламентує відповідальність за порушення валютного законодавства України. Державні органи (Державна податкова адміністрація, Міністерство зв'язку та Державний митний комітет України) мають визначені законодавством функції у сфері валютного контролю.

2.3. Монетарна політика Національного банку України, механізм та інструменти її реалізації

Монетарна політика центрального банку покликана забезпечувати фінансову стійкість банківського сектора, дієвість платіжно-розрахункового механізму, фінансову стабільність у країні, – що є одними з визначальних факторів економічного зростання держави у цілому [70].

Однією з головних передумов успішності застосування монетарної політики є врахування сучасного економічного стану держави та розроблення таких механізмів упровадження монетарного впливу на економіку, які максимально будуть урахувувати національну специфіку та нівелюватимуть вплив негативних факторів на трансмісійні канали грошово-кредитного регулюванням [97].

Грошово-кредитна політика (ГКП) – це комплекс заходів у сфері грошового обігу та кредиту, спрямованих на регулювання економічного зростання, стримування інфляції та забезпечення стабільності національної грошової одиниці країни, забезпечення зайнятості населення та вирівнювання платіжного балансу, що їх проводить держава через свій центральний банк [79]. Забезпечення стабільності грошової одиниці України відбувається через використання визначених Законом України "Про Національний банк України" засобів і методів [120].

Часто виникає питання щодо змістовності термінів "грошово-кредитна політика" та "монетарна політика". Ураховуючи загальносвітові тенденції розвитку грошової сфери, Рада НБУ вважає за доцільне ініціювати внесення змін до законодавства України в частині заміни терміну "грошово-кредитна політика" на поняття "монетарна політика" [97]. Термін "**монетарна політика**" є більш розповсюдженим і логічним, тому

що він відображає внутрішню єдність регулятивного механізму, який включає три складові: емісійно-грошову, кредитну та валютну політику. Найбільш поширеним є трактування грошово-кредитної політики як комплексу заходів регулятивного характеру, що реалізується центральним банком країни (в Україні – Національним банком України) або за його участю та здійснюється через грошовий ринок у всіх його різновидах [79].

Серед **головних цілей** економічної політики держави можна виділити: забезпечення стабільного зростання національної економіки, підтримку ефективного рівня зайнятості населення, стабілізацію рівня цін та інфляції, забезпечення збалансованості платіжного балансу країни у сфері зовнішньої торгівлі. Відповідно до сучасного трактування механізму монетарного регулювання обсяг і структуру грошової маси слід розглядати як індикатор економічної та фінансової ситуації в країні, що характеризує економічну активність та економічне зростання [70].

Соціально-економічними передумовами проведення монетарної політики є наявність банківської системи та грошово-кредитних відносин.

Ефективна грошова система сприяє максимальному використанню матеріальних і трудових ресурсів, і навпаки – розбалансована, вона порушує кругообіг доходів і витрат, викликаючи різкі коливання рівня виробництва, зайнятості, цін [53].

Підвищена увага до грошово-кредитної політики як інструменту забезпечення "вічного процвітання", яка панувала в 20-х рр. ХХ ст., після кризових потрясінь 30-х рр. змінилася загальним песимізмом і недовірою до ефективності грошово-кредитного регулювання. У 50-х рр. у західних країнах відбулася різка активізація грошово-кредитних інструментів. Гроші знову посіли провідне місце в програмах економічної стабілізації, але погляди на оптимальну стратегію використання грошових інструментів були різко полярними. Сьогодні теоретичні проблеми грошово-кредитної політики також є полем для гострих дискусій між різними економічними школами [25].

Суб'єктом грошово-кредитної політики виступає держава, яка регулює цю сферу через свої представницькі органи – центральний банк і відповідні урядові структури: міністерства фінансів чи казначейства, органи нагляду за діяльністю банків і контролю за грошовим обігом, інституції зі страхування депозитів та інші установи [97].

Об'єктами, на які найчастіше спрямовуються регулятивні заходи, є такі змінні грошового ринку: пропозиція (маса) грошей; ставка процента; валютний курс; швидкість обігу грошей та ін.

Для з'ясування ролі монетарної політики в ринковій економіці важливе значення має усвідомлення завдань, які ставляться владними структурами та вирішуються монетарними методами. Ці завдання прийнято називати **цілями монетарної політики**. Їх розподіляють на три групи: стратегічні, проміжні та тактичні [79].

Стратегічними звичайно є цілі, що визначені як ключові в загальноекономічній політиці держави. Ними можуть бути зростання виробництва та зайнятості, стабілізація цін, збалансування платіжного балансу. Кожна з цих цілей настільки важлива для суспільства, що владні структури можуть ставити перед собою завдання одночасно реалізувати їх усі чи більшу їх частину [8].

Проміжні цілі монетарної політики полягають у таких змінах певних економічних процесів, які сприятимуть досягненню стратегічних цілей. Оскільки в ринкових умовах економічне зростання, зайнятість, динаміка цін, стан платіжного балансу та інші показники визначаються передусім станом ринкової кон'юнктури. Проміжними цілями монетарної політики є зміна кон'юнктури в напрямі, який визначається стратегічною ціллю. Зокрема, якщо ціллю загальноекономічної політики є економічне зростання зі скороченням безробіття, то проміжною ціллю може бути пожвавлення ринкової кон'юнктури. І навпаки, якщо стратегічною ціллю є стабілізація цін, то проміжною має бути стримування кон'юнктури ринку. Особливістю проміжних цілей є те, що встановлюються вони на тривалі часові інтервали, впродовж яких можуть бути реалізовані та виявити свою ефективність [25].

Тактичні цілі – це оперативні завдання банківської системи щодо регулювання ключових економічних змінних (передусім грошової маси, процентної ставки та валютного курсу) для досягнення проміжних цілей. Стосовно кожного з цих показників може ставитися одне з трьох завдань: зростання, стабілізація, зниження. Конкретний напрям зміни економічної змінної визначається проміжною ціллю монетарної політики та характером показника. Характерними ознаками тактичних цілей є їх короткостроковість, реалізація їх оперативними заходами виключно центрального банку, багатоаспектність, єдність та певна суперечливість [7].

Виходячи з теоретичних концепцій, які є основою для проведення грошово-кредитної політики, основним об'єктом грошово-кредитного регулювання стає сукупна грошова маса, від розміру якої залежить динаміка основних показників розвитку економіки.

У зарубіжній економічній літературі грошово-кредитну політику розмежовують на "вузьку" та "широку", "дорогих грошей" та "дешевих грошей", а також рестрикційну, експансіоністську та селективну (рис. 2.1).

"Вузька" політика забезпечує стабільність національної валюти за допомогою проведення валютних інтервенцій, змін рівня облікової ставки, а також інших інструментів, що впливають на стан національної грошової одиниці. "Широка" безпосередньо впливає на обсяг грошової маси в обороті. Політика "дорогих грошей" передбачає обмеження обсягів кредитування, що призводить до зниження пропозиції грошей. Політика "дешевих грошей" є зворотною від попередньої [61]. Рестрикційна політика зумовлена підвищенням процентних ставок, підвищенням податків, обмеженням обсягів кредитування, скороченням державних витрат та оздоровленням платіжного балансу. Експансіоністська – розширенням масштабів кредитування, послабленням контролю за збільшенням кількості грошей в обороті, скороченням рівня податкових ставок і зниженням рівня процентних ставок. Селективна, або вибіркова, політика характеризується встановленням лімітів облікових операцій (за галузями, регіонами), лімітуванням окремих банківських операцій, встановленням маржі для проведення різних банківських операцій, а також встановленням кредитних меж [53].

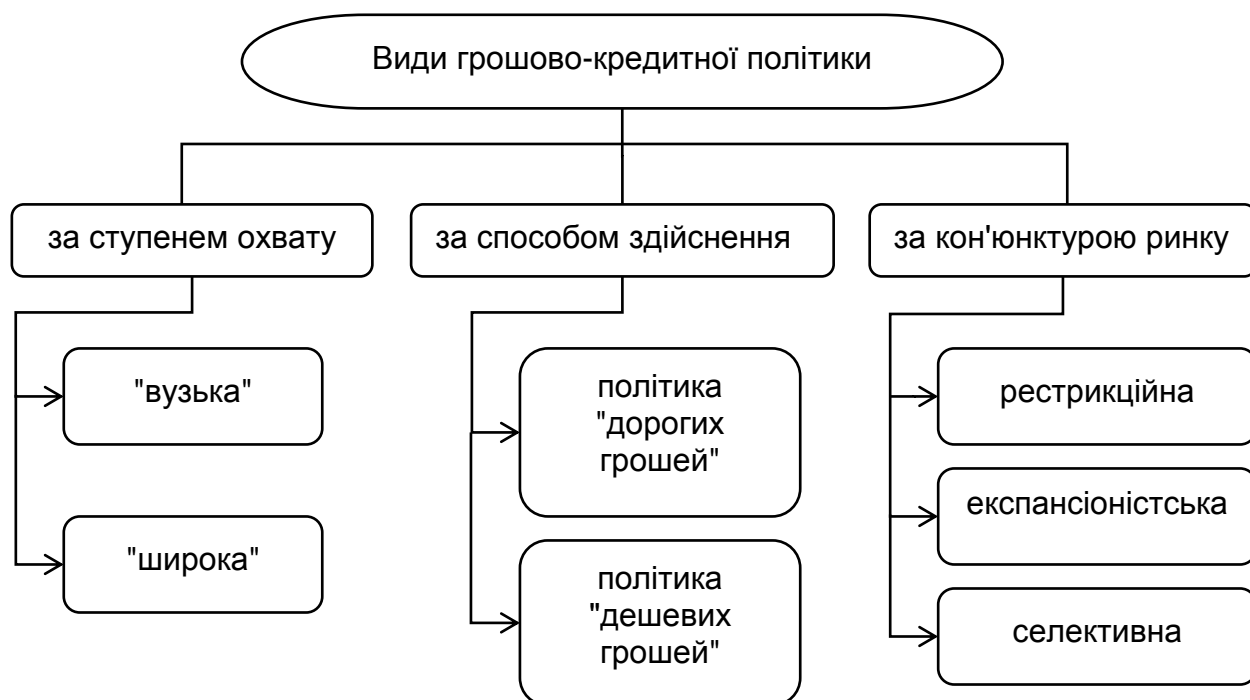

Рис. 2.1. Класифікація грошово-кредитної політики [94]

Головним суб'єктом монетарної політики в Україні є Національний банк. Крім нього, у виробленні грошово-кредитної політики беруть участь інші органи державного регулювання економіки – Міністерство фінансів, Міністерство економіки, безпосередньо Уряд, Верховна Рада. Органи виконавчої та законодавчої влади визначають основні макро-економічні показники, які слугують орієнтирами для формування цілей грошово-кредитної політики (обсяг ВВП, розмір бюджетного дефіциту, платіжний та торговельний баланси, рівень зайнятості та ін.) [53].

Вирішальна роль у розробленні та реалізації монетарної політики належить Національному банку, оскільки він несе відповідальність перед суспільством за стан монетарної сфери. Протягом двадцяти років Національний банк України опанував монетарні інструменти, які застосовують центральні банки економічно розвинутих країн [97].

Інструменти монетарної політики – це такі регулятивні заходи (прийоми, методи), які перебувають у повному розпорядженні центрального банку, безпосередньо ним контролюються і використання яких впливає на цільові орієнтири грошово-кредитної політики [78].

Особливістю інструментів монетарної політики є те, що, застосовуючи їх, центральний банк має можливість впливати на процеси, що відбуваються не тільки в грошовому секторі економіки, а й у реальному та зовнішньому секторах.

Проведення монетарної політики може здійснюватися за допомогою ринкових та адміністративних інструментів регулювання. Слід зазначити, що економічно розвинені держави, на відміну від країн, що розвиваються, надають перевагу першому виду інструментів.

Адміністративні інструменти спрямовані на обмеження діяльності фінансових установ і мають форму директив та інструкцій від регулятора монетарної політики.

Ринкові інструменти впливають на монетарну сферу за допомогою формування певних умов на грошовому ринку та ринку капіталів. До основних ринкових інструментів та методів монетарної політики та регулювання належить [53]:

- здійснення операцій на відкритому ринку;
- установлення мінімальних обов'язкових резервів для банків;
- процентна політика;
- здійснення операцій на валютному ринку;
- депозитні операції центрального банку тощо.

Відповідно до Закону України "Про Національний банк України", основними економічними засобами та методами монетарної політики є регулювання обсягу грошової маси через [120]:

- 1) визначення та регулювання норм обов'язкових резервів для банків;
- 2) процентну політику;
- 3) рефінансування банків;
- 4) управління золотовалютними резервами;
- 5) операції з цінними паперами (крім цінних паперів, що підтверджують корпоративні права), у тому числі з казначейськими зобов'язаннями, на відкритому ринку;
- 6) регулювання імпорту та експорту капіталу;
- 7) запровадження на строк до шести місяців вимоги щодо обов'язкового продажу частини надходжень в іноземній валюті;
- 8) зміну строків розрахунків за операціями з експорту та імпорту товарів;
- 9) емісію власних боргових зобов'язань та операції з ними

Регулювання норми обов'язкових резервів – потужний інструмент впливу на пропозицію грошей, що має невідворотну та негайну дію [78]. Його сутність полягає в тому, що центральний банк установлює для всіх банків та інших депозитних установ норму обов'язкового зберігання залучених коштів на кореспондентських рахунках без права їх використання і без виплати процентів за ними. Збільшуючи норму обов'язкового резервування, центральний банк негайно скорочує обсяг надлишкових резервів банків, зменшує їх кредитну спроможність, знижує рівень мультиплікації депозитів. Відповідно, зменшується загальний обсяг пропозиції грошей. Якщо центральному банку потрібно збільшити пропозицію грошей, то досить відповідно знизити норму обов'язкового резервування, і ситуація змінюватиметься на протилежну – збільшиться обсяг вільних резервів, підвищаться кредитна спроможність банків і рівень мультиплікації депозитів [97].

Процентна політика – один із м'яких інструментів монетарної політики, подібний за характером впливу до пропозиції грошей для операцій на відкритому ринку. Механізм його полягає в тому, що центральний банк установлює ставки процентів за позичками, які він надає банкам у порядку їх рефінансування [79].

Для України найбільш типовою процентною ставкою центрального банку є облікова ставка НБУ. Збільшуючи рівень облікової ставки, НБУ стримує попит банків на свої позички, мультиплікацію депозитів і зростання пропозиції грошей. Зниження облікової ставки збільшує попит банків на позички та їх надлишкові резерви, як наслідок – пропозиція грошей зростає.

Рефінансування банків – інструмент, що застосовується в тісному поєднанні з процентною політикою. Крім зміни облікової ставки, центральний банк може регулювати попит на свої позички з боку банків через зміну інших умов для надання цих позичок (зміною їх асортименту, обмеженням цільового призначення, лімітуванням обсягів окремих позичок тощо). Такими заходами центральний банк може більш чітко та цілеспрямовано впливати на зміну банківських ресурсів, а отже, і на пропозицію грошей [61].

Операції на відкритому ринку – це найбільш застосовуваний інструмент монетарної політики в країнах з високорозвинутими ринковими економіками. Здійснюється центральним банком за допомогою купівлі або продажу цінних паперів з метою впливу на ресурси банків і динаміку процентних ставок. Їх сутність полягає у тому, що, купуючи цінні папери на ринку, центральний банк додатково спрямовує в оборот відповідну суму грошей і цим збільшує спочатку банківські резерви, а потім – і загальну масу грошей за інших незмінних умов [53].

Регулювання курсу національної валюти – інструмент дуже чіткої, оперативної і потужної дії. За характером впливу на масу грошей він нагадує операції на відкритому ринку. Якщо центральний банк планує зменшити масу грошей в обороті, то йому достатньо продати на ринку відповідну масу іноземних валютних цінностей, що призведе до скорочення банківських резервів і пропозиції грошей. І навпаки, за необхідності збільшити масу грошей в обороті центральному банку слід купити відповідну масу іноземної валюти. Ці операції дістали назву валютної інтервенції.

Валютна інтервенція може використовуватись для здійснення валютного демпінгу – знецінювання національної валюти з метою масового експортування товарів за цінами, нижчими від світових [79].

Регулювання імпорту та експорту капіталу є інструментом впливу на грошову масу в обігу, який застосовується НБУ через [70]:

реєстрацію імпорту та експорту капіталу;

установлення максимальних і мінімальних розмірів процентних ставок за іноземними депозитами в українських банках;

установлення для осіб, які мають борги перед нерезидентами, обов'язкового безпроцентного вкладення певної частини від суми цих боргових зобов'язань в уповноважених банках України.

Експорт та імпорт капіталу супроводжуються припливом і відпливом іноземного капіталу. Відчутно впливають на стан грошового обігу в країні іноземні фінансові інвестиції, що вкладаються в національні цінні папери зі спекулятивними цілями. Особливо це стосується вкладень іноземними інвесторами свого капіталу в боргові зобов'язання держави. Якщо привабливість державних цінних паперів знижується, відбувається відплив іноземного капіталу з країни, що провокує зниження курсу національної валюти. Як наслідок, виникає необхідність вживання з боку НБУ і Мінфіну певних заходів, серед яких – підвищення процентної ставки та рівня дохідності емітованих державою цінних паперів. Проте Національний банк України не повинен допускати відпливу за кордон національної валюти, що може виникнути внаслідок відносно заниженої депозитної процентної ставки в країні.

Емісія власних боргових цінних паперів – це випуск в обіг облігацій внутрішньої державної позики (ОВДП), продаж або купівля яких дозволяє впливати на основні макроекономічні показники й обсяг грошової маси в обігу. Ці операції з реалізації коштів дозволяють залучити засоби банків або суб'єктів фондового ринку [25].

Між інструментами монетарної політики іноді відсутня чітка межа. Так, процентна (дисконтна) політика передбачає встановлення ключової ставки та інших процентних ставок за кредитами рефінансування і є тісно пов'язаною з операціями рефінансування; тому процентні ставки мають розглядатися як регулятори, характерні для різних інструментів (рефінансування та депозитні сертифікати). Операції рефінансування та емісія власних боргових зобов'язань належать до інструментів регулювання ліквідності, тому мають розглядатися сукупно [81].

Монетарна політика НБУ перебуває під пильною увагою, особливо у зв'язку з переходом до нового монетарного режиму. У 2001 р. НБУ вперше оголосив свій намір про зміну монетарного режиму на інфляційне таргетування. Однак лише в 2014 р. згідно з програмою співпраці з Міжнародним валютним фондом (МВФ) у рамках механізму розширеного фінансування НБУ зобов'язався здійснити перехід до інфляційного таргетування. Офіційною датою переходу до інфляційного таргетування став кінець 2016 – початок 2017 р. [97].

Інфляційне таргетування – монетарний режим, згідно з яким центральний банк використовує оголошену інфляційну ціль як номінальний якір і зобов'язується спрямовувати монетарну політику на досягнення цього таргету в середньостроковій перспективі [78]. Режим інфляційного таргетування передбачає, що ціллю є саме цінова стабільність, що впливає на низьку та стабільну інфляцію. *Цінова стабільність* має забезпечити: сприятливі умови для забезпечення економічного зростання та високого рівня зайнятості через передбачуване середовище для прийняття споживчих та інвестиційних рішень; захист доходів і заощаджень населення від інфляційного знецінення; довіру до національної валюти; низькі реальні та номінальні процентні ставки [53].

Реалізація режиму інфляційного таргетування в Україні полягає у таких змінах у методах проведення монетарної політики [25]:

процентна ставка стає основним інструментом монетарної політики;
обмінний курс є плаваючим;

вагому роль відіграють прогнози та аналізи ризиків;
акцент робиться на прозорості та звітності, що має досягатися через регулярні прес-брифінги, прес-релізи, зустрічі з представниками бізнесу тощо.

Основним інструментом за режиму інфляційного таргетування в Україні є процентна ставка. Якщо керована інфляція піднялась вище прогнозованого рівня, то її стримують за рахунок проведення політики "дорогих грошей" (підвищення процентної ставки). Якщо керована інфляція впала нижче прогнозованого рівня, то проводиться політика "дешевих грошей" (зниження процентної ставки). За зміни ставок за банківськими операціями між банками та НБУ змінюються умови, за якими банки функціонують на грошовому ринку, що впливає на вартість кредитних ресурсів. За рахунок використання механізму переміщення капіталів між секторами економіки вартість короткострокових ресурсів впливає на банківські процентні ставки за кредитними та депозитними операціями для суб'єктів господарювання і фізичних осіб, обмінний курс національної валюти та вартість інших фінансових активів. За рахунок можливості змінити процентну ставку НБУ він може опосередковано впливати на внутрішній валовий продукт та інфляцію. Такий механізм переміщення капіталів має назву "**механізм монетарної трансмісії**" [97].

Для впровадження ефективної монетарної політики НБУ використовує процентну ставку й облікову ставку НБУ. Процентна політика держави може складатися з двох основних елементів [61]:

ключової (облікової) процентної ставки – процентної ставки за основними операціями НБУ з надання або вилучення ліквідності;

коридору процентних ставок за кредитними операціями НБУ овернайт і депозитними сертифікатами на визначений термін.

Отже, облікова ставка НБУ – це ключова ставка процентної політики. За обліковою ставкою НБУ можуть проводитися операції з регулювання банківської ліквідності, яка має найбільший вплив на вартість кредитних ресурсів на міжбанківському ринку. Це дозволяє стримувати ринкові банківські ставки на рівні, близькому до рівня облікової ставки НБУ.

Ще один важливий канал впливу облікової ставки – через зміну обмінного курсу (трансмісія ставки через обліковий курс). У розвинених економіках з вільним рухом капіталу він працює через можливість позичити кошти в одній країні (з нижчою ставкою) та купити облігації (або інший інструмент з дохідністю, що залежить від ставки, наприклад депозит) в іншій. У такому випадку збільшення ставки має приводити до зростання припливу іноземної валюти, що, у свою чергу, збільшує попит на національну грошову одиницю та зміцнює її [97].

Крім цього ефекту, в Україні випускаються *облігації державної позики* як у гривні, так і в іноземній валюті з різною дохідністю. Якщо підвищення облікової ставки призведе до зростання гривневої дохідності ОВДП, але не валютної, то у інвесторів може виникнути бажання продати валютні ОВДП і купити гривневі за інших рівних умов [97]. Аналогічно, громадяни можуть обирати між депозитами в національній валюті та іноземній. Це означає, що зміна ставок впливає на співвідношення попиту та пропозиції іноземної валюти, а отже і на обмінний курс.

Монетарна трансмісія триває певний час, тому центральні банки намагаються діяти на випередження, спираючись на свої макроекономічні прогнози. В Україні зміна облікової ставки НБУ найбільше впливає на рівень інфляції через 9 – 18 місяців. Тому рішення з монетарної політики НБУ є не реакцією на події минулого, а відповіддю на очікуваний перебіг подій в майбутньому [53].

Відповідно до "Основних засад грошово-кредитної політики на 2016 – 2020 рр." [94], іншими інструментами монетарної політики, які відіграють допоміжну роль у досягненні цільових показників інфляції, є такі:

1) *операції тонкого налаштування та структурні операції регулювання ліквідності*, тобто тендери рефінансування та тендери з розміщення депозитних сертифікатів Національного банку зі строковістю, відмінною від основних операцій регулювання ліквідності, операції РЕПО, валютні СВОПи, купівля та продаж державних цінних паперів тощо. Такі операції використовують як додаткові інструменти грошово-кредитної політики для згладжування впливу на процентні ставки значних коливань ліквідності на ринку та сприяють збалансованому розвитку грошово-кредитного ринку та ринку цінних паперів;

2) *обов'язкове резервування*. Цей інструмент використовується для регулювання ліквідності банківської системи та посилення впливу зміни ключової процентної ставки на процентні ставки на міжбанківському ринку. З часом відбуватиметься відхід від застосування цього інструменту з метою трансмісії грошово-кредитної політики;

3) *інтервенції на валютному ринку*. Національний банк здійснює інтервенції на валютному ринку для нарощення до належного рівня міжнародних резервів, згладжування надмірних коливань обмінного курсу, не здійснюючи негативного впливу на процес досягнення інфляційної цілі, а також для підтримання ключової процентної ставки як основного інструменту грошово-кредитної політики. У рамках нового режиму грошово-кредитної політики обмінний курс змінить свою роль інструменту грошово-кредитної політики на роль індикатора трансмісії монетарної політики.

Монетарна політика своєрідно поєднується із державним управлінням і регулюванням у грошово-кредитній сфері, яка є відносно відокремленою системою суспільних економічних відносин, водночас міцно пов'язаною із усіма галузями економіки та соціальної сфери.

Розроблення основних засад грошово-кредитної політики покладена за ст. 100 Конституції України на Раду Національного банку України, яка повинна також здійснювати контроль за її проведенням. Правління НБУ приймає рішення щодо рівня ключової процентної ставки на підставі комплексного аналізу макроекономічного, монетарного та фінансового розвитку, включаючи макроекономічний прогноз, розроблений НБУ [120].

Національний банк співпрацює з Урядом України та іншими установами в розбудові відповідних інституційних умов для ефективного функціонування режиму інфляційного таргетування, у тому числі зваженої бюджетної політики, розвитку фінансового ринку та інших заходів, пов'язаних зі зміцненням довіри до національної валюти.

2.4. Організація функціонування платіжних систем

Платіжні системи відіграють одну із найважливіших ролей в економіці будь-якої країни. Вони забезпечують здійснення суб'єктами економіки переказу грошових коштів і розрахунків. Надійні й ефективні платіжні системи є гарантією стабільного функціонування банківської системи та економіки в цілому.

Базовими законодавчими актами, що визначають загальні засади організації та функціонування платіжних систем в Україні є Закон України "Про платіжні системи та переказ коштів в Україні" [122] і постанова Правління НБУ "Про затвердження Інструкції про міжбанківський переказ коштів в Україні в національній валюті" [119].

Платіжна система будь-якої країни є одним із головних елементів діяльності як національної економіки в цілому, так і банківської системи, оскільки виступає каналом зв'язку в загальній системі товарообігу країни. **Платіжна система** – це платіжна організація, члени платіжної системи та сукупність відносин, що виникають між ними щодо переказу коштів. Проведення переказу коштів є обов'язковою функцією, що має виконувати платіжна система [61].

У банківській системі платіжно-розрахункова функція (нарівні з прийняттям депозитів і видачею кредитів) належить до важливих банківських операцій.

Міжбанківські розрахунки – це безготівкові розрахунки між банками, що обумовлені виконанням платежів клієнтів або власними зобов'язаннями одного банку перед іншим. Частина міжбанківських розрахунків призначена також для: розміщення засобів у формі депозитів і кредитів; переобліку векселів; отримання кредитів НБУ; купівлі та продажу цінних паперів; обслуговування зовнішньоекономічних розрахунків [97].

Міжбанківські розрахунки складають систему регулювання та здійснення грошових вимог і зобов'язань, що виникають між банками, їх філіями та клієнтами банків. Вони призначені для здійснення платіжних трансакцій між банками, обумовлених виконанням платежів їх клієнтів, або

власних зобов'язань одного банку перед іншим [128]. На основі міжбанківських розрахунків:

відбувається завершення розрахунків між суб'єктами господарської діяльності з купівлі-продажу товарів (послуг), цінних паперів тощо;

здійснюються розрахунки з фінансовими органами щодо сплати податків та інших обов'язкових платежів;

реалізуються фінансово-економічні зв'язки між самими банками щодо виконання взаємних зобов'язань.

Основними видами міжбанківських розрахунків є [61]:

1) розрахунки на основі організації кореспондентських відносин між банками;

2) розрахунки на основі кореспондентських рахунків, відкритих у центральному банку. Як правило, це повні розрахунки, що виконуються на валовій основі. Їх можна характеризувати як платежі-брутто;

3) розрахунки через клірингові установи – платежі-нетто.

Формами проведення міжбанківських розрахунків є платежі, здійснювані з використанням: системи електронних платежів Національного банку (СЕП); власних платіжних систем банківських установ; прямих кореспондентських відносин між банками [79].

В Україні організатором розрахунків виступає Національний банк, який встановлює правила, форми та стандарти розрахунків для банків та інших юридичних і фізичних осіб із застосуванням як паперових, так і електронних документів, а також готівки. Він координує організацію розрахунків, дає дозволи на здійснення клірингових операцій та розрахунків за допомогою електронних документів. Для цього НБУ забезпечує здійснення міжбанківських розрахунків, основна питома вага яких припадає на централізований варіант, через систему електронних платежів (СЕП), а також дає дозвіл на проведення міжбанківських розрахунків через прямі кореспондентські відносини банків і через їх власні розрахункові системи [78] (рис. 2.2).

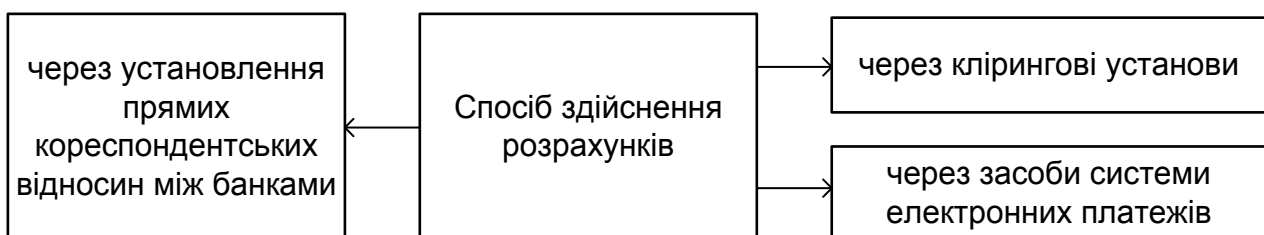

Рис. 2.2. Способи здійснення міжбанківських розрахунків [94]

Організація кореспондентських відносин між банками передбачає відкриття рахунків один в одного. **Кореспондентський рахунок** – рахунок, який відкривається банку (філії) для обліку коштів і проведення розрахунків, що їх виконує один банк за дорученням і коштом іншого банку на підставі укладеного договору.

Кореспондентський рахунок лоро – кореспондентський рахунок, який відкриває банк банку-кореспонденту та за яким банк здійснює операції списання і зарахування коштів ("ваш рахунок у нас"). У банку-кореспонденті цей рахунок є кореспондентським рахунком ностро. На лоро-рахунки заносять усі суми, що надходять або видаються згідно з дорученням банку [25].

Кореспондентський рахунок ностро – кореспондентський рахунок банку в банку-кореспонденті, на якому відображаються взаємні платежі ("наш рахунок у вас"). Рахунок ностро одного банку є рахунком лоро для банку-кореспондента. Основні записи роблять на рахунку лоро. Вони є вирішальними для забезпечення своєчасності платежів, нарахування процентів [25].

Кліринг – це система безготівкових розрахунків, що базується на заліку взаємних вимог і зобов'язань фізичних і юридичних осіб. Механізм розрахунків за допомогою клірингу є таким. Банки через спеціально створені розрахункові центри (клірингові палати) накопичують взаємні вимоги та зобов'язання протягом певного періоду (зазвичай одного операційного дня). У подальшому визначається кінцеве сальдо вимог або зобов'язань на основі взаємозаліку зустрічних вимог чи зобов'язань. Таким чином банки погашають лише суму своїх чистих зобов'язань. Залік платежу здійснюють на рахунках банку, що виконує розрахунки, яким у більшості випадків є центральний банк країни. Залежно від самостійності банківської установи кліринг буває *міжбанківський* і *внутрішньобанківський* [65].

Законодавство України передбачає діяльність в Україні внутрішньодержавних і міжнародних платіжних систем.

Внутрішньодержавна платіжна система – платіжна система, в якій платіжна організація є резидентом та яка здійснює свою діяльність і забезпечує проведення переказу коштів виключно в межах України [97].

Міжнародна платіжна система – платіжна система, в якій платіжна організація може бути як резидентом, так і нерезидентом і яка здійснює свою діяльність на території двох і більше країн та забезпечує проведення

переказу коштів у межах цієї платіжної системи, у тому числі з однієї країни в іншу [100].

В Україні з 01.01.1994 р. запроваджена Система електронних платежів (СЕП), яка дала змогу значно підвищити швидкість, якість і надійність виконання платежів, забезпечити безпеку та конфіденційність банківської інформації. Ініціатором і розробником Системи електронних платежів є Національний банк України. СЕП обслуговує 96 % міжбанківських платежів у державі, тому вона визнана системно важливою платіжною системою України [97].

Система електронних платежів (СЕП) є державною системою міжбанківських розрахунків, що забезпечує проведення переказу коштів через кореспондентські та інші рахунки її учасників, відкриті в Національному банку України, із застосуванням електронних засобів приймання, оброблення, передавання та захисту інформації у файловому режимі або режимі реального часу.

Платіжна система України складається з таких **компонентів** [29]: системи електронних платежів Національного банку України; систем автоматизації роботи банків; внутрішньобанківських платіжних систем; систем "клієнт – банк" для розрахунків між клієнтом банку та банком в електронній формі.

Учасниками СЕП є Національний банк, банки України та Державна казначейська служба України.

У середньому в день СЕП обробляє 1,5 млн платежів на суму близько 130 млрд грн. Проте потенціал СЕП значно більший – запас пропускної спроможності СЕП дозволяє щоденно обробити вдесятеро більше документів, ніж теперішні обсяги.

Основні завдання СЕП НБУ [120]:

- 1) задовільнення потреб економіки, що реформується і розвивається;
- 2) удосконалення грошово-кредитної політики, яку проводить НБУ, завдяки отриманню оперативної і точної інформації про переміщення коштів і стан кореспондентських рахунків;
- 3) виконання міжбанківського етапу всіх видів безготівкових розрахунків;
- 4) мінімізація часу на виконання міжбанківських розрахунків і на обіг коштів;

- 5) високий рівень безпеки міжбанківських розрахунків;
- 6) надання широкого спектра послуг для користувачів;
- 7) високий рівень внутрішнього бухгалтерського обліку та контролю;
- 8) мінімізація вартості банківського посередництва шляхом оптимізації платіжних засобів і раціоналізації систем.

Основними функціями СЕП НБУ є [97]:

- 1) проведення розрахунків між банками України в електронній формі;
- 2) ефективне використання тимчасово вільних ресурсів банків;
- 3) забезпечення ефективного контролю НБУ щодо стану кореспондентських рахунків банків;
- 4) надання НБУ механізму впливу на банки за порушення чинного законодавства та нормативів банківської діяльності;
- 5) надання інформаційних послуг учасникам розрахунків;
- 6) можливість обміну між банками екстреною текстовою інформацією;
- 7) забезпечення надійності розрахунків;
- 8) багатоступеневий контроль за достовірністю даних на всіх стадіях розрахунків;
- 9) багаторівневий захист інформації від несанкціонованого доступу, використання, викривлення і фальсифікації на всіх стадіях обробки та ін.

Переказ коштів між банками за допомогою СЕП виконується в строк до трьох операційних днів, що визначено ст. 8 Закону України "Про платіжні системи та переказ коштів в Україні" [122].

Операційний день – частина робочого дня банку або іншої установи-учасника платіжної системи, протягом якої від клієнтів приймаються документи на переказ і документи на відкликання та можна, за наявності технічної можливості, здійснити їх обробку, передання та виконання. Тривалість операційного дня встановлюється банком або іншою установою – учасником платіжної системи самостійно та закріплюється в їх внутрішніх нормативних актах.

Порядок функціонування СЕП НБУ, прийняття і виключення з її членів, проведення переказу за допомогою цієї системи та інші питання, пов'язані з діяльністю СЕП НБУ, визначаються Національним банком України. НБУ регламентує та забезпечує функціонування СЕП НБУ, гарантує її надійність та безпеку, організовує та бере участь у проведенні через неї міжбанківських переказів [119].

У СЕП розрізняють два рівні – рівень Регіональних розрахункових палат (РРП), через які здійснюються розрахунки в регіонах, і Центральної

розрахункової палати (ЦРП), що є організатором міжбанківських розрахунків на міжрегіональному рівні та виконує функції РРП для Київського регіону – м. Києва та Київської області.

Учасниками СЕП на рівні Регіональної розрахункової палати є [97]:

банки та їх установи відповідного регіону;
управління НБУ в областях;
установи НБУ.

На рівні Центральної розрахункової палати учасниками СЕП є:

Регіональні розрахункові палати;
Головне управління НБУ в м. Києві та Київській області;
Операційне управління НБУ;
інші банки київського регіону та їх установи;
установи НБУ.

Національний банк організовує та регламентує міжбанківські розрахунки через систему електронних платежів, бере участь у здійсненні розрахунків. НБУ забезпечує функціонування СЕП через надання всім її учасникам відповідних програмно-технічних комплексів СЕП, захисту інформації та електронного зв'язку.

Учасниками СЕП є [119]:

територіальні управління Національного банку;
банки (філії), які мають технічні рахунки в РП або ЦРП.

Система електронних платежів за будовою є *деревоподібною мережевою структурою*:

на нижньому рівні системи розташовані банки – учасники розрахунків;
середній рівень СЕП представлений мережею розрахункових палат, структурним підрозділом територіальних управлінь НБУ, які обслуговують міжбанківські розрахунки як в своєму регіоні, так і на міжрегіональному рівні [29];

на найвищому рівні СЕП знаходиться Центральна розрахункова палата, яка організовує функціонування СЕП, обслуговує міжрегіональні банківські розрахунки, здійснює контроль і виконує балансування міжрегіональних оборотів.

Система електронних платежів НБУ складається з таких *компонентів* [97]:

прикладного програмного забезпечення;
засобів електронного зв'язку;
засобів захисту інформації.

Національний банк України є платіжною організацією та розрахунковим банком не тільки для СЕП, а і для іншої створеної ним Національної платіжної системи – "Український платіжний ПРОСТІР" [989]. Система масових платежів в Україні представлена національною системою "Український платіжний ПРОСТІР". ПРОСТІР – це внутрішньодержавна банківська багатомітентна платіжна система масових платежів.

Повна назва системи ПРОСТІР – Національна платіжна система "Український платіжний ПРОСТІР". До ребрендингу, проведеного у 2016 р., платіжна система ПРОСТІР мала назву Національна система масових електронних платежів (скорочено НСМЕП).

Національна платіжна система ПРОСТІР – це система роздрібних платежів, у якій розрахунки за товари та послуги, отримання готівки та інші операції з національною валютою здійснюються за допомогою електронних платіжних засобів, а саме – платіжних карток ПРОСТІР [97].

Платіжні системи є складноструктурованими середовищами, що мають низку елементів, ефективна діяльність яких і призводить до якісної роботи усієї системи. Попри досягнутий рівень ефективності проведення міжбанківських розрахунків на основі системи електронних платежів у перспективі. Важливе значення має її модернізації в рамках Стратегічної програми розвитку інформаційних технологій Національного банку України. Ця програма спрямована на розвиток і удосконалення сервісів та ІТ-інфраструктури як для внутрішніх завдань Національного банку України, так і тих послуг, реалізація яких має стратегічно важливе значення для забезпечення надійності та стабільності функціонування банківської системи України в цілому.

Запитання та завдання для самоконтролю

Запитання

1. Визначте завдання і функції центральних банків.
2. Які операції здійснюють центральні банки?
3. Охарактеризуйте особливості побудови системи й органів управління НБУ.
4. Дайте характеристику системам і органам управління центральних банків зарубіжних країн.
5. Визначте змістовність і цілі грошово-кредитної політики.

6. Яка роль монетарної політики в загальнодержавній політиці?
7. Визначте сутність, призначення та порядок розрахунків економічних нормативів банків.
8. Назвіть основні напрями регулювання банківської діяльності в Україні.
9. Опишіть завдання і форми здійснення банківського нагляду?
10. Визначте основні методи валютного регулювання.
11. У чому полягає мета валютної політики НБУ?
12. Які існують заходи впливу НБУ за недотримання банківського законодавства?
13. Охарактеризуйте норму обов'язкового резервування як інструмент монетарної політики.
14. У чому полягає роль ключової ставки у монетарній політиці центрального банку?
15. Які існують види кредитів рефінансування НБУ?
16. Визначте роль Національного банку України в організації платіжної системи країни.
17. Охарактеризуйте економічну сутність і необхідність міжбанківських розрахунків.
18. Які існують види платіжних систем?
19. Дайте характеристику способам міжбанківських розрахунків.
20. Визначте структуру СЕП НБУ.

Тести для перевірки знань

1. *Центральні банки за формою власності можуть бути:*
 - а) пайовими;
 - б) державними;
 - в) акціонерними;
 - г) усі відповіді правильні.
2. *Резерви федеральних резервних банків утворювались за рахунок:*
 - а) прибутку банків;
 - б) створення резервних фондів;
 - в) емісії банкнот – федеральних резервних квитків.
3. *Головна мета активних операцій федеральних резервних банків:*
 - а) купівля державних цінних паперів;
 - б) створення законодавства;

- в) кредитування банків;
- г) створення золотовалютних резервів.

4. Перший банк, який виконував функції центрального банку в Росії, було створено у:

- а) 1995 році;
- б) 1860 році;
- в) 1917 році;
- г) 1991 році.

5. Національний банк – центральний орган державного управління:

- а) так;
- б) ні.

6. Чи належить до функцій Національного банку банківське регулювання:

- а) так;
- б) ні?

7. Співвідношення між сумою грошових надходжень, отриманих країною з-за кордону, та сумою, здійснених нею платежів за кордон протягом визначеного періоду, – це:

- а) платіжний баланс;
- б) сальдо платіжного балансу;
- в) розрахунковий баланс.

8. Джерелом формування статутного фонду НБУ є:

- а) бюджет НБУ;
- б) державний бюджет України;
- в) правильні відповіді а, б;
- г) власний варіант відповіді.

9. Позитивна різниця в прибутках і витратах НБУ спрямовується:

- а) на соціальні потреби населення;
- б) на вирівнювання сальдо платіжного балансу;
- в) на покриття дефіциту Державного бюджету;
- г) власний варіант відповіді.

10. До монопольної належить функція НБУ з:

- а) грошово-кредитного регулювання;
- б) валютного регулювання та контролю;
- в) обслуговування банків;
- г) емісії НБУ.

11. Вид емісії, який передбачає випуск грошей до обігу для покриття та фінансування поточних потреб держави, – це:

- а) активна;
- б) пасивна;
- в) інвестиційна;
- г) власне емісія.

12. Порядок і форми складання звітних розрахунків балансу грошових доходів і витрат населення визначаються:

- а) Міністерством економіки України;
- б) НБУ;
- в) Державним комітетом статистики України;
- г) усі відповіді правильні.

13. Для обмеження готівкового грошового обігу Національний банк України використовує метод його регулювання:

- а) лімітування залишку грошей у касах суб'єктів господарювання;
- б) лімітування видачі заробітної плати готівкою;
- в) контроль за проведенням безготівкових розрахунків;
- г) лімітування залишку грошових коштів у касах банків;
- д) контроль за порядком оплати громадянами всіх видів товарів і послуг готівкою.

14. Якщо валютний курс національної валюти підвищується, то:

- а) вітчизняні товари за кордоном коштуватимуть дорожче, а іноземні у нашій країні дешевше;
- б) навпаки.

15. Купівля-продаж центральними банками державних цінних паперів здійснюється з метою:

- а) суто отримання доходу;
- б) виконання функції агенту уряду;
- в) оперативного регулювання обсягу грошової маси в обігу;
- г) стратегічного регулювання економіки країни.

16. Регулювання готівкового грошового обігу в Україні полягає в регламентації Національним банком:

- а) безготівкових розрахунків;
- б) касових оборотів банків;
- в) касових операцій установ НБУ;
- г) касових операцій підприємств та організацій;
- д) платежів готівкою громадян;
- е) міжбанківських розрахунків.

17. Яка з наведених далі операцій опосередковує вилучення готівки з обігу:

- а) підкріплення операційних кас банків;
- б) здача готівки клієнтом у банк;
- в) переміщення готівки в установу НБУ;
- г) продаж готівки одним банком іншому?

Практичні завдання

Завдання 2.1. На основі даних офіційної статистики виконайте вертикальний та горизонтальний аналіз балансу НБУ за три останніх роки. Зробіть порівняння балансів центрального банку та банківської установи другого рівня.

Завдання 2.2. Уявіть, що працюєте у Департаменті готівкового грошового обігу. На підставі даних, наведених у табл. 2.1, складіть прогнозний розрахунок касових оборотів на наступний квартал.

Таблиця 2.1

Джерела надходження та видачі готівки

Показники	Сума, млн грн
Надходження виручки від усіх видів платних послуг	4 600
Надходження на рахунки за вкладами фізичних осіб	2 100
Надходження від підприємств поштового зв'язку	610
Надходження від продажу іноземної валюти	700
Інші надходження	4 200
Видачі на закупівлю сільгосппродукції	1 280
Видачі на купівлю товарів, оплату послуг	2 350
Видачі з рахунків за вкладами громадян	7 150
Видачі грошей на придбання іноземної валюти	1 230
Видачі підкріплень поштовим підприємствам зв'язку	4 100
Видачі на інші цілі	3 150

Сформулюйте висновки, доведіть необхідність проведення касового планування для грошово-кредитної політики в Україні.

Приклад розв'язання

Надходження: $4\,600 + 2\,100 + 700 + 4\,200 = 11\,600$ млн грн.

Видача: $1\,280 + 2\,350 + 7\,100 + 1\,230 + 4\,100 + 3\,150 = 19\,210$ млн грн.

Порівнюючи надходження та видатки, отримуємо: $11\,600 - 19\,210 = -7\,610$ млн грн.

Таке співвідношення між надходженнями та видатками свідчить про нестачу готівки, яку можна підкріплювати, замовляючи в НБУ або інших банках.

Завдання 2.3. На підставі інформації, що використовується НБУ для складання прогнозу касових оборотів, розрахуйте суму видачі готівки на заробітну плату та інші види оплати праці, якщо фонд оплати праці складає 44 000 млн грн, податок на доходи з громадян 8 847,73 млн грн, утримання до Пенсійного фонду 650 млн грн, утримання профспілкових внесків 120 млн грн, перерахування заробітної плати на вклади у банках 12 500 млн грн, виплати пов'язані з оплатою праці з виручки (касових надходжень) 204 тис. грн.

Завдання 2.4. Обсяг грошової маси в країні склав на кінець року 55 млрд грн. На початку року центральний банк зробив емісію в розмірі 1 млрд грн і установив норму обов'язкових резервів у розмірі 12 %. Яким буде обсяг грошової маси в країні?

Завдання 2.5. У банку розміщено нових депозитів на суму 14 000 грн. Розрахуйте розмір нових кредитних ресурсів для перших п'яти банків, що користуються коштами цих депозитів, і максимально можливе збільшення грошової маси в обороті, якщо норма обов'язкового резервування становить 11 %.

Висновки за темою

Центральний банк – це емісійний, розрахунковий і касовий центр, що здійснює нагляд за усією кредитною системою і використовується як найважливіший інструмент кредитно-грошової політики держави.

Центральний банк – посередник між державою і економікою за допомогою банків. Як установа він призначений регулювати грошові потоки за допомогою інструментів, що закріплені за ним у законодавчому порядку (рідше – за традиціями).

НБУ створений у березні 1991 р. на базі Української республіканської контори Державного банку СРСР згідно з Конституцією України та Законом України "Про банки та банківську діяльність".

За правовим статусом НБУ є однією з найважливіших інституцій держави, не входячи, проте, до жодної з гілок влади. Національний банк України є юридичною особою, має відокремлене майно, що є об'єктом права державної власності та перебуває у його повному господарському віданні, та має статутний капітал у розмірі 10 млн грн, який слугує для забезпечення зобов'язань НБУ.

Функції НБУ та його органів є невід'ємною складовою функцій державного управління. Основною функцією Національного банку України є забезпечення стабільності грошової одиниці. Це передбачено у ст. 99 Конституції України, де зазначено: "Грошовою одиницею України є гривня. Забезпечення стабільності грошової одиниці є основною функцією центрального банку держави – Національного банку України".

Найважливішою з наведених функцій є визначення та проведення грошово-кредитної політики відповідно до затвердженої Верховною Радою України загальнодержавної програми економічного розвитку.

Крім зазначеного, до переліку функцій НБУ належать також наглядові, регулятивні та контрольні.

Важливе значення для ефективної діяльності центрального банку має законодавчо закріплена система його організації та управління.

Структура НБУ побудована за принципом централізації з вертикальним підпорядкуванням.

Керівними органами Національного банку є Рада НБУ та Правління НБУ.

Рада Національного банку відповідає за розроблення "Основних засад грошово-кредитної політики НБУ" та здійснює контроль за проведенням грошово-кредитної політики. Крім того, вона здійснює нагляд за системою внутрішнього контролю Національного банку.

Голова Національного банку призначається на посаду Верховною Радою України за поданням Президента України строком на сім років. Голова Національного банку має п'ятьох заступників (у тому числі одного першого заступника), які призначаються на посади та звільняються з посад Радою Національного банку за поданням Голови Національного банку.

Правління Національного банку згідно з "Основними засадами грошово-кредитної політики" через відповідні монетарні інструменти та інші

засоби банківського регулювання забезпечує реалізацію грошово-кредитної політики, організує виконання інших функцій відповідно до банківського законодавства та здійснює управління діяльністю Національного банку.

Операції, які виконують центральні банки, визначаються основними цілями та функціями їх діяльності. Оскільки серед основних цілей центрального банку є забезпечення стабільності національної грошової одиниці, розвиток і забезпечення стабільності банківської системи країни, забезпечення безперебійного та ефективного функціонування системи розрахунків – для їхнього досягнення центральний банк вступає у відносини з різними кредитними організаціями, у тому числі з урядом.

Емісія грошей є однією із найважливіших функцій центрального банку, якому належить монопольне право емісії національної валюти та організації її обігу. Емісія грошей – випуск в обіг нових грошових знаків.

Грошово-кредитна політика (ГКП) – це комплекс заходів у сфері грошового обігу та кредиту, спрямованих на регулювання економічного зростання, стримування інфляції та забезпечення стабільності національної грошової одиниці країни, забезпечення зайнятості населення та вирівнювання платіжного балансу, що їх проводить держава через свій центральний банк.

Інструменти монетарної політики – це такі регулятивні заходи (прийоми, методи), які перебувають у повному розпорядженні центрального банку, безпосередньо ним контролюються і використання яких впливає на цільові орієнтири грошово-кредитної політики.

Платіжна система – це платіжна організація, члени платіжної системи та сукупність відносин, що виникають між ними щодо переказу коштів. Проведення переказу коштів є обов'язковою функцією, що має виконувати платіжна система.

Міжбанківські розрахунки – це безготівкові розрахунки між банками, що обумовлені виконанням платежів клієнтів або власними зобов'язаннями одного банку перед іншим. Частина міжбанківських розрахунків призначена також для: розміщення засобів у формі депозитів і кредитів; переобліку векселів; отримання кредитів НБУ; купівлі та продажу цінних паперів; обслуговування зовнішньоекономічних розрахунків.

Система електронних платежів (СЕП) є державною системою міжбанківських розрахунків, що забезпечує проведення переказу коштів через кореспондентські та інші рахунки її учасників, відкриті в Національ-

ному банку України, із застосуванням електронних засобів приймання, оброблення, передавання та захисту інформації у файловому режимі або режимі реального часу.

Література: [7; 8; 25; 45; 53; 54; 61; 68; 70; 78; 79; 81; 94; 97; 99; 106; 119; 122].

3. Банки другого рівня як ключова складова банківської системи

Мета – проаналізувати основи створення банку, розглянути діяльність банку на ринку банківських послуг, дослідити джерела формування ресурсної бази банку; визначити сутність і складові організації розрахунків, кредитно-інвестиційних операцій, операцій в іноземній валюті банків.

Основні питання

- 3.1. Організація діяльності та управління банком.
- 3.2. Банки на ринку банківських послуг.
- 3.3. Формування ресурсної бази банку.
- 3.4. Основи організації розрахунків.
- 3.5. Особливості кредитно-інвестиційних операцій банків.
- 3.6. Специфіка операцій банків у іноземній валюті.

Компетентності, що формуються за темою:

знання: сутність банку, послідовність процесу створення банку, ключові операції банку, порядок здійснення активних і пасивних операцій банку; класифікація депозитів, класифікація кредитів, класифікація валютних операцій, нормативно-правове забезпечення діяльності банку, особливості формування ресурсної бази банку;

уміння: відрізняти залучені та запозичені кошти банку; заповнювати розрахункові документи, які використовуються під час проведення безготівкових розрахунків; відкривати клієнтські рахунки, проводити оцінювання кредитоспроможності позичальника;

комунікації: донесення до клієнтів банку інформації щодо ефективного розміщення їх заощаджень у депозит; донесення до клієнтів банку інформації щодо виникнення проблем через несвоєчасне погашення ними кредитів;

автономність і відповідальність: відповідати за достовірність оцінки кредитоспроможності позичальника, відповідати за правильність розрахунку ефективної процентної ставки (за кредитними та депозитними операціями).

Ключові терміни: банк, реєстрація банку, ліцензування банківської діяльності, органи управління банком, ресурсна база банку, статутний капітал, регулятивний капітал, власні ресурси, залучені ресурси, запозичені ресурси, депозитні операції банку, кредитні операції банку, валютні операції банку, валютні цінності, готівкові розрахунки, безготівкові розрахунки, чек, вексель, платіжна банківська картка.

3.1. Організація діяльності та управління банком

Сучасні банки є одним із ключових елементів банківської системи, найбільш значущими учасниками грошового ринку, найважливішими елементами відтворювальної структури економіки.

Так, **банк** – це юридична особа, котрій на підставі ліцензії та чинного законодавства надано право здійснювати банківські операції на комерційній (платній) основі [106].

Зазначимо, що згідно із термінологією ст. 2 Закону України "Про банки і банківську діяльність" (надалі – Закон) банк – юридична особа, яка на підставі банківської ліцензії має виключне право надавати банківські послуги, відомості про яку внесені до Державного реєстру банків [106].

У термінології ст. 2 Закону відсутнє визначення сутності поняття "банківські послуги", проте наявне – "банківська діяльність". Так, **банківська діяльність** є залученням у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб і розміщенням зазначених коштів від свого імені, на власних умовах і на власний ризик, відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб.

Виходячи з визначення поняття "банківська діяльність" базовими операціями банків є:

депозитні операції (залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб);

кредитні операції (розміщення залучених у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб від свого імені, на власних умовах і на власний ризик);

розрахунково-касові операції (відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб).

Крім зазначених базових операцій, банк має право на підставі отриманої ліцензії здійснювати такі операції (згідно із чинним Листом Генерального департаменту банківського нагляду НБУ) [106]:

надання гарантій і поручительств та інших зобов'язань від третіх осіб, які передбачають їх виконання у грошовій формі;

факторинг (придбання права вимоги на виконання зобов'язань у грошовій формі за поставлені товари чи надані послуги, беручи на себе ризик виконання таких вимог, і приймання платежів);

лізинг;

послуги з відповідального зберігання та надання в оренду сейфів для зберігання цінностей та документів;

випуск, купівлю, продаж і обслуговування чеків, векселів та інших оборотних платіжних інструментів;

випуск банківських платіжних карток і здійснення операцій з використанням цих карток;

надання консультаційних та інформаційних послуг щодо банківських операцій;

неторговельні операції з валютними цінностями;

операції з банківськими металами на валютному ринку України;

операції з банківськими металами на міжнародних ринках;

інші операції з валютними цінностями на міжнародних ринках;

емісія власних цінних паперів;

організація купівлі та продажу цінних паперів за дорученням клієнтів;

здійснення операцій на ринку цінних паперів від свого імені (включаючи андеррайтинг);

здійснення інвестицій у статутні фонди та акції інших юридичних осіб тощо.

Усі банківські операції доцільно класифікувати за певними ознаками. Найбільш розповсюджена в економічній літературі класифікація є такою.

1. **За відображенням у балансі банку** [78]:

1.1) *активні* – операції із розміщення банком мобілізованих коштів у кредити, інвестиції, товарно-матеріальні цінності тощо з метою отримання прибутку. Результати активних операцій відображаються в активі балансу банку;

1.2) *пасивні* – операції, за допомогою яких банки формують (мобілізують) свої фінансові ресурси для проведення активних операцій. Результати пасивних операцій відображаються в пасиві балансу банку.

За результатами активних операцій банк отримує дохід у вигляді процентів, а за результатами пасивних – банк сплачує проценти власними коштами;

1.3) *позабалансові* – операції, що не відображають руху коштів, а тому до певного часу (тобто поки не відобразяться в доходах чи видатках банку) в балансі не відображаються.

2. **За економічним змістом** [78; 106]:

2.1) *базові* – депозитні, кредитні та розрахунково-касові операції;

2.2) *інші* – валютні, інвестиційні, емісійні, фондові, комісійні тощо.

3. **За функціональним призначенням** [78]:

3.1) *операції із формування капіталу банку* – власні ресурси банків формуються за рахунок: статутного капіталу банку; фондів, які створюються банками для забезпечення фінансової стійкості, комерційної та господарської діяльності; прибутку поточного та минулого років;

3.2) *операції із формування ресурсів банку* – операції із залучення та запозичення коштів;

3.3) *операції із розміщення коштів* (наприклад: інвестиційні операції, участь коштами банку у власній господарській діяльності тощо);

3.4) *комісійно-посередницькі операції* – операції за дорученням і на користь клієнта/клієнтів за певну плату, комісію, винагороду.

4. **За суб'єктами операцій** [78]:

4.1) *операції із клієнтами*;

4.2) *міжбанківські операції*;

4.3) *внутрішньобанківські операції* (наприклад, розрахунки із персоналом банку, операції з основними засобами та нематеріальними активами).

Відповідно до чинного банківського законодавства на території України функціонують різні банки, які можна розподілити за певними ознаками.

І. **За організаційно-правовою формою** [106]:

1) *акціонерне товариство* – господарське товариство, статутний капітал якого поділено на визначену кількість часток однакової номінальної вартості, корпоративні права за якими посвідчуються акціями.

Більшість банків України за організаційно-правовою формою є публічними акціонерними товариствами.

Публічне акціонерне товариство – це акціонерне товариство, щодо акцій якого здійснено публічну пропозицію та/або акції якого допущені до торгів на фондовій біржі в частині включення до біржового реєстру;

2) *кооперативний банк* – банк, створений суб'єктами господарювання, а також іншими особами за принципом територіальності на засадах добровільного членства та об'єднання пайових внесків для спільної грошово-кредитної діяльності.

II. За формою власності [106]:

1) *банки з державною часткою* – банки, в яких держава прямо чи опосередковано володіє часткою понад 75 % статутного капіталу банку. В Україні станом на 01.01.2020 р. функціонують такі банки з державною часткою: АБ "УКРГАЗБАНК", АТ КБ "ПриватБанк", АТ "Ощадбанк", АТ "Укрексімбанк", ПАТ "РОЗРАХУНКОВИЙ ЦЕНТР";

2) *банки іноземних банківських груп* – банки, контрольні пакети акцій яких належать іноземним банкам або іноземним фінансово-банківським групам;

3) *банки з приватним капіталом* – банки, в яких серед кінцевих власників істотної участі є один чи кілька приватних інвесторів, що прямо та/або опосередковано володіють не менше ніж 50 % статутного капіталу банку.

III. За масштабами операцій [78]:

1) *роздрібні* – акумулюють кошти численних клієнтів, невеликі за обсягом, мають розвинуту інфраструктуру;

2) *оптові* – обслуговують незначну кількість великих клієнтів, а необхідні ресурси залучають на фінансовому ринку.

IV. За територіальним охопленням [78]:

1) *міжнародні*;

2) *регіональні*;

3) *банки, що ведуть діяльність у національному масштабі.*

V. За колом виконуваних операцій [78]:

1) *спеціалізовані* – обмежують свою діяльність невеликим колом операцій або функціонують у вузькому секторі ринку, або обслуговують окремі галузі економіки (ощадні, іпотечні, банки споживчого кредиту, банки підтримки, гарантійні, розрахункові/клірингові банки тощо);

2) *універсальні* – виконують широкий спектр банківських операцій, охоплюють багато секторів грошового ринку та галузей економіки. Зазначимо, що в Україні більшість банків універсальні. Їм заборонено

здійснювати діяльність лише в сфері торгівлі, матеріального виробництва та страхування.

VI. **За наявністю мережі філій** [78]:

- 1) *філіальні*;
- 2) *безфілійні*.

На рис. 3.1 схематизовано показана типова структура управління банком.

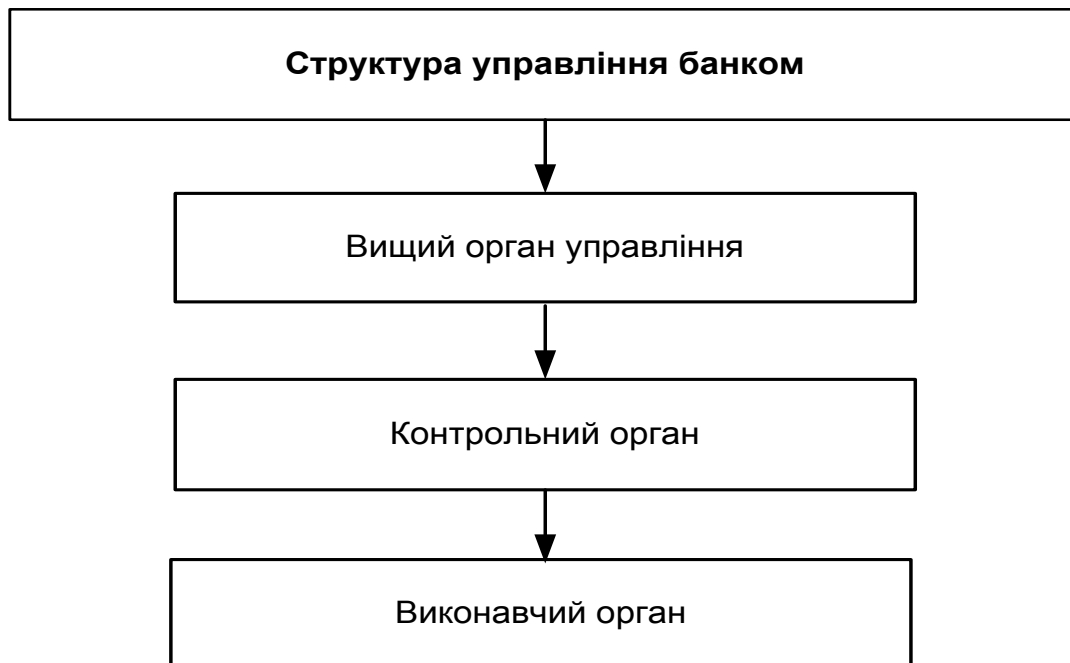

Рис. 3.1. Типова структура управління банком

Згідно зі ст. 37 Закону вищим органом управління банку є загальні збори учасників банку.

Виконавчим органом банку, що здійснює поточне управління, є Правління банку.

Банк зобов'язаний створити наглядову Раду (Рада банку), що здійснює контроль за діяльністю виконавчого органу, захист прав вкладників, інших кредиторів та учасників банку. Рада банку не бере участі в поточному управлінні банком.

Розподіл функцій між органами управління банку має забезпечувати ефективну систему внутрішнього контролю [106].

Система внутрішнього контролю банку для забезпечення ефективності її функціонування повинна включати [106]:

- 1) контроль керівництва за дотриманням законодавства України та внутрішніх процедур банку;

- 2) розподіл обов'язків під час здійснення діяльності банку;
- 3) контроль за функціонуванням системи управління ризиками;
- 4) контроль за інформаційною безпекою та обміном інформацією;
- 5) процедури внутрішнього контролю;
- 6) моніторинг системи внутрішнього контролю;
- 7) процедури внутрішнього аудиту.

Члени Ради та Правління банку несуть відповідальність за діяльність банку у межах своїх повноважень.

Члени Ради та Правління банку зобов'язані відмовитися від участі в ухваленні рішень, якщо конфлікт інтересів унеможливорює повномірне виконання своїх обов'язків у інтересах банку, його вкладників та учасників.

Згідно зі ст. 38 Закону до виключної компетенції загальних зборів учасників банку належить вирішення питань, віднесених законом до виключної компетенції загальних зборів учасників акціонерного товариства. Крім зазначених, до компетенції загальних зборів учасників статут банку може віднести інші питання, за винятком тих, які законом або статутом віднесені до виключної компетенції Ради банку [106].

У разі, якщо Рада банку відповідно до ст. 39 Закону ухвалює рішення про винесення на розгляд загальних зборів учасників банку будь-якого питання, яке законом або статутом віднесене до виключної компетенції Ради банку, загальні збори учасників банку мають право розглянути таке питання та ухвалити рішення щодо нього [106].

Національний банк України має право вимагати позачергового скликання загальних зборів учасників банку, а також винесення питання на розгляд вищого органу державного банку.

Рішення загальних зборів учасників банку (рішення єдиного учасника банку) не має юридичної сили у разі його прийняття з використанням права голосу належних або контрольованих акцій (паїв) осіб, яким Національний банк України заборонив користуватися правом голосу належних або контрольованих акцій (паїв).

Згідно зі ст. 39 Закону членами Ради банку можуть бути незалежні її члени (незалежні директори), учасники банку та їх представники. Обрання членів Ради банку здійснюється в порядку кумулятивного голосування, крім банку з одним акціонером [106].

Кількісний склад Ради банку визначається статутом банку, але не може становити менше п'яти осіб.

Члени Ради банку не можуть входити до складу Правління банку, а також обіймати інші посади в цьому банку на умовах трудового договору (контракту) або надавати послуги банку відповідно до цивільно-правового договору.

Рада банку не менш як на одну третину має складатися з незалежних директорів, кількість яких має бути не менше трьох осіб.

Незалежні директори повинні відповідати вимогам, установленим законом щодо незалежності директорів акціонерного товариства. Національний банк України має право визначати додаткові вимоги до незалежних директорів банків. Банк зобов'язаний забезпечувати контроль за відповідністю незалежних директорів вимогам щодо їх незалежності, а в разі виявлення невідповідності – забезпечити заміну таких незалежних директорів [106].

До виключної компетенції Ради банку належать такі функції [106]:

1) затвердження стратегії розвитку банку відповідно до основних напрямів діяльності, визначених загальними зборами учасників банку;

2) затвердження бюджету банку, у тому числі бюджету підрозділу внутрішнього аудиту, та бізнес-плану розвитку банку;

3) визначення і затвердження стратегії та політики управління ризиками, процедури управління ними, а також переліку ризиків, їх граничних розмірів;

4) забезпечення функціонування системи внутрішнього контролю банку та контролю за її ефективністю;

5) контроль за ефективністю функціонування системи управління ризиками;

6) затвердження плану відновлення діяльності банку;

7) визначення джерел капіталізації та іншого фінансування банку;

8) визначення кредитної політики банку;

9) визначення організаційної структури банку, в тому числі підрозділу внутрішнього аудиту;

10) затвердження внутрішніх положень, що регламентують діяльність структурних підрозділів банку;

11) призначення і звільнення голови та членів Правління банку, керівника підрозділу внутрішнього аудиту;

12) здійснення контролю за діяльністю Правління банку, внесення пропозицій щодо її вдосконалення;

13) визначення порядку роботи та планів підрозділу внутрішнього аудиту та контроль за його діяльністю;

14) визначення аудиторської фірми для проведення зовнішнього аудиту; затвердження умов договору, що укладається з нею; встановлення розміру оплати послуг;

15) розгляд висновку зовнішнього аудиту банку та підготовка рекомендацій загальним зборам учасників банку для ухвалення рішення щодо нього;

16) контроль за усуненням недоліків, виявлених Національним банком України та іншими органами державної влади та управління, які в межах компетенції здійснюють нагляд за діяльністю банку, підрозділом внутрішнього аудиту та аудиторською фірмою, – за результатами проведення зовнішнього аудиту;

17) ухвалення рішення щодо створення дочірніх підприємств та участі в них, їх реорганізації та ліквідації, створення відокремлених підрозділів банку, затвердження їх статутів і положень;

18) затвердження умов цивільно-правових, трудових договорів, що укладаються з членами Правління банку та працівниками підрозділу внутрішнього аудиту; встановлення розміру їхньої винагороди, у тому числі заохочувальних і компенсаційних виплат;

19) забезпечення своєчасного надання (опублікування) банком достовірної інформації щодо його діяльності відповідно до законодавства;

20) скликання загальних зборів учасників банку, підготовка порядку денного загальних зборів учасників банку, ухвалення рішення про дату їх проведення;

21) повідомлення про проведення загальних зборів учасників банку відповідно до законодавства;

22) ухвалення рішення про розміщення банком цінних паперів, крім акцій;

23) ухвалення рішення про викупівлю розміщених банком цінних паперів, крім акцій;

24) ухвалення рішення про продаж акцій, раніше викуплених банком;

25) розв'язання питань про участь банку в групах;

26) ухвалення рішень про вчинення значних правочинів відповідно до законодавства;

27) ухвалення рішення про обрання (заміну) депозитарної та/або клірингової установи та затвердження умов договору, що укладається з нею; встановлення розміру оплати послуг;

28) надсилання у випадках, передбачених законодавством, пропозиції акціонерам про придбання належних їм акцій;

28¹) затвердження порядку здійснення операцій із пов'язаними з банком особами;

29) здійснення інших повноважень відповідно до статуту.

Рада банку зобов'язана:

вживати заходів до запобігання виникненню конфліктів інтересів у банку та сприяти їх врегулюванню;

повідомляти Національному банку України про конфлікти інтересів, що виникають у банку;

забезпечувати підтримання дієвих стосунків з Національним банком України.

Національний банк України має право:

вимагати припинення повноважень члена Ради банку, якщо він не належним чином виконує свої функції;

вимагати позачергового скликання засідання Ради банку.

Банк зобов'язаний щороку, не пізніше 30 квітня та на вимогу Національного банку України надавати Національному банку України в межах його повноважень щодо здійснення банківського нагляду інформацію про питання, що розглядалися на засіданні Ради банку, та ухвалені щодо них рішення, а також перелік членів Ради банку, присутніх на засіданні.

Статутом банку до виключної компетенції Ради банку можуть бути віднесені й інші питання.

Рада банку має право ухвали рішення про винесення на розгляд загальних зборів будь-якого питання, яке віднесене до її виключної компетенції законом або статутом [106].

Згідно зі ст. 40 Закону Правління банку очолює голова Правління, який керує роботою Правління банку та має право представляти банк без доручення.

Заступники голови Правління банку входять до складу Правління банку за посадою.

Голова Правління банку несе персональну відповідальність за діяльність банку.

Голова Правління банку має право брати участь у засіданнях Ради банку з правом дорадчого голосу. Голова Правління не може очолювати структурні підрозділи банку.

До компетенції Правління банку належить розв'язання всіх питань, пов'язаних з керівництвом поточною діяльністю банку (крім тих, що належать до виключної компетенції загальних зборів учасників та Ради банку) [106].

3.2. Банки на ринку банківських послуг

Відповідно до вимог ст. 31 Закону України "Про банки і банківську діяльність" (надалі – Закон) [106] мінімальний розмір статутного капіталу на момент державної реєстрації юридичної особи, яка має намір здійснювати банківську діяльність, не може бути меншим 500 млн грн.

Національний банк України має право встановлювати для окремих юридичних осіб, які мають намір здійснювати банківську діяльність, залежно від їх спеціалізації диференційований мінімальний розмір статутного капіталу на момент їх державної реєстрації, але не нижче розміру, передбаченого чинним законодавством України [106].

Згідно зі ст. 32 Закону статутний капітал банку формується відповідно до вимог законодавства України й установчих документів банку.

Формування банку здійснюються шляхом грошових внесків, крім випадків, передбачених законом про Державний бюджет України на відповідний рік, і законами України "Про першочергові заходи щодо запобігання негативним наслідкам фінансової кризи та про внесення змін до деяких законодавчих актів України" та "Про спрощення процедур реорганізації та капіталізації банків" протягом строку їх дії [98]. Грошові внески для формування статутного капіталу банку резиденти України здійснюють у гривнях, а нерезиденти – в іноземній вільноконвертованій валюті або у гривнях.

Статутний капітал банку не повинен формуватися з не підтверджених джерел.

Юридична особа, яка має намір здійснювати банківську діяльність, до отримання банківської ліцензії та внесення відомостей про неї до Державного реєстру банків має право витратити кошти, що вносяться засновниками для формування її статутного капіталу, виключно з метою підготовки до здійснення нею банківської діяльності.

Банк не має права без згоди Національного банку України зменшувати розмір регулятивного капіталу нижче мінімально встановленого рівня. Ця вимога не поширюється на новостворений банк протягом одного року з дня отримання ним банківської ліцензії.

Забороняється використовувати для формування статутного капіталу банку бюджетні кошти, якщо такі кошти мають інше цільове призначення.

Відповідно до вимог ст. 14 Закону учасниками банку можуть бути учасники цивільних відносин. Держава Україна може бути учасником банку в особі Кабінету Міністрів України або уповноважених ним органів.

Власники істотної участі у банку повинні мати бездоганну ділову репутацію та задовільний фінансовий/майновий стан. Вимоги щодо ділової репутації та фінансового/майнового стану засновників банку, власників істотної участі в банку та осіб, які набувають або збільшують істотну участь у банку, встановлюються Національним банком України.

Учасниками банку не можуть бути юридичні особи, в яких банк має істотну участь, громадські об'єднання, політичні партії, релігійні та благодійні організації.

Інститути спільного інвестування можуть бути засновниками банку та власниками істотної участі у банку лише за умови, що такий інститут спільного інвестування є корпоративним інвестиційним фондом і понад 75 % акцій такого фонду та більше 75 % акцій (часток) компанії з управління активами такого фонду прямо та/або опосередковано належать одній особі або групі асоційованих осіб [106].

Банк має печатку зі своїм повним офіційним найменуванням.

Ураховуючи вимоги ст. 15 Закону банк має повне та скорочене офіційні найменування українською та іноземними мовами. Найменування банку має містити слово "банк", а також указівку на організаційно-правову форму банку.

Слово "банк" і похідні від нього дозволяється використовувати у назві лише тим юридичним особам, які зареєстровані Національним банком України як банк і мають банківську ліцензію. Виняток становлять міжнародні організації, що діють на території України відповідно до законодавства України та міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Не дозволяється використовувати для найменування банку назву, яка повторює вже існуючу назву іншого банку або вводить в оману щодо

видів діяльності, які здійснює банк. Вживання у найменуванні банку слів "Україна", "центральний", "національний" та похідних від них можливе лише за згодою Національного банку України. Додавати до свого найменування слово "державний", використовувати зображення Державного Герба України, Державного Прапора України має право лише державний банк.

Національний банк України має право відмовити у використанні банком запропонованого найменування за наведених підстав.

Відокремлений підрозділ банку використовує найменування лише того банку, відокремленим підрозділом якого він є. До назви відокремленого підрозділу банку може додаватися найменування його місцезнаходження. Статут банку складається з урахуванням положень Цивільного кодексу України, Господарського кодексу України, Закону України "Про банки і банківську діяльність" (ст. 16) та інших законів України [106].

Статут банку обов'язково має містити таку інформацію про банк [106]:

- 1) найменування банку (повне та скорочене);
- 2) його місцезнаходження;
- 3) організаційно-правову форму;
- 4) види діяльності, які має намір здійснювати банк;
- 5) розмір і порядок формування статутного капіталу банку, види акцій банку, їх номінальну вартість, форми випуску акцій (документарна або бездокументарна), кількість акцій, що купують акціонери;
- 6) структуру управління банком, органи управління, їх компетенцію та порядок ухвалення рішень;
- 7) порядок реорганізації та ліквідації банку;
- 8) порядок внесення змін і доповнень до статуту банку;
- 9) розмір і порядок утворення резервів та інших загальних фондів банку;
- 10) порядок розподілу прибутків і покриття збитків;
- 11) положення про аудиторську перевірку банку;
- 12) положення про органи внутрішнього аудиту банку.

Зміни до статуту банку підлягають державній реєстрації відповідно до законодавства з питань державної реєстрації юридичних і фізичних осіб – підприємців з урахуванням особливостей, встановлених Законом.

Банк подає документи для проведення державної реєстрації змін до статуту банку після їх погодження з Національним банком України. Банк подає документи для погодження змін до статуту банку, пов'язаних

із збільшенням статутного капіталу, виключно після повної сплати учасниками внесків до статутного капіталу. Перелік документів і порядок погодження змін до статуту банку встановлюються Національним банком України.

Національний банк України ухвалює рішення про погодження змін до статуту банку або про відмову в їх погодженні не пізніше місячного строку з дня подання повного пакета документів.

Національний банк України в установленому ним порядку вносить відповідний запис до Державного реєстру банків після проведення державної реєстрації змін до установчих документів [106].

Державна реєстрація юридичної особи, яка має намір здійснювати банківську діяльність (ст. 17 Закону), проводиться відповідно до законодавства з питань державної реєстрації юридичних і фізичних осіб – підприємців з урахуванням особливостей, встановлених Законом [106; 112].

Уповноважена засновником особа подає документи для проведення державної реєстрації юридичної особи, яка має намір здійснювати банківську діяльність, після погодження Національним банком України статуту цієї особи.

Особа, уповноважена засновником юридичної особи, яка має намір здійснювати банківську діяльність, для погодження статуту цієї особи подає Національному банку України разом із заявою про погодження статуту такі документи [106; 112]:

1) протоколи зборів засновників та установчих зборів, договір про створення банку або рішення про створення державного банку;

2) статут банку;

3) копії документів, визначених Національним банком України, необхідних для ідентифікації самого засновника та всіх осіб, через яких здійснюватиметься опосередковане володіння істотною участю у банку;

4) документи, визначені Національним банком України, що дають змогу зробити висновок про:

а) ділову репутацію самого засновника, а для засновника – юридичної особи також і членів виконавчого органу та/або наглядової Ради та всіх осіб, через яких здійснюватиметься опосередковане володіння істотною участю в особі, яка має намір здійснювати банківську діяльність;

б) фінансовий стан засновника – юридичної особи, а також про майновий стан засновника – фізичної особи;

в) наявність у засновника достатньої кількості власних коштів для здійснення заявленого внеску до статутного капіталу, джерела походження таких коштів;

5) документи, що засвідчують повну сплату засновниками внесків до статутного капіталу;

6) відомості про структуру власності самої юридичної особи, яка має намір здійснювати банківську діяльність, і засновника, що набуває істотної участі в ній, – відповідно до вимог Національного банку України;

7) відомості за формою, встановленою Національним банком України, про асоційованих осіб засновника – фізичної особи;

8) відомості за формою, встановленою Національним банком України, про юридичних осіб, у яких засновник – фізична особа є керівником та/або контролером;

8¹) відомості за формою, встановленою Національним банком України, про пов'язаних із банком осіб, що відповідають ознакам, передбаченим чинним законодавством України;

9) копію тимчасового свідоцтва про реєстрацію випуску акцій;

10) висновок Антимонопольного комітету України у випадках, передбачених законодавством України;

11) копію платіжного документа про внесення плати за погодження статуту банку, розмір якої встановлюється Національним банком України.

Особа, уповноважена засновником юридичної особи, яка має намір здійснювати банківську діяльність, для погодження статуту цієї особи додатково подає Національному банку України документи щодо засновників – іноземних юридичних осіб та щодо засновників – фізичних осіб – іноземців.

Національний банк України ухвалює рішення про погодження статуту або про відмову в погодженні статуту не пізніше тримісячного строку з дня подання повного пакета документів.

Національний банк України має право вимагати від заявника виправлення недоліків у поданих документах.

Засновнику юридичної особи, яка має намір здійснювати банківську діяльність, забороняється відчужувати та обтяжувати зобов'язаннями належні йому акції до отримання цією юридичною особою банківської ліцензії [106; 112].

Юридична особа набуває статусу банку та право на здійснення банківської діяльності виключно після отримання банківської ліцензії та внесення відомостей про неї до Державного реєстру банків.

Забороняється здійснювати банківську діяльність без отримання банківської ліцензії. Особи, винні у здійсненні банківської діяльності без отримання банківської ліцензії, несуть цивільну, адміністративну або кримінальну відповідальність.

Національний банк України має право відмовити (ст. 18 Закону) юридичній особі, яка має намір здійснювати банківську діяльність, у погодженні статуту, якщо [106]:

1) подано неповний пакет документів, необхідних для погодження статуту;

2) документи містять недостовірну інформацію;

3) документи не відповідають вимогам законів України чи нормативно-правових актів Національного банку України;

4) ділова репутація засновника, а для засновника – юридичної особи і членів її виконавчого органу та/або наглядової Ради та всіх осіб, через яких здійснюватиметься опосередковане володіння істотною участю в банку, не відповідає вимогам, установленим Національним банком України;

5) фінансовий стан засновника – юридичної особи та/або майновий стан засновника – фізичної особи не відповідають вимогам, установленим Національним банком України;

6) засновник не має власних коштів для здійснення заявленого внеску до статутного капіталу;

7) структура власності самої юридичної особи, яка має намір здійснювати банківську діяльність, та/або засновника, що набуває істотної участі, не відповідає вимогам щодо її прозорості, встановленим Національним банком України;

8) не надано документи, що підтверджують наявність сплаченого статутного капіталу юридичної особи, яка має намір здійснювати банківську діяльність.

Національний банк України не має права відмовити юридичній особі, яка має намір здійснювати банківську діяльність, у погодженні статуту з інших підстав, крім зазначених.

Згідно зі ст. 19 Закону юридична особа, яка має намір здійснювати банківську діяльність, зобов'язана протягом року з дня державної реєстрації подати Національному банку України документи для отримання банківської ліцензії [106].

Юридична особа, яка має намір здійснювати банківську діяльність, для отримання банківської ліцензії подає Національному банку України разом із заявою про видачу банківської ліцензії такі документи [106]:

1) копію статуту з відміткою державного реєстратора про проведення державної реєстрації юридичної особи;

2) копії зареєстрованого Національною комісією з цінних паперів і фондового ринку звіту про результати закритого (приватного) розміщення акцій та свідоцтва про реєстрацію випуску акцій (для банку, що створюється у формі акціонерного товариства);

3) відомості про кількісний склад наглядової Ради, Правління, ревізійної комісії;

4) відомості за формою, визначеною Національним банком України, що дають змогу зробити висновок про:

а) наявність як мінімум трьох осіб, призначених членами Правління (у тому числі голови Правління), їх професійну придатність і ділову репутацію;

б) професійну придатність головного бухгалтера та керівника підрозділу внутрішнього аудиту;

в) ділову репутацію членів наглядової Ради, головного бухгалтера та керівника підрозділу внутрішнього аудиту;

г) наявність організаційної структури та відповідних спеціалістів, необхідних для забезпечення надання банківських та інших фінансових послуг, банківського обладнання, комп'ютерної техніки, програмного забезпечення, приміщень, що відповідають вимогам, установленим Національним банком України;

5) копії внутрішніх положень банку, що регламентують надання банківських та інших фінансових послуг, визначають порядок здійснення внутрішнього контролю та процедуру управління ризиками;

6) бізнес-план на три роки, складений згідно з вимогами, встановленими Національним банком України;

7) копію платіжного документа про внесення плати за видачу банківської ліцензії, розмір якої встановлюється Національним банком України.

Юридична особа, яка має намір здійснювати банківську діяльність, зобов'язана подати Національному банку України для отримання банківської ліцензії одночасно всі документи та інформацію, визначені законодавством.

Національний банк України ухвалює рішення про надання банківської ліцензії чи про відмову в її наданні протягом двох місяців з дня отримання

повного пакета документів. У разі реорганізації банку за результатами процедури тимчасової адміністрації рішення про надання банківської ліцензії ухвалюється Національним банком України протягом трьох днів з дня отримання повного пакета документів.

Національний банк України вносить відомості про юридичну особу до Державного реєстру банків одночасно з ухваленням рішення про надання банківської ліцензії.

Банк не має права передавати банківську ліцензію третім особам.

Керівники банку та особи, які мають істотну участь у банку, зобов'язані протягом усього часу, упродовж якого вони зберігають свій статус або мають істотну участь у банку, відповідати вимогам, установленим чинним законодавством.

Алгоритм набуття юридичною особою статусу банку поданий на рис. 3.2.

Національний банк України має право відмовити (ст. 19¹ Закону) у видачі банківської ліцензії юридичній особі, яка має намір здійснювати банківську діяльність, у разі якщо [106]:

1) подано неповний пакет документів, необхідних для видачі банківської ліцензії;

2) документи, подані для видачі банківської ліцензії, містять недостовірну інформацію;

3) документи, подані для видачі банківської ліцензії, не відповідають вимогам законів України та нормативно-правових актів Національного банку України;

4) юридична особа, яка має намір здійснювати банківську діяльність, звернулася із заявою про видачу банківської ліцензії після спливу річного терміну з дня її державної реєстрації;

5) професійна придатність та/або ділова репутація хоча б одного з керівників юридичної особи, яка має намір здійснювати банківську діяльність, та/або керівника її підрозділу внутрішнього аудиту не відповідають вимогам, установленим Національним банком України;

6) як мінімум три особи, не призначені членами Правління, у тому числі голова Правління;

7) відсутні банківське обладнання, комп'ютерна техніка, програмне забезпечення, приміщення, що відповідають вимогам, установленим Національним банком України.

Рис. 3.2. Алгоритм набуття юридичною особою статусу банку

Національний банк України має право відмовити у видачі банківської ліцензії юридичній особі, яка має намір здійснювати банківську діяльність, у разі невиконання її засновниками вимог чинного законодавства.

Національний банк України зобов'язаний звернутися до суду з позовом про припинення юридичної особи у разі не виконання юридичною особою, яка має намір здійснювати банківську діяльність, протягом року з дня державної реєстрації вимог чинного законодавства.

3.3. Формування ресурсної бази банку

Передумовою ефективної діяльності банку як специфічного господарського товариства виступає створення відповідної ресурсної бази, тобто сукупності грошових коштів, що надходять у розпорядження банку із різних джерел і використовуються ним для здійснення активних операцій. Операції, за допомогою яких банки формують свої ресурси, мають назву **пасивні**. Відповідно, джерела формування ресурсів відображаються в пасиві балансу банку.

Варто зазначити, специфіка діяльності банку полягає в тому, що переважна частина його ресурсів формується за рахунок позичкових, а не власних коштів. Позичковими є залучені та запозичені кошти, що становлять близько 80 % від загального обсягу ресурсів банку.

Згідно з усталеними у банківській практиці традиціями ресурси банку розподіляють на власні, залучені та запозичені кошти.

До **власних ресурсів банку** належать акціонерний і резервний капітал, а також нерозподілений прибуток.

До **залучених ресурсів банку** віднесені вклади (депозити), залишки на рахунках клієнтів тощо.

До **запозичених ресурсів банку** – кошти від продажу облігацій та інших боргових цінних паперів, міжбанківські кредити тощо.

Первісну роль у процесі формування ресурсної бази банку відіграє формування його капіталу [78].

Стаття 1 Закону дає роз'яснення щодо видів банківського капіталу [106].

Капітал банку – власні кошти, залишкова вартість активів банку після вирахування всіх його зобов'язань. Капітал банку складається із статутного фонду, загальних резервів і фондів банку та нерозподіленого прибутку.

Типова структура банківського капіталу наведена на рис. 3.3.

Рис. 3.3. Типова структура банківського капіталу

Капітал статутний – сплачена грошовими внесками учасників банку вартість акцій, паїв банку в розмірі, визначеному статутом (на момент державної реєстрації юридичної особи, яка має намір здійснювати банківську діяльність, мінімальний розмір статутного капіталу не може бути меншим 500 млн грн).

Статутний капітал банку формується відповідно до вимог законодавства України та установчих документів банку. Формування статутного капіталу банку здійснюються шляхом грошових внесків.

Банки здійснюють емісію власних акцій відповідно до законодавства України про господарські товариства та цінні папери.

Наявність збитків у банку не є перешкодою для збільшення свого статутного капіталу.

Банк розміщує свої акції першим власникам безпосередньо або через андеррайтерів. Банку дозволяється виступати посередником для купівлі-продажу власних акцій або паїв.

Капітал регулятивний – сукупність основного та додаткового капіталів, складові яких визначаються чинним законодавством України та нормативно-правовими актами НБУ [106].

Так, **основний капітал банку** включає статутний капітал і розкриті резерви, які створені або збільшені за рахунок нерозподіленого прибутку, надбавок до курсу акцій і додаткових внесків акціонерів у статутний капітал, загальний фонд покриття ризиків, що створюється під невизначений ризик у ході проведення банківських операцій (за винятком збитків за поточний рік і нематеріальних активів). *Розкриті резерви* включають інші фонди такої самої якості, які повинні відповідати таким критеріям [106]:

1) відрахування до фондів мають здійснюватися з прибутку після оподаткування або з прибутку до оподаткування, скоригованого на всі потенційні податкові зобов'язання;

2) фонди та рух коштів до них і з них повинні окремо розкриватись у опублікованих звітах банку;

3) фонди повинні бути у розпорядженні банку для покриття збитків з метою необмеженого та негайного використання у разі появи збитків;

4) збитки не можуть безпосередньо покриватися з фондів, а повинні проводитися через рахунки прибутків і збитків.

За умови затвердження Національним банком України **додатковий капітал** може включати [106]:

1) нерозкриті резерви (крім того факту, що такі резерви не відображаються в опублікованому балансі банку, вони повинні мати такі самі якість і природу, як і розкритий капітальний резерв);

2) резерви переоцінки (основні засоби та нереалізована вартість "прихованих" резервів переоцінки в результаті довгострокового перебування у власності цінних паперів, відображених у балансі за історичною вартістю їх придбання);

3) гібридні (борг/капітал) капітальні інструменти, які повинні відповідати таким критеріям:

а) вони є незабезпеченими банком, субординованими та повністю сплаченими;

б) вони не можуть бути погашені за ініціативою власника;

в) вони можуть вільно брати участь у покритті збитків без пред'явлення банку вимоги про припинення торгових операцій;

г) вони дозволяють відстрочення обслуговування зобов'язань щодо сплати процентів, якщо рівень прибутковості не дозволяє здійснити такі виплати;

4) субординований борг (звичайні незабезпечені банком боргові капітальні інструменти, які за умовою договору не можуть бути забрані з банку раніше п'яти років, а у випадку банкрутства чи ліквідації повертаються інвестору після погашення претензій всіх інших кредиторів). Водночас сума субординованого боргу, включеного у капітал, щорічно зменшується на 20 % від її первинного розміру протягом п'яти останніх років дії договору.

У разі, якщо субординований борг наданий в іноземній валюті першої групи Класифікатора іноземних валют Національного банку України, він враховується у розрахунку капіталу за офіційним валютним (обмінним) курсом Національного банку України, встановленим на звітну дату.

НБУ має право визначати інші складові регулятивного капіталу, а також умови та порядок його формування.

Додатковий капітал не може перевищувати 100 % основного капіталу.

Банки зобов'язані формувати резервний фонд на покриття непередбачених збитків за всіма статтями активів і позабалансовими зобов'язаннями.

Розмір відрахувань до резервного фонду має бути не менше 5 % від прибутку банку до досягнення ними 25 % розміру регулятивного капіталу банку.

Якщо діяльність банку може створювати загрозу інтересам вкладників та інших кредиторів, НБУ має право вимагати від банку збільшення розміру резервів щорічних відрахувань до них. Крім цього, банки зобов'язані формувати інші фонди та резерви на покриття збитків від активів.

Як було зазначено, більша частина ресурсів банку формується за рахунок залучених і позичених коштів, а не власних. Можливості банків у залученні коштів регулюються НБУ. Так, згідно із показником платоспроможності банку (адекватності капіталу), нормативне значення якого встановлює НБУ, залучені та позичені кошти не повинні перевищувати розмір власного капіталу більше ніж десятикратно [98; 106].

Необхідно детально проаналізувати позичкові кошти банку й окреслити їх характеристику.

Найбільш суттєвим і важливим джерелом формування та збільшення ресурсної бази банків виступають депозитні (вкладні) операції. Депозитними є пасивні операції банків із залучення грошових коштів юридичних і фізичних осіб у національній та іноземній валютах у формі вкладів шляхом їх зарахування на відповідні рахунки на певних умовах.

Депозит – це грошові кошти в національній та іноземній валюті, передані їх власником або іншою особою за його дорученням у готівковій або безготівковій формі на рахунок власника для зберігання на певних умовах [106].

Практично всі клієнтські рахунки є депозитними: будь-який поточний (або картковий) рахунок клієнта, за умови нарахування процентів на залишок коштів на ньому, вважається депозитним.

Депозитні рахунки залежно від терміну використання можна розподілити на [46; 78; 106]:

депозити до запитання. Кошти клієнта, що розміщуються на поточному рахунку в банку та призначені для здійснення розрахунків і платежів виробничого та споживчого характеру; на вимогу клієнта кошти із цього рахунку можуть вилучатися; процент виплачується у мінімальному розмірі;

термінові, або строкові, депозити. Кошти клієнта, які розміщуються на рахунку в банку на певний визначений договором термін і які можуть бути зняті із цього рахунка тільки після закінчення даного терміну або після попереднього повідомлення банку; процент виплачується є достатньо високим і звичайно диференціюється залежно від тривалості терміну розміщення коштів і суми внеску.

Найбільш стабільними з точки зору прогнозування рівня залишків і визначення термінів повернення коштів є строкові депозити.

Класифікація депозитів здійснюється за різними ознаками, основними серед яких є [8; 14; 78]:

1) вид і статус вкладника (вклади юридичних і фізичних осіб; вклади резидентів і нерезидентів);

2) валюта вкладу (вклад у національній валюті, вклад в іноземній валюті та мультивалютний вклад).

У банківській діяльності часто виникає ситуація, коли залучених банком депозитних ресурсів недостатньо для здійснення запланованих кредитно-інвестиційних операцій. Таким чином утворюється різниця між розміром кредитів та інвестицій, які необхідно профінансувати, і наявною

сумою депозитів. Для покриття цієї різниці, яка має назву "розрив фондів банку", використовуються ресурси, запозичені шляхом здійснення банківських недепозитних операцій.

Серед недепозитних джерел формування банківських ресурсів найбільш поширеними на сучасному етапі є [78]:

1) *отримання міжбанківських кредитів*. Основним джерелом недепозитних ресурсів є операції з отримання міжбанківських позик. Ці операції надають можливість банкам з недостатнім обсягом ресурсів забезпечувати виконання резервних вимог НБУ та задовільнювати потреби власних клієнтів у кредитах шляхом залучення необхідних для цього ресурсів інших банків, які мають тимчасовий надлишок грошових коштів. Терміни міжбанківських кредитів можуть бути різними – від одного дня до трьох-шести місяців. Процентна ставка за міжбанківськими кредитами, як правило, нижча, ніж за кредитами, наданими господарникам, і пов'язана з обліковою ставкою НБУ;

2) *рефінансування в Національному банку України*. Для ефективного регулювання грошово-кредитного ринку, управління ліквідністю банківської системи, виконання функції кредитора останньої інстанції НБУ застосовує такі механізми рефінансування банків: проведення операцій на відкритому ринку; надання стабілізаційного кредиту; здійснення біржових і позабіржових операцій з купівлі та продажу державних цінних паперів на відкритому ринку;

3) *операції РЕПО*. Одним із засобів рефінансування банків є операції РЕПО. Вони використовуються як інструмент оперативного управління ліквідністю банківської системи та здійснення грошово-кредитної політики.

Операції РЕПО – операції, що здійснюються між НБУ та банками з державними облігаціями України та банківськими металами. Операції РЕПО можуть здійснюватися лише з тими державними облігаціями, строк погашення яких не припадає на строк проведення операції.

НБУ здійснює операції РЕПО шляхом безпосередньої домовленості з банком щодо купівлі/продажу державних облігацій України та проведення тендера заявок банків щодо участі в операціях РЕПО з державними облігаціями. За умови проведення операції РЕПО, що здійснюється шляхом безпосередньої домовленості з банком, НБУ вибирає тих учасників, які пропонують найвищий процентний дохід. У разі проведення тендера щодо участі в операції РЕПО задовільнюються заявки банків,

що є найсприятливішими за обсягами операцій або ціновими параметрами.

НБУ може проводити з банками операції РЕПО двох видів:

прямого РЕПО – кредитна операція, що ґрунтується на двосторонньому договорі про купівлю Національним банком державних облігацій України з портфеля банку або банківських металів (перша частина договору РЕПО) з подальшим зобов'язанням банку викупити державні облігації України або банківські метали (друга частина договору РЕПО) за обумовленою ціною на обумовлену дату. Зобов'язання щодо виконання другої частини договору РЕПО у сторін договору виникає тільки за умови повного виконання ними зобов'язань за першою частиною договору. Національний банк може проводити операції прямого РЕПО з державними облігаціями України шляхом проведення тендера заявок банків щодо участі в операціях прямого РЕПО або шляхом безпосередньої домовленості з банком; операції прямого РЕПО з банківськими металами – тільки шляхом безпосередньої домовленості з банком і за ініціативою банку та за умови, що банківські метали банку перебувають на відповідальному зберіганні в НБУ;

зворотного РЕПО – депозитна операція, що ґрунтується на двосторонньому договорі про продаж Національним банком зі свого портфеля державних облігацій України з одночасним зобов'язанням зворотної їх викупівлі у банків за обумовленою в договорі ціною та на обумовлену дату. Національний банк може проводити операції зворотного РЕПО з державними облігаціями України шляхом безпосередньої домовленості з банками.

Національний банк України може здійснювати тільки операції строкового РЕПО (строк операції чітко визначений), але не більше ніж на 90 календарних днів.

За операцією прямого РЕПО ціною купівлі Національним банком державних облігацій є їх справедлива вартість, але не вища, ніж номінальна вартість цих цінних паперів; ціною купівлі банківських металів є ціна банківських металів, перерахована за їх офіційним курсом на день укладення договору прямого РЕПО. Ціна зворотного продажу Національним банком України державних облігацій або банківських металів залежить від: ціни, визначеної в першій частині операції РЕПО та строку цієї операції; дохідності за державними облігаціями, облікової ставки Національного банку, процентних ставок за кредитами та депозитами на міжбанків-

ському ринку, середньозваженої процентної ставки за кредитами рефінансування під забезпечення державними облігаціями, які діяли у відповідному періоді.

У процесі проведення операції зворотного РЕПО для визначення ціни продажу (купівлі) державних облігацій Національний банк орієнтується на процентні ставки за власними борговими зобов'язаннями, процентні ставки за депозитами на міжбанківському ринку та дохідність за державними облігаціями України. Процентний дохід (витрати) обумовлений та є фіксованим на час проведення операції РЕПО;

4) *емісія цінних паперів власного боргу (банківські векселі, облігації тощо)*. На відміну від звичайних акцій облігації не дають права їх власникам на участь в управлінні банком. Якщо акції випускаються без установлення терміну погашення, то для облігацій установлюється певний термін. Тому кошти, отримані банком за допомогою випуску облігацій, не можуть вважатися власним капіталом. Вони свідчать про надання власниками облігацій зазначених коштів у розпорядження емітента у формі довгострокової позики. Власник облігації наділений правом на набуття фіксованого прибутку за нею протягом терміну дії позички. З настанням терміну погашення облігації банк повертає власнику номінальну вартість цього цінного паперу. Якщо банк і надалі хоче утримувати у своєму обороті кошти, запозичені за допомогою випуску облігацій, він вдається до рефінансування попередніх випусків. Це здійснюється через викупівлю раніше випущених облігацій за кошти, отримані від випуску нових незабезпечених боргових зобов'язань. Облігації, якщо це передбачено умовами емісії, можуть бути конвертовані в прості акції. Тоді залучені за їх допомогою кошти переходять у власний капітал банку. Конвертованість облігацій дає змогу підвищити їх привабливість у колі покупців, які можуть придбати акції банку в найвигідніший момент. Власники облігацій ризикують менше, ніж власники акцій, оскільки у разі банкрутства банку кредиторам кошти повертаються раніше, ніж звичайним акціонерам.

Необхідно відрізнити кошти, мобілізовані банком за допомогою облігацій, міжбанківських кредитів від вкладів і депозитів. Якщо перші називають у банківській практиці позичковими, або позиченими, то другі – залученими. У випуску облігацій або отриманні міжбанківського кредиту банк відіграє активну роль, ініціатива випуску або отримання належить йому, тоді як у разі залучення вкладів роль банку пасивна.

3.4. Основи організації розрахунків

Для забезпечення виконання однієї зі своїх найважливіших функцій – розрахунково-касової (розрахунково-платіжної) – банки здійснюють різноманітні посередницькі операції, пов'язані з обслуговуванням руху грошових коштів клієнтів.

Грошові розрахунки в Україні здійснюються у готівковій та безготівковій формах.

Готівкові розрахунки – це платежі готівкою підприємств (підприємців) і фізичних осіб за реалізовану продукцію (товари, виконані роботи, надані послуги), а також за операціями, які безпосередньо не пов'язані із реалізацією продукції (товарів, робіт, послуг) та іншого майна [78].

Безготівкові розрахунки – це перерахування певної суми коштів з рахунків платників на рахунки отримувачів коштів, а також перерахування банками за дорученням підприємств і фізичних осіб коштів, внесених ними готівкою в касу банку, на рахунки отримувачів коштів. Ці розрахунки проводяться банком на підставі розрахункових документів на паперових носіях чи в електронному вигляді [78; 106; 107].

У розрахунках між юридичними особами переважна більшість платежів здійснюється у безготівковій формі. Безготівкові розрахунки здійснюються через банки, в яких юридичні та фізичні особи мають відповідні рахунки.

Отже, основною передумовою проведення розрахунково-касових операцій є необхідність відкриття банками рахунків клієнтам у національній та іноземній валютах.

Відкриття та ведення банками рахунків у національній та іноземній валютах здійснюється відповідно до положень Інструкції "Про порядок відкриття і закриття рахунків клієнтів банків та кореспондентських рахунків банків – резидентів і нерезидентів" [123].

Для зберігання грошей і здійснення розрахунково-касових операцій за допомогою платіжних інструментів клієнтам відкривають *поточні рахунки*.

Для зберігання грошей, які передаються клієнтом банку в управління на встановлений строк або без зазначення такого строку під визначений процент (дохід) і підлягають поверненню клієнту відповідно до законодавства України та умов договору, банки відкривають *вкладні (депозитні) рахунки*.

Для зарахування на рахунок клієнта коштів і перерахування їх/видачі коштів готівкою у випадках, передбачених законодавством України, особі (особам), зазначеній (зазначеним) клієнтом (бенефіціару або бенефіціарам), або повернення таких коштів клієнту за настання підстав, передбачених договором, банки відкривають *рахунки умовного зберігання* (ескроу).

Банки мають право відкривати та обслуговувати рахунки таких типів: поточні, депозитні та рахунки умовного зберігання (ескроу). Зазначені рахунки відкривають для клієнтів банку (резидентів: юридичних осіб, їх відокремлених підрозділів, фізичних осіб; нерезидентів: юридичних осіб, представництв юридичних осіб в Україні, інвестиційних фондів і компаній з управління активами, що діють від імені таких інвестиційних фондів, фізичних осіб).

Крім того, у банківській практиці існує поняття **кореспондентський рахунок** – рахунок, що відкривається одним банком іншому банку, філії іноземного банку для здійснення міжбанківських переказів [123]. Банки мають право відкривати кореспондентські рахунки банкам – резидентам і нерезидентам України, філіям іноземних банків.

Клієнти мають право вільного вибору банку для відкриття власного рахунку. Сьогодні немає жодних обмежень щодо кількості банківських рахунків, які можуть відкривати клієнти [123]. Клієнт для відкриття рахунку подає до банку документи, які на час їх подання мають бути чинними (дійсними) та їх оформлення має відповідати вимогам законодавства України.

Умови відкриття рахунку та особливості його функціонування передбачаються у договорі, який укладається між банком і його клієнтом. Договір банківського рахунку, договір банківського вкладу та договір рахунку умовного зберігання укладаються виключно у письмовій формі (паперовій або електронній).

Банкам забороняється відкривати та вести анонімні (номерні) рахунки. Банк відкриває рахунок клієнту лише після здійснення його ідентифікації та верифікації.

Порядок відкриття та ведення банками рахунків у національній та іноземній валютах, перелік документів для відкриття поточного рахунку, перелік документів для відкриття вкладного рахунку тощо наведено в Інструкції "Про порядок відкриття і закриття рахунків клієнтів банків та кореспондентських рахунків банків – резидентів і нерезидентів" [115].

Принципи організації безготівкових розрахунків [78]:

1) грошові кошти всіх господарських суб'єктів (як власні, так і залучені) підлягають обов'язковому зберіганню на поточних та інших рахунках в установах банків;

2) безготівкові розрахунки між підприємствами, фізичними особами здійснюються через банки шляхом перерахування коштів із поточних рахунків платників на поточні рахунки отримувачів коштів;

3) розрахунки з постачальниками за товарно-матеріальні цінності та послуги проводяться, як правило, після відпуску продукції або надання послуг. На практиці застосовується також попередня оплата;

4) банки списують кошти з рахунків підприємств тільки за розпорядженнями їх власників, крім випадків, у яких безспірне списання (стягнення) коштів передбачене законом України, а також за рішенням суду, арбітражного суду та виконавчими приписами нотаріусів;

5) доручення підприємств на перерахування коштів приймаються банками до виконання тільки в межах наявних коштів на їх рахунках або за рахунок платіжного кредиту банку;

6) зарахування коштів на рахунок отримувача відбувається після списання відповідних грошових сум із рахунків платника;

7) банк на договірній основі здійснює розрахунково-касове обслуговування своїх клієнтів і виконує їх розпорядження щодо перерахування коштів із рахунків;

8) підприємства самостійно обирають форми розрахунків і вказують їх під час укладання між собою договорів;

9) взаємні претензії за розрахунками між платником та отримувачем коштів розглядаються сторонами в претензійно-позовному порядку без участі банку.

Спосіб безготівкових розрахунків у широкому розумінні – це економічно та фінансово обумовлений порядок здійснення грошових відносин між постачальником (продавцем) і платником (покупцем).

Спосіб безготівкових розрахунків у вузькому розумінні характеризує порядок списання коштів з рахунків платників.

Способи безготівкових розрахунків визначаються конкретними умовами виконання господарськими суб'єктами взаємних грошових зобов'язань.

У сучасній системі безготівкових розрахунків господарські суб'єкти використовують два основних способи платежу [78]:

перерахування коштів з банківського рахунка на рахунок отримувача коштів шляхом відповідних записів щодо них;

зарахування взаємних вимог платника й отримувача коштів – розрахунки, засновані на заліку взаємозаборгованості платників. Це розрахунки, за якими взаємозобов'язання господарських суб'єктів один до одного погашаються в рівновеликих сумах, і лише за різницею здійснюється платіж прямим перерахування грошей.

Призначення того чи іншого способу розрахунку полягає в погашенні грошових зобов'язань юридичних і фізичних осіб.

Згідно з Інструкцією "Про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті" безготівкові розрахунки можуть здійснюватися в таких формах [107]: платіжні доручення; платіжні вимоги-доручення; платіжні вимоги; чеки; акредитиви; векселі; інкасове доручення (розпорядження) тощо.

Розглянемо більш детально кожен із зазначених форм безготівкових розрахунків.

Платіжне доручення – розрахунковий документ, що містить письмове доручення платника обслуговуючому банку про списання зі свого рахунку зазначеної суми коштів та її перерахування на рахунок отримувача.

Платіжна вимога-доручення – розрахунковий документ, який складається з двох частин:

верхньої – вимоги отримувача безпосередньо до платника про сплату визначеної суми коштів;

нижньої – доручення платника обслуговуючому банку про списання зі свого рахунку визначеної ним суми коштів і перерахування її на рахунок отримувача.

Платіжна вимога – розрахунковий документ, що містить вимогу стягувача або (в разі договірної списання) обтяжувача чи отримувача до банку, що обслуговує платника, здійснити без погодження з платником переказ визначеної суми коштів з рахунку платника на рахунок отримувача.

Чек – розрахунковий документ, що містить нічим не обумовлене письмове розпорядження власника рахунку (чекодавця) банку-емітенту, у якому відкрито його рахунок, про сплату чекодержателю зазначеної в чеку суми коштів.

Акредитив – це вид безготівкових розрахунків, за якого банк за дорученням клієнта і відповідно до його вказівок або від свого імені зобов'язується провести платіж на умовах, визначених акредитивом, або доручає іншому банку здійснити цей платіж на користь отримувача грошових коштів, або доручає іншому банку здійснити цей платіж на користь отримувача грошових коштів або визначеної ним особи – бенефіціара [107].

Банк-емітент може відкривати такі **види акредитивів** [78]:

1) *покритий* – акредитив, для здійснення платежів за яким завчасно бронюються кошти платника в повній сумі на окремому рахунку в банку-емітенті або у виконуючому банку. Кошти заявника акредитива бронюються на аналітичному рахунку "Розрахунки за акредитивами" відповідних балансових рахунків;

2) *непокритий* – акредитив, оплата за яким (якщо тимчасово немає коштів на рахунку платника) гарантується банком-емітентом за рахунок банківського кредиту.

Акредитив може бути відкличним або безвідкличним. Це зазначається на кожному акредитиві. Якщо немає такої позначки, то акредитив є безвідкличним.

Відкличний акредитив може бути змінений або анульований банком-емітентом у будь-який час без попереднього повідомлення бенефіціара (наприклад, у разі недотримання умов, передбачених договором, дострокової відмови банком-емітентом від гарантування платежів за акредитивом). Відкликання акредитива не створює зобов'язань банку-емітента перед бенефіціаром.

Безвідкличний акредитив – це зобов'язання банку-емітента сплатити кошти в порядку та в строки, визначені умовами акредитива, якщо документи, що передбачені ним, подано до банку, зазначеному в акредитиві, або банку-емітента та дотримані строки та умови акредитива.

Вексель – цінний папір, який засвідчує безумовне грошове зобов'язання векселедавця (боржника) сплатити після настання строку визначену суму грошей власникові векселя (векселедержателю). Вексель є одночасно розрахунковим документом (засобом платежу) та цінним папером, що може купуватися і продаватися на фондовому ринку. У сучасному безготівковому обігу розрахунки з використанням векселів належить незначний сегмент.

Розрізняють простий і переказний векселі.

Вексель простий – вексель, який містить зобов'язання векселедавця сплатити у зазначений строк визначену суму грошей власнику векселя (векселедержателю).

Вексель переказний – вексель, який містить письмовий наказ однієї особи (юридичної або фізичної) іншій особі сплатити у зазначений строк визначену суму грошей третій особі.

Інкасове доручення (розпорядження) – розрахунковий документ, що містить вимогу стягувача (контролюючий орган) до банку, що обслуговує платника, здійснити без погодження з платником переказ визначеної суми коштів з рахунку платника на рахунок отримувача.

Інкасування (інкасо) – здійснення банком за дорученням клієнта операцій з розрахунковими та супровідними документами з метою отримання платежу або передавання розрахункових та/чи супровідних документів проти платежу, або передавання розрахункових та/чи супровідних документів на інших умовах.

Крім того, до безготівкових розрахунків належать безготівкові розрахунки за допомогою банківської картки [107].

Банківська картка – це засіб платежу, що дозволяє своєму власнику оплатити товари та послуги в різноманітних торгових і сервісних підприємствах, що приймають картки, отримати готівкові гроші, а також інші додаткові послуги та скористуватися деякими додатковими перевагами [78].

Банківські картки поширені понад у двостах країнах світу. Види банківських карток відрізняються за типом емітента, типом власника, функціональним призначенням, технологією використання, за ступенем пільг для користувача.

Одним з функціональних призначень банківських карток є здійснення за їх допомогою платежів, завдяки чому всі їх можна назвати платіжними. Деякі картки мають ще й інше призначення – забезпечувати кредитування власника картки. Цю групу карток прийнято називати *кредитними*, а всі інші – *дебетними*. Кредитними називають картки, видача яких супроводжується відкриттям для їх власників кредитних ліній, за рахунок і в межах яких здійснюються платежі чи видача готівки. Власникам кредитних карток відкриваються окремі кредитні рахунки.

Не зважаючи на те, що переважна більшість платежів здійснюється у безготівковій формі, касові операції мають важливе значення для певних операцій клієнтів.

Кругообіг готівкових коштів можна подати як безперервний процес переміщення готівки між окремими суб'єктами цього кругообігу. Це, зокрема, переміщення готівки між: підприємствами й організаціями та населенням; окремими фізичними особами; банками та підприємствами й організаціями; банками та населенням.

Касові операції – операції суб'єктів господарювання між собою та з фізичними особами, пов'язані з прийманням і видачею готівки під час проведення розрахунків через касу з відображенням цих операцій у відповідних книгах обліку [109].

Касове обслуговування клієнтів полягає в тому, що банки приймають від них готівкові кошти та зараховують їх на відповідні рахунки, видають із цих рахунків готівкові кошти клієнтам за їх вимогою на відповідні цілі.

Банки здійснюють *касові операції* з обслуговування клієнтів на основі єдиних правил, установлених Національним банком України. Ці правила визначають порядок прийняття, видачі, упакування, зберігання та обліку готівки. Відповідно до чинного порядку ведення касових операцій в Україні всі підприємства, а також приватні підприємці, що мають поточний рахунок у банку, повинні зберігати свої кошти в установах банків.

Операції з обслуговування готівково-грошового обороту клієнтів здійснюються через **операційні каси банків**. До складу операційних кас включаються *прибуткові* та *видаткові каси*. Прибуткові каси організують прийом готівкових коштів від клієнтів. Вони можуть бути денними та вечірніми. *Денні каси* працюють на прийом готівкових коштів протягом операційного дня банку. Ці кошти того ж дня повинні бути зараховані банком на рахунки клієнтів. Для обслуговування клієнтів, які здійснюють готівкові розрахунки у більш пізній, вечірній час, банки відкривають *вечірні каси*, які приймають готівкові кошти клієнтів після закінчення операційного дня. Кошти, що надходять до вечірніх кас, повинні бути зараховані на рахунки клієнтів наступного дня.

Приймання готівки від клієнтів в національній валюті здійснюється через каси банків за такими **прибутковими касовими документами**:

за заявою на переказ готівки: від юридичних осіб для зарахування на власні поточні рахунки, від фізичних осіб – на поточні, вкладні (депозитні) рахунки, а також від юридичних і фізичних осіб – на рахунки інших юридичних або фізичних осіб, які відкриті в цьому самому банку або в іншому банку, та переказу без відкриття рахунку;

за рахунками на сплату платежів – від фізичних осіб на користь юридичних осіб;

за прибутковим касовим ордером – від працівників банку за внутрішньобанківськими операціями;

за документами, встановленими відповідною платіжною системою, від фізичних і юридичних осіб – для відправлення переказу та виплати його отримувачу готівкою в національній валюті [109].

Видачу готівки клієнтам організовують видаткові каси.

З каси банку готівка національної валюти видається за такими **видатковими документами**:

за грошовими чеками – юридичним особам, їх відокремленим підрозділам, а також підприємцям;

за заявою на видачу готівки – фізичним особам з поточних, вкладних рахунків і фізичним і юридичним особам – переказ без відкриття рахунку (з наданням юридичною особою довіреності на уповноважену особу);

за документом на отримання переказу готівкою в національній валюті, встановленим відповідною платіжною системою, – фізичним і юридичним особам (з наданням юридичною особою довіреності на уповноважену особу);

видатковим касовим ордером – працівникам банку за внутрішньобанківськими операціями.

Видану з каси банку готівку клієнт має, не відходячи від каси, перевірити за пачками та корінцями банкнот, монети – за мішечками, пакетами та роликами, а окремі банкноти (монети) перерахувати поаркушно.

Установи банків відповідно до чинного законодавства перевіряють дотримання касової дисципліни на всіх підприємствах, які вони обслуговують, незалежно від форми власності.

Дотримання законодавчих і нормативних актів з питань готівкового обігу та порядку ведення касових операцій в Україні контролюється також органом Державної податкової служби [78].

3.5. Особливості кредитно-інвестиційних операцій банків

З-поміж всіх традиційних видів діяльності банків надання кредитів завжди було та залишається головним джерелом їхнього прибутку незважаючи на зростання додаткових послуг. Правові основи надання,

використання і повернення кредитів і регулювання взаємовідносин між суб'єктами, що виникають у процесі кредитування, визначаються відповідними Положеннями про кредитування, а також Законом України "Про банки і банківську діяльність" (надалі – Закон) [106].

Так, згідно із Законом **банківський кредит** – це будь-яке зобов'язання банку надати певну суму грошей, будь-яка гарантія, будь-яке зобов'язання придбати право вимоги боргу, будь-яке продовження строку погашення боргу, яке надано в обмін на зобов'язання боржника щодо повернення заборгованої суми, а також на зобов'язання на сплату процентів та інших зборів з такої суми.

Кредитор банку – юридична або фізична особа, яка має документально підтверджені вимоги до банку щодо його майнових зобов'язань.

Позичальник – суб'єкт кредитних відносин, який отримав у тимчасове користування грошові кошти на умовах повернення, платності, строкowości, забезпеченості та цільового характеру використання.

Кредит може бути виданий у товарній (натурально-речовій) або грошовій формах.

Кредитні операції – це розміщення залучених у депозити, у тому числі на поточні рахунки, коштів і банківських металів від свого імені, на власних умовах і на власний ризик.

Крім того, до кредитних операцій належать [106]:

- 1) здійснення операцій на ринку цінних паперів від свого імені;
- 2) надання гарантій і поручительств та інших зобов'язань від третіх осіб, які передбачають їх виконання у грошовій формі;
- 3) придбання права вимоги на виконання зобов'язань у грошовій формі за поставлені товари чи надані послуги, приймаючи на себе ризик виконання таких вимог і прийом платежів (факторинг);
- 4) лізинг.

Банк зобов'язаний у наданні кредитів додержуватись основних принципів кредитування, у тому числі перевіряти кредитоспроможність позичальників і наявність забезпечення кредитів, додержуватись установлених НБУ вимог щодо концентрації ризиків.

Надання безпроцентних кредитів забороняється.

У табл. 3.1 наведена розгорнута класифікація кредитів [9; 13; 14; 43].

Класифікація кредитів

Критерії класифікації	Види кредитів
1. Роль банку (кредитор або позичальник)	Активний Пасивний
2. Термін надання кредиту	Короткостроковий Довгостроковий
3. Призначення кредиту	Кредити торговим і промисловим підприємствам Кредити приватним особам Кредити фінансовим підприємствам Кредити на придбання або збереження цінних паперів тощо
4. Мета кредиту	На збільшення капіталу (виробничих фондів) На тимчасове накопичення засобів На споживчі цілі населенню
5. Наявність і характер забезпечення кредиту	Забезпечений заставою Незабезпечений заставою (бланковий)
6. Джерела притягнення кредиту	Внутрішні Зовнішні
7. Форма надання кредиту	Готівково-грошова Рефінансування Переоформлення (реструктуризація, надання нового кредиту)
8. Валюта кредиту	У національній валюті В іноземній валюті
9. Техніка надання кредиту	Однією сумою Відкрита кредитна лінія Stand-by Контокорентні Овердрафт
10. Вид процентної ставки	З фінансовою ставкою З плаваючою ставкою Із змішаною ставкою
11. Форма погашення	Погашаються однією сумою Погашаються рівними сумами через рівні проміжки часу Погашаються нерівними частками
12. За ступенем ризику	Стандартні Нестандартні (з підвищеним ризиком – під контролем, субстандартні, сумнівні, безнадійні)

Кредитування – це процес надання кредиту, який включає сім основних стадій [78]:

- розгляд заявки позичальника на отримання кредиту;
- аналіз фінансового стану позичальника;
- розроблення умов кредиту, укладання кредитного договору;
- визначення порядку забезпечення кредиту;
- процедура надання кредиту;
- процедура погашення кредиту;
- контроль за кредитною операцією.

Перша стадія кредитного процесу включає аналіз і попередній відбір заявок на отримання кредиту. Для цього проводиться науково обґрунтована експертиза доцільності надання позички. Головне завдання кредитних працівників банку на цій стадії – зібрати найповнішу інформацію стосовно потенційного позичальника [63].

На *другій стадії кредитного процесу* банк визначає кредитоспроможність і фінансове становище клієнта. Кредитні працівники повинні оцінити: чи здатний потенційний позичальник повністю і в строк розраховуватися за своїми борговими зобов'язаннями. Чим точніше банк визначить кредитоспроможність клієнта, тим ширші можливості банку щодо зниження кредитного ризику.

На *третьій стадії кредитного процесу* банк ухвалює остаточне рішення про можливість, умови та форми надання позички. Оцінювання майбутньої кредитної операції здійснюється на підставі проведення техніко-економічного обґрунтування позички. Завершується ця стадія оформленням і укладанням кредитного договору, який є для банку засобом управління подальшими стадіями кредитного процесу [78].

Четверта стадія кредитного процесу пов'язана із визначенням умов забезпечення повернення кредиту. У центр розв'язання цієї проблеми поставлений обґрунтований вибір об'єкта (предмета) застави. Для цього має бути забезпечене правильне оформлення заставних юридичних документів, чітке визначення прав і зобов'язань банку та позичальника згідно з нормами чинного заставного права. Засобом забезпечення повернення банківської позики може бути **гарантія**.

На *п'ятій стадії кредитного процесу* банк на основі кредитного договору здійснює процедуру надання позички. Конкретний спосіб надання кредиту, а також вид позичкового рахунку визначається особливостями цієї кредитної операції. Процедура надання позички має бути зручною, оперативною і взаємовигідною для банку та позичальника [55; 78].

Шоста стадія кредитного процесу – повернення позички з процентами та завершення кредитної операції. Конкретний спосіб погашення позички обумовлюється у тексті кредитного договору. В умовах фінансової кризи та збільшення взаємної дебіторсько-кредиторської заборгованості господарських суб'єктів банк повинен приділяти постійну увагу повному та своєчасному виконанню кредитних договорів щодо погашення наданих позичок. Усі випадки їх непогашення мають детально аналізуватися кредитними працівниками, щоб у майбутньому не допускати подібне.

Сьома стадія є специфічною в тому плані, що банківський контроль та управління кредитним процесом здійснюється на кожній його стадії. Систематичний моніторинг стану кредитного процесу, що поєднується з постійним аналізом якості кредитного портфеля банку, посідає одне з центральних місць у системі банківського менеджменту. Головне завдання, яке вирішується на заключній стадії, – розроблення загальних практичних пропозицій і рекомендацій щодо вдосконалення кредитної політики комерційного банку [78].

Однією із складових організації кредитної діяльності банку є організаційна структура кредитного підрозділу, яка має свої особливості в кожному конкретному банку, що визначаються розмірами, можливостями банку, а також потребами клієнтури. У великих банках організаційна структура може складатися з кількох департаментів, які охоплюють розгалужену мережу відділів, секторів, комітетів, груп, економічних рад тощо. Ці *структурні підрозділи* спеціалізуються на виконанні певних функцій кредитної процедури (наприклад, відділи: попереднього контролю та розгляду кредитних заявок, кредитного аналізу, галузевого аналізу, кредитних ризиків, кредитних продуктів, кредитної документації, економічних прогнозів, кредитного моніторингу тощо). У невеликих банках виконання всіх функцій сконцентровано в кількох структурних підрозділах [25].

Кредитна діяльність здійснюється через кредитний департамент банку, який виконує весь комплекс комерційних операцій з надання кредитів юридичним і фізичним особам та іншим банкам, забезпечує повернення наданих кредитів, проводить дослідження кон'юнктури фінансово-кредитного ринку, консультування тощо.

Обов'язковою є організація роботи кредитного комітету та комітету кредитного нагляду. *Функціями кредитного комітету є:* формування кредитної стратегії та кредитної політики банку; затвердження організаційної структури кредитного департаменту та посадових інструкцій для

його працівників; установлення напрямів диверсифікації кредитного портфеля банку та відповідних лімітів за країнами, галузями, кредитними інструментами, позичальниками; оцінювання адекватності резервів під можливі втрати за кредитами, аналіз кредитного ризику портфеля та інших суттєвих ризиків, що пов'язані з кредитуванням; ухвалення рішень про надання кредитів; періодичне списання безнадійних кредитів [78].

До функцій комітету кредитного нагляду належать: ухвалення змін і доповнень до загальної кредитної політики; аналіз та оцінювання нових ринків, на які спрямовані інтереси банку; затвердження критеріїв прийнятності ризику; ухвалення впровадження нових кредитних інструментів, зокрема встановлення припустимого рівня ризику за такими інструментами; розгляд взаємовідносин банку з найважливішими новими клієнтами та збільшення обсягу кредитних операцій з постійними; затвердження окремих винятків із загальних правил кредитної політики банку; розгляд звітів внутрішніх аудиторів щодо процесу кредитування; ухвалення кредитних процедур.

Для здійснення ефективної кредитної діяльності банкам доцільно розробляти зважену **кредитну політику**. Вона дає можливість регулювати, управляти, раціонально організувати взаємовідносини між банком і його клієнтами з приводу руху грошових коштів. **Кредитна політика банку** – це сукупність правил і документів, що регламентують усю кредитну діяльність і спрямовані на досягнення тактичних і стратегічних цілей [30; 46; 78].

Кредитна політика на рівні окремого банку визначається: вибором клієнтів і кредитних інструментів; нормами та правилами, які регламентують практичну діяльність банківського персоналу; компетентністю керівництва банку та рівнем кваліфікації персоналу, який займається питаннями кредитування. Тактика кредитної політики охоплює конкретні інструменти, які використовуються банком для реалізації його стратегічних цілей через здійснення кредитних операцій, напрями їх удосконалення, порядок організації кредитного процесу. Вона полягає в поєднанні вибору між ліквідністю та безпекою банку, з одного боку, та можливістю отримання прибутків – з іншого [78].

Кредитна політика містить загальну мету й основні завдання її досягнення. Метою кредитної політики банку є: створення високоякісних активів, які забезпечують постійний плановий рівень прибутковості; вкладання кредитних коштів у економічно перспективні, рентабельні проекти;

розроблення і активне впровадження нових кредитних технологій, кредитних продуктів і послуг; зміцнення і підвищення конкурентоспроможності на ринку; підвищення якості надаваних послуг. Основними завданнями кредитної політики банку є: забезпечення високоприбуткового розміщення коштів банку; постійний контроль над структурою кредитного портфеля і його якісним складом; надання надійних і рентабельних кредитів; мінімізація і диверсифікація кредитних ризиків [102].

Кредитна політика повинна визначати: структуру кредитного портфеля, критерії оцінювання кредитів; пріоритетність розгляду на кредитному комітеті заявок на отримання кредиту; повноваження відповідальних осіб щодо кредитування; перелік документів, необхідних до кредитної заявки; правила розрахунку та створення резервів щодо простроченої заборгованості.

Введення кредитної політики передбачає досягнення таких цілей банку: виявлення, аналіз, оцінювання та контроль кредитних ризиків; забезпечення проведення банківських операцій відповідно до встановлених лімітів, процедур, положень; розмежування функцій та відповідальності працівників у процесі кредитування [55].

Основними *суб'єктами формування і реалізації кредитної політики* є: кредитний комітет (розробляє проєкт кредитної політики та механізм її реалізації), кредитний департамент (аналізує проєкт кредитної політики та вносить у нього свої коригування), Правління банку (затверджує проєкт кредитної політики банку), працівники кредитного відділу (реалізують кредитну політику банку), ревізійна комісія і спостережна Рада банку (контролюють дотримання встановлених вимог кредитної політики).

Кредитна політика банку може бути *консервативною* (якщо частина кредитів у загальному обсязі робочих активів не перевищує 30 %), *помірною* (питома вага кредитів у загальному обсязі робочих активів становить 30 – 50 %), *агресивною* (частина кредитів перевищує 50 % загального обсягу робочих активів) [78].

Крім кредитної політики, кожен банк має внутрішні положення з кредитування, які є внутрішньобанківськими нормативними документами, що регламентують механізм надання кредитів і підвищення надійності кредитного портфеля банку, а також уніфікацію процедури кредитування в усіх структурних підрозділах банку.

Положення про кредитування визначає: обсяги кредитної діяльності банку; напрями використання кредитних ресурсів; порядок надання

кредитів, їх обслуговування та стягнення; процентні ставки за кредитами різних типів; контроль за виконанням кредитного процесу.

Кредитно-інвестиційний портфель банку – це сукупність усіх наданих позичок і здійснених банком інвестицій на певний період часу з метою отримання прибутку, соціального ефекту чи інших цілей.

Розглядаючи поняття кредитно-інвестиційного портфеля банку, слід зазначити місце та роль інвестиційних операцій у структурі активних операцій банку.

У широкому розумінні **інвестиції** – це вкладення капіталу з метою подальшого його збільшення. Джерелом приросту капіталу та рушійним мотивом здійснення інвестицій є отримуваний від них прибуток.

Згідно з Законом України "Про інвестиційну діяльність" [118] інвестиціями є всі види майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладаються в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності, в результаті якої створюється прибуток (дохід) та/або досягається соціальний та екологічний ефект. Такими цінностями можуть бути: кошти, цільові банківські вклади, паї, акції та інші цінні папери (крім векселів); рухоме та нерухоме майно (будівлі, споруди, устаткування та інші матеріальні цінності); майнові права інтелектуальної власності; сукупність технічних, технологічних, комерційних та інших знань, оформлених у вигляді технічної документації, навиків та виробничого досвіду, необхідних для організацій того чи іншого виду виробництва, але не запатентованих (ноу-хау); права користування землею, водою, ресурсами, будинками, спорудами, обладнанням, а також інші майнові права; інші цінності [118].

Цінним папером є документ установленої форми з відповідними реквізитами, що посвідчує грошове або інше майнове право, визначає взаємовідносини емітента цінного папера (особи, яка видала цінний папір) і особи, яка має права на цінний папір, та передбачає виконання зобов'язань за таким цінним папером, а також можливість передання прав на цінний папір і прав за ним іншим особам.

Існує багато поглядів щодо класифікації банківських операцій з цінними паперами, сформульованих як вітчизняними, так і зарубіжними вченими. Розглянемо деякі з них. Так, операції банків з цінними паперами бувають власні та клієнтські [78].

Власні операції включають:

емісію власних цінних паперів;

формування власного портфеля цінних паперів;

викупівлю банком на ринку раніше випущених ним цінних паперів з можливим подальшим перепродажем.

Клієнтські операції включають [46; 78]:

брокерську діяльність на ринку цінних паперів;

надання консультаційних послуг щодо операцій на ринку цінних паперів;

андеррайтингову діяльність;

депозитарну діяльність;

дилерську діяльність на ринку цінних паперів;

управління цінними паперами клієнтів.

Емісійні операції банків здійснюються шляхом залучення грошових коштів з допомогою випуску цінних паперів (акції, облігації, депозитні сертифікати) для реалізації поставлених цілей.

Формування власного портфеля цінних паперів призначене для управління ліквідністю, дохідністю та ризикованістю банківських операцій в цілому. Для більш повної характеристики цих операцій доцільно встановити різницю між інвестиційними операціями та вкладенням коштів у цінні папери. Л. О. Примостка [64] вважає, що інвестиційні операції включають як фінансові, так і реальні інвестиції. До операцій банків з цінними паперами науковець відносить лише частину інвестиційних операцій, а саме – фінансові інвестиції (вкладення у цінні папери зі строком обігу більше одного року) та вкладення в короткострокові фінансові інструменти, які не належать до інвестицій. Натомість, В. Ф. Жуков [27] вважає інвестиційними лише операції з цінними паперами. По-іншому трактує дані операції Г. С. Панова: "Інвестиційні операції банку – операції з інвестування своїх коштів у цінні папери та паї небанківських структур у цілях спільної господарсько-фінансової та комерційної діяльності, а також розміщення у вигляді строкових вкладів у інших кредитних установах" [58].

За економічним змістом та відповідно до вітчизняного законодавства вкладення коштів у фінансові активи у вигляді цінних паперів незалежно від терміну володіння є фінансовими інвестиціями, що сукупно з реальними інвестиціями (вкладення в матеріальні та нематеріальні активи) складають інвестиційні операції в цілому.

Крім того, ряд вчених відносить до операцій з цінними паперами також надання позичок під заставу фінансових інструментів. Проте цей вид діяльності має кредитний характер і відповідає всім ознакам позичкових операцій, а тому не належить до операцій з цінними паперами.

Клієнтські операції передбачають проведення операцій на ринку цінних паперів з метою задовільнення потреб клієнтів та отримання відповідної винагороди.

Брокерська діяльність включає купівлю-продаж цінних паперів банківською установою на замовлення клієнтів і за їх рахунок. Для виконання таких операцій на організованому ринку банк повинен бути членом відповідної фондової біржі.

Дилерські операції здійснюються через придбання банківською установою цінних паперів на ринку за власний рахунок і на своє ім'я з метою перепродажу цих інструментів третім особам шляхом виставлення котирувань на купівлю та продаж.

Андеррайтингова діяльність передбачає посередницькі операції банків щодо первинного розміщення цінних паперів емітентів – клієнтів банку.

Управління цінними паперами клієнтів – діяльність, яка здійснюється банківськими установами від свого імені за винагороду протягом визначеного строку на підставі договору про управління переданими йому цінними паперами та грошовими коштами, призначеними для інвестування в цінні папери, а також отриманими в процесі цього управління цінними паперами та грошовими коштами, які належать на праві власності установнику управління, в його інтересах або в інтересах визначених ним третіх осіб.

Брокерські, дилерські, андеррайтингові операції та управління цінними паперами клієнтів в цілому об'єднуються в діяльність банків на фондовому ринку як торговців цінними паперами.

Депозитарна діяльність банку полягає в зберіганні й обслуговуванні обігу цінних паперів як в документарній (банк як реєстратор цінних паперів), так і в електронній формі (банк як зберігач цінних паперів). Цей вид діяльності банки здійснюють шляхом формування відокремленого підрозділу з метою уникнення перетоку інформації у відділ, що займається торговельними операціями з цінними паперами.

Консультаційні послуги (банк як інвестиційний радник) включають продаж аналітичної інформації клієнтам банку, які потребують додаткових даних для здійснення операцій з цінними паперами. У США на сучасному етапі нормативно визначено відокремлення консультаційних і трейдингових (торгових) підрозділів.

Характеристика складу банківських операцій з цінними паперами дозволяє визначити специфічність банківських установ у порівнянні з іншими учасниками ринку, що полягає у відсутності на фондовому ринку інститутів, які можуть здійснювати такий широкий спектр операцій з цінними паперами:

депозитарні операції можуть здійснювати лише торговці цінними паперами та банки;

діяльність щодо ведення реєстрів власників іменних цінних паперів для реєстратора є виключним видом його діяльності, який не може поєднуватися з іншими видами діяльності, крім депозитарної. Лише банки здійснюють даний вид діяльності у поєднанні з іншими операціями на ринку цінних паперів шляхом створення відокремленого підрозділу;

здійснення діяльності торговців цінними паперами (крім банків) є виключним видом діяльності.

Згідно із Законом України "Про цінні папери та фондовий ринок" в Україні у цивільному обороті можуть бути **такі групи цінних паперів** [128]:

1) *пайові цінні папери*, які засвідчують участь власника таких цінних паперів (інвестора) у статутному капіталі та/або активах емітента (у тому числі активах, які перебувають в управлінні емітента) та надають власнику зазначених цінних паперів (інвестору) право на отримання частини прибутку (доходу), зокрема у вигляді дивідендів, та інші права, встановлені законодавством, а також проспектом цінних паперів або рішенням про емісію цінних паперів. До пайових цінних паперів відносять:

- а) акції;
- б) інвестиційні сертифікати;
- в) сертифікати ФОН;
- г) акції корпоративного інвестиційного фонду;

2) *боргові цінні папери* – цінні папери, що посвідчують відносини позички та передбачають зобов'язання емітента або особи, яка видала неемісійний цінний папір, сплатити у визначений строк кошти, передати товари або надати послуги відповідно до зобов'язання. До боргових цінних паперів відносять:

- а) облігації підприємств;
- б) державні облігації України;
- в) облігації місцевих позичок;
- г) казначейські зобов'язання України;

- г) ощадні (депозитні) сертифікати;
- д) векселі;
- е) облігації міжнародних фінансових організацій;
- є) облігації Фонду гарантування вкладів фізичних осіб;

3) *іпотечні цінні папери* – цінні папери, випуск яких забезпечено іпотечним покриттям (іпотечним пулом) та які посвідчують право власників на отримання від емітента належних їм коштів. До іпотечних цінних паперів відносять:

- а) іпотечні облігації;
- б) іпотечні сертифікати;
- в) заставні;

4) *приватизаційні цінні папери* – цінні папери, які посвідчують право власника на безоплатне отримання у процесі приватизації частки майна державних підприємств, державного житлового фонду, земельного фонду;

5) *похідні цінні папери* – цінні папери, механізм випуску та обігу яких пов'язаний з правом на придбання чи продаж протягом строку, встановленого договором, цінних паперів, інших фінансових та/або товарних ресурсів;

6) *товаророзпорядчі цінні папери* – цінні папери, які надають їхньому держателю право розпоряджатися майном, указаним у цих документах.

Крім того, цінні папери розподіляють на емісійні та неемісійні. *Емісійні цінні папери* відрізняються від інших за трьома ознаками: ними закріплюється сукупність майнових і немайнових прав; вони розміщуються випусками; їм притаманний однаковий обсяг і термін здійснення прав щодо них у межах одного випуску. Слід зауважити, що інші цінні папери не підпадають під дію цих трьох ознак. *Неемісійні цінні папери* можуть існувати виключно в документарній формі та за формою випуску можуть бути лише ордерними або на пред'явника. Неемісійні цінні папери можуть видаватися та існувати виключно в документарній формі як паперові або як електронні документи. Перелік цінних паперів, що можуть видаватися як електронні документи, визначається Національною комісією з цінних паперів і фондового ринку за погодженням з Національним банком України.

Цінні папери за формою існування розрізняють на бездокументарні та документарні цінні папери.

Бездokumentарним цінним папером є обліковий запис на рахунку в цінних паперах у системі депозитарного обліку цінних паперів.

Документарним цінним папером є паперовий або електронний документ, оформлений у визначеній законодавством формі, що містить найменування виду цінного папера, а також визначені законодавством реквізити.

Цінні папери за формою випуску можуть бути на пред'явника, іменні або ордерні.

Права на цінний папір та права за цінним папером, що існує в документарній формі, належать:

пред'явникові цінного папера (*цінний папір на пред'явника*);

особі, зазначеній в цінному папері (*іменний цінний папір*);

особі, зазначеній в цінному папері, яка може сама реалізувати такі права або призначити своїм наказом іншу уповноважену особу (*ордерний цінний папір*).

Ордерні цінні папери можуть існувати виключно в документарній формі.

Між позичковими та інвестиційними операціями банку існує тісний зв'язок. Банки для підтримання оптимальної структури своїх активів залежно від економічної ситуації змінюють її або на користь позичок, або на користь інвестицій.

Інвестиційні та кредитні операції є найбільш ризиковими у банківській практиці, а отже, і найбільш дохідними. Позичкові й інвестиційні операції банки виконують на одних принципах. Але між цими операціями існують суттєві відмінності, які треба обов'язково враховувати. Відмітні риси інвестиційних операцій банків порівняно з позичковими є такі:

у кредитуванні (на відміну від інвестування) ініціатором операції виступає саме позичальник, а не банківська установа, яка є ініціатором у вкладенні коштів у об'єкти інвестицій;

кредити можуть надаватись як довготермінові, так і на короткий термін, інвестиції переважно – це довготермінові вклади;

для деяких інвестиційних операцій (проектне інвестування) об'єктом застави може виступати сам фінансований проєкт (який ще не існує); у кредитних операціях необхідне майно або право власності на матеріальні цінності, які мають матеріалізовану форму, або які перебувають у електронному вигляді, однак уже є власністю позичальника;

кредитні операції обов'язково встановлюють певні особистісні відносини між кредитором і позичальником. На відміну від них, інвестування можливе і них;

кредити завжди повинні надаватись на виконання певних цілей клієнта, тобто позичка має цільовий характер. Водночас через інвестиції банк може купити цінні папери власності, передавши кошти суб'єкту господарювання, не знаючи мети їх призначення [78].

Банк може виступати учасником інвестиційного процесу за допомогою механізмів середньо- та довгострокового кредитування. *Довгострокові кредити банку*, як правило, є найпоширенішою формою такої участі. Використання банківського кредиту – це потужний стимул для споживачів інвестицій з метою ефективнішого використання коштів, щоб забезпечити погашення кредиту та процентів за користування ним.

За допомогою довгострокового кредитування можна впроваджувати прямі інвестиційні заходи, здійснювати витрати на придбання елементів основного капіталу.

3.6. Специфіка операцій банків у іноземні валюти

Банки в Україні є найбільш активними учасниками валютного обігу. Під **валютним обігом** розуміють операції з валютними цінностями, які виконуються суб'єктами валютних відносин.

Валютні цінності – національна валюта (гривня), іноземна валюта та банківські метали.

Національна валюта (гривня):

1) грошові знаки грошової одиниці України – гривні у вигляді банкнот, монет (у тому числі обігових, пам'ятних та ювілейних монет) і в інших формах, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території України, а також вилучені або такі, що вилучаються з обігу, але підлягають обміну на грошові знаки, що перебувають в обігу;

2) кошти на рахунках у банках та інших фінансових установах, виражені у гривні;

3) електронні гроші, номіновані у гривні.

Іноземна валюта:

1) грошові знаки грошових одиниць іноземних держав у вигляді банкнот, казначейських білетів, монет, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території відповідної іноземної держави

або групи іноземних держав, а також вилучені або такі, що вилучаються з обігу, але підлягають обміну на грошові знаки, що перебувають в обігу;

2) кошти на рахунках у банках та інших фінансових установах, виражені у грошових одиницях іноземних держав і міжнародних розрахункових (клірингових) одиницях (зокрема у спеціальних правах запозичення), що належать до виплати в іноземній валюті;

3) електронні гроші, номіновані у грошових одиницях іноземних держав та (або) банківських металах.

Валютна операція – операція, що має хоча б одну з таких ознак:

1) операція, пов'язана з переходом права власності на валютні цінності та (або) права вимоги та пов'язаних з цим зобов'язань, предметом яких є валютні цінності, між резидентами, нерезидентами, а також резидентами та нерезидентами, крім операцій, що здійснюються між резидентами, якщо такими валютними цінностями є національна валюта;

2) торгівля валютними цінностями;

3) транскордонний переказ і транскордонне переміщення валютних цінностей.

Суб'єкти валютних операцій (або валютних відносин) – резиденти та (або) нерезиденти, які здійснюють валютні операції.

Об'єкти валютних операцій (або валютних відносин) – валюта України (гривня), іноземна валюта, платіжні документи, що виражені в іноземній валюті.

Гривня є єдиним законним платіжним засобом в Україні і приймається без обмежень на всій території України для проведення розрахунків [107].

Класифікація валютних операцій банку є такою.

1. Операції за міжнародними розрахунками, пов'язані з експортом та імпортом товарів і послуг. У зовнішній торгівлі застосовуються такі форми розрахунків, як: документарний акредитив, документарне інкасо, банківський переказ.

Документарний акредитив – зобов'язання банку, що відкрив акредитив (банку-емітента), на прохання свого клієнта-наказодателя (імпортера) проводити платежі на користь експортера (беніфіціара) проти документів, зазначених в акредитиві.

У розрахунках за формою *документарного інкасо* банк-емітент бере на себе зобов'язання пред'явити надані довірительом документи платникові (імпортеріві) для акцепту й отримання грошей [78].

У разі застосування для розрахунків банківських переказів весь валютний виторг зараховується на транзитні рахунки в уповноважених банках. Після надходження валюти на транзитний валютний рахунок у доручення про переказ суми, що надійшла, або її частини на поточний рахунок указується і продаж частини експортного виторгу на внутрішньому валютному ринку в порядку обов'язкового продажу.

II. Установлення кореспондентських відносин з іноземними банками. Ця операція є необхідною умовою для проведення банком міжнародних розрахунків. Ухвалення рішення про встановлення кореспондентських відносин з тим або іншим закордонним банком має засновуватись на реальній потребі в обслуговуванні регулярних експортно-імпортних операцій клієнтури. Для здійснення міжнародних розрахунків банк відкриває в іноземних банках і в себе кореспондентські рахунки Ностро і Лоро.

Рахунок Ностро – це поточний рахунок, відкритий на ім'я комерційного банку в банку-кореспондента.

Рахунок Лоро – це поточний рахунок, відкритий у комерційному банку на ім'я банку-кореспондента.

III. Операції щодо залучення та розміщення валютних коштів. Ці операції містять такі види:

- 1) залучення депозитів фізичних осіб; юридичних осіб, у тому числі міжбанківські депозити;
- 2) видача кредитів фізичним особам; юридичним особам;
- 3) розміщення кредитів на міжбанківському ринку.

Ці операції є основними для банків і за прибутковістю, і за значущістю в обслуговуванні клієнтів банку.

IV. Неторгові операції банку. До таких відносять операції з обслуговування клієнтів, не пов'язаних із проведенням розрахунків з експорту та імпорту товарів і послуг клієнтів банку рухом капіталу.

Уповноважені банки можуть робити такі операції неторгового характеру: купівлю і продаж готівкової іноземної валюти та платіжних документів в іноземній валюті; інкасо іноземної валюти та платіжних документів у валюті; здійснювати випуск і обслуговування пластикових карток клієнтів банку; проводити купівлю (оплату) дорожніх чеків іноземних банків, оплату грошових акредитивів.

V. Конверсійні операції – це угоди з купівлі та продажу готівкової і безготівкової іноземної валюти (у тому числі з обмеженою конверсією). До них належать:

угода СПОТ – це операція, яка здійснюється за узгодженим на сьогоднішнім курсом, коли одна валюта використовується для придбання іншої з терміном остаточного розрахунку на другий робочий день;

операція форвард (термінові угоди) – це контракт, який укладається в поточний момент щодо купівлі однієї валюти в обмін на іншу за встановленим умовленим курсом, зі здійсненням угоди у визначений день у майбутньому.

У свою чергу, операцію форвард розподіляють на:

угоди з аутрайдером – з умовою постачання валюти на визначену дату;

угоди з опціоном – з умовою нефіксованої дати постачання валюти;

угоди СВОП – це валютна операція з купівлі або продажу валюти на умовах наявної угоди СПОТ з одночасним продажем або купівлею тієї ж валюти на термін за курсом форвард.

Угоди СВОП містять кілька різновидів, однією з яких є валютний арбітраж – здійснення операцій з придбання іноземної валюти з одночасним її продажем з метою набуття прибутку від різниці валютних курсів.

VI. Відкриття та обслуговування валютних рахунків клієнтів. Ця операція охоплює такі види: відкриття валютних рахунків юридичним і фізичним особам; нарахування процентів за залишками на рахунках; надання овердрафтів (особливим клієнтам за рішенням керівництва банку); надання виписок у міру здійснення операції; оформлення архіву рахунка за будь-який проміжок часу; виконання операцій за розпорядженням клієнтів щодо засобів на їхніх валютних рахунках; контроль за експортно-імпортними операціями [78].

Валютні операції з рахунком клієнта, пов'язані здебільшого з необхідністю оплатити його рахунки у валюті, що зазначається в угоді. До цієї групи операцій відносять також депозитні та кредитні операції в іноземній валюті.

Валютні операції, що виконуються з ініціативи банку, називають ще *власними валютними операціями банку*. Ідеться про придбання цінних паперів, матеріальних цінностей тощо за іноземну валюту.

Виконуючи валютні операції, зважають також і на те, яку кількість валют задіяно під час здійснення операції. Якщо до операції залучено

лише одну валюту, то це *казначейська операція в іноземній валюті*. Якщо ж валют буде дві – то це *операція обміну*.

Щодо валютних операцій, розрізняють дві часові категорії:

1) **дата валютування:**

за операціями купівлі (продажу) іноземної валюти – обумовлена договором дата, отримання банком права власності на куплену іноземну валюту та виконання ним своїх зобов'язань щодо передавання контрагенту проданої валюти;

за операціями купівлі (продажу) основних засобів, нематеріальних активів, товарно-матеріальних цінностей – дата здійснення оплати куплених активів і отримання плати за продані активи;

2) **дата операції** – дата укладення договору про обмінну операцію, згідно з якою банк бере на себе такі зобов'язання:

купити актив – і на цю дату в банку виникає право отримати в контрагента куплений актив і зобов'язання його оплатити;

продати актив – і на цю дату в банку виникає зобов'язання передати контрагенту проданий актив і право отримати передбачену договором оплату. Операції за відповідною датою відображаються в бухгалтерському обліку на позабалансових рахунках.

Прикладом негайного виконання операцій є відкриття депозитних та інших рахунків в іноземній валюті, виплати з каси банку готівкової іноземної валюти.

Прикладом виконання операції в дуже короткий термін є операції купівлі-продажу валюти на умовах спот. **СПОТ-операції** – це купівля-продаж однієї валюти за іншу за обумовленим курсом. Доставка валюти за спотовим договором, відбувається на другий робочий день із дня укладення договору [46; 55].

Виконання валютних операцій у триваліший термін означає проведення розрахунків на обумовлену контрактом дату.

Ці типи операцій мають назву форвардних (або строкових) операцій. Прикладом форвардної операції обміну вважають операцію "аут-райт". В угоді визначається обсяг валюти (національної або іноземної), яку необхідно обміняти на іншу валюту, та дата валютування за цією операцією; причому від дати укладання угоди до дати валютування може минати досить тривалий термін. Під час виконання форвардних і СПОТ-операцій необхідно враховувати можливі зміни в курсах валют, що задіяні в розрахунках.

Можна зробити висновок, що операції з іноземною валютою є "відносно" новою сферою діяльності для банків. Через постійне зростання курсу "твердих" валют щодо національної валюти – гривні іноземна валюта стала вигідним способом зберігання грошових заощаджень населення. Водночас валютні операції слід зарахувати до основних форм участі банків у зовнішньоекономічній діяльності. Зростання обсягів експортно-імпортних операцій, поява на українському ринку підприємств з іноземними інвестиціями та іноземних суб'єктів господарської діяльності, що реалізують товари та послуги за іноземну валюту, привело до того, що в Україні поряд із національною валютою в обігу перебувають валюти іноземні [78].

Експортно-імпортні операції – міжнародні розрахунки, в процесі яких регулюються платежі за грошовими вимогами та зобов'язаннями, що виникають у підприємств щодо експорту чи імпорту товарів і послуг.

Із набранням чинності Закону України "Про валюту і валютні операції" (надалі – Закон) [108] відбувся перехід від принципу "заборонено все, що прямо не дозволено" до принципу "дозволено все, що прямо не заборонено", від адміністративних методів до ринкових інструментів регулювання, від дозвільної системи (індивідуальні ліцензії) до повідомчого порядку. Тобто із набранням чинності зазначеного Закону стартувала лібералізація валютного регулювання в Україні.

Серед головних змін, які були запроваджені цим Законом, є такі:

1) для експортерів скасовуються терміни повернення валютної виручки у 180 днів (збільшено до 365 днів);

2) юридичним і фізичним особам відтепер для отримання кредитів (позичок) з-за кордону не потрібно реєструвати їх в НБУ та інформувати НБУ про зміни за такими кредитами (позичками);

3) скасовані індивідуальні ліцензії для інвестування резидентами – юридичними особами та фізичними особами-підприємцями за кордон на сукупну суму до 2 млн євро включно протягом календарного року. Фізичним особам-резидентам, які не є підприємцями, без отримання індивідуальної ліцензії НБУ дозволяється здійснювати валютні операції з переказу коштів з України для здійснення інвестиції за кордон/розміщення коштів на власному рахунку за межами України протягом календарного року на загальну суму, що не має перевищувати в сукупності 50 тис. євро включно. А операції до 150 тис. грн в еквіваленті відтепер не підпадають під валютний контроль;

4) з урахуванням законодавчих обмежень для резидентів передбачена можливість відкривати рахунки в іноземних фінансових установах і здійснювати через такі рахунки валютні операції, а також придбавати валютні цінності за кордоном, здійснювати їх транскордонне переміщення та (або) транскордонний переказ;

5) резидентам – юридичним особам і фізичним особам-підприємцям для хеджування ризиків зміни курсу іноземної валюти за операціями з експорту й імпорту товару дозволено в якості винятку скористатися послугами банків щодо здійснення операцій з купівлі-продажу іноземної валюти за гривні на умовах форвард (з поставкою або без такої іноземної валюти) й операцій на умовах маржинальної торгівлі щодо купівлі та продажу іноземної валюти/банківських металів за гривні.

Разом із введенням в дію Закону України "Про валюту і валютні операції" було запроваджено нову систему валютного регулювання, яка складається з восьми основних положень Правління НБУ, прийнятих на заміну попередніх нормативно-правових актів у сфері валютного регулювання [98]:

1) Постанова НБУ "Про затвердження Положення про структуру валютного ринку України, умови та порядок торгівлі іноземною валютою та банківськими металами на валютному ринку України";

2) Постанова НБУ "Про затвердження Положення про здійснення операцій із валютними цінностями";

3) Постанова НБУ "Про затвердження Положення про транскордонне переміщення валютних цінностей";

4) Постанова НБУ "Про затвердження Положення про перелік заходів захисту, порядок та критерії їх запровадження, подовження та дострокового припинення";

5) Постанова НБУ "Про затвердження Положення про заходи захисту та визначення порядку здійснення окремих операцій в іноземній валюті";

6) Постанова НБУ "Про затвердження Положення про порядок надання банками Національному банку України інформації щодо договорів, які передбачають виконання резидентами боргових зобов'язань перед нерезидентами-кредиторами за залученими резидентами кредитами, позиками";

7) Постанова НБУ "Про затвердження Інструкції про порядок валютного нагляду банків за дотриманням резидентами граничних строків розрахунків за операціями з експорту та імпорту товарів";

8) Постанова НБУ "Про затвердження Положення про порядок здійснення уповноваженими установами аналізу та перевірки документів (інформації) про валютні операції".

Варто зазначити, що з першої до третьої включно постанови є нормативно-правовими актами постійної дії, призначеними для застосування у разі, якщо НБУ не матиме потреби застосовувати заходи захисту на валютному ринку для упередження обставин, що загрожують макрофінансовій стабільності.

Постанови четверта та шоста також є постійно діючими актами. Вони визначають загальний перелік можливих заходів захисту та критеріїв їх застосування на валютному ринку, а також запроваджують повідомну процедуру щодо кредитних договорів з нерезидентами.

П'ята Постанова має тимчасовий характер і визначає конкретні заходи захисту, запроваджені НБУ. Ці заходи скасовуватимуться відповідно до темпів поліпшення макрофінансової ситуації.

Сьома Постанова також тимчасово визначає порядок здійснення банками валютного нагляду за дотриманням граничних строків розрахунків за операціями з експорту та імпорту товарів – до скасування такої вимоги.

Восьма Постанова є одним із ключових документів у впровадженні ризик-орієнтованого підходу у валютному нагляді.

Окрім цього, Правління НБУ затвердило ще два технічних документи з метою реалізації вимог нового валютного законодавства. Це, зокрема, Постанова "Про затвердження Правил функціонування Системи підтвердження угод на валютному ринку України". Документ зберігає гнучкі підходи щодо використання банками засобів Системи підтвердження угод на міжбанківському валютному ринку України (також відома як ВалКлі). Нацбанк також подовжує час роботи Системи з 17-30 до 19-00 для зручності банків, які матимуть більше часу для подання НБУ інформації про наявну на суму коштів у гривнях рахунку 2900 (рахунок для резервування коштів клієнтів для купівлі іноземної валюти) та про запланований на наступний день обсяг обов'язкового продажу валютних надходжень.

Також затверджена Постанова НБУ "Про документ для обліку та реєстрації валютно-обмінних операцій", яка встановлює форму та зміст розрахункових документів для проведення валютно-обмінних операцій.

Отже, зазначені Постанови НБУ разом із Законом України "Про валюту і валютні операції" складають нову систему валютного регулювання [108].

Що стосується валютних змін, з якими безпосередньо стикнулися банки України, то це зміни у процедурі відкриття банківських рахунків.

Перш за все доцільно розглянути особливості відкриття банківських рахунків резидентом-юридичною особою за кордоном. Слід звернути увагу, що ця можливість стала реальною лише із прийняттям Закону України "Про валюту і валютні операції", оскільки раніше за такі дії передбачалось накладення штрафу.

Відкривати та використовувати ці рахунки юридичні особи можуть відповідно до законодавства країни, в якій цей рахунок відкрито. За більш детальною інформацією щодо відкриття та використання рахунку треба звернутися до того банку, де планується його відкриття, оскільки уніфіковані правила та універсальний перелік необхідних документів у чинному банківському законодавстві відсутній.

Водночас резиденти мають право на придбання валютних цінностей за кордоном, здійснення їх транскордонного переміщення та (або) транскордонного переказу з урахуванням таких обмежень: транскордонний переказ валютних цінностей проходить виключно через уповноважені установи; порядок проведення переказу валютних цінностей визначає НБУ.

Так само і юридичні особи – нерезиденти (у тому числі іноземні інвестиційні фонди та компанії з управління активами, що діють від імені таких фондів) можуть відкривати рахунки в Україні. Безпосередній механізм цієї процедури з'явився шляхом внесення змін в Постанову НБУ "Про затвердження Інструкції про порядок відкриття і закриття рахунків клієнтів банків та кореспондентських рахунків банків – резидентів і нерезидентів" [123]. Раніше нерезидентам дозволяли відкривати лише інвестиційний рахунок, водночас і нещодавні зміни передбачають певні обмеження з приводу відкриття банківських рахунків нерезидентами [123].

Так, НБУ запровадив механізм, завдяки якому банки зможуть виявляти компанії-оболонки серед юридичних осіб – нерезидентів. Фактично, це є юридичні особи – нерезиденти, які не здійснюють фактичної господарської діяльності в країні реєстрації (відсутні достатні активи та/або працівники для здійснення відповідного виду господарської діяльності) та/або структура власності якої не дозволяє встановити реальних кінцевих бенефіціарних власників (контролерів). Наприклад, компанії без офісу, виробничих приміщень, працівників не зможуть претендувати на відкриття рахунку в українському банку (зауважимо, що це більшість офшорних і посередницьких фірм). Водночас подібну перевірку на легальність проведення бізнесу банки не проводитимуть для холдингових компаній або їх корпоративних підприємств.

Із прийняттям Закону України "Про валюту і валютні операції" для фізичних осіб також відбулися певні валютні зміни, а саме [108]:

надано можливість купувати іноземну валюту в режимі онлайн в еквіваленті до 150 тис. грн;

надано можливість купівлі іноземної валюти в банку, в обмінному пункті, у поштовому відділенні;

збільшено ліміт на перекази іноземної валюти за кордон без відкриття рахунку з 15 до 150 тис. грн;

збільшено ліміт на купівлю банківських металів фізичними та юридичними особами з 3,21 тройської унції на тиждень (100 г) до еквівалента 150 тис. грн на день;

резидентам дозволено вносити платежі в іноземній валюті під час страхування життя;

у разі купівлі іноземної валюти в еквіваленті до 150 тис. грн не потрібно її резервувати – таку суму можна придбати того ж самого дня;

сума готівкової іноземної валюти, яку можна перевозити через кордон без письмового декларування митному органу, як і раніше – 10 тис. євро (для юридичних осіб – без обмеження суми на умовах письмового декларування митному органу в повному обсязі за умови підтвердження зумовленості господарською діяльністю).

Міжнародні розрахунки – це регулювання платежів і грошових вимог і зобов'язань, що виникають у зв'язку з економічними, політичними та культурними відносинами між юридичними особами та громадянами різних країн.

Міжнародні розрахунки включають, з одного боку, умови та порядок здійснення платежів, вироблені практикою та закріплені міжнародними документами та звичаями, з іншою – щоденну практичну діяльність банків з їх проведення. Міжнародні розрахунки охоплюють зовнішню торгівлю товарами та послугами, а також некомерційні операції, кредити та рух капіталу між державами. Більша їх частина здійснюється в процесі опосередкування міжнародних торгових угод.

Основними суб'єктами міжнародних розрахунків є експортери, імпортери та банки, що їх обслуговують. Вони вступають в певні відносини між собою з приводу руху товаросупровідних документів і поточного оформлення платежів. Головна роль у міжнародних розрахунках належить банкам.

У сучасних умовах банки виступають не тільки в ролі посередників між експортерами й імпортерами. Вони виконують функції кредиторів, що фінансують зовнішньоторгові угоди, функції контролю, виступають також у ролі гарантів (залежно від умов платежу). Банки можуть висувати свої вимоги до умов розрахунку та форм платежу, які експортери й імпортери зобов'язані брати до уваги.

Ступінь впливу банків у міжнародних розрахунках залежить від низки факторів, частково – від масштабів зовнішньоекономічних зв'язків країни, участі фірм і підприємств у зовнішньоекономічній діяльності, купівельної спроможності валюти, спеціалізації банків, їх фінансового становища та ділової репутації. Великий вплив на здійснення міжнародних розрахунків чинить загальний рівень розвитку кредитно-банківської системи і її інститутів в країні та її регіонах [78].

На стан міжнародних розрахунків впливає багато різних обставин, наприклад: економічні та політичні відносини між країнами; становище країни на товарних і грошових ринках; ступінь державного регулювання і його ефективність; валютне законодавство; міжнародні торгові правила та звичаї; стан платіжних балансів та ін.

Виходячи з міжнародної торгової і банківської практики виділяють чотири основні форми розрахунків: авансовий платіж; інкасо; акредитив; відкритий рахунок.

Включення в цю класифікацію розрахунків з допомогою чеків, банківських переказів і векселів вважається недоцільним. Такі платіжні інструменти переважно є способами платежу, за допомогою яких проходить реалізація основних розрахункових форм [55; 78].

Авансовий платіж (аванс, передоплата) – дуже рідкісне явище у нормальних міжнародних відносинах.

Інкасо – це банківська операція, коли банк за дорученням свого клієнта та на основі розрахункових документів отримує грошові суми від покупця з подальшим зарахуванням цих сум на рахунок свого клієнта.

Акредитивні розрахунки – це доручення банку (клієнтом якого є імпортер) одному або кільком банкам здійснити платежі фізичній або юридичній особі в межах визначеної суми на умовах, указаних в акредитиві.

Розрахунки з відкритим рахунком – це форма розрахунків, за якої відсутні надійні гарантії для експортера, котрий надсилає на адресу покупця товар і товарні документи, а імпортер протягом обумовленого терміну повинен переказати на рахунок експортера гроші.

Кожна форма міжнародних розрахунків в тій чи іншій мірі пов'язана з ризиком для експортера й імпортера. Це залежить від багатьох факторів – від виду товару, ступеня взаємної довіри партнерів, їх платоспроможності, надійності банків, залучених до даної угоди тощо. Тому кожен учасник угоди прагне відстояти ту форму розрахунків, яка є для нього більш вигідною і найменше пов'язана з ризиком.

Кожній формі міжнародних розрахунків властиві свої переваги та недоліки. Так, наприклад, авансовий платіж дуже привабливий для експортера, тому що він отримує гроші відразу ж, іноді навіть до виробництва товарів, тоді як імпортер для того, щоб використовувати авансовий платіж, повинен знайти зайві гроші та вилучити їх з обороту [78; 107; 108].

Відкритий рахунок, у свою чергу, не вимагає від імпортера вилучення грошей з обороту, даючи можливість розрахуватися з постачальником через деякий час після реалізації товарів.

Акредитивна й інкасова форми розрахунків не мають таких недоліків (є надійнішими), але проводяться за участю банківських установ, що спричиняє значне здорожчання розрахункових процедур.

Отже, міжнародні розрахунки є системою організації і регулювання платежів за грошовими вимогами та зобов'язаннями, яких потребують процеси зовнішньоекономічної діяльності між державами, фірмами, підприємствами та громадянами на території різних країн.

Форми міжнародних розрахунків, розроблені міжнародною практикою, є свого роду захисними методами від валютних ризиків і відрізняються між собою механізмом, ступенем гарантованості та формою участі в розрахунках банків. Від вибору форм і умов розрахунків залежать швидкість і гарантія отримання платежу, сума витрат, пов'язаних з проведенням операцій через банки.

Запитання та завдання для самоконтролю

Запитання

1. Розкрийте сутність банку, мета та завдання діяльності банків у сучасній економіці.
2. Надайте перелік і зміст основних завдань, розв'язуваних у процесі здійснення банківських операцій.

3. Опишіть структуру управління сучасного банку.
4. Надайте економічну характеристику ресурсів банку.
5. Розкрийте порядок створення та використання фондів і резервів банку.
6. Охарактеризуйте сутність депозитних операцій банку.
7. Наведіть порядок відкриття та ведення банками рахунків у національній та іноземній валютах.
8. Перелічте види банківських рахунків.
9. Опишіть порядок здійснення безготівкових розрахунків.
10. Назвіть основні форми безготівкових розрахунків.
11. Розкрийте сутність, форми та види кредитів.
12. Наведіть основні принципи банківського кредитування.
13. Якими є мета та змістовність кредитної політики банку?
14. Охарактеризуйте види кредитної політики банку.
15. Проаналізуйте сутність і види інвестиційних операцій банку.
16. Як проводять фундаментальний та технічний аналізи фондового ринку?
17. Якими є сутність і характеристика валютних операцій банків?
18. Опишіть порядок здійснення розрахунків за експортно-імпор্তними операціями.
19. Назвіть основні форми міжнародних розрахунків.
20. Яким чином класифікують валютні операції банку?

Тести для перевірки знань

1. Поточний рахунок використовують для зберігання:

- а) власних коштів;
- б) власних і залучених коштів;
- в) залучених коштів.

2. Поточний рахунок закривають:

- а) у разі ліквідації підприємства;
- б) у разі відсутності коштів на рахунку підприємства;
- в) у разі відсутності операцій на рахунку;
- г) згідно із заявою власника рахунку після попередження банку;
- д) правильні відповіді а, г.

3. Банк відкриває поточний рахунок:

- а) бюджетним установам;
- б) юридичним особам – незалежно від форм власності;

- в) суспільним установам;
- г) підприємцям;
- д) релігійним установам.

4. *Товарна форма кредиту, яка визначає відносини з питань перерозподілу матеріальних фондів і характеризує кредитну угоду між двома суб'єктами господарської діяльності, – це:*

- а) комерційний кредит;
- б) лізинговий кредит;
- в) споживчий кредит;
- г) бланковий кредит;
- д) консорціумний кредит.

5. *Відносини між зацікавленими сторонами, одна з яких передає, а інша бере на себе відповідальність за управління власністю та майном, – це:*

- а) гарантійні операції;
- б) факторингові операції;
- в) трастові операції;
- г) лізингові операції.

6. *Будь-яка особа (фізична чи юридична), яка має з банком відносини фінансового характеру (банк надає кошти у вигляді безстрокових або строкових депозитів; надає кредит; продає цінні папери власної емісії; має дебіторську заборгованість за операціями з клієнтами банку та банком та інше), – це:*

- а) контрагент;
- б) інсайдер;
- в) кредитор.

7. *До державних відносять такі банки:*

- а) Райффайзен банк Аваль;
- б) Приватбанк;
- в) НБУ;
- г) Ощадний банк;
- д) усі відповіді правильні.

8. *Найвищим органом управління банком є:*

- а) Правління;
- б) дирекція (для ТОВ);
- в) загальні збори товариств;
- г) ревізійна комісія.

9. Банківська установа, яка не є юридичною особою, діє на підставі окремого положення, виступає від імені головного банку, має свій субкореспондентський рахунок і МФО, здійснює банківські операції на основі довіреності головного банку та дозволу РУ НБУ, – це:

- а) філія банку;
- б) представництво банку;
- в) територіально відокремлене безбалансове відділення банку;
- г) правильної відповіді немає.

10. Статутний фонд банків другого рівня формується лише за рахунок:

- а) бюджетних коштів;
- б) коштів, отриманих у кредит під заставу власного майна;
- в) власних коштів;
- г) змішаного фінансування.

11. До основного капіталу належать:

- а) субординований капітал;
- б) прибуток поточного року;
- в) резерви під стандартну заборгованість інших банків;
- г) прибуток минулих років;
- д) фактично сплачений зареєстрований статутний капітал.

12. Цінні папери, за якими емітент не несе зобов'язання повернути кошти, інвестовані в його діяльність, але які не надають їх власникам право на участь в управлінні діяльністю емітента, – це:

- а) пайові;
- б) боргові;
- в) похідні.

13. Каси, які працюють на прийом готівкових коштів протягом операційного дня та після його закінчення, – це:

- а) операційні;
- б) приходні;
- в) вечірні;
- г) усі відповіді правильні.

14. Банківські кредитні операції можна класифікувати як стандартні, під контролем, субстандартні за:

- а) ступенем ризику;
- б) цільовим спрямування;
- в) залежно від погашення боргу;
- г) методами надання.

Практичні завдання

Завдання 3.1. Банк має таку інформацію: розмір кредиту – 12 тис. грн; термін дії кредиту – 2 роки; річна ставка процента – 17 %; місячний дохід позичальника – 3 150 грн, місячні витрати – 1 550 грн.

Необхідно визначити:

- 1) суму складних процентів;
- 2) розмір боргу клієнта банку;
- 3) коефіцієнт платоспроможності фізичної особи, якщо погашення кредиту виконується рівними частками;
- 4) документи для аналізу банками кредитоспроможності позичальника.

Приклад розв'язання

Коефіцієнт платоспроможності фізичної особи (за методикою Ощадбанку) обчислюють за формулою:

$$\frac{D_m}{\Pi_n + \Pi_p + B} \geq 1,3, \quad (3.1)$$

де D_m – місячний дохід;

Π_n – місячні платежі за позикою;

Π_p – проценти за позикою;

B – місячні витрати.

Ощадний банк України, який здебільшого надає кредити населенню на споживчі цілі, аналізує кредитоспроможність індивідуального позичальника за документами:

довідками за місцями роботи позичальника та членів його сім'ї;

розрахунковими документами за комунальні та інші послуги;

документами, що підтверджують доходи за вкладками, цінними паперами тощо.

Завдання 3.2. Стан банківських ресурсів банку характеризується даними, наведеними в табл. 3.2.

Стан банківських ресурсів банку

№ п/п	Показники	Сума, млн грн
1	Прибуток банку	1 500
2	Фонди банку	50 000
3	Кошти на рахунках підприємств	89 000
4	Вклади громадян	1 000
5	Кошти, отримані від інших банків	1 350
6	Інші пасиви	2 350
7	Короткострокові кредити	130 000
8	Довгострокові кредити	80
9	Відвернення за рахунок прибутку	1 500
10	Кредити іншим банкам	5 000
11	Каса	400
12	Інші активи	500

Необхідно визначити: розмір балансового капіталу, складових регулятивного капіталу банку та його розмір.

Завдання 3.3. У січні 2019 р. банком були залучені грошові кошти строком на 4 місяці на суму 7 000 грн на умовах:

- а) щомісячної виплати простого проценту (19 % річних);
- б) виплати складного проценту (17,5 % річних).

Необхідно визначити:

- 1) суму процентів, використовуючи різні методи розрахунків;
- 2) вибрати більш вигідний для клієнта варіант.

Завдання 3.4. Баланс банку містить інформацію, наведену в табл. 3.3.

Показники балансу банку

№ п/п	Статті балансу	Роки, тис. грн		
		2017	2018	2019
1	2	3	4	5
1	Нерозподілений прибуток банку	1 200	1 500	1 700
2	Фонди банку	20 954	50 000	60 000

1	2	3	4	5
3	Депозити юридичних осіб	–	13 500	17 000
4	Вклади населення	18 650	1 000	11 000
5	Кошти на рахунках підприємств і організацій	121 460	89 000	70 000
6	У тому числі на валютних рахунках	8 220	–	–
7	Кошти на бюджетних рахунках	225 369	190	630
8	Ресурси, куплені в інших банках	–	1 350	2 000
9	Ресурси, куплені в інших установах свого банку	34 000	–	2 500
10	Інші пасиви	3 200	22 350	6 980
11	Кредитори	250 800	50	620
12	Валютні пасиви	4 000	–	–
13	Каса	13 600	400	25 000
14	Кореспондентські рахунки	16 700	23 000	63 000
15	Строкові депозити	–	110 000	60 000
16	У тому числі:			
17	довгострокові	–	–	12 000
18	прострочені кредити	27 600	21 000	3 430
19	У тому числі:			
20	короткострокові	27 600	21 000	–
21	довгострокові	–	–	3 430
22	Основні засоби та витрати	18 900	7 400	8 000
23	Дебітори	5 200	3 600	4 500
24	Інші активи	122 500	–	3 500
25	Ресурси, продані у своїй системі	360 800	–	5 000

Необхідно визначити:

- 1) сутність банківських ресурсів;
- 2) розмір надлишку або нестачі банківських ресурсів протягом 2017 – 2019 рр.; яких заходів має вжити банк у кожному конкретному разі;
- 3) як НБУ регулює розміри банківських ресурсів.

Завдання 3.5. Банк може запропонувати клієнту два варіанта кредитування поставки обладнання з Німеччини:

1) сума кредиту – 200 млн грн, процентна ставка – 8 % річних. Використання кредиту відбувається рівномірно протягом п'яти років, погашення відбувається десятьма рівними внесками два рази на рік, починаючи через шість місяців після останнього використання;

2) сума кредиту – 200 млн грн, процентна ставка – 10 % річних. Використання рівномірне протягом трьох років; погашення десятьма рівними річними внесками, починаючи через шість місяців після останнього використання.

Необхідно визначити:

- 1) вартість кредиту за кожним варіантом кредитування;
- 2) обрати той з них, який є більш прийнятним для позичальника з погляду мінімізації витрат.

Завдання 3.6. Підприємство отримало позичку на закупівлю обладнання 17.01.2019 р. строком до трьох місяців у сумі 145 тис. грн; процент за кредит складає 21 % річних. 20 лютого клієнт достроково погасив частину позики у розмірі 60 тис. грн. Повністю позика була погашена 25 березня.

Необхідно: нарахувати процент за користування кредитом у першому, другому та третьому місяцях звітного року.

Завдання 3.7. Дохід позичальника 3 150 грн у місяць, його витрати 1 250 грн у місяць, розмір кредиту 4 500 грн, термін кредиту десять місяців, річна ставка процента (прості проценти) 17 %.

Необхідно:

- 1) визначити суму складних процентів;
- 2) розрахувати загальний розмір боргу клієнта банку;
- 3) визначити коефіцієнт платоспроможності фізичної особи, якщо погашення кредиту виконується рівними частками;
- 4) на основі коефіцієнта платоспроможності прийняти рішення щодо видачі споживчого кредиту.

Завдання 3.8. Структура інвестиційного портфеля окремих банків характеризується даними табл. 3.4.

Таблиця 3.4

Інвестиційний портфель

№ п/п	Інвестиційний портфель	"Харківбанк"	"Дніпробанк"	"Баланс"
1	Облігації державної внутрішньої позички	21	63	20
2	Звичайні акції	14	13	30
3	Привілейовані акції	17	21	35
4	Облігації підприємств	30	2	11
5	Депозитні сертифікати інших банків	18	1	4

У банку "Дніпробанк" кошти вкладені в акції підприємств і організацій, що займаються виробництвом, заготівлею та переробкою сільсько-господарської продукції.

У банку "Харківбанк" кошти вкладені у підприємства, що займаються торгівлею, виробництвом чорних і кольорових металів, вантажними перевезеннями.

Банк "Баланс" володіє акціями підприємств машинобудування, що випускають продукцію переважно військового призначення і значною частиною акцій яких володіє держава.

Необхідно:

1) оцінити якість і ризиковість інвестиційного портфеля банків, ураховуючи, що портфель може бути орієнтований на надійність (консервативний) або на прибутковість (агресивний);

2) пояснити ознаки, які характеризують той чи інший тип портфеля.

Висновки за темою

Банк – це юридична особа, яка на підставі банківської ліцензії має виключне право надавати банківські послуги, відомості про яку внесені до Державного реєстру банків.

Банківська діяльність – це залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб і розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах і на власний ризик, відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб.

Базовими операціями банків є:

1) депозитні операції (залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб);

2) кредитні операції (розміщення залучених у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб від свого імені, на власних умовах і на власний ризик);

3) розрахунково-касові операції (відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб).

За відображенням у балансі банку виділяють активні (операції із розміщення банком мобілізованих коштів у кредити, інвестиції, товарно-матеріальні цінності тощо з метою отримання прибутку) та пасивні (операції, за допомогою яких банки формують/мобілізують свої фінансові ресурси для проведення активних операцій) операції.

За результатами активних операцій банк отримує дохід у вигляді процентів, а за результатами пасивних – сплачує проценти власними коштами.

До органів управління банку належать: загальні збори учасників банку, Правління банку, Рада банку.

Передумовою ефективної діяльності банку як специфічного господарського товариства виступає створення відповідної ресурсної бази, тобто сукупності грошових коштів, що надходять у розпорядження банку із різних джерел і використовуються ним для здійснення активних операцій. Операції, за допомогою яких банки формують свої ресурси, мають назву пасивні. Відповідно, джерела формування ресурсів відображаються в пасиві балансу банку.

Згідно з усталеними у банківській практиці традиціями ресурси банку розподіляють на власні, залучені та позичені кошти.

До власних ресурсів банку належать акціонерний і резервний капітал, а також нерозподілений прибуток.

До залучених ресурсів банку – вклади (депозити), залишки на рахунках клієнтів тощо.

До запозичених ресурсів банку – кошти від продажу облігацій та інших боргових цінних паперів, міжбанківські кредити тощо.

Капітал банку – власні кошти, залишкова вартість активів банку після вирахування всіх його зобов'язань. Капітал банку складається із статутного фонду, загальних резервів і фондів банку та нерозподіленого прибутку.

Капітал статутний – сплачена грошовими внесками учасників банку вартість акцій, паїв банку в розмірі, визначеному статутом (на момент державної реєстрації юридичної особи, яка має намір здійснювати банківську діяльність, мінімальний розмір статутного капіталу не може бути меншим 500 млн грн).

Капітал регулятивний – сукупність основного та додаткового капіталів, складові яких визначаються чинним законодавством України та нормативно-правовими актами НБУ.

Депозитні рахунки залежно від строку використання можна розподілити на:

1) депозити до запитання (кошти клієнта, що розміщуються на поточному рахунку в банку та призначені для здійснення розрахунків і платежів виробничого та споживчого характеру; на вимогу клієнта кошти

із цього рахунку можуть вилучатися; проценти виплачуються у мінімальному розмірі);

2) термінові, або строкові депозити (кошти клієнта, які розміщуються на рахунку в банку на певний визначений договором термін і які можуть бути зняті із цього рахунку тільки після закінчення визначеного терміну або після попереднього повідомлення банку; виплачуваний процент є достатньо високим і звичайно диференціюється залежно від тривалості строку розміщення коштів і суми внеску).

Серед недепозитних джерел формування банківських ресурсів найбільш поширеним є:

1) отримання міжбанківських кредитів (ці операції надають можливість банкам з недостатнім обсягом ресурсів забезпечувати виконання резервних вимог НБУ та задовільнювати потреби власних клієнтів у кредитах шляхом залучення необхідних для цього ресурсів інших банків, які мають тимчасовий надлишок грошових коштів);

2) рефінансування в Національному банку України (операції із надання Національним банком України кредитів банкам другого рівня);

3) операції РЕПО (інструмент оперативного управління ліквідністю банківської системи та здійснення грошово-кредитної політики).

Безготівкові розрахунки можуть здійснюватися в таких формах: платіжні доручення; платіжні вимоги-доручення; платіжні вимоги; чеки; акредитиви; векселі; інкасове доручення (розпорядження) тощо.

Найбільш прибутковими операціями банків є кредитні операції.

Кредитні операції – це розміщення залучених у депозити, у тому числі на поточні рахунки, коштів і банківських металів від свого імені, на власних умовах і на власний ризик.

Кредитування – це процес надання кредиту, який включає сім основних стадій: розгляд заявки позичальника на отримання кредиту; аналіз фінансового стану позичальника; розроблення умов кредиту, укладання кредитного договору; визначення порядку забезпечення кредиту; процедура надання кредиту; процедура погашення кредиту; контроль за кредитною операцією.

Банки в Україні є найбільш активними учасниками валютного обігу. Під валютним обігом розуміють операції з валютними цінностями, які виконуються суб'єктами валютних відносин.

Валютні цінності – національна валюта (гривня), іноземна валюта та банківські метали.

Валютна операція – операція, що має хоча б одну з таких ознак: операція, пов'язана з переходом права власності на валютні цінності та (або) права вимоги та пов'язаних з цим зобов'язань, предметом яких є валютні цінності, між резидентами, нерезидентами, а також резидентами та нерезидентами, крім операцій, що здійснюються між резидентами, якщо такими валютними цінностями є національна валюта; торгівля валютними цінностями; транскордонний переказ валютних цінностей та транскордонне переміщення валютних цінностей.

Гривня є єдиним законним платіжним засобом в Україні та приймається без обмежень на всій території України для проведення розрахунків.

Операції з іноземною валютою є відносно новою сферою діяльності для банків. Через постійне зростання курсу "твердих" валют щодо національної валюти – гривні іноземна валюта стала вигідним способом зберігання грошових заощаджень населення. Зростання обсягів експортно-імпортних операцій, поява на українському ринку підприємств з іноземними інвестиціями та іноземних суб'єктів господарської діяльності, що реалізують товари та послуги за іноземну валюту, привело до того, що в Україні поряд із національною валютою в обігу перебувають валюти іноземні.

Література [8; 9; 13; 14; 25; 27; 30; 43; 46; 55; 58; 63; 64; 78; 98; 102; 106; 109; 112; 118; 123; 128].

Розділ 2. Банківська справа на етапі глобалізації фінансових відносин

4. Стабільність банківської системи

Мета – розкрити сутність поняття "стабільність банківської системи", визначити фактори впливу на неї, встановити взаємозв'язок між стабільністю банківської системи та системним ризиком, вивчити організаційні основи управління ризиком банківської діяльності.

Основні питання

4.1. Ризик у банківській діяльності.

4.2. Стабільність банківської системи та системний ризик.

4.3. Організація та функціонування системи ризик-менеджменту в банку.

4.4. Антикризове управління банківською системою.

Компетентності, що формуються за темою:

знання: сутності діяльності банку з організації ризик-менеджменту банку; методи управління ризиком банку; антикризове управління банком; показники оцінки фінансової стабільності банку;

уміння: визначати рівень ризику діяльності банку; впорядковувати окремі елементи системи ризик-менеджменту банку; розраховувати показники фінансової стійкості, платоспроможності та прибутковості банку;

комунікації: вирішення проблемних ситуаційних завдань щодо мінімізації ризику банку; здатність розробити антикризову стратегію розвитку банку;

автономність і відповідальність: використання в практичній діяльності банку набутих системних знань з антикризового управління банківською діяльністю в сучасних умовах.

Ключові терміни: банківський ризик; причини виникнення ризиків банку; класифікація банківських ризиків; фінансова стабільність банку; проблеми та загрози фінансової стабільності; стабільність банківської системи; системний ризик; рейтингова система CAMELS, фінансова криза; ризик-менеджмент у банку; антикризове управління банком.

4.1. Ризик у банківській діяльності

У процесі діяльності всі банківські установи незалежно від спеціалізації стикаються з різними формами та видами ризиків, що можуть як позитивно, так і негативно впливати на результати роботи банку. У сучасній економічній літературі поняття ризику розглядається як об'єктивно-суб'єктивна категорія діяльності, що пов'язана з подоланням невизначеності в ситуації неминучого вибору та відображає міру сподіваного результату та є не тільки негативним, а й позитивним явищем [78].

З погляду діяльності банків на ринку фінансових послуг під **банківським ризиком** розуміють загрозу втрати банком частини своїх ресурсів, недоотримання запланованих доходів, а також можливість отримати додатковий прибуток у разі реалізації певних, прийнятних для банку фінансових ризиків [42].

З точки зору НБУ в контексті нагляду за банками **ризик банківської діяльності** – це ймовірність того, що події, очікувані або неочікувані, можуть мати негативний вплив на капітал та/або надходження банку [15]. У цілому для банку ризик – це потенційна можливість недоотримання доходів або зменшення ринкової вартості капіталу внаслідок несприятливого впливу зовнішніх або внутрішніх факторів. Такі збитки можуть бути *прямими*, тобто втрата доходів або капіталу, чи *непрямими*, а саме – накладення обмежень на здатність організації досягати своїх бізнес-цілей.

Зазначені обмеження стримують здатність банку здійснювати свою поточну діяльність або використовувати можливості для розширення бізнесу. Існування ризику не обов'язково є причиною для занепокоєння. Для розгляду ризиків у ширшій перспективі наглядовці мають вирішити, чи є ризики, які бере на себе банк, виправданими.

Ризики вважаються *виправданими*, якщо вони є зрозумілими, контрольованими, вимірюваними та відповідають здатності банку швидко реагувати на негативні обставини. *Невиправданий ризик* може впливати із навмисних або ненавмисних дій. Якщо ризики є невинуватими, то заходи, які в такому разі має здійснити банк, включають зменшення сум під ризиком, збільшення капіталу або зміцнення процесів управління ризиками [8].

Можливі причини виникнення ризиків у банківській діяльності наведено на рис. 4.1.

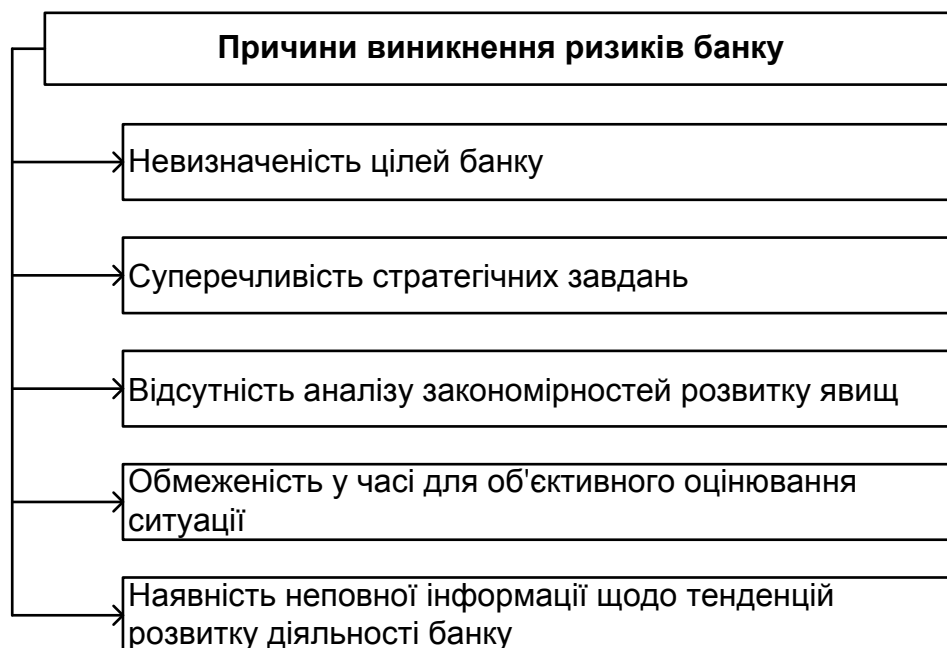

Рис. 4.1. Причини виникнення ризиків банку

Ризики у банківській діяльності можуть бути зумовлені як неправильно обраною стратегією чи незадовільним рівнем управління, так і неефективністю внутрішньобанківського контролю за здійсненням операцій та недостатнім рівнем підготовки банківських спеціалістів. Важливим джерелом банківських ризиків є так звані "зони конкуренції", тобто можливі сфери зіткнення інтересів банку з іншими контрагентами на ринку фінансових послуг [78].

Щоб виявити основні види ризиків, які сьогодні істотно впливають на діяльність банківських установ України, а також сформулювати систему заходів для нейтралізації їхньої дії, необхідно класифікувати банківські ризики за певними ознаками (табл. 4.1).

Таблиця 4.1

Класифікація банківських ризиків

Класифікаційні критерії	Види банківських ризиків
1	2
1. Сфера виникнення	Зовнішні; внутрішні
2. Можливість кількісного оцінювання	Квантифіковані; неквантифіковані
3. Причина виникнення	Непевність майбутнього; непередбачуваність; недостатня інформація

1	2
4. Види підприємницької діяльності	Фінансовий; юридичний; виробничий; комерційний; страховий; політичний; галузевий; технічний; інноваційний
5. Джерела виникнення	Системний; несистемний
6. Характер виникнення	Чистий (пов'язаний з основною діяльністю); спекулятивний
7. Можливість мінімізації	Ризик, який може бути знижений; ризик, який не піддається мінімізації
8. Ступінь ризику	Безризикова діяльність; мінімальний ризик; підвищений ризик; критичний ризик; катастрофічний ризик
9. Вплив на окремі показники	Ризик рентабельності; ризик доходів; ризик витрат; ризик обігу; ризик ліквідності

Залежно від методів розрахунку ризику бувають комплексними та позиційними. *Комплексний ризик* включає оцінювання і прогнозування величини ризику банку та дотримання економічних нормативів банківської ліквідності. *Позиційний ризик* – це ризик окремої банківської позиції [23].

За можливостями управління ризику бувають відкритими та закритими. *Відкриті ризики* не підлягають регулюванню, *закриті*, навпаки, регулюються.

Для деяких операцій вводяться спеціальні обмеження з ризиків. Наприклад, одним з перетворень до інвалютних рахунків є обов'язково закриття позиція у валюті на кінець кожного робочого дня. Мається на увазі перерахування знецінюваної валюти у валюту, курс якої підвищується [1].

З іншого боку, ризики залежно від сфери виникнення або впливу розподіляють на зовнішні та внутрішні [8]. До **зовнішніх** належать ризики, не пов'язані з діяльністю банку чи конкретного клієнта. Мова йде про політичні, соціальні, економічні, географічні та інші ситуації і викликані ними збитки банку і його клієнтів. До *економічних зовнішніх ризиків* банку, не пов'язаних безпосередньо з його діяльністю, можна віднести: нестійкість валютних курсів; інфляцію; неплатоспроможність чи банкрутство клієнтів банку, відмову його від платежів і несплату боргу в установленій термін; зміну ціни товару після укладання контракту; помилки в документах

чи оплаті товарів; зловживання з боку клієнтів або розкрадання ними валютних коштів; виплату за підробленими банкнотами, чеками [42].

До **внутрішніх** належать ризики, що виникають безпосередньо у зв'язку з діяльністю конкретного банку. Чим ширше коло клієнтів, партнерів, зв'язків банку, банківських операцій, послуг, тим більше внутрішніх ризиків супроводжує його роботу. Порівняно із зовнішніми внутрішні ризики краще піддаються ідентифікації та квантифікації [78].

Внутрішні ризики розмежовують на ризики в основній і допоміжній діяльності банку. *Ризики в основній діяльності* охоплюють розповсюджену групу видів: кредитний, відсотковий, валютний, ризик з розрахункових операцій банку й операцій з цінними паперами. *Ризики в допоміжній діяльності* банку включають збитки з формування депозитів, ризики банківських зловживань, ризики втрати позицій банку на ринку, втрати репутації банку тощо. Вони відрізняються від ризиків з основної діяльності банку тим, що найчастіше мають лише умовну, непряму оцінку та виражаються у втраченій вигоді.

Банки схильні до різних форм *правового ризику*. Він може включати ризик того, що внаслідок неадекватних або неправильних правових консультацій або документації вартість активів може виявитися нижче, а розмір зобов'язань вище за очікувані. Крім того, можуть виникнути ситуації, коли: чинні закони не спроможні врегулювати правові аспекти проблем, які має банк; судовий розгляд за участю банку може спричинити більш істотні, ніж спочатку ним очікувалося, наслідки для банківських операцій, що може викликати додаткові витрати для нього або для багатьох інших банків; можуть з'явитися зміни законів, що стосуються діяльності банків. Банки особливо схильні до правового ризику в той момент, коли вони тільки приступають до нових видів операцій і коли не встановлено юридичне право контрагента проводити ці нові трансакції [15].

В Україні з метою здійснення банківського нагляду НБУ виділив **дев'ять категорій ризику** (табл. 4.2). До них відносять: кредитний ризик, ризик ліквідності, ризик зміни процентної ставки, ринковий ризик, валютний ризик, операційно-технологічний ризик, ризик репутації, юридичний і стратегічний ризики [97]. Ці види ризиків не є взаємовиключними. Будь-який банківський продукт або послуга може наразити банк на кілька ризиків.

Зміст банківських ризиків за класифікацією НБУ

Види банківського ризику	Зміст виду ризику
Кредитний ризик	Наявний або потенційний ризик для надходжень і капіталу, який виникає через неспроможність сторони, що взяла на себе зобов'язання, виконати умови будь-якої фінансової угоди із банком або в інший спосіб виконати взяті на себе зобов'язання
Ризик ліквідності	Наявний або потенційний ризик для надходжень і капіталу, який виникає через неспроможність банку виконати свої зобов'язання в належні строки, не зазнавши неприйнятних втрат
Ризик зміни процентної ставки	Наявний або потенційний ризик для надходжень або капіталу, який виникає внаслідок несприятливих змін процентних ставок. Цей ризик впливає як на прибутковість банку, так і на економічну вартість його активів, зобов'язань і позабалансових інструментів
Ринковий ризик	Наявний або потенційний ризик для надходжень і капіталу, який виникає через несприятливі коливання вартості цінних паперів, товарів і курсів іноземних валют за тими інструментами, які є в торговельному портфелі
Валютний ризик	Наявний або потенційний ризик для надходжень і капіталу, який виникає через несприятливі коливання курсів іноземних валют і цін на банківські метали
Операційно-технологічний ризик	Потенційний ризик для існування банку, що виникає через недоліки корпоративного управління, системи внутрішнього контролю або неадекватність інформаційних технологій і процесів оброблення інформації з точки зору керованості, універсальності, надійності, контрольованості та безперервності роботи
Ризик репутації	Наявний або потенційний ризик для надходжень і капіталу, який виникає через негативне сприйняття іміджу фінансової установи клієнтами, контрагентами, акціонерами (учасниками) або органами нагляду
Юридичний ризик	Наявний або потенційний ризик для надходжень і капіталу, який виникає через порушення або недотримання банком вимог законів, нормативно-правових актів, угод, прийнятої практики або етичних норм, а також через можливість двозначного їх тлумачення
Стратегічний ризик	Наявний або потенційний ризик для надходжень і капіталу, який виникає через неправильні управлінські рішення, неналежну реалізацію рішень і неадекватне реагування на зміни в бізнес-середовищі

Значне місце серед фінансових ризиків посідає *група цінових ризиків*, які пов'язуються з можливістю зміни дохідності чи вартості активів і зобов'язань банку.

Банки постійно стикаються з *ризиком втрат* за балансовими та позабалансовими позиціями внаслідок коливання ринкових цін. **Валютний ризик** виникає в тих суб'єктів господарської діяльності, які мають на балансі активні, пасивні або позабалансові статті, деноміновані в іноземних валютах. Валютний ризик можна розподілити на: ризик трансакції; ризик перерахунку з однієї валюти в іншу (трансляційний ризик); економічний валютний ризик [28].

Ризик трансакції полягає в тому, що несприятливі коливання курсів іноземних валют впливають на реальну вартість відкритих валютних позицій.

Ризик перерахунку з однієї валюти в іншу (трансляційний ризик) полягає в тому, що величина еквівалента валютної позиції у звітності змінюється в результаті змін обмінних курсів, які використовуються для перерахунку залишків в іноземних валютах в базову (національну) валюту. Економічний валютний ризик полягає в змінах конкурентоспроможності банку або його структур, що входять в консолідовану групу, на зовнішньому ринку через суттєві зміни обмінних курсів [15].

Процентний ризик – це ймовірність фінансових втрат у зв'язку з мінливістю процентних ставок на ринку протягом певного періоду часу в майбутньому. Ризик супроводжує діяльність позичальників, кредиторів, власників цінних паперів, інвесторів [97].

Основними видами процентного ризику, до яких схильні банки, є: ризик переоцінки, який виникає внаслідок тимчасової різниці в термінах платежу (для фіксованої ставки) та переоцінки (для плаваючої ставки) банківських активів, зобов'язань і позабалансових позицій; ризик кривої прибутковості, який є наслідком змін крутизни та форми кривої прибутковості; базисний ризик, що породжується недосконалістю кореляції в коригуванні ставок; опційність, яка виникає внаслідок існування явних або непрямих опціонів, закладених у більшість активів банку, його зобов'язання і позабалансові портфелі [8].

Ризик зміни вартості цінних паперів (фондовий ризик) – це ймовірність фінансових втрат у зв'язку зі зміною ринкової ціни цінних паперів чи інших інструментів фондового ринку. Цей ризик притаманний усім учасникам фондового ринку: інвесторам, торговцям, емітентам цінних паперів [50].

У банківській діяльності притаманні також *фінансові нецінові ризики*, наприклад: ризик ліквідності, кредитний ризик, ризик неплатоспроможності та ін.

Ризик ліквідності виникає тільки тоді, коли ліквідні активи банку недостатні для покриття короткострокових зобов'язань банку. З виникненням такої події банк мусить покрити свої зобов'язання за рахунок конвертації в грошові кошти своїх неліквідних активів з подальшим капітальним збитком.

Ризик незбалансованої ліквідності пов'язується з ймовірністю того, що банк не зможе своєчасно виконати свої зобов'язання або втратить частину доходів через надмірну кількість високоліквідних активів. Ризик незбалансованої ліквідності може розглядатися як два окремі ризики: ризик недостатньої ліквідності та ризик надмірної ліквідності [78].

Ризик неплатоспроможності – це ймовірність того, що банк не зможе виконати свої зобов'язання навіть за умови швидкої реалізації (продажу) активів. Ризик неплатоспроможності тісно пов'язаний з ризиком ліквідності та з ризиком банкрутства і є похідним від решти ризиків [97].

Функціональні ризики виникають унаслідок неможливості своєчасно та в повному обсязі контролювати фінансово-господарську діяльність, збирати й аналізувати необхідну інформацію. Функціональні ризики пов'язані з процесами створення і упровадження нових банківських продуктів і послуг, збирання, обробки, аналізу та передавання інформації, підготовки кадрового потенціалу та виконання інших адміністративно-господарських операцій. Ці ризики важче виявити та ідентифікувати, а також виміряти кількісно та виразити в грошових одиницях, ніж фінансові ризики. Але вони небезпечні не менше, ніж інші види банківських ризиків.

Ризик упровадження банком нових продуктів і технологій – це міра (ступінь) щодо досягнення запланованої окупності нових банківських продуктів, послуг, операцій, підрозділів або технологій [1].

Ризик неефективності банку – це міра (ступінь) невизначеності щодо можливості невідповідності між витратами банку (накладними) на здійснення своїх операцій та їх дохідністю [8].

Варто зазначити, що внаслідок зміни умов функціонування банків сукупність ризиків, які супроводжують банківську діяльність, щоразу поповнюється; зокрема стають актуальними "нетрадиційні" види ризиків – такі, як інноваційний, країновий, конкурентний ризик тощо.

Інноваційний ризик пов'язаний із впровадженням нових банківських послуг або ноу-хау в банківській діяльності. Цей вид ризику особливо актуальний, оскільки банки зацікавлені в нових видах продуктів для збільшення кількості своїх потенційних клієнтів.

Серед сучасних ризиків банківської діяльності виокремився ризик країни, в якій функціонує банк. Цей ризик супроводжується політичним, економічним, соціальним та іншими видами макроекономічних ризиків на певній території функціонування банку. Оцінювання такого виду ризику має проводити не окремий банк, який з ним стикається, а спеціалізована установа [78].

Сьогодні значний вплив на діяльність банків має *конкурентний ризик*. Дослідження цього ризику треба проводити комплексно, враховуючи діяльність банків-конкурентів, банків, які належать до однієї групи за обсягом активів, філій закордонних банків, що виходять на український фінансовий ринок з новими якісними та недорогими банківськими продуктами.

Упродовж останніх років банки почали надавати факторингові, лізингові послуги, які пов'язані з особливим ризиком. Такі операції вимагають від банку не тільки якісної оцінки кредитоспроможності клієнта, а й об'єктивного визначення кон'юнктури ринку, перспектив розвитку економічного потенціалу позичальника та зумовлюють необхідність формування цільових фондів банку [42].

Жоден банк не може повністю запобігти негативному впливу факторів ризику, однак має враховувати їх у своїй діяльності та розробляти відповідні заходи для своєчасної адаптації чи нейтралізації їхньої дії. Загострення конкуренції, фінансова лібералізація і диверсифікованість ринків ставлять перед банківськими установами нові проблеми та сприяють появі нових ризиків [28].

Отже, на сучасному етапі розвитку банківські установи стикаються з різними видами ризиків, які необхідно швидко ідентифікувати та вжити заходів для зниження негативних наслідків їхнього впливу. Сьогодні збільшується кількість і посилюється інтенсивність дії банківських ризиків. З огляду на це управляти ризиками доцільно системно, виділивши стратегічні, тактичні та оперативні методи впливу. Формуючи систему заходів нейтралізації банківських ризиків, треба враховувати можливості та загрози для функціонування банків на фінансовому ринку, сильні та слабкі позиції, а також особливості завдань управління банківською діяльністю.

4.2. Стабільність банківської системи та системний ризик

Банківська система України – одна з найбільш важливих і невід'ємних складових економічної системи країни. Сьогодні завдяки розвитку товарних ринків трансформується та ускладнюється і банківська система. Вітчизняні банки мають здійснювати свою діяльність в умовах підвищеного ризику, оскільки в Україні постійно трапляються фінансові кризи. Однією з причин такого становища є те, що банки не завжди об'єктивно оцінюють власне фінансове становище, а також стабільність і надійність своїх клієнтів.

Упродовж останнього десятиріччя проблема стабільності банківського сектора постає як найбільш вагома перешкода розвитку національної економіки. Центральний банк України у цьому процесі відіграє роль відповідального органу з розроблення та реалізації національних програм щодо оцінювання та забезпечення фінансової стабільності держави. Оцінювання фінансової стабільності банківської системи дає можливість визначити основні напрями її діяльності та підвищити привабливість для подальших інвестицій [25].

Фінансова стабільність банку – це його здатність безперебійно працювати у часі – надавати послуги та задовільнювати вимоги, підтримуючи оптимальну величину ліквідності, прибутковості та платоспроможності за допустимого рівня ризиків, водночас опираючись негативному впливу зовнішніх і внутрішніх факторів [106].

Забезпечення фінансової стабільності – одна з актуальних проблем сучасної світової економіки. Динаміка розвитку реального сектора економіки та фінансового ринку тісно взаємопов'язані – рівень фінансового розвитку є індикатором темпів економічного зростання і, навпаки, економічне зростання в реальному секторі сприяє активізації фінансових посередників. Тому в оцінюванні фінансової стабільності економіки особлива увага приділяється аналізу діяльності банків і кредитних спілок, інвестиційних і пенсійних фондів, страхових і лізингових компаній, бірж, депозитаріїв тощо [15].

Особливо гостро ця проблема постала в умовах глобалізації світової економіки, що привело до різкого збільшення транскордонних переміщень товарів, капіталів, інформації, послуг, персоналу та ін. Посилення взаємозалежності світових фінансових ринків потребує розроблення нових ефективних методів моніторингу фінансової стабільності держав, регіонів, окремих фінансових інститутів з метою відстеження моменту можливого початку

фінансової кризи, вжиття ефективних заходів для її припинення та виходу з фінансової кризи, прийняття рішень щодо стратегій подальшого економічного розвитку.

Прозорість, стабільність і передбачуваність банківської системи України заохотить іноземних інвесторів і підвищить інтерес з боку інших економічних суб'єктів. Фінансова стабільність є запорукою виживання та основою стабільного розвитку банку та банківської системи в цілому [78].

Визначення фінансової стійкості є багатограним, тому в процесі своєї діяльності кожна банківська установа повинна зберегти не тільки стійкість свого становища, а й збалансувати свої внутрішні можливості банку з впливом зовнішнього середовища з метою досягнення стану нової якості, яка дасть можливість розвиватися. Для більш детального дослідження фінансової стабільності потрібно розглянути основні фактори, які впливають на неї та забезпечують розвиток усієї банківської системи України [42].

Оцінювання фінансової стабільності передбачає моніторинг проблем, які впливають на розвиток фінансової стабільності банків України (рис. 4.2), а також багатьох внутрішніх і зовнішніх факторів (рис. 4.3, рис. 4.4).

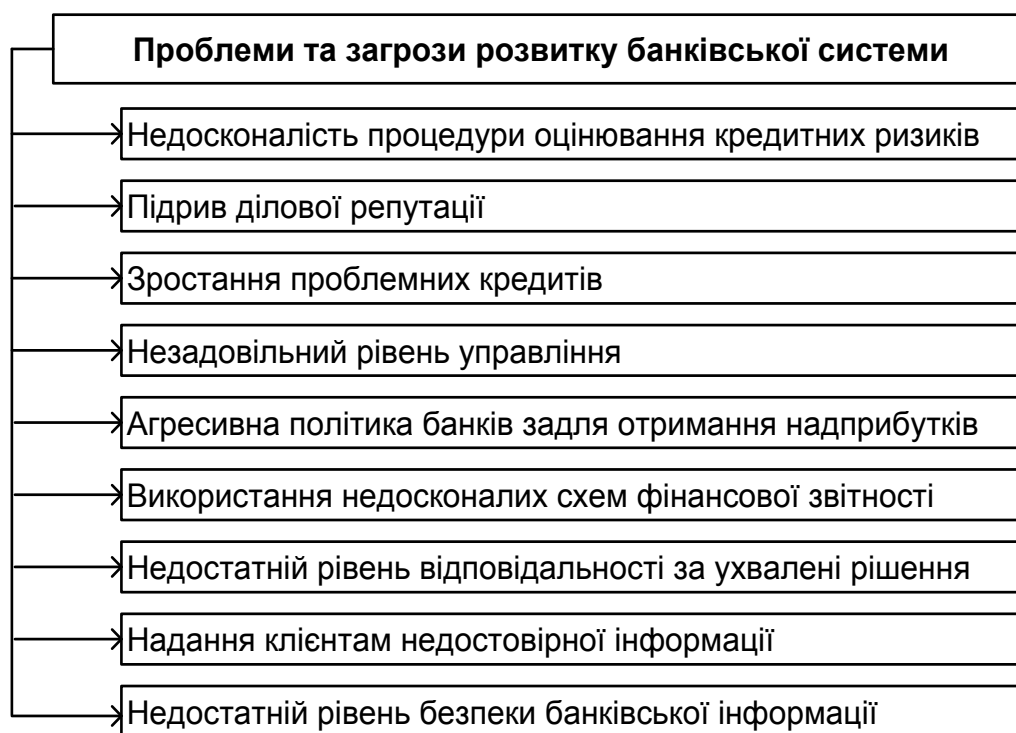

Рис. 4.2. Проблеми та загрози фінансовій стабільності банків

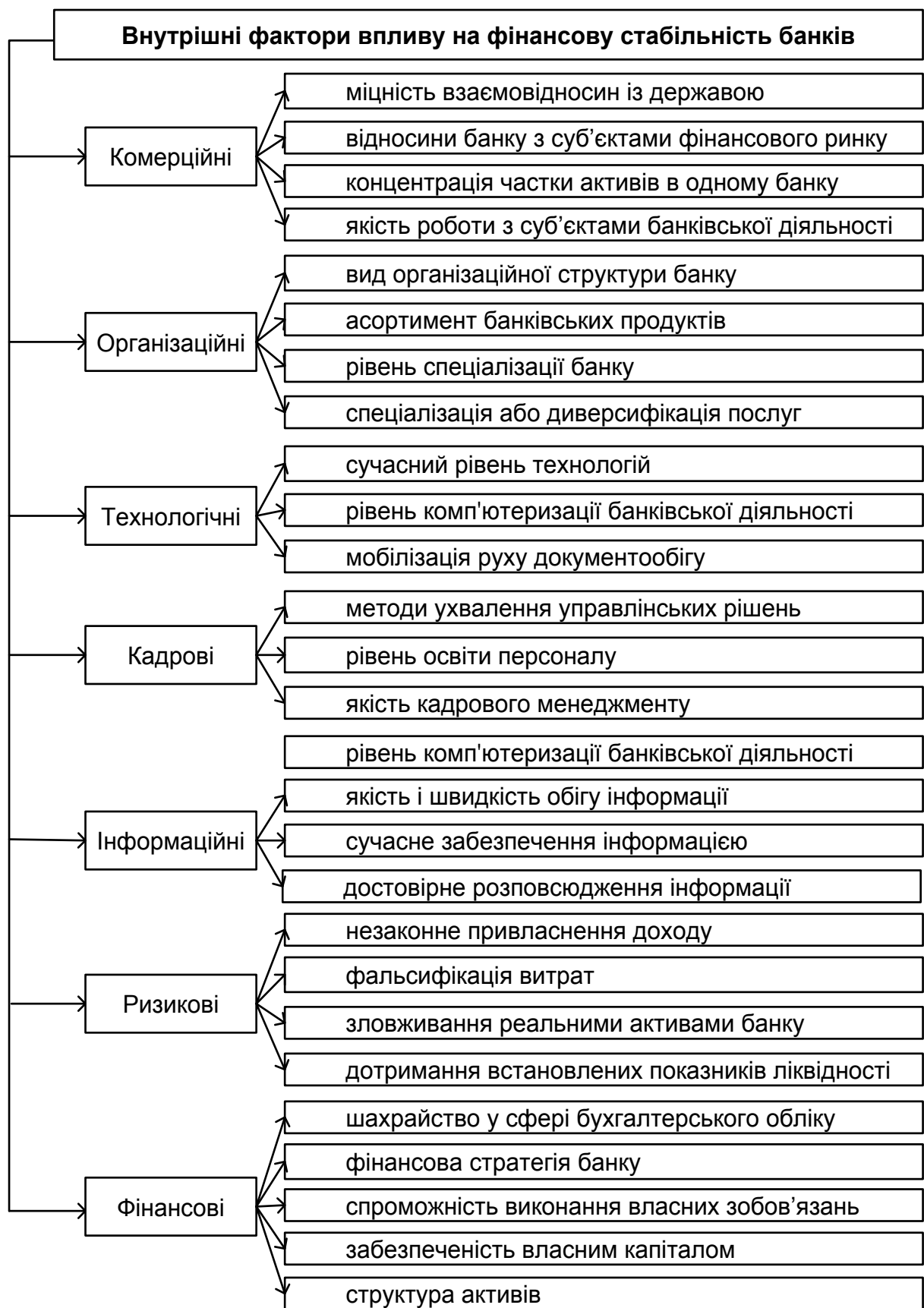

Рис. 4.3. Внутрішні фактори впливу на фінансову стабільність банків

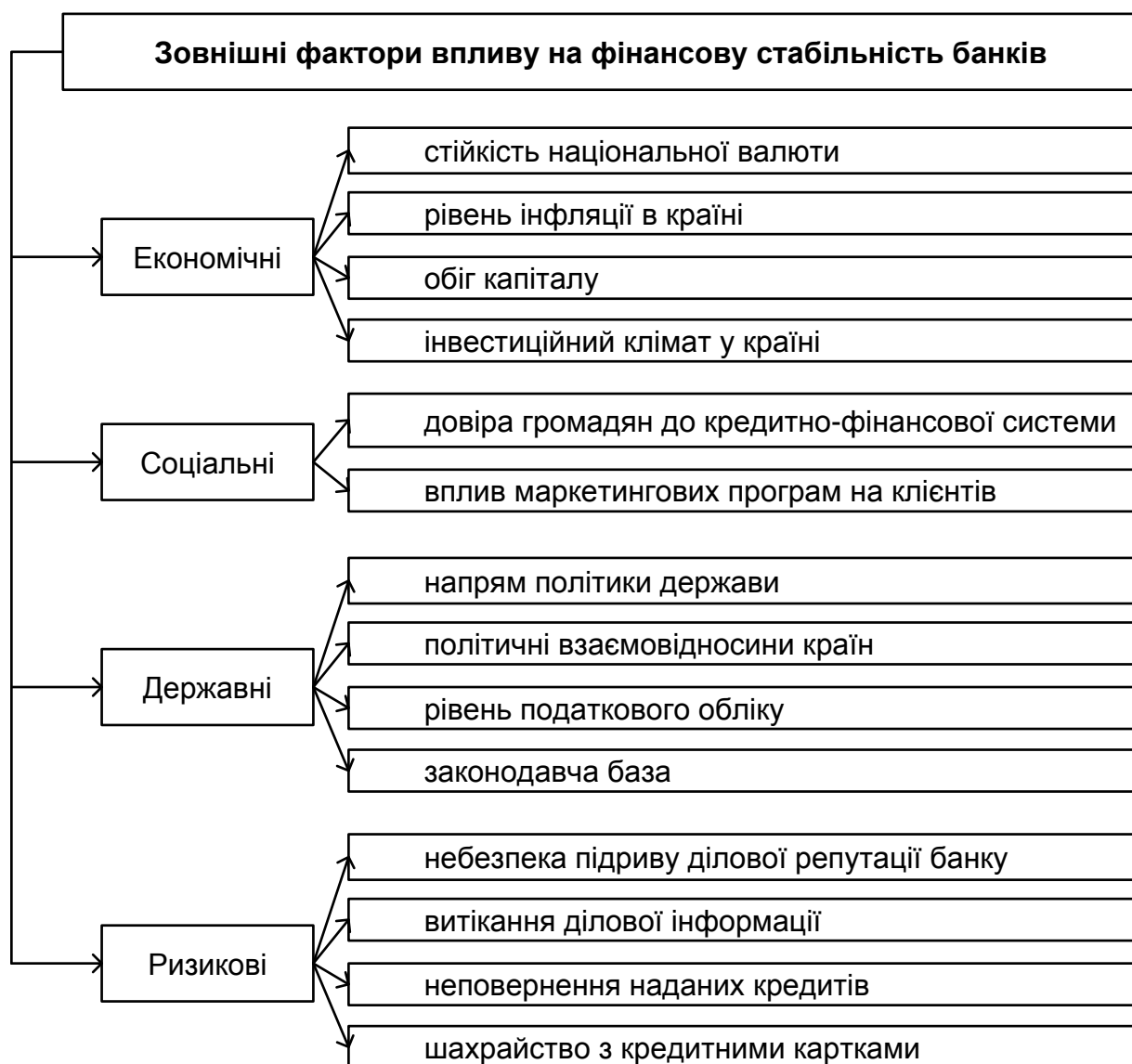

Рис. 4.4. Зовнішні фактори впливу на фінансову стабільність банків

Також важливо оцінити спроможність банківської системи мінімізувати ризики завдяки накопиченим капіталам, досягнутому рівню ліквідності, сформованим резервам, використанню системи перерозподілу ризиків тощо, а також проаналізувати стан і динаміку розвитку окремих секторів банківської системи та з'ясувати їх взаємозв'язок і взаємовплив [8].

Важлива особливість банківського сектора полягає у тому, що кожний банк формує стратегію свого розвитку та інфраструктуру фінансового обслуговування клієнтів виходячи із суто мікроекономічних міркувань, а в результаті створюються макроекономічні умови, в яких діють як самі банки, так і решта учасників ринку.

З іншого боку, на стан банківської системи впливає ситуація у реальному секторі економіки, зміни політичних орієнтирів держави та пріоритетів макроекономічного регулювання, що обмежує можливості надання банками фінансових послуг [28].

Постійно підвищується роль банків як факторів фінансової стабілізації економіки та забезпечення стійкого економічного зростання.

Стабільність банківського сектора залежить від фінансового стану кожного банку та його здатності розвиватися, що зумовлюється макроекономічною стабільністю, наявністю ринкової інфраструктури та забезпечується дотриманням корпоративних засад ведення банківського бізнесу, які формуються в самій системі за участі банків [18].

Стабільність банківського середовища залежить також від постійного контролю з боку вкладників і кредиторів, оскільки банки: мають вплив на кон'юнктуру грошово-кредитного ринку і є суб'єктами грошово-кредитної політики НБУ; генерують грошові потоки у процесі формування власного капіталу та залучення грошових коштів; залежать від зовнішніх кризових явищ, а тому порушення їхньої економічної рівноваги загрожує стабільності фінансової системи країни [78].

Значущість аналізу фінансової діяльності та визначення фінансової стабільності полягає у тому, що на основі отриманих даних можна розробити стратегію стабільного розвитку банку незалежно від того, чи буде несподіваною поява кризи, та як це вплине на нівелювання ризику банкрутства банку.

Для оцінювання рівня фінансової стабільності банки застосовують чотири групи показників, які дають можливість оцінити їх фінансовий стан: показники оцінки фінансової стійкості, ділової активності, ліквідності, рентабельності (табл. В. 1 – 4 додатка В). Ці фінансові коефіцієнти фактично є системою показників раннього реагування, яка дає змогу вчасно, на початковій стадії виявити негативні аспекти діяльності банку, погіршення його фінансового стану [50].

Національний банк України в межах поточного контролю за діяльністю банків здійснює оцінювання фінансового стану банківської установи та визначення її рейтингу на основі рейтингової системи CAMELS [97]. Основний принцип складання рейтингу полягає в тому, щоб відобразити становище учасника ринку серед йому подібних за допомогою певним способом обробленої інформації. У суспільстві з ринковою економікою *банківський рейтинг* – це насамперед інструмент демонстрації інвестиційної

привабливості банку через уміння його менеджменту професійно та прибутково працювати в такій складній сфері, якою є фінансовий бізнес [23].

Основою інформаційної моделі, яка використовується у визначенні рейтингу за методикою Національного банку України, є система CAMELS. Система складається з інформації про банківський менеджмент, звіту про власний капітал, звіту про прибутки та збитки, звіту про кредитний портфель, розгорнутий баланс банку [78].

Призначенням рейтингової системи CAMELS є оцінювання ризиків і визначення рейтингових оцінок за такими основними компонентами [97]:

C (Capital adequacy) – адекватність капіталу; оцінювання капіталу банку з погляду його достатності для захисту інтересів вкладників;

A (Asset quality) – якість активів; можливість забезпечення повернення активів, а також вплив проблемних кредитів на загальний фінансовий стан банку;

M (Management) – менеджмент; оцінювання методів управління банківської установи з урахуванням ефективності її діяльності, порядку роботи, методів контролю і виконання встановлених законів і нормативних актів;

E (Earnings) – надходження або рентабельність; оцінювання рентабельності банку з погляду достатності його доходів для перспектив розширення банківської діяльності;

L (Liquidity) – ліквідність; система визначає рівень ліквідності банку з погляду її достатності для виконання як звичайних, так і непередбачених зобов'язань;

S (Market risk sensitivity) – чутливість до ринкового ризику; система визначає чутливість надходжень банку або економічної вартості його капіталу до сприятливих змін процентних ставок за залученими та розміщеними коштами, валютних курсів, коливань цін на цінні папери тощо.

На сучасному етапі постійне спостереження за фінансовим станом банківської системи є важливим напрямом, інформаційно-аналітичною складовою діяльності центральних банків світу, яка сприяє прозорості та передбачуваності грошово-кредитної політики.

У 2008 – 2009 рр. світова економіка зіткнулась з потужною фінансовою кризою. Криза, яка почалась із проблем одного сектора (субстандартних іпотечних кредитів) однієї країни (США), за рік охопила фактично всі економічно розвинуті країни та майже всі країни, що розвиваються, підкресливши новий рівень глобалізації. Негативний вплив кризи поширився

також на більшість секторів економіки, не обмежившись фінансовим. Необхідність подолання кризи обумовила майже безпрецедентне за обсягами та глибиною втручання урядів і центральних банків в економічні процеси. У свою чергу, на порядку денному гостро постало питання реформування усєї міжнародної системи регулювання фінансового сектора та банківської діяльності, що активізувало подальшу співпрацю провідних економік світу [8].

Для боротьби з кризою різні центральні банки застосовують різні стратегії стосовно управління не тільки процентною ставкою, але і динамікою грошової маси. НБУ для боротьби з інфляцією та для стабілізації курсу гривні знижує темпи зростання грошової маси. Спад промислового виробництва в Україні є одним з найбільших порівняно з країнами-партнерами [61].

В економічній літературі поняття "фінансова криза" визначається як ситуація, у якій певні фінансові установи зазнають збитків або активи втрачають частину своєї цінності [1].

Фінансова криза означає різке погіршення стану фінансового ринку внаслідок реалізації накопичених ризиків під впливом внутрішніх і зовнішніх факторів. Це спричиняє порушення функціонування, зниження цінних показників, погіршення ліквідності та якості фінансових інструментів, банкрутство учасників. Фінансова криза породжує якісні зміни в економічній системі, які спричиняють порушення пропорцій у розвитку, його призупинення, видозміни чи руйнування фінансової системи окремих країн або світових ринків у цілому [10].

Виникнення глобальної фінансової кризи пов'язано з появою системних ризиків. **Системний ризик** – це ймовірність того, що фінансова система зазнає розпаду внаслідок зовнішнього потрясіння, на який не знайде відповіді, або перспектива втрати економічної безпеки в результаті дій організованої злочинності, порушення функціонування фінансової організації, що системно важливіші, ніж втрата довіри серед учасників фінансового ринку [97].

Отже, системний ризик має непередбачуваний характер і небажані наслідки. Водночас переоцінка ризику має зазвичай менш негативні наслідки, ніж його недооцінка. Системний ризик вимагає системного підходу до управління ним. Системний підхід в управлінні ризиком ґрунтується на припущенні, що всі явища та процеси слід розглядати в їх взаємозв'язку, враховувати вплив окремих елементів і рішень, зворотні зв'язки.

Спонтанність подій, які можуть спричинити кризу, ускладнює прогнозування конкретного моменту реалізації системних ризиків. Їх загально-економічна природа не дозволяє окремим учасникам фінансових ринків застрахуватися від наслідків, оскільки інститути, покликані переймати на себе страхові зобов'язання, самі виявляються залученими в системну кризу [78].

Системна криза, охоплюючи значні сегменти фінансової сфери, має загальноекономічні ефекти із серйозними руйнівними наслідками. Механізмом їх передання і глобального поширення нестабільності слугують специфічні кредитно-фінансові взаємозв'язки між інститутами [18].

Забезпечення стабільного розвитку економіки та фінансової системи залежить від дієвості засобів обмеження спекулятивного зростання фінансових ринків. Розв'язання комплексу питань у такому контексті орієнтується на посилення регулятивного моніторингу функціонування різних сегментів фінансових ринків, постійне оцінювання і переоцінювання вартості фінансових активів, величини відриву дохідності фінансових трансакцій від угод у реальному секторі економіки, очікуваної корисності та віддачі авансованих коштів.

Зазвичай діяльність центрального банку щодо моніторингу фінансової стабільності відображається у відповідних розділах його статистичних оглядів і відповідних програмах діагностики банківської системи. Підготовка оглядів фінансової стабільності є порівняно новим напрямом у діяльності центральних банків у зв'язку зі збільшенням кількості банківських криз. Центральні банки дотримуються міжнародних стандартів, використовуючи показники фінансової стабільності, розроблені МВФ і Світовим Банком. У моніторингу фінансової стабільності банківської системи застосовуються такі методики її оцінювання: розроблення планових показників, прогнозів на базі моделей; стрес-тестування, експертної оцінки тощо.

4.3. Організація та функціонування системи ризик-менеджменту в банку

У сучасних умовах розвитку ринкових відносин банківський капітал має бути інтегрованим, постійним і базуватися на визначенні ризиків у діяльності банків. Сфера управління банківськими ризиками не може бути автономною. Рішення стосовно допустимих рівнів банківських ризиків

необхідно приймати у взаємозв'язку з іншими напрямками діяльності менеджменту, зокрема – з управлінням прибутковості банку. Між рівнем ризиків і рівнем прибутків існує пряма залежність. Вищий рівень ризиків надає потенційні можливості отримання підвищеного прибутку, але не виключає і можливості різких втрат. Мінімізація рівня ризиків дає змогу отримати невисокий, але стабільний прибуток. Отже, балансування між прибутковістю та рівнем ризиків, пошук оптимального їх співвідношення розглядається як одне з важливих і складних завдань, що постають перед банком.

Важливість і значущість систематизованих наукових знань про управління ризиками визначається тим, що вони дають змогу вчасно і якісно управляти поточною діяльністю банківської установи, прогнозувати можливі варіанти розвитку подій і відповідно до цього розробляти стратегію і тактику функціонування банку, грамотно здійснювати постановку цілей і завдань [8].

Ризик-менеджмент – це система управління ризиками, яка включає стратегію та тактику управління, спрямовані на досягнення основних бізнес-цілей банку [1]. **Управління ризиками** – це процес, за допомогою якого банк виявляє (ідентифікує) ризики, проводить оцінювання їх величини, здійснює їх моніторинг і контролює свої ризикові позиції, а також ураховує взаємозв'язки між різними категоріями (видами) ризиків. Ефективний ризик-менеджмент охоплює: систему управління; систему ідентифікації і вимірювання; систему супроводження (моніторингу та контролю); резерви під втрати за активними операціями [15].

Ризик-менеджмент є одним із основних напрямів менеджменту, що вивчає проблеми управління банком, завданням яких є створення ефективної системи управління ризиками з урахуванням ризик-факторів, які можуть як негативно, так і позитивно вплинути на досягнення цілей банком. *Мета ризик-менеджменту* – це забезпечення максимальної ефективності управління з урахуванням факторів невизначеності, що негативно або позитивно впливають на досягнення банком своїх цілей. Правильне та своєчасне управління ризиками сприяє підвищенню вартості власного капіталу банку [42].

В основу банківського управління ризиками покладені такі **принципи** [50]:

прогнозування можливих джерел збитків або ситуацій, здатних принести збитки, їх кількісне вимірювання;

фінансування ризиків, економічне стимулювання їхнього зменшення; відповідальність і обов'язок керівників і співробітників, чіткість політики та механізмів управління ризиками;

скоординований контроль ризиків у всіх підрозділах і службах банку, спостереження за ефективністю процедур управління ризиками.

Система управління ризиками складається з таких **елементів і підсистем** [78]:

- управління активами та пасивами;
- реалізація кредитної політики;
- установлення нормативів і лімітів;
- ціноутворення продуктів і послуг;
- управлінський облік і фінансовий аналіз;
- вимоги до звітності та документообігу;
- інформаційно-аналітична служба;
- розподіл повноважень у процесі ухвалення рішень;
- моніторинг;
- аудит;
- служба безпеки.

Найважливішими елементами систем управління ризиками в банку є [18]:

чіткі та документовані принципи, правила та директиви з питань торговельної політики банку, управління ризиками, організації трудового процесу та використовуваної термінології;

створення спеціальних груп управління ризиками, не залежних від комерційних підрозділів банку; керівник підрозділу, який відає ринковими ризиками, звітує перед виконавчим директором банку, керівник підрозділу кредитних ризиків – перед директором з кредитів, тобто перед членами вищого керівництва банку;

установлення лімітів ринкових і кредитних ризиків і контроль за їх дотриманням, а також об'єднання ризиків за окремими банківськими продуктами, контрагентами та регіонами;

визначення періодичності інформування керівництва банку про ризики. Як правило, така інформація надається щодня, особливо щодо ринкових ризиків;

усі елементи системи контролю і управління ризиками регулярно перевіряються аудитором, які не залежать від комерційних служб банку.

Система ризик-менеджменту в банку охоплює такі елементи, як: точки контролю (відповідним чином згрупованих банківських операцій, які генерують ризик); набір засобів і методів оцінювання цих ризиків, їх прогнозування, інструментарій з обмеження і зниження; форми моніторингу та прогнозування ризиків; інформаційні потоки й організаційну структуру, яка побудована за функціональною ознакою та забезпечує роботу певної системи [50].

Процес ризик-менеджменту в банку організовується таким чином, щоб були охоплені всі його структурні рівні – від вищого керівництва банківської установи (спостережної ради та правління банку) до рівня, на якому безпосередньо приймається або генерується ризик. Функції підрозділів чітко визначаються та задокументовуються для уникнення конфлікту інтересів між ними.

До процесу ризик-менеджменту мають бути залучені такі **функціональні та структурні підрозділи банку** [15]:

спостережна рада – у межах своїх функцій та відповідальності перед власниками банку, вкладниками/контрагентами та органами банківського нагляду;

правління банку – у межах своїх повноважень та відповідальності перед спостережною радою банку, вкладниками/контрагентами та органами банківського нагляду;

підрозділ з ризик-менеджменту – у межах своїх функцій щодо виявлення, кількісного та якісного оцінювання, контролю та моніторингу ризиків;

бек-офіси – у межах своїх функцій контролю за дотриманням установлених вимог;

фронт-офіси – у межах своїх функцій прийняття банком ризиків у рамках доведених повноважень.

Банки створюють постійно діючий підрозділ з питань аналізу та управління ризиками, що має відповідати за встановлення лімітів щодо окремих операцій, лімітів ризиків контрагентів, країн контрагентів, структури балансу відповідно до рішень правління (ради директорів) з питань політики щодо ризикованості та прибутковості діяльності банку [78]. Для забезпечення додаткових заходів з метою управління ризиками банки створюють постійно діючі комітети, зокрема [106]:

кредитний комітет, який щомісячно оцінює якість активів банку та готує пропозиції щодо формування резервів на покриття можливих збитків від їх знецінення;

комітет з питань управління активами та пасивами, який щомісячно розглядає собівартість пасивів і прибутковість активів (рис. Г.1 додатка Г) і ухвалює рішення щодо політики процентної маржі, розглядає питання відповідності строковості активів і пасивів, надає відповідним підрозділам банку рекомендації щодо усунення виниклих розбіжностей у часі.

Ефективне управління рівнем ризику повинне вирішувати цілий ряд проблем – від відстеження (моніторингу) ризику до його вартісного оцінювання.

Процес управління ризиками складається з чотирьох етапів [1]:

- 1) усвідомлення ризику, визначення причин його виникнення та ризикових сфер;
- 2) оцінювання величини ризику;
- 3) мінімізації або обмеження ризиків шляхом застосування відповідних методів управління;
- 4) здійснення постійного контролю за рівнем ризиків з використанням механізму зворотного зв'язку.

Банки повинні створити комплексну систему ризик-менеджменту, яка забезпечувала б надійний процес виявлення, оцінювання, контролю та моніторингу всіх видів ризику на всіх рівнях організації, у тому числі з урахуванням взаємного впливу різних категорій ризиків, а також сприяла нівелюванню конфлікту завдань між необхідністю отримання доходу та мінімізацією ризиків.

Належне виявлення ризику – це в першу чергу визнання та розуміння наявних ризиків або ризиків, що можуть виникнути у зв'язку з новими діловими ініціативами. Виявлення ризику має бути постійним процесом, що має здійснюватися як на рівні окремої операції, так і на рівні портфельів [78].

Механізм ухвалення рішень має не лише ідентифікувати ризик, а й дозволяти оцінити, які ризики і якою мірою може прийняти на себе банк, а також визначати, чи виправдає очікувана дохідність відповідний ризик. Виправданий або допустимий ризик – необхідна складова стратегії і тактики ефективного менеджменту. З'ясувати існування ризику, проаналізувати його на якісному рівні – це необхідні, але не достатні кроки. Важливо виявити величину того чи іншого ризику, тобто кількісно його оцінити. Ступінь ризику певного економічного рішення оцінюється втратами (збитками), яких можна очікувати в разі його реалізації, а також

ймовірністю, з якою ці втрати можуть статися. Коли ймовірність втрат висока, а розмір їх малий або, навпаки, – збитки малоїмовірні, хоча й оцінюються як значні, то ризик вважається невисоким (малим) [7].

Для визначення допустимого та реального ризиків банки мають створювати відповідні системи оцінювання ризику, які б формалізували процес вимірювання та розрахунків. Такі системи повинні визначати три компоненти ризику: розмір (величина) – обсяг можливих втрат; ймовірність настання негативної події; тривалість періоду впливу ризику.

Кількісне визначення рівня ризику включає оцінювання реального (фактичного) ризику, а також установа меж допустимого ризику для окремих банківських операцій, організаційних підрозділів і фінансової установи в цілому. Під **допустимим** розуміють такий ризик, реалізація якого не загрожує життєдіяльності банку, а випадкові збитки менші за очікуваний прибуток і розмір спеціальних резервів, призначених для відшкодування можливих втрат. Ризик, що є загрозовішим для банку порівняно з допустимим, називають **критичним**. Важливо оцінити й ризики освоєння нових ринків, банківських продуктів і напрямів діяльності [78].

Одним із важливих інструментів у процесі оцінювання та управління ризиками є *аналіз сценаріїв* – альтернативних варіантів, за якими можуть розвиватися події в майбутньому. Наявність ризику означає існування кількох сценаріїв, які відрізняються як за ймовірністю настання події, так і за можливими наслідками. Самі сценарії мають бути описані та сформульовані на основі експертних оцінок, тобто суб'єктивними методами. Кількісні характеристики кожного з обраних сценаріїв визначаються із застосуванням об'єктивних методів (математичних, статистичних) [23].

Метою аналізу має бути розуміння сутності ризиків, на які наражається банк, і визначення, чи узгоджуються вони з його завданнями, стратегією та політикою. Тому такий аналіз повинен здійснюватися постійно як на рівні установи в цілому, так і на рівні окремих підрозділів і включати виявлення, вимірювання та оцінювання всіх видів ризиків, у тому числі зв'язок і взаємний вплив між різними категоріями ризиків. Аналіз ризиків має охоплювати всі продукти, послуги та процеси банку та передбачати як якісне оцінювання відповідних ризиків, так і оцінювання їх кількісних параметрів (у разі можливості) [50]. Керівництво банку має знати результати аналізу ризиків і враховувати їх у своїй роботі.

Наступним етапом процесу управління ризиками є порівняння реального та допустимого рівнів ризиків. Якщо фактичний ризик не перевищує меж допустимого, керівництво банку може обмежитися контрольною функцією, щоб не допустити зростання рівня ризиковості.

На практиці банки дотримуються трьох основних видів політики ризику [15].

Політика уникнення ризику. На практиці це означає відмову від прийняття нового клієнта чи збереження старого, продаж чи купівлю певного виду цінних паперів, проведення чи уникнення реалізації певних проектів. Ця політика є найпростішою і радикальною, проте не завжди перспективною для банку. Уникаючи ризиків, керівництво вимушене відмовлятися від отримання високого потенційного прибутку.

Зменшення ступеня ризику. Для здійснення цієї політики використовують операції з передання, диверсифікації чи локалізації ризику.

Політика прийняття ризику означає бажання і можливість покрити ризик за рахунок власних коштів. Проведення цієї політики свідчить про достатньо стабільний фінансовий стан банку, високий рівень ризик-менеджменту, бажання розширювати діяльність.

Якщо рівень ризику з якоїсь причини не можна мінімізувати, керівництво банку може прийняти рішення про його обмеження. *Обмеження ризику* або його зниження до допустимого рівня досягається обмеженням обсягів операцій, у зв'язку з якими виникає ризик, і (або) скороченням періоду часу, протягом якого банк наражається на відповідний ризик. У своїй діяльності банки можуть використовувати тактику *уникнення ризику*, відмовляючись від проведення певних фінансових операцій, освоєння нових ринків, упровадження нових послуг і продуктів та інших дій, які супроводжуються підвищеним ризиком. Але в банківській практиці, на відміну від інших видів бізнесу, такий підхід не завжди прийнятний [78].

Рівень банківських ризиків контролюють за допомогою систем управління, спираючись на різні методики та щоденну діяльність конкретних підрозділів банку. Оперативний контроль за рівнем ризику належить до обов'язків менеджерів, тоді як стратегічний контроль за діяльністю банку та самого оперативного керівництва може бути реалізований лише власниками – акціонерами банку.

Банки мають здійснювати моніторинг ризиків для забезпечення своєчасного відстеження рівнів ризиків і винятків із тих чи інших правил.

Моніторинг ризику означає процес функціонування регулярної незалежної

системи оцінювання та контролю за ризиком з механізмом зворотного зв'язку. Моніторинг здійснюється завдяки інформаційним звітам структурних підрозділів та окремих посадових осіб, внутрішньому та зовнішньому аудиту та аналітичній діяльності спеціалізованих служб банку. Звітність, застосовувана в рамках моніторингу, забезпечує менеджерам зворотний зв'язок, а також надає докладну зведену інформацію [97].

До основних засобів (методів) управління ризиками можна віднести [34]:

- використання принципу зважених ризиків;
- здійснення систематичного аналізу фінансового стану клієнтів банку;
- здійснення систематичного аналізу платоспроможності та кредитоспроможності банку;
- застосування принципу поділу ризиків;
- рефінансування кредитів;
- проведення політики диверсифікації (широкий перерозподіл кредитів у дрібних сумах, наданих великій кількості клієнтів, зі збереженням загального обсягу операцій банку);
- страхування кредитів і депозитів;
- застосування застави;
- застосування гарантій;
- хеджування валютних операцій;
- збільшення спектра здійснюваних операцій (диверсифікація діяльності).

Безпосередній рівень розвитку систем управління ризиками в українських банках неоднаковий. Тоді як великі банки мають передові технології, середні та малі здебільшого формують відповідну діяльність з виконання мінімально необхідних вимог [78].

Аналіз функціонування банківської системи України та факторів зовнішнього середовища протягом 2010 – 2011 р. з точки зору ризик-менеджменту дозволили констатувати зменшення рівня реалізованих ризиків системи банків і стабілізацію ринкових факторів (курсів валют, процентних ставок, індексів). Однак ці процеси пояснюються не тільки підвищенням якості управління ризиками в банках, а й загальною стабілізацією економічних процесів в Україні [15].

Отже, ефективне функціонування ризик-менеджменту у банку забезпечує максимальну результативність управління з урахуванням факторів невизначеності, які можуть як негативно, так і позитивно вплинути на досягнення банком своїх цілей. Пріоритетом у цьому є забезпечення

фінансової стійкості та стабільності банківської установи, створення, захист і збільшення доходу акціонерів банку.

Вітчизняні банки мають забезпечити наявність процедур і заходів щодо попередження стресових ситуацій, викликаних внутрішніми причинами. Ними повинен здійснюватись моніторинг ризиків з метою забезпечення обґрунтованого та надійного взаємозв'язку між загальними параметрами ризиків і капіталом, фінансовими ресурсами та фінансовими результатами через відповідні механізми контролю.

4.4. Антикризове управління банківською системою

Висока ймовірність виникнення кризи в процесах функціонування і розвитку будь-якого суб'єкта господарювання зумовлює необхідність упровадження спеціального антикризового управління. Це важливо для банків, оскільки вони відіграють об'єднавчу роль у переміщенні фінансових ресурсів у економіці країни; від їхнього фінансового стану та стійкості залежить безперервний рух і перерозподіл грошових і капітальних ресурсів. Виконання традиційних підходів до локалізації та нейтралізації кризових явищ за умов відсутності ефективного антикризового управління призупускає перехід від потенційної кризи до ліквідації банку, від проблем окремого банку до дестабілізації банківської системи в цілому.

Антикризове управління – це системне управління тим або іншим об'єктом господарювання на тому або іншому рівні економіки з позиції протидії кризі [78].

Антикризове управління банком – це комплекс заходів, спрямованих на виявлення факторів, що провокують появу кризи, своєчасну діагностику, упередження і нейтралізацію кризи, скерованих на досягнення цілей діяльності банку, реалізацію його стратегії та подальший розвиток. Головною метою антикризового управління є забезпечення стійкого функціонування і розвитку банку [10].

Ефективність антикризового управління визначається ступенем досягнення цілей пом'якшення, нейтралізації або позитивного використання кризи в зіставленні з витраченими на це ресурсами. Антикризове управління – цілеспрямований процес, головною метою якого є забезпечення стійкого функціонування і розвитку банку. Ця мета реалізується через підцілі, які розподіляють на фінансові, маркетингові, організаційні, науково-технічні та соціальні (табл. 4.3) [11].

Класифікація цілей антикризового управління банком

Цілі	Зміст цілі
Фінансові	Забезпечення фінансової стійкості; мінімізація фінансових ризиків; забезпечення платоспроможності та прибутковості
Маркетингові	Забезпечення частки ринку та її збільшення; збереження та розширення клієнтської бази; підвищення конкурентоспроможності банківських продуктів і послуг
Організаційні	Забезпечення гнучкості організаційної структури; інноваційні методи управління
Науково-технічні	Модернізація банківського обладнання; модернізація програмного забезпечення; упровадження інновацій
Соціальні	Збереження рівня зайнятості; підвищення заробітної плати; збереження соціальних гарантій

Антикризове управління має стратегічний характер і полягає в оперативному реагуванні на прояви кризоутворювальних факторів, які свідчать про негативні тенденції, що намітилися, шляхом своєчасного розроблення і реалізації актуальних антикризових програм. Антикризове управління спрямовується як на виживання та розвиток банку в довгостроковому аспекті (у тому числі недопущення кризи), так і на подолання кризи, що вже почалася (забезпечення виживання в короткостроковому аспекті). Виділяють **чотири етапи** стратегічного антикризового управління (табл. 4.4) [1].

Таблиця 4.4

Етапи стратегічного антикризового управління банку

Етапи	Зміст етапу
1	2
Визначення поточної місії	Формується місія, яка передбачає основні передумови успіху банку за умови різних впливів зовнішнього середовища та певних характеристик її внутрішньої природи та організації

1	2
Аналіз середовища бізнесу та виявлення причини кризи	Банк здійснює дослідження зовнішнього та внутрішнього середовища бізнесу, його компонентів, виділяє ті з них, які дійсно мають значення для організації, проводить збирання і відстеження інформації про ці компоненти, оцінює реальне становище підприємства, з'ясовує причини кризового стану
Стратегічний аналіз	Банк порівнює цілі та результати дослідження факторів зовнішнього та внутрішнього середовища, які обмежують досягнення бажаних показників, визначає розрив між ними. Потім за допомогою методів стратегічного аналізу та планування формулюються стратегічні альтернативи виходу з кризи
Вибір альтернативної стратегії	Завершення процесу стратегічного планування і початок процесу оперативного планування. Розроблення в рамках антикризової стратегії актуальних антикризових заходів
Реалізація планів і контроль результатів	Упровадження певної антикризової стратегії шляхом реалізації заходів, аналіз їхньої результативності й ефективності, оперативне коригування (в разі необхідності)

Антикризове управління охоплює всі етапи розвитку кризи, у тому числі потенційної, має стратегічну спрямованість і забезпечує адаптацію банку до умов зовнішнього середовища, що постійно змінюється, шляхом реалізації відповідних стратегій антикризового управління [78].

Таким чином, антикризовому управлінню банком притаманні такі основні положення [1; 11]:

антикризове управління має стратегічну спрямованість і повинне активізуватися з моменту започаткування банку;

головною метою антикризового управління є забезпечення стійкого функціонування та розвитку банку за будь-яких економічних, політичних і соціальних метаморфоз у країні;

головне в антикризовому управлінні – постійне відстеження зовнішніх і внутрішніх умов, виявлення кризоутворювальних факторів, негайна та дієва реакція на виявлені потенційні та істотні зміни внутрішнього та зовнішнього середовищ на підставі заздалегідь розроблених прогнозів, альтернативних варіантів розвитку ситуації; організація перспективного планування;

антикризове управління завжди потребує пошуку тих заходів подолання кризи, які б забезпечили отримання прибутку не тільки в короткостроковому, а й у довгостроковому періодах;

у процесі антикризового управління застосовуються в основному ті управлінські інструменти, які дають змогу усунути як тимчасові фінансові ускладнення, так і розв'язати інші назрілі проблеми банку;

антикризове управління ґрунтується на постійних і послідовних інноваціях в усіх ланках і сферах діяльності банку;

антикризове управління націлене на те, щоб навіть у складній ситуації (у разі загрози неплатоспроможності) ввести в дію такі управлінські та фінансові механізми, які б дали змогу подолати труднощі з найменшими втратами;

антикризове управління має бути орієнтоване на соціальні цілі – збереження нормально оплачуваних робочих місць, підтримку місцевої комунальної інфраструктури тощо.

Залежно від особливостей антикризового управління банком *виділяють його види*, розглянуті на рис. 4.5 [78].

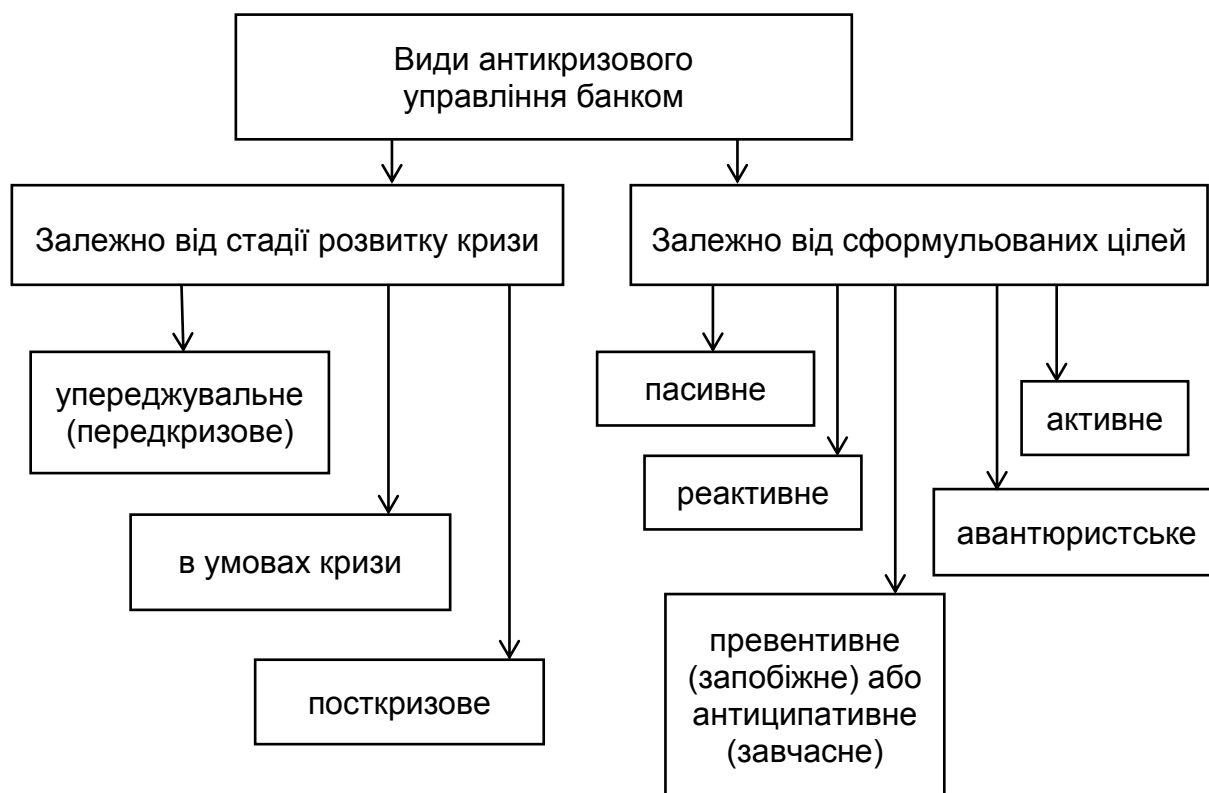

Рис. 4.5. Види антикризового управління банком

Залежно від стадії розвитку кризи, антикризове управління можна диференціювати на такі види [10]:

упереджувальне (передкризове) – здійснюється для своєчасного виявлення та розв'язання проблем (ухвалення рішень) з метою запобігання кризі;

в умовах кризи – здійснюється для стабілізації нестійкого стану та збереження керованості системи, стабілізації нестійких ситуацій;

посткризове – мінімізація втрат і втрачених можливостей під час виведення соціально-економічної системи зі стану кризи, своєчасне ухвалення рішень.

Залежно від сформульованих цілей на особливу увагу заслуговують моделі пасивного й активного антикризового управління (рис. Д.1, Д.2 додатка Д).

У разі *пасивного характеру* антикризового управління увага керівництва зосереджується на попереджувальному розробленні антикризових заходів, удосконаленні системи управління, формуванні кадрового потенціалу для роботи в кризовій ситуації та накопиченні ресурсів, тобто банк готується до можливих труднощів у майбутньому [1].

Основою *активного характеру* антикризового управління є швидка реакція на зміну зовнішнього та внутрішнього середовищ на основі завчасно розробленої схеми оздоровчих заходів, якщо вони придатні в конкретній ситуації, або розробленні нових – відповідних до кризи, що виникла.

Антикризове управління має перебувати в стані постійної готовності, охоплювати всі стадії розвитку кризи та мати стратегічну спрямованість.

Важливим аспектом антикризового управління є вибір найбільш прийнятної з множини запропонованих стратегій – з огляду на обмеження часових, фінансових, людських та інших ресурсів. Процес реалізації стратегій антикризового управління, як і стратегії розвитку банку, відбувається на різних рівнях його організаційної структури (рівні в банку в цілому, рівні підрозділів та функціонально-операційному шаблі), що дозволяє виділити **три типи стратегій** антикризового управління [78]:

корпоративна стратегія антикризового управління банком розробляється для всього банку та сфер його діяльності в цілому;

ділова стратегія – це стратегія забезпечення довгострокових конкурентних переваг окремого підрозділу банку та/або банку в цілому;

функціональна стратегія визначається та реалізується функціональними підрозділами банку на основі корпоративної та ділової стратегій антикризового управління.

Корпоративна стратегія антикризового управління включає чотири типи ініціатив [23]:

розподіл ресурсів між господарськими підрозділами на підставі портфельного аналізу;

рішення про диверсифікацію діяльності з метою зниження господарського ризику й отримання ефекту синергії;

зміну організаційної структури;

рішення про злиття, придбання, вступ до фінансово-промислової групи або інтеграційної структури.

Ділова стратегія антикризового управління розкриває такі питання [10]:

визначення заходів, ужиття яких є неодмінною умовою реакції на виникнення змін у галузі, економіці в цілому, на політичній арені та в інших факторах зовнішнього середовища, що впливають на діяльність банку;

розроблення ринкових підходів і дій, спрямованих на забезпечення стійкої конкурентоспроможності;

об'єднання стратегічних ініціатив функціональних підрозділів;

розв'язання конкретних стратегічних проблем, що супроводжують розвиток банку.

Функціональні стратегії антикризового управління визначають управління ключовими підрозділами бізнесу та вирішення важливих завдань (рекламні кампанії, придбання матеріалів, управління запасами, технічне обслуговування та ін.). У банківській діяльності до основних функціональних стратегій відносять: фінансову, організаційну, маркетингову [1]. Від результатів діагностики стадії розвитку кризи в процесах функціонування і розвитку банку відбувається узгодження цілей зацікавлених у стійкому функціонуванні банку суб'єктів із цілями антикризового управління [1; 11].

З точки зору впливу на фінансову стійкість банку визначальними внутрішніми факторами впливу на антикризове управління є концепція розвитку банку, його внутрішня політика, яка обумовлює розподіл активів і формування пасивів таким чином, щоб забезпечити [15]:

1) надійність, яка виражається в достатньому розмірі капіталу та обґрунтованому розподілі активів за функціональними групами на умовах повернення;

2) ліквідність, яка проявляється в управлінні портфелем активів на умовах терміновості;

3) рентабельність, яка виражається в максимізації дохідності активних операцій та одночасній мінімізації витрат на залучення коштів.

Для діагностики кризи у процесах функціонування і розвитку банку відповідно до значень базових показників і критерію їх динамічної стабільності виділяють такі види його фінансового стану: стабільний; достатній; стабільно низький; нестабільно низький [78].

Банк із типом фінансового стану "достатній", "стабільно низький" та "нестабільно низький" перебуває у кризовому стані, для подолання якого необхідно розробляти та впроваджувати ефективні антикризові стратегії, спрямовані на подолання кризи. Для банку з типом "стабільний фінансовий стан" – на її запобігання. Слід зауважити, що правильно обрана стратегія антикризового управління забезпечує недопущення і подолання кризи та подальший розвиток банку. В іншому разі криза переходить на нову стадію свого розвитку, а фінансовий стан банку погіршується [42].

Визначення стадії розвитку кризи у процесах функціонування і розвитку банку дає змогу розробляти набір дієвих стратегій, спрямованих на її подолання. Чим скоріше буде виявлена рання стадія розвитку кризи, тим легше буде зробити необхідні коригування для стабілізації траєкторії розвитку банку шляхом реалізації відповідних стратегій антикризового управління.

На завершальному етапі антикризового управління аналізують результати реалізації стратегії антикризового управління. За результатами фінансового аналізу перевіряють відповідність установлених причинно-наслідкових зв'язків системи стратегічних цілей, оцінюють ефективність виконання запланованих антикризових заходів, виявляють причини відхилень, можливі суперечності, формують ефективні зв'язки та антикризові заходи на наступний період.

Запитання та завдання для самоконтролю

Запитання

1. Сформулюйте поняття ризику банківської діяльності.
2. Які ризики в діяльності банку вважаються виправданими? Визначте причини виникнення ризиків банку.

3. У чому полягають відмінності між зовнішніми та внутрішніми ризиками діяльності банку?
4. Які Національний банк України виділяє категорії ризику банківської установи?
5. Чому для банків особливе місце серед фінансових ризиків посідає група цінкових ризиків?
6. Визначте види валютного ризику банку.
7. Як ризик втрати репутації впливає на окрему банківську установу та банківську систему?
8. Сформулюйте поняття фінансової стабільності банку.
9. Розкрийте взаємозв'язок між фінансовою стабільністю банків і розвитком банківської системи.
10. Охарактеризуйте внутрішні фактори, які впливають на фінансову стабільність банків.
11. Як зовнішні економічні фактори впливають на фінансову стабільність банків?
12. Які показники оцінки рівня фінансової стабільності використовують банки?
13. Визначте основні компоненти рейтингової системи CAMELS.
14. Дайте визначення поняття "системний ризик". Як пов'язані фінансова криза та системний ризик?
15. Що таке ризик-менеджмент банку? Визначте основні елементи системи управління ризиками банку.
16. Які функціональні та структурні підрозділи банку залучаються до процесу ризик-менеджменту банку?
17. Поясніть, у чому полягає різниця між критичним і допустимим рівнем ризику банку?
18. Визначте методи управління ризиком банку.
19. Які виділяють етапи стратегічного антикризового управління банку?
20. Які існують види антикризового управління банком залежно від стадії розвитку кризи?

Тести для перевірки знань

1. Комплексний ризик включає оцінювання і прогнозування величини ризику банку та дотримання економічних нормативів банківської ліквідності:

- а) так;
- б) ні.

2. Ризик, пов'язаний із загальною економічною ситуацією в країні та світі, визначають як:

- а) системний;
- б) несистемний;
- в) ліквідності;
- г) галузевий.

3. Ціна капіталу з урахуванням ризиків включає:

- а) премію за ризик;
- б) премію за ліквідність;
- в) премію за строковість;
- г) усі відповіді правильні.

4. Процес збільшення кількості видів цінних паперів у портфелі, результатом якого є зменшення ризику портфеля без зменшення його доходності, – це:

- а) системний ризик;
- б) диверсифікація портфеля;
- в) параметри портфеля.

5. Властивість фінансового активу, яка розраховується у вигляді річної процентної ставки, називають:

- а) доходністю;
- б) комплексністю;
- в) доходом за активом;
- г) конвертованістю.

6. За можливостями управління ризику класифікують як:

- а) системні та несистемні;
- б) квантифіковані та неквантифіковані;
- в) відкриті та закриті.

7. Ризики в допоміжній діяльності банку включають:

- а) ризик втрати репутації банку;
- б) збитки з формування депозитів;
- в) процентні ризики;
- г) ризики банківських зловживань.

8. Ризик, який виникає через неправильні управлінські рішення, неналежну реалізацію рішень і неадекватне реагування на зміни в бізнес-середовищі, називають:

- а) валютним;
- б) кредитним;

- в) стратегічним;
- г) ліквідності.

9. *Стабільність банківського середовища залежить від:*

- а) фінансової стабільності;
- б) зовнішніх кризових явищ;
- в) якості системи ризик-менеджменту банку;
- г) ліквідності банків.

10. *До комерційних внутрішніх факторів, які впливають на фінансову стабільність банків, належать:*

- а) сучасний рівень технологій;
- б) методи ухвалення рішень;
- в) концентрація частки активів у одному банку;
- г) фальсифікація витрат.

11. *Зовнішні фактори впливу на фінансову стабільність банків включають:*

- а) ризикові;
- б) політичні;
- в) державні;
- г) законодавчі.

12. *Механізмом передання і глобального поширення системної кризи є:*

- а) нагляд за діяльністю банків;
- б) утрата ділової репутації окремого банку;
- в) засоби обмеження спекулятивного зростання фінансових ринків;
- г) специфічні кредитно-фінансові взаємозв'язки між інститутами.

13. *До процесу ризик-менеджменту банку залучаються:*

- а) підрозділ з ризик-менеджменту;
- б) фронт-офіси;
- в) спостережна рада;
- г) служба безпеки банку;
- д) правління банку.

14. *У функції кредитного комітету банку входить:*

- а) аналіз співвідношення собівартості послуг і ринкової конкурентоспроможності чинних тарифів, відповідальність за політику банку з питань операційних доходів;

- б) розгляд питань відповідності строковості активів і пасивів;
- в) оцінювання якості активів банку;
- г) розроблення пропозицій щодо формування резервів на покриття можливих збитків від їх знецінення;
- д) розроблення пропозицій щодо формування резервів на покриття можливих збитків від знецінення активів.

15. Залежно від стадії розвитку кризи видами антикризового управління є:

- а) реактивне;
- б) посткризове;
- в) пасивне;
- г) упереджувальне.

Практичні завдання

Завдання 4.1. Керівництво банку "Харків" прийняло рішення про збільшення поточного обсягу кредитування на 300 тис. грн. Поточний обсяг кредитування складає 2 000 тис. грн за дохідності 20 % річних.

Поточний обсяг залучених ресурсів 1 520 тис. грн, середня вартість ресурсів 15 %. Передбачається, що із залученням нових ресурсів їх вартість зросте на 2 %. Норма обов'язкового резервування – 7 %.

Уставний фонд банку дорівнює 6 200 тис. грн, коефіцієнт виплати дивідендів 0,5, податок на прибуток – 30 % від балансового прибутку. Прибуток від іншої діяльності банку складає 350 тис. грн.

Необхідно визначити чистий прибуток банку та його дохідність від збільшення обсягу кредитування за рахунок додаткового залучення депозитів.

Приклад розв'язання

1. Необхідне зростання обсягу депозитів з урахуванням обов'язкової норми резервування складе:

$$\Delta Д = \Delta К \times (1 + n_p), \quad (4.1)$$

де $\Delta Д$ – зміна обсягу депозитів, грн;

$\Delta К$ – зміна обсягу кредитів, грн;

n_p – норма обов'язкового резервування, %.

2. Обсяг доходів банку з урахуванням збільшення обсягу кредитування розраховується за формулою:

$$O_{\text{дох.}} = (K + \Delta K) \times K_{\text{дох.}}, \quad (4.2)$$

де K – поточний обсяг кредитів, грн;

$K_{\text{дох.}}$ – дохідність кредитних операцій банку, %.

3. Обсяг витрат банку з урахуванням збільшення обсягу кредитування та додаткового залучення нових ресурсів визначаються:

$$O_{\text{витр.}} = D \times K_{\text{пот. витр.}} + \Delta D \times K_{\text{нов. витр.}}, \quad (4.3)$$

де D – поточний обсяг депозитів, грн;

$K_{\text{пот. витр.}}$ – вартість залучення поточного обсягу ресурсів, %;

$K_{\text{нов. витр.}}$ – вартість залучення нових ресурсів, %.

4. Чистий прибуток банку визначається як різниця між його доходами та витратами (з урахуванням прибутку від інших видів діяльності), зважених на податок на прибуток:

$$O_{\text{чп}} = (O_{\text{дох.}} - O_{\text{витр.}} + O_{\text{пр. ін.}}) \times (1 - H_{\text{пр.}}), \quad (4.4)$$

де $O_{\text{пр. ін.}}$ – прибуток банку від інших видів діяльності, грн;

$H_{\text{пр.}}$ – податок на прибуток, %.

5. Поточна дохідність акцій банку розраховується за формулою:

$$\text{Дох.}_{\text{пот.}} = \frac{O_{\text{чп}}}{\text{УК}} \times K_{\text{див.}} \times 100 \%, \quad (4.5)$$

де УК – уставний капітал банку, грн;

$K_{\text{див.}}$ – коефіцієнт виплат дивідендів.

Розрахунок поточної дохідності акцій банку здійснимо за наведеною послідовністю:

1) $\Delta D = 300 \times (1 - 0,07) = 322,58$ тис. грн;

2) $O_{\text{дох.}} = (200 + 300) \times 0,2 = 460$ тис. грн;

3) $O_{\text{витр.}} = 1\,520 \times 0,15 + 322,58 \times 0,17 = 282,84$ тис. грн;

4) $O_{чп} = (460 - 282,84 + 350) \times (1 - 0,3) = 369,01$ тис. грн;

5) $Дох._{пот.} = (369,01 / 6\ 200) \times 0,5 \times 100 = 3 \%$.

Отже, чистий прибуток і дохідність банку "Харків" від збільшення обсягу кредитування за рахунок додаткового залучення депозитів складуть 369,01 тис. грн і 3 %, відповідно.

Завдання 4.2. Згідно з розрахунками спеціалістів банку "Харків", потрібно підвищити поточний обсяг банківського кредитування на 7 %.

Діяльність банку "Харків" характеризується показниками, наведеними в табл. 4.5 і 4.6.

Таблиця 4.5

Показники діяльності банку з залучення ресурсів

Види банківських ресурсів	Сума, тис. грн	Вартість, % річних
Власний капітал, усього		
у тому числі		
статутний фонд	4 100	–
загальні резерви	86	–
прибуток минулих років	148	–
Залучені ресурси, усього		
у тому числі		
кошти до запитання суб'єктів господарської діяльності	1 005	10
строкові кошти суб'єктів господарської діяльності	670	15
міжбанківські кредити	400	17

Таблиця 4.6

Показники діяльності банку з розміщення ресурсів

Напрями розміщення ресурсів	Частка в загальному обсязі активних вкладень, %	Дохідність, % річних
Кредитування юридичних осіб	50	18
Кредитування фізичних осіб	25	25
Вкладення в цінні папери		12

Банк здійснює такі види операцій, пов'язані із вкладенням фінансових ресурсів: кредитування юридичних і фізичних осіб, операції з цінними паперами. На їх здійснення спрямовується:

80 % власного капіталу банку;

73 % засобів до запитання клієнтів банку;

100 % строкових коштів клієнтів і міжбанківських кредитів банку.

Прибуток від іншої діяльності банку складає 250 тис. грн. До фонду дивідендів спрямовується 50 % прибутків банку після оподаткування.

У визначенні величини коштів, що вкладаються в активні операції, необхідно враховувати середній рівень обов'язкового резервування – 7 %.

Необхідно визначити найбільш прийнятний для банку варіант збільшення об'єму кредитування за рахунок:

1) зміни порядку розподілу прибутку, а саме – зменшення її частки, спрямованої до фонду дивідендів, і збільшень за рахунок цього об'ємів кредитування;

2) додаткового залучення ресурсів у вигляді строкових депозитів фізичних осіб за ставкою 16 %.

Завдання 4.3. Банки "Дніпробанк" і "Харківбанк" мають структуру капіталу на початок першого поточного фінансового року, показану в табл. 4.7.

За інших рівних умов обидва банки заробили однаковий балансовий прибуток. Ставка податку на прибуток – 30 %. Акціонери вирішили спрямувати на виплату дивідендів прибуток у розмірі 100 % від величини статутного фонду.

Таблиця 4.7

Структура капіталу "Дніпробанк" і "Харківбанк"

№ п/п	Капітали	"Дніпробанк"		"Харківбанк"	
		млн грн	Питома вага, %	млн грн	Питома вага, %
1	Статутний фонд	50	62,5	20	24
2	Резервний та інші фонди	30	37,5	60	72
3	Усього	80	100	80	100

За другий звітний рік банки заробили прибуток виходячи з показника попереднього фінансового року – 100 % від власного капіталу. Ставка податку на прибуток залишилась попередньою – 30 %. Акціонери знову вирішили отримати дивіденди в розмірі 100 % від номіналу акцій.

Залишок прибутку як за перший, так і другий звітний період спрямовувався на формування фондів банків.

Необхідно:

1) визначити структуру капіталу на початок другого та третього років діяльності банків "Дніпробанк" і "Харківбанк";

2) пояснити, який із названих банків здійснював найбільш раціональне управління власними коштами та чому.

Завдання 4.4. Національний банк України встановив, що керівництво банку "Харків" досвідчене та компетентне; всі основні показники фінансової діяльності банку відповідають нормативним вимогам, а деякі перевищують їх; повне розуміння керівництвом банку ризиків, пов'язаних з діяльністю банку, економічного середовища та відповідне реагування на зміни в ньому; наявність належного внутрішнього аудиту та належне здійснення ним своїх функцій. Спостерігається виважений підхід до планування, розроблення внутрішніх положень, процедур і засобів контролю, а також активний контроль за їх виконанням; відсутність ознак кредитування інсайдерів на більш сприятливих умовах; належний рівень роботи спостережної ради щодо визначення політики банку та її тісне співробітництво з правлінням (радою директорів) банку. Організаційна структура банку є досконалою (оптимальною), наявність постійно діючої програми підготовки кадрів; відповідальне ставлення правління (ради директорів) і спостережної ради банку до зауважень і рекомендацій НБУ. Відсутні зауваження щодо виконання банком вимог законодавства з питань запобігання легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, а також щодо встановлених у банку правил проведення внутрішнього фінансового моніторингу та програм його здійснення.

Необхідно визначити рейтингову оцінку менеджменту банку за рейтинговою системою CAMELS.

Завдання 4.5. Національний банк України встановив, що керівництво банку "Харків" добре розуміє баланс банку, знає свою клієнтуру та економічну ситуацію. Обсяг ліквідних активів достатній для задоволення щоденного попиту на кредити та непередбачені зміни в ньому, а також для виконання зобов'язання банку в разі як очікуваних, так і непередбачених змін в обсязі депозитів (вкладів). У банку мінімально залучають міжбанківські кредити для забезпечення потреб у ліквідності; запроваджений, обґрунтований та детальний процес планування, контролю і моніторингу ліквідності. Працівники банку мають достатню кваліфікацію і досвід для підтримки певних пропорцій (відповідностей) між строками отримання коштів і погашення (наприклад, строки повернення кредитів співпадають з відповідними строками платіжного погашення платежів за депозитами з відповідними строками погашення, що підтверджуються даними балансу). Депозитна база банку адекватно диверсифікована як щодо строків погашення, так і щодо діапазону контрагентів, тобто він має коротко-, середньо-, довгострокові депозити від фізичних осіб, приватних підприємців, підприємств, банків тощо. Виконуються вимоги щодо ліквідності банку.

Необхідно визначити рейтингову оцінку ліквідності банку за рейтинговою системою CAMELS.

Завдання 4.6. Показники регулятивного капіталу банку "Харків", адекватності основного та регулятивного капіталу перевищують установлені нормативні значення. У банку спостерігається високий і стабільний рівень надходжень, що забезпечує йому прибуткову діяльність. Добре врегульований процес зростання капіталу, який визначено політикою банку та підтверджується фактичними даними показників діяльності банку. Керівництво банку здатне визначити ризики, пов'язані з банківськими операціями, та їх вплив на достатність регулятивного капіталу; сформувати в повному обсязі резерви під активні операції. Акціонери здатні, в разі потреби, нарощувати капітал; розмір дивідендів обґрунтований і забезпечує дохід акціонерам, не перешкоджаючи необхідному зростанню статутного та/або регулятивного капіталу. У банку є незначний рівень негативно класифікованих активів (з урахуванням сформованих резервів під ці активи).

Необхідно визначити рейтингову оцінку достатності капіталу банку за рейтинговою системою CAMELS.

Завдання 4.7. Національний банк України встановив, що обсяги нестандартних активів та/або негативно класифікованих за результатами інспекційної перевірки більші, ніж за даними банку. Водночас вони не загрожують капіталу банку, а керівництво звернуло на цей факт належну увагу та має намір і змогу виправити ситуацію. Критерії надання кредитів, здійснення інших активних операцій та методи контролю з боку керівництва мають деякі недоліки. Потребують удосконалення порядок ідентифікації осіб і процедури здійснення операцій з інсайдерами банку. Активні операції банку (крім кредитних та операцій з цінними паперами) малоприбуткові, пов'язані з дещо підвищеним ризиком, але не становлять реальної загрози для ліквідності та платоспроможності банку.

Необхідно визначити рейтингову оцінку якості активів банку за рейтинговою системою CAMELS.

Висновки за темою

Сьогодні українські банки мають здійснювати свою діяльність в умовах підвищеного ризику, оскільки в Україні постійно трапляються фінансові кризи.

Фінансова стабільність банку – це його здатність безперебійно працювати у часі: надавати послуги та задовільнювати вимоги, підтримуючи оптимальну величину ліквідності, прибутковості та платоспроможності за допустимого рівня ризиків, а також витримуючи негативний вплив зовнішніх і внутрішніх факторів [15].

Стабільність банківського сектора залежить від фінансового стану кожного банку та його здатності розвиватися, що зумовлюється макроекономічною стабільністю, наявністю ринкової інфраструктури та забезпечується дотриманням корпоративних засад ведення банківського бізнесу, які формуються в самій системі за участі банків.

Для оцінювання рівня фінансової стабільності банки застосовують чотири групи показників, за якими визначається фінансовий стан –

показники оцінки: фінансової стійкості, ділової активності, ліквідності, рентабельності. Ці фінансові коефіцієнти фактично є системою показників раннього реагування, яка дає змогу вчасно, на початковій стадії виявити негативні аспекти в діяльності банку, погіршення його фінансового стану.

Національний банк України в межах поточного контролю за діяльністю банків здійснює оцінювання фінансового стану банківської установи та визначення її рейтингу на основі рейтингової системи CAMELS.

Фінансова криза означає різке погіршення стану фінансового ринку внаслідок реалізації накопичених ризиків під впливом внутрішніх і зовнішніх факторів, що спричиняє порушення його функціонування, зниження цінкових показників, погіршення ліквідності та якості фінансових інструментів, банкрутство учасників.

Системний ризик – це ймовірність того, що фінансова система зазнає розпаду внаслідок зовнішнього потрясіння, на який не знайде відповіді, або перспектива втрати економічної безпеки в результаті дій організованої злочинності, порушення функціонування фінансової організації, що системно важливіші, ніж втрата довіри серед учасників фінансового ринку.

Ризик-менеджмент – це система управління ризиками, яка включає стратегію та тактику управління, що спрямовані на досягнення основних бізнес-цілей банку [1]. Управління ризиками – це процес, за допомогою якого банк виявляє (ідентифікує) ризики, проводить оцінювання їх величини, здійснює їх моніторинг і контролює свої ризикові позиції, а також враховує взаємозв'язки між різними категоріями (видами) ризиків.

Процес управління ризиками складається з чотирьох етапів:

- 1) усвідомлення ризику, визначення причин його виникнення та ризикових сфер;
- 2) оцінювання величини ризику;
- 3) мінімізації або обмеження ризиків шляхом застосування відповідних методів управління;
- 4) здійснення постійного контролю за рівнем ризиків з використанням механізму зворотного зв'язку.

Для визначення допустимого та реального ризиків банки мають створювати відповідні системи оцінювання ризику, які б формалізували процес вимірювання та розрахунків. Такі системи повинні визначати три компоненти ризику: розмір (величина) – обсяг можливих втрат; ймовірність настання негативної події; тривалість періоду впливу ризику.

Кількісне визначення рівня ризику включає оцінювання реального (фактичного) ризику, а також установлення меж допустимого ризику для окремих банківських операцій, організаційних підрозділів і фінансової установи в цілому. Під допустимим розуміють такий ризик, реалізація якого не загрожує життєдіяльності банку, а випадкові збитки менші за очікуваний прибуток і розмір спеціальних резервів, призначених для відшкодування можливих втрат. Ризик, що є загрозовішим для банку порівняно з допустимим, називають критичним. Важливо також оцінити ризики освоєння нових ринків, банківських продуктів і напрямів діяльності.

Банки мають здійснювати моніторинг ризиків для забезпечення своєчасного відстеження рівнів ризиків і винятків із тих чи інших правил. Моніторинг ризику означає процес функціонування регулярної незалежної системи оцінювання та контролю за ризиком з механізмом зворотного зв'язку. Звітність, застосовувана в рамках моніторингу, забезпечує менеджерам зворотний зв'язок, надаючи докладну зведену інформацію.

Антикризове управління банком – це комплекс заходів, спрямованих на виявлення факторів, що провокують появу кризи, своєчасну діагностику, упередження і нейтралізацію кризи, скерованих на досягнення цілей діяльності банку, реалізацію його стратегії та подальший розвиток.

Ефективність антикризового управління визначається ступенем досягнення цілей пом'якшення, нейтралізації або позитивного використання кризи в зіставленні з витраченими на це ресурсами. Антикризове управління – цілеспрямований процес, головною метою якого є забезпечення стійкого функціонування і розвитку банку.

Література: [1; 7; 8; 10; 11; 15; 18; 23; 28; 34; 42; 50; 97; 132].

5. Банківська система в умовах глобалізації

Мета – вивчити особливості функціонування міжбанківських об'єднань; визначити залежність розвитку банківського бізнесу від глобалізаційних процесів; визначити основні сучасні характеристики міжнародного банківського бізнесу, найбільші транснаціональні банки світу, особливості діяльності банків у міжнародних фінансових центрах; розкрити переваги та недоліки присутності іноземного капіталу в банківській сфері, взаємодію національної банківської системи з міжнародними фінансовими організаціями.

Основні питання

5.1. Створення та особливості функціонування міжбанківських об'єднань.

5.2. Сфери діяльності міжнародного банківського бізнесу.

5.3. Діяльність банків у міжнародних фінансових центрах.

5.4. Іноземний капітал у банківській системі.

5.5. Взаємодія національної банківської системи з міжнародними фінансовими організаціями.

Компетентності, що формуються за темою:

знання: сутності функціонування банківської системи в умовах глобалізації фінансових ринків; характеристики та форм організації міжнародного банківського бізнесу; діяльності банків у міжнародних фінансових центрах;

уміння: здійснювати моніторинг ринку міжнародних банківських послуг; позиціонувати банки та здійснювані ними послуги на фінансовому ринку в цілому та на окремих його сегментах;

комунікації: розв'язання проблемних ситуаційних завдань щодо організації міжнародного банківського бізнесу та застосування форм міжнародних розрахунків;

автономність і відповідальність: використання в практичній діяльності банку наявних системних знань щодо діяльності банків у міжнародних фінансових центрах.

Ключові терміни: міжбанківські об'єднання, міжнародний банківський бізнес, міжнародні фінансові центри, іноземний капітал, національна банківська система, міжнародні банківські організації, глобалізація, транснаціональний банк, злиття, поглинання, консорціум, синдикат, картель, концерн, холдинг, трест, банківська група, спілка, асоціація.

5.1. Створення та особливості функціонування міжбанківських об'єднань

Глобалізація світової економіки виражається в процесі зміни світового простору, перетворенні його в єдину зону, відкриття для безперешкодного переміщення товарів, послуг, інформації, капіталу. Наслідком глобалізації світових систем є поява на міжнародному рівні єдиного простору: культурного, інформаційного, правового та економічного. Іншими словами, явище глобалізації не обмежується сферою економіки, але в значній мірі впливає на всі ключові сфери життя суспільства – ідеологію, культуру та політику. Саме цьому глобалізація посідає центральну роль у світовій економіці нового століття.

Глобалізацію можна визначити як ланцюг політичних, економічних, соціальних і технологічних змін, що знижують бар'єри між державами, породжують нові закони й особливості міждержавного впливу. Отже, глобалізація – це перш за все економічний процес, оскільки виробництво, розподіл і споживання матеріальних благ первинні стосовно інших сфер життєдіяльності людини. У своєму розвитку процес глобалізації пройшов п'ять етапів (рис. 5.1) [6; 66]. Відтак, можна виокремити такі **причини формування глобалізаційних процесів:**

процес інтернаціоналізації, що сприяє взаємозалежності національної економіки й усуває кордони між фінансовими ринками, підвищує ефективність міжнародної інвестиційної діяльності; приводить до поглиблення співробітництва між країнами та посилення їх взаємозалежності;

науково-технічний прогрес, поява інформаційних технологій, які змінюють усю систему соціально-економічних відносин, переносять на якісно новий технічний рівень організаційно-економічні відносини, транспортні та комунікаційні зв'язки (зниження витрат на трансакції);

загострення загальнолюдських проблем у всіх країнах світу є передумовою збереження та розвитку світової цивілізації.

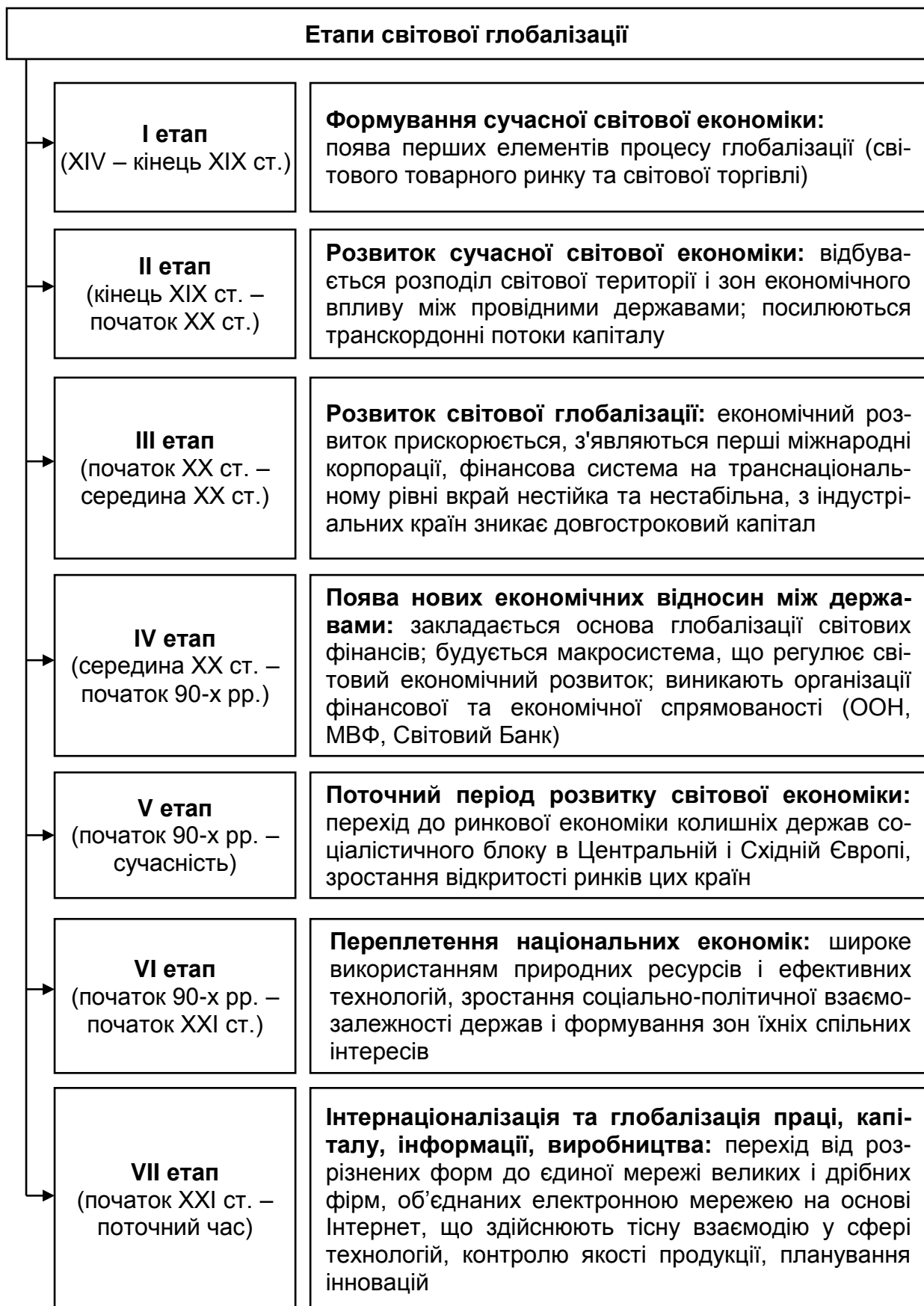

Рис. 5.1. Еволюція світової глобалізації

В умовах глобалізації поточний рівень розвитку світового господарства характеризується низкою особливостей:

лібералізація зовнішньоекономічних зав'язків;

транснаціоналізація капіталу та виробництва;

регіональна економічна інтеграція;

інтернаціоналізація господарського життя;

уніфікація правил господарського життя, створення системи міждержавного регулювання світогосподарських зав'язків.

У другій половині ХХ ст. відбувалася прискорена глобалізація світового господарства, помітну роль в якій відігравали банки. Це пов'язано зі зростанням міжнародної торгівлі та необхідністю її кредитування та рахункового обслуговування, що стало прерогативою банків з розвиненими кореспондентськими відносинами з партнерами. У результаті усталилися закордонні зв'язки, сталася підготовка до становлення міжнародних банківських альянсів і поглинань. Отже, у 1960 – 1970-х рр. банки приступили до формування закордонної мережі, необхідної для обслуговування діяльності своїх транснаціональних клієнтів. Зарубіжні відділення змінили орієнтири та пріоритети активності. Пасивний і опосередкований вплив банків на глобалізацію, характерний для перших етапів розвитку аналізованого процесу, змінився на активний. Поряд з обслуговуванням міжнародної торгівлі банки включили в сферу своїх інтересів місцеві компанії і населення [30].

У 1970 – 1980-х рр. найбільші банки перейшли до прямої участі в глобалізації. Цей перехід супроводжувався становленням світового фінансового ринку, на чолі якого стали провідні банки США. Тому на першому етапі банківська глобалізація зводилася до "американізації" фінансового ринку – глобальний фінансовий порядок визначали провідні банки Уолл-Стрит. З ростом фінансових позицій Лондона до процесу глобалізації долучились британські банки. Потім з'явилися європейські фінансові ринки, і провідні європейські банки перейшли до глобальних операцій. У міру швидкого зростання японського фінансового капіталу його банки також втягнулися в процес глобалізації [30].

Основними рисами банківського сектора, який розвивається під впливом процесів глобалізації, є:

зменшення процента традиційних банківських операцій на користь зростання нових, які відповідають за якісно змінені запити клієнтів;

періодичне вдосконалення банківських продуктів і послуг, які надають банківському сектору інноваційний характер;

об'єднання банківського капіталу в національному та міжнародному масштабах;

зростання розмірів банків на основі об'єднань і поглинань, приводить до зміцнення позицій, займаних на національному рівні;

процес фінансової глобалізації та подальший розвиток усієї світової банківської індустрії сприятливо впливають на стандартизацію національних банківських систем і виникнення загальної, переважної моделі банку.

Глобалізація у банківській системі – це об'єднання, взаємозалежність, уніфікація та інтеграція банківської системи окремої країни у світову. Банківська система України вже давно відчуває на собі вплив глобальних процесів, які мають позитивні та негативні прояви. Глобалізація торкнулась українських комерційних банків ще в 90-х рр. минулого століття, проте широкого розмаху вона сягнула у 2006 – 2007 рр. Цей період характеризувався швидкою експансією іноземних фінансових груп на ринок фінансових послуг України, у тому числі банківських [22].

Однією з найвагоміших складових процесу приєднання банківської системи України до світового банківського ринку є впровадження міжнародних стандартів банківської діяльності, а саме – угод Базель II і Базель III, прийнятих Базельським комітетом із банківського нагляду, гармонізація та адаптація банківського національного законодавства до законодавства ЄС.

Національні та міжнародні ринки капіталу набувають певної самостійності, перетворюються на глобальні механізми перерозподілу фінансових ресурсів між країнами. З'являються міжбанківські об'єднання, які відіграють дедалі помітнішу роль у діяльності кредитної системи. Вони утворюються банками, а також іншими установами за участю банків для координації та узгодження дій, підвищення ефективності своєї політики, для захисту своїх професійних інтересів, розроблення етичних норм і правил взаємовідносин між банківськими установами, банками та їх клієнтами [26; 67; 105].

Перші міжбанківські об'єднання виникли як результат появи величезних монополій у промисловості (концентрації промислового капіталу) та внаслідок розвитку конкурентної боротьби між банками [26; 67; 105]. Основними шляхами створення міжбанківських об'єднань є:

злиття банків: базується на добровільному об'єднанні самостійних банків;

поглинання одним банком своїх конкурентів: базується на правах власності, контролю та централізованого управління, прямого підпорядкування та залежності (табл. 5.1) [4; 5; 12; 19; 26; 59; 67; 83; 105; 121].

Таблиця 5.1

Визначення сутності понять "злиття" та "поглинання"

Джерела	Злиття	Поглинання
1	2	3
Положення "Про особливості реорганізації банку за рішенням його власників" [121]	Виникнення нового банку- правонаступника з передаванням йому всього майна, всіх прав та обов'язків двох або більше банків з одночасним їх припиненням	Немає визначення
Закон України "Про акціонерні товариства" [105]	Виникнення нового акціонерного товариства- правонаступника з передаванням йому всього майна, всіх прав та обов'язків двох або більше акціонерних товариств з одночасним їх припиненням	Немає визначення
Кох Т. У., Мак Дональд С. [83]	Об'єднання двох і більше акціонерних компаній, які залучені у процес випуску акцій нової компанії	Відбувається тоді, коли одна компанія купує акції іншої
Ван Хорн Дж. К. [12]	Об'єднання двох компаній, у якому одна з них втрачає свій бренд	Немає визначення
Рид С. Ф., Лажу А. Р. [67]	Відбувається, коли одна корпорація об'єднується з іншою та розчиняється в ній	Процес, який передбачає, що акції або активи корпорації стають власністю покупця
Жамен К., Лакур Л. [26]	Передбачає розпуск компанії без ліквідації її прав з одночасним переданням власності компанії на користь однієї чи кількох компаній	Немає визначення
Депамфіліс Д. [19]	Об'єднання двох компаній, в результаті якого тільки одна з них зберігається як юридична особа	Відбувається коли одна компанія стає основним власником і набуває контроль над іншою компанією, її дочірньою фірмою або окремими активами
Патрик А. [59]	Об'єднання різних за розмірами компаній, коли одна компанія приєднується до іншої	Вороже злиття

1	2	3
Галанов В. А. [4]	Процес об'єднання двох або кількох акціонерних товариств, результатом якого є створення нового акціонерного товариства, якому передаються всі права й обов'язки акціонерних товариств, що об'єднуються з одночасним припиненням їх діяльності	Це встановлення контролю над акціонерним товариством (шляхом викупівлі його акцій)

Злиття та поглинання є формами реорганізації банків, що базуються на механізмі перерозподілу власності між інвесторами та реципієнтами. На відміну від механізму злиття, що передбачає досягнення компромісу інтересів і конструктивну взаємодію між зацікавленими суб'єктами, механізм поглинання банків може мати односторонній характер.

Отже, злиття і поглинання є частиною корпоративної стратегії і важливим компонентом системи управління банком, пов'язаної з процесом купівлі, продажу, поділу або об'єднання банків, які мають на меті ефективно працювати та швидко розвиватися.

Згідно з Законом України "Про банки і банківську діяльність" і Положенням "Про особливості реорганізації банку за рішенням його власників" банк може бути реорганізований за рішенням власників банку. Реорганізація може здійснюватися шляхом злиття, приєднання, виділення, поділу, перетворення, наслідком яких є передання, прийняття його майна, коштів, прав та обов'язків правонаступникам [106; 121].

Злиття передбачає припинення діяльності двох або кількох банків як юридичних осіб та передання всіх майнових прав і зобов'язань цих банків до новоствореного банку [106; 121].

Приєднання передбачає припинення діяльності одного банку як юридичної особи та передання всіх майнових прав і зобов'язань до іншого банку на правах філії чи без її відкриття [106; 121].

Виділення полягає у створенні одного чи більше банків, до яких згідно з розподільчим актом переходить частина майнових прав і зобов'язань банку, який підлягає реорганізації [106; 121].

У результаті *поділу* припиняється діяльність одного банку як юридичної особи, відбувається передання усіх його майнових прав і зобов'язань

до новостворених банків. Реорганізація може проводитися з ініціативи зборів акціонерів або за рішенням суду [106; 121].

Перетворення банку – зміна його організаційно-правової форми без застосування норм законодавства щодо припинення юридичної особи [106; 121].

У світовій практиці виділяють такі банківські злиття та поглинання *залежно від географічного аспекту*:

національні банки приєднують інші банки всередині країни внаслідок внутрішньої угоди поглинання (M&A). Прикладом є поглинання акціонерним товариством "АЛЬФА-БАНК" акціонерного товариства "Укрсоцбанк", акціонерним товариством "ТАСКОМБАНК" – публічне акціонерне товариство "ВіЕс Банк", фінансовою групою Chemical Bank – банку Chase Manhattan Bank у США, горизонтальне злиття Mitsubishi Bank з Bank of Tokyo у Японії, родинне поглинання швейцарським банком Credit Swiss іншого швейцарського банку – Swiss Voikbank [8; 129];

поглинання закордонного банку у результаті міжнародної угоди (cross-borderdeal). Прикладом такої угоди є АТ "Райффайзен Банк Аваль", АТ "КРЕДІ АГРІКОЛЬ БАНК", ПАТ "ОТР Bank", АТ "КРЕДОБАНК", АТ "Піреус Банк МКБ", АТ "УКРСИББАНК", які є частинами міжнародних банківських груп; диверсифіковане поглинання Гонконгівською і Шанхайською банківськими корпораціями англійського банку Midland Bank;

міжсегментні угоди у межах фінансово-банківського сектора (між банками та страховими компаніями, комерційними банками й інвестиційними банками, інвестиційними банками та страховими компаніями), які розподіляються на внутрішні та міжнародні [78].

Залежно від складу учасників міжбанківські об'єднання можна розподілити на: банківські об'єднання та об'єднання змішаного типу, учасниками яких виступають один або кілька банків, а також юридичні особи з інших секторів економіки [4; 8; 129].

Умовно, виходячи із різних критеріїв класифікації міжбанківські об'єднання розмежовують таким чином (рис. 5.2):

за метою об'єднання: комерційного типу, діяльність яких зорієнтована на отримання і максимізацію прибутку; некомерційного типу, основною метою діяльності яких є надання різних видів послуг своїм членам;

залежно від строків діяльності: об'єднання, створені на певний строк; безстрокові об'єднання, що діють постійно [4; 8; 78].

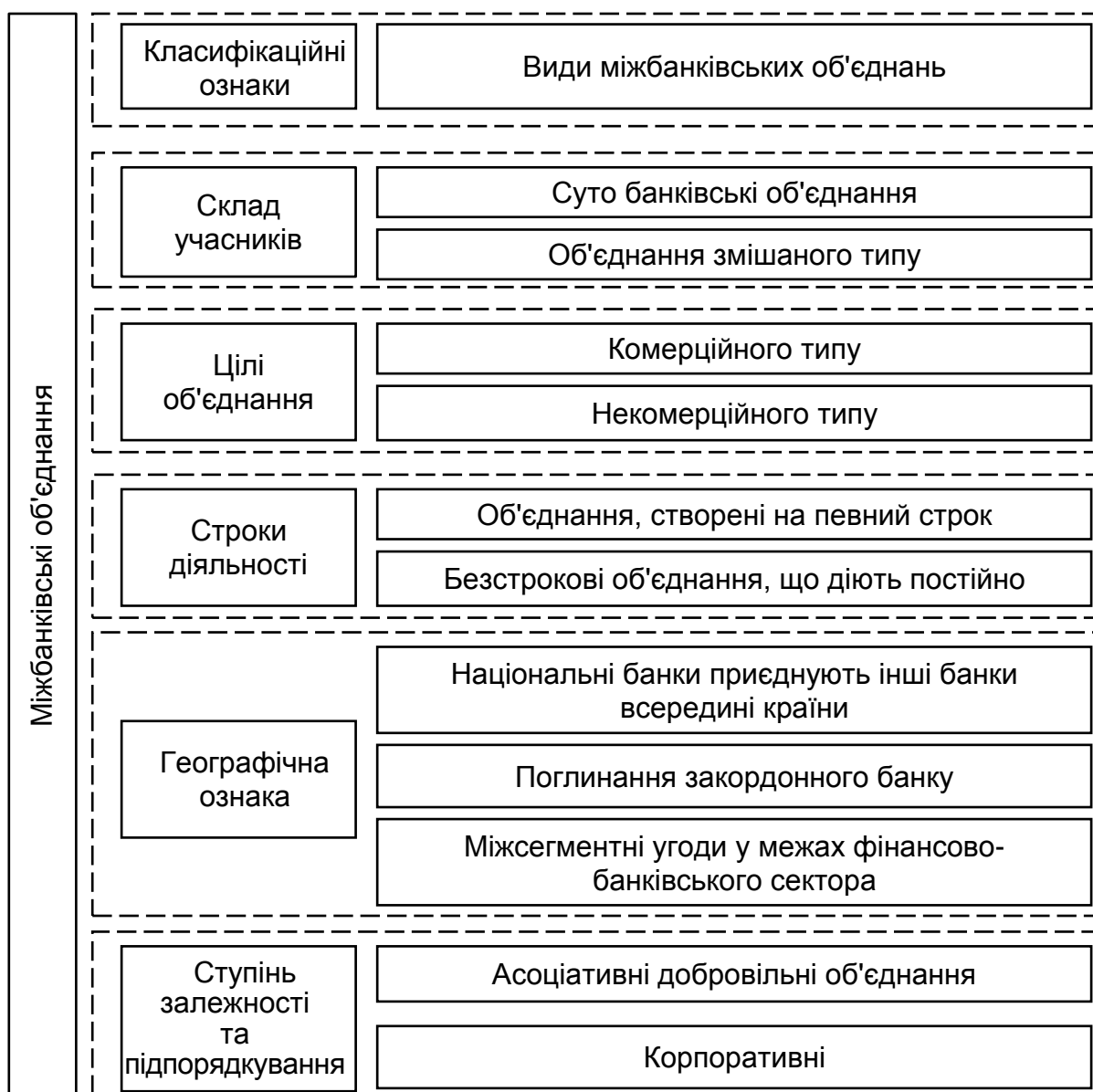

Рис. 5.2. Класифікація міжбанківських об'єднань

Найбільш характерним є розподіл міжбанківських об'єднань на асоціативні та корпоративні – за ступенем залежності та підпорядкування окремих структур: асоціативні добровільні об'єднання та корпоративні [4; 8; 78].

Характерними рисами асоціативних міжбанківських об'єднань є: добровільний характер об'єднання на підставі спільних інтересів; вільний вибір організаційної форми об'єднання та виходу зі складу учасників; делегування ряду повноважень асоціативному об'єднанню на підставі рішень, що приймаються його членами; демократичний характер управління (стосується в основному асоціативних об'єднань некомерційного типу); договірна форма організації відносин між учасниками та асоціацією.

Характерними рисами корпоративних міжбанківських об'єднань є: великий ступінь залежності та близькі зв'язки між учасниками; відсутність можливостей і повної свободи вибору партнерів, оскільки партнером стає власник паю чи акцій, які продають і купують; великий ступінь централізації управлінських і контрольних функцій.

Головними представниками міжбанківських об'єднань є (рис. 5.3): асоціативні структури комерційного типу – консорціуми, картелі; корпоративного типу – концерни та трести.

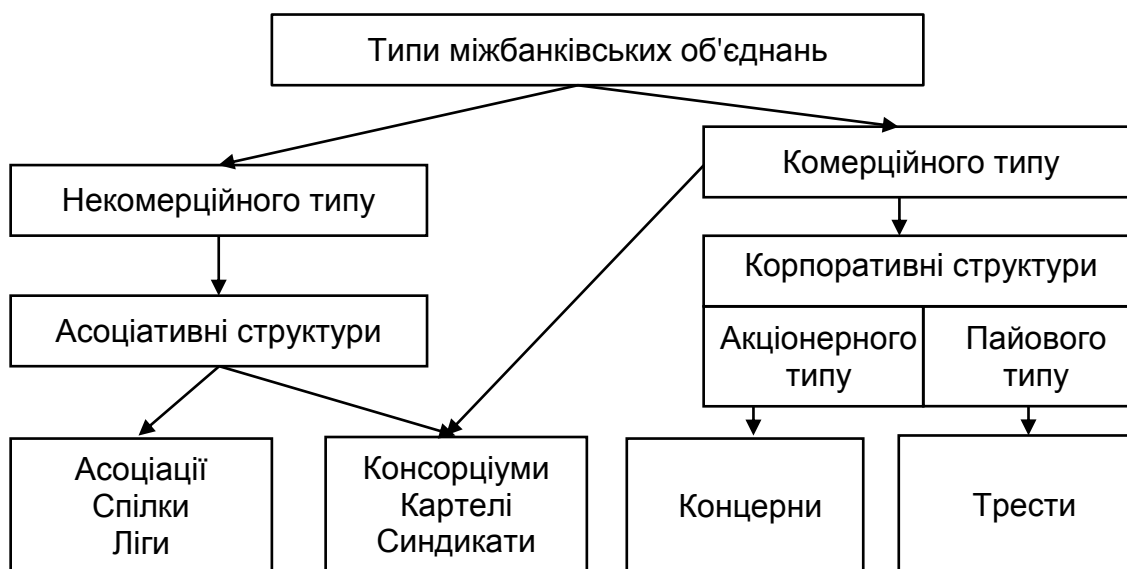

Рис. 5.3. Типи міжбанківських об'єднань

Банківський консорціум – тимчасове статутне об'єднання кількох банків для досягнення його учасниками певної спільної мети (для спільного проведення кредитних, гарантійних або інших банківських операцій, реалізації цільових програм, науково-технічних, будівельних проєктів тощо). Консорціум використовує кошти, якими його наділяють учасники, централізовані ресурси, виділені на фінансування відповідної програми, а також кошти, що надходять з інших джерел, у порядку, визначеному його статутом. У разі досягнення мети його створення консорціум припиняє свою діяльність [87; 106].

Банківський консорціум організуються під керівництвом найбільшого банку (голови консорціуму), який діє від імені та в інтересах усіх учасників консорціуму. У цьому об'єднанні юридична самостійність банків, що входять до складу консорціуму, не втрачається.

Банки можуть об'єднуватися у консорціуми для досягнення таких цілей:

- 1) збільшення обсягів операцій шляхом концентрації ресурсів;
- 2) розподіл ризиків, що дає можливість обмежити втрати для кожного учасника консорціуму в разі неплатежів позичальників.

Часто консорціумні об'єднання банків називають **банківськими синдикатами**, а кредити, що надаються консорціумом банків, – *консорціумними*, або *синдикованими*. У банківській практиці синдикатами називають тимчасові банківські об'єднання, створені для розміщення великих випусків цінних паперів, обслуговування емісійно-засновницької діяльності клієнтів. Наприклад, у 2018 р. ING Bank N.V. (ING), як організатор синдикованого кредиту, синдикат європейських комерційних банків і ЄБРР підписали угоду про надання ТОВ СП "НІБУЛОН" синдикованого кредиту в розмірі 80 млн дол. США. Кошти призначались на фінансування потреб компанії в оборотному капіталі, пов'язаних з закупівлею продукції в Україні та її експортом на світовий ринок [102].

Банківський картель – об'єднання великих банків, метою якого є розподіл сфер діяльності (наприклад, узгодження і проведення єдиної політики у встановленні процентних ставок та виплати дивідендів, умов кредитування тощо). Умови таких угод, як правило, не "афішуються". Дії щодо боротьби з картелями є особливим видом дотримання вимог антимонопольного законодавства. Європейська Комісія визначає картель як групу подібних, незалежних компаній, які об'єднуються, щоб встановлювати ціни, обмежувати виробництво або поділяти між собою ринки чи споживачів. Замість того щоб конкурувати між собою, члени картелю покладаються на узгоджений між ними курс дій, який зменшує їх стимули надавати нові чи кращі товари та послуги за конкурентними цінами [33]. Саме тому більшість конкурентних відомств світу заборонили картелі. Законодавство України у сфері захисту економічної конкуренції передбачає відповідальність за антиконкурентні узгоджені дії (картельну змову).

Згідно із законами України "Про захист економічної конкуренції" та "Про захист від недобросовісної конкуренції" за порушення законодавства про захист економічної конкуренції накладаються штрафи у розмірі до 10 % доходу банку за останній звітний рік. У разі наявності незаконно отриманого прибутку, який перевищує зазначений поріг, штраф накладається у розмірі, що не перевищує потрійного розміру незаконно отриманого прибутку. Розмір незаконно набутого прибутку може бути обчислено оцінним шляхом [116; 117].

Картельна змова (картельна угода) суперечить ст. 101 і 102 Договору про функціонування Європейського Союзу та кваліфікується як організована злочинність [89]. Так, у 2019 р. Єврокомісія ухвалила рішення про накладання штрафних санкцій на загальну суму понад 1 млрд євро на п'ять відомих міжнародних банків (Barclays, RBS, Citigroup, JP Morgan MUFG, відомий як Bank of Tokyo-Mitsubishi), викритих у махінаціях і картельній змові на валютному ринку.

Банківським концерном визнається статутне об'єднання банків на основі їх фінансової залежності від одного або групи учасників об'єднання, з централізацією функцій науково-технічного розвитку, інвестиційної, фінансової, зовнішньоекономічної та іншої діяльності. Учасники концерну наділяють його частиною своїх повноважень, у тому числі правом представляти їх інтереси у відносинах з органами влади, іншими банками та організаціями. Учасники концерну не можуть бути одночасно учасниками іншого концерну [87; 106]. Прикладом банківського концерну є найбільший банківський концерн Німеччини – Deutsche Bank.

До складу банківського концерну, крім банків, можуть входити також акціонерні товариства з різною специфікою діяльності, незалежні одне від одного, але об'єднані єдиним керівництвом контролюючого акціонерного товариства, якому належать контрольні пакети акцій усіх акціонерних товариств концерну. Таке об'єднання отримало назву **банківської холдинг-компанії**. Банківські холдинг-компанії є об'єднаннями змішаного типу. До їх складу, крім банків, входять різні парабанківські установи (страхові, лізингові, факторингові та інші компанії). Основна мета холдингу – спрямовувати, контролювати діяльність усього об'єднання і кожної його складової окремо, оптимізуючи прибуток. Серед банківських холдингових компаній виділяють *однобанківські* та *багатобанківські* холдингові компанії. *Однобанківські холдингові компанії* (фінансові концерни) складаються з одного банку, який виконує функції холдингу, а також певної кількості парабанків. *Багатобанківські холдингові компанії* контролюють два або більше банків. Найчастіше головною холдинговою компанією в цьому об'єднанні виступає інвестиційна або фінансова корпорація, створена на базі промислових підприємств і банків [82]. Одним з найбільших є швейцарський фінансовий холдінг UBS Group AG, що надає широкий спектр фінансових послуг у всьому світі [135].

Банківський трест – це монопольне об'єднання банків, яке утворюється шляхом об'єднання власності банків, що входять до його складу,

причому останні втрачають юридичну, комерційну самостійність і підпорядковуються єдиному органу управління. На відміну від концерну, трест базується не на акціонерній, а на пайовій формі власності [78].

Також треба зауважити, що процеси концентрації та централізації капіталів, інтернаціоналізації фінансових ринків приводять до появи транснаціональних банків. **Транснаціональні банки (ТНБ)** – міжнародні банківські монополії, що досягли такого рівня міжнародної концентрації та централізації капіталу, який завдяки зрощуванню з промисловими монополіями дозволяє їм брати реальну участь в економічному розподілі світового ринку позичкових капіталів і кредитно-фінансових послуг. Це великі кредитно-фінансові комплекси універсального типу, що мають широку мережу закордонних підприємств (філій, відділень, представництв). Для їх діяльності характерною є висока питома вага міжнародних операцій (понад 50 %), глобалізація у географічному плані, універсальність послуг. Основними клієнтами ТНБ є транснаціональні корпорації, іноземні уряди та державні інститути, міжнародні організації. Важливою рисою ТНБ є структура їх доходів. Обов'язкова умова для ТНБ – це стабільна та досить висока питома вага прибутку від операцій за кордоном у сукупному доході [82; 126].

ТНБ сформувалися на базі найпотужніших комерційних банків промислово розвинутих країн. Ці банки посідають перші місця на національних ринках позичкових капіталів. В їх числі: банківські монополії США – Bank of America, Сітібенк, Чейз Манхеттен; Великобританії – АБН Амро Холдингс, Барклейс Бенк, Нешнл Вестмінстер Венк, Мідленд Бенк, Ллойдс; Франції – Банк Насьональ де Парі, Сосьете Женераль, КредитЛионне; Німеччини – Дойче Банк, Комерц Банк, Дрезднер Банк; Японії – Бенк оф Токіо-Міцубісі, Сумітомо Бенк, Дай-іті Кангео, Фуджі Бенк, Сакура Бенк та інші [82; 126].

Відповідно до Закону України "Про банки і банківську діяльність" [106] **вітчизняні банківські установи** мають право створювати **дві групи об'єднань**: банківські групи; банківські спілки та асоціації.

Банківська група – це група юридичних осіб, які мають спільного контролера, що складається:

з материнського банку та його українських та іноземних дочірніх та/або асоційованих компаній, які є фінансовими установами;

з двох або більше фінансових установ, для яких банківська діяльність є переважною.

Розрізняють такі види банківських груп:

міжнародна банківська група – група фінансових установ, пов'язаних відносинами контролю, діяльність якої представлена більше ніж в одній країні та яка підлягає нагляду на консолідованій основі з боку іноземного органу нагляду;

іноземна банківська група – група, яка є частиною міжнародної банківської групи;

національна банківська група – банківська група, яка не є частиною міжнародної банківської групи [106; 124; 126]. Станом на 01.04.2020 р. в Україні нараховується двадцять п'ять банківських груп [103].

Банківська група підлягає ідентифікації контролером (юридичною або фізичною особою) або Національним банком України на підставі інформації, отриманої під час здійснення банківського нагляду, від інших державних органів, що здійснюють регулювання ринків фінансових послуг, іноземних органів нагляду.

Національний банк України має право встановлювати вимоги до банківської групи щодо: наявності ефективної системи корпоративного управління; управління ризиками; внутрішнього контролю; наявності облікових процедур, інформаційних систем, необхідних для забезпечення виконання вимог на консолідованій основі; складання та порядку подання консолідованої та субконсолідованої звітності; достатності регулятивного капіталу; економічних нормативів; лімітів і обмежень стосовно певних видів діяльності (у т. ч. щодо діяльності на території інших держав); порядку подання необхідної звітності та інформації [106; 124; 126].

Нагляд за банками – учасниками банківської групи здійснюється відповідними територіальними управліннями та підрозділами центрального апарату банківського нагляду Національного банку України на постійній основі.

Згідно з Положенням про порядок ідентифікації та визнання банківської групи [124] критеріями визначення підгруп у межах банківської групи є: вид діяльності учасників банківської групи; географічний.

За видом діяльності учасників банківської групи підгрупи розподіляють на:

кредитно-інвестиційні – групи учасників банківської групи, до складу якої входять банк (банки) та інші учасники банківської групи, крім страхових компаній;

страхові – групи учасників банківської групи, до складу якої входять дві та більше страхових компаній.

За географічним критерієм визначається підгрупа, до складу якої входить банк – учасник банківської групи, який не є материнським банком, та його дочірні та/або асоційовані компанії – учасники банківської групи, якщо серед них є принаймні один учасник, зареєстрований в іншій державі.

Національний банк України має право встановлювати вимоги до банківської групи та/або банківської підгрупи на консолідованій та субконсолідованій основі щодо:

- 1) наявності ефективної системи корпоративного управління;
- 2) наявності ефективної системи управління ризиками;
- 3) наявності ефективної системи внутрішнього контролю;
- 4) наявності облікових процедур, інформаційних систем, необхідних для забезпечення виконання вимог на консолідованій основі;
- 5) складання та порядку подання консолідованої та субконсолідованої звітності;
- 6) достатності регулятивного капіталу;
- 7) економічних нормативів;
- 8) лімітів та обмежень стосовно певних видів діяльності, у тому числі щодо діяльності на території інших держав;
- 9) порядку подання необхідної звітності та інформації [124; 126].

З метою захисту та представлення інтересів своїх членів, розвитку міжрегіональних і міжнародних зв'язків, забезпечення наукового та інформаційного обміну та професійних інтересів, розроблення рекомендацій щодо банківської діяльності згідно з Законом України "Про банки і банківську діяльність" банки мають право створювати неприбуткові спілки чи асоціації [106].

Банківські спілки та асоціації не мають права займатися банківською чи підприємницькою діяльністю і не можуть бути створені з метою отримання прибутку. Асоціація або спілка банків є договірним об'єднанням банків і не має права втручатися у діяльність банків – членів асоціації (спілки) [106]. В Україні перше асоціативне міжбанківське об'єднання, місія якого полягає у сприянні розвитку національної банківської системи, було створено у 1992 р. [95].

У 2011 р. за ініціативою провідних банків України було створено Незалежну асоціацію банків України (НАБУ). Початок роботи Асоціації ознаменував старт процесу консолідації банківської спільноти. Ключові завдання НАБУ: сприяння стабільному функціонуванню та розвитку банківського ринку України та всебічний захист інтересів української банківської спільноти.

5.2. Сфери діяльності міжнародного банківського бізнесу

Процеси глобалізації світового господарства не можливі без поглиблення інтернаціоналізації банківської діяльності, становлення міжнародного банківського бізнесу. Ці тенденції набули бурхливого розвитку з другої половини ХХ ст., чому сприяв цілий ряд факторів. Серед них інтернаціоналізація економічного життя країн з розвинутою ринковою економікою, виникнення у торгових і промислових компаній нових вимог до спектра й організації банківських послуг, поява нових фінансових ринків і можливостей отримання значних прибутків у короткі проміжки часу, підвищення банківської активності у країнах третього світу й особливо – у нових індустриальних країнах тощо [78].

Як фактор розвитку міжнародного банківського бізнесу неможливо не зазначити процеси дерегулювання фінансових ринків і транскордонного руху капіталу, що розпочалися на межі 70 – 80-х рр. минулого століття. До цього часу уряди деяких, навіть високорозвинених країн світу чинили перепони як для проникнення іноземних банків на свій фінансовий ринок, так і щодо виходу на зарубіжні ринки національних фінансових компаній. Зрозуміло, що наслідком розвитку міжнародного банківського бізнесу стало посилення конкуренції на національних фінансових ринках.

Головною причиною інтернаціоналізації банківської діяльності є зростання обсягів міжнародної торгівлі, прямих іноземних інвестицій транснаціональних корпорацій. Ураховуючи значення стабільних взаємовідносин з клієнтами, банки переносили свій бізнес за кордон, щоб запропонувати там своїм клієнтам послуги порівнянної якості. Також немаловажним є намагання банків збільшити свій бізнес за рахунок нових клієнтів на зарубіжних ринках. Це характерно для банків, які мають певні технічні переваги, зокрема використовують фінансові інновації, досвід застосування яких за кордоном ще недостатній [44].

Зараз сформувалася розгалужена та багатофункціональна міжнародна банківська система, що забезпечує основні потреби транснаціонального капіталу, що, слугуючи інституційною базою функціонування світових фінансових ринків, перебуває в процесі постійного розвитку. **Міжнародна банківська справа** – це система підходів і методів з організації і управління банківськими операціями, що здійснюються у міжнародному економічному та правовому середовищі [39].

Основними сучасними **характеристиками міжнародного банківського бізнесу є:**

основні суб'єкти банківської справи – транснаціональні банки (ТНБ);
реорганізація банківської мережі ТНБ, скорочення філій та відділень;

зростання балансової вартості банків, збільшення їх розміру;

інформаційні технології стають основною умовою і визначальним фактором роботи ТНБ;

виникнення нових організаційних форм діяльності ТНБ, зокрема Інтернет-підрозділів;

збільшення присутності іноземних банків у національних банківських системах країн;

банківський бізнес стає менш регульованим;

у ряді країн державні банки залишаються невід'ємною частиною національних банківських систем;

зростає роль страхування як одного з напрямів діяльності міжнародного банківського бізнесу;

у міжнародному банківському бізнесі спостерігається тенденція до консолідації – менша кількість великих інституцій обслуговує регіональні, національні та міжнародні ринки;

у стратегії банків дедалі більшу роль відіграє диверсифікація, у майбутньому на передній план буде висунута концентрація діяльності на головних угодах;

найпотужнішими банками світу сьогодні є універсальні банки та подібні до них;

важливим процесом, який відбувається сьогодні в банківському секторі світової фінансової системи, є злиття банків;

розвиток міжнародного приватного банківського бізнесу;

часткове приведення банківського законодавства та системи банківського нагляду країн Східної і Центральної Європи відповідно до міжнародних норм і стандартів Європейського Союзу [51; 92].

Міжнародним банкам притаманні всі ознаки міжнародних організацій, поряд з цим вони мають певні особливості. По-перше, всі вони створюються відповідно до міжнародного права. Це найбільш істотна ознака, що має вирішальне значення. Банк має бути створений на правомірній основі, а саме – він не повинен звужувати інтереси окремої держави та міжнародного співтовариства в цілому. Усі сучасні міжнародні банки

створені на основі міжнародного договору (угоди). Сторонами такого договору можуть бути як держави, так і міжнародні міжурядові організації. Наприклад, акціонерами Європейського банку реконструкції і розвитку (ЄБРР) є 69 країн, Європейський Союз і Європейський інвестиційний банк.

Разом з тим існують певні проблеми, що можуть виникати в процесі розвитку міжнародного банківського бізнесу. Перш за все це вартість ведення бізнесу в іншій країні. Необхідно враховувати підвищені витрати на вивчення законодавства, пошук інформації, моніторинг діяльності клієнтів, оскільки, наприклад, стандарти бухгалтерського обліку в Японії або Німеччині суттєво відрізняються від американських [51].

Не виключається і політичний ризик, зокрема, зміни уряду, що може привести до націоналізації або експропріації банківських активів. Однак, незважаючи на потенційні проблеми, у сучасних умовах міжнародні банки стали основними центрами та посередниками у міжнародному переміщенні фінансових ресурсів.

Головною рисою, що відрізняє міжнародний банк від національного, є наявність зарубіжної інституційної мережі та перенесення за національні кордони здійснення суттєвої частини активних і пасивних операцій. Відповідно, за питомою вагою зовнішніх активів і пасивів у балансі банку, а також за розміром частини прибутку, отриманого від міжнародних операцій, можна визначити ступінь залучення банку до міжнародного бізнесу.

Існує два основних типи сучасних міжнародних банків: транснаціональні та міжнаціональні. Існує багато визначень поняття транснаціонального банку, але найбільш поширеним є визначення Організації Об'єднаних Націй, відповідно до якого **транснаціональний банк** – це великий універсальний банк, що виконує посередницьку роль в обігу позичкового капіталу, має мережу закордонних підприємств, здійснює за підтримки держави контроль над валютними та кредитними операціями [39; 100].

Згідно з методикою ООН транснаціональними вважаються банки з обсягом активів не менше 2 млрд дол. США та власною мережею філій (не менше ніж у п'яти іноземних державах). Їхня діяльність характеризується високою питомою вагою міжнародних операцій (більше 50 %), глобалізацією у географічному плані та універсальністю послуг [100]. У табл. 5.2 наведені найбільші транснаціональні банки світу станом на 13.02.2020 р. [134].

Найбільші транснаціональні банки світу станом на 13.02.2020 р.

Місце за рейтингом	Найменування банку	Країни	Сукупні активи (млрд дол. США)
1	Industrial and Commercial Bank of China (ICBC)	Китай	4 027
2	China Construction Bank Corporation	Китай	3 377
3	Agricultural Bank of China	Китай	32 887
4	Bank of China LTD	Китай	3 087
5	Mitsubishi UFJ Financial Group	Японія	3 069
6	JP Morgan Chase	США	2 727
7	HSBC Holdings PLC	Великобританія	2 558
8	Bank of America (BoA)	США	2 354
9	BNP Paribas	Франція	2 336
10	Crédit Agricole	Франція	2 123

Треба зазначити, що країни розташування зацікавлені в розвитку транснаціональних банків, оскільки це надає їм переваги в міжнародній конкуренції. Отже, діяльність таких банків використовується для розширення впливу на інші країни та підвищення міжнародного авторитету. Так, транснаціоналізація банківської діяльності сприяє: прискоренню обороту капіталу; збільшенню масштабів зовнішньої торгівлі; поширенню науково-технічних досягнень, передових банківських технологій; вирівнюванню платіжних балансів країн; надходженню додаткових фінансових ресурсів у країну. Транснаціональні банки допомагають розширенню діяльності найбільших корпорацій на нових ринках, розповсюджуючи стандартну для розвинених країн кредитно-розрахункову культуру, таким чином вони беруть участь у формуванні глобальної економічної культури [52; 101].

Міжнародні банки – це банківські установи, в яких міжнародною є не тільки діяльність, але і склад капіталу та система управління. Міжнародні банки створюються, як правило, шляхом придбання частки капіталу зарубіжного банку, але відбуваються злиття або поглинання на міжнародному рівні. Прикладами міжнародних банків є АО "Альфа-банк", Merita Bank (Фінляндія) та Nordbanken (Швеція), Deutsche Bank (Німеччина) та BankersTrust (США) [12].

Існують різні **форми організації** міжнародного банківського бізнесу. Міжнародний банк створює **представництво в зарубіжній країні** насамперед з метою сприяння своїм клієнтам у веденні бізнесу в цій країні або сусідніх державах. У міру зростання масштабів діяльності й інтернаціоналізації бізнесу банки розширюють свою присутність у сфері міжнародного банківського бізнесу, створюючи мережу підрозділів за кордоном. Існує кілька типів підрозділів банку. Підрозділ, зареєстрований як компанія, незалежна від батьківського банку, є **дочірнім банком** (subsidiary bank); підрозділ, не зареєстрований як окрема незалежна компанія, має статус **філії банку** (branch); зарубіжний підрозділ банку, співвласниками якого є як іноземний банк, так і його партнер (національний або іноземний), є **афілійованим банком** (affiliated bank) [104].

Банківська філія є частиною головного банку, яка діє, спираючись на всю його ресурсну базу. Філія (відділення) не є самостійною юридичною особою, тому вона не має своїх засновницьких документів (статуту), своєї ради директорів, не може емітувати акції. Для управлінських, контрольних і фіскальних цілей банківська філія веде власну бухгалтерську звітність, проте її зобов'язання і активи є складовою зобов'язань і активів головного банку. Перевагою є те, що філія займається наданням повноцінних банківських послуг від імені головного банку, який несе всі юридичні зобов'язання [4; 8; 78].

Дочірні банки – це самостійна банківська організація, як правило, у формі акціонерного товариства або товариства з обмеженою відповідальністю, де всі 100 % або велика частина акцій (паїв) належить головному міжнародному банку. дочірній банк надає повний спектр банківських послуг. Кредитний ліміт дочірнього банку обмежений його власним капіталом і не пов'язаний з капіталом міжнародного банку, що урізає самостійність дочірнього банку в кредитуванні крупних позичальників [4; 8; 78].

Асоційовані банки – самостійна банківська організація, частина акцій якої (але не контрольний пакет) належить іноземному банку. Частина капіталу, що залишилася, може бути розподілена як серед місцевих, так і серед іноземних співвласників. Асоційований банк може бути новоствореним фінансовим інститутом, але це може бути місцевий банк, частина акцій якого придбана іноземним банком. Він зберігає статус місцевого фінансового інституту з місцевими власниками та менеджментом, водночас підтримуючи постійні зв'язки зі своїм іноземним акціонером – аж до залучення додаткових ресурсів [4; 8; 78].

Міжнародні банківські послуги досить різноманітні, але їх можна об'єднати за кількома узагальненими напрямками: конверсійні та кредитно-депозитні операції на міжнародних валютних ринках; фінансування міжнародної торгівлі та управління грошовими коштами; різні форми міжнародного кредитування, у тому числі синдиковане; міжнародні інвестиційні банківські послуги у формі андеррайтингу та торгівлі капітальними, борговими та похідними цінними паперами; трастові послуги для різних типів клієнтів; міжнародний роздрібний банківський бізнес. Основними фінансовими інструментами, що мають обіг на міжнародному банківському ринку, є єврокредити, єврооблігації, євроакції та похідні фінансові інструменти [14].

Слід зауважити, що міжнародний банківський бізнес постійно розвивається, вдосконалюється, є відкритим для впровадження фінансових інновацій. У загальному вигляді міжнародний банківський бізнес можна розглядати як міжнародний роздрібний і міжнародний оптовий. Деякі міжнародні банки можуть спеціалізуватися на одному з зазначених видів діяльності, інші їх комбінують довільним чином. У будь-якому випадку природа міжнародного роздрібно-го й оптового банківських бізнесів розрізняються.

Міжнародний оптовий банківський бізнес – це банківські послуги, які включають як традиційні депозитно-позичкові операції банків, так і інвестиційні операції. У цих процесах невелика кількість службовців оперує значними за обсягами фінансовими ресурсами через обмежену кількість філій. Великі депозити залучаються з використанням телефонного зв'язку або електронних телекомунікаційних систем, також надаються великі кредити. Відсутність витрат і підтримка філіальної мережі зробили міжнародний оптовий банківський бізнес дуже привабливим [14; 104].

Міжнародний роздрібний банківський бізнес передбачає в основному приймання депозитів і надання індивідуальних споживчих кредитів. Оскільки зручності споживача (клієнта) – це один з найбільш важливих факторів у роздрібно-му банківському бізнесі, то міжнародний роздрібний бізнес передбачає наявність великої кількості філій і значне число службовців [14; 52; 104]. Треба зазначити, що міжнародний роздрібний банківський бізнес є найменш успішним видом міжнародної банківської діяльності, оскільки потребує врахування уподобань місцевих клієнтів і, відповідно, зміни не тільки форми рекламних компаній та інших заходів із завоювання ринку, але і самих характеристик фінансових продуктів.

Одним з найбільш показових прикладів міжнародного банківського бізнесу є **діяльність банків на міжнародних валютних ринках**. Тенденція лібералізації валютних ринків з переходом до якісно нової світової валютної системи, заснованої на плаваючих валютних курсах, привела до суттєвого розширення кола банківських операцій та появи так званих похідних фінансових інструментів, або деривативів (англ. derivative – похідний), до яких відносять форварди, ф'ючерси, опціони, СВОПи та різноманітні їх комбінації. Так, банки пропонують різні інструменти та рішення для ефективного управління ризиками. Клієнтам банки можуть пропонувати можливість хеджування валютних і процентних ризиків з використанням таких інструментів:

- поставні та розрахункові валютні форварди (NDF);
- валютні та процентні СВОПи;
- валютні опціони.

Проведення угод з цими інструментами допомагає компаніям:

- знижити ризик втрат від негативного коливання валютних курсів і процентних ставок зі збереженням потенційної прибутковості в разі позитивної динаміки;

- полегшити планування фінансових показників господарської діяльності за рахунок передбачуваності майбутніх значень валютних курсів і процентних ставок.

Таким чином, банки можуть виступати на валютному ринку в кількох ролях: як *грейдери*, коли купують і продають валюту за дорученням та за рахунок клієнтів; як *хеджери* (від англ. hedge – захищатися від можливих втрат, ухилятися, обмежувати), коли шляхом укладення строкових контрактів страхують власні та клієнтські валютні ризики; як *спекулянти*, коли свідомо збільшують свій валютний ризик, сподіваючись на правильність оцінки тенденцій змін валютних курсів; як *арбітражери*, коли здійснюють купівлю та продаж валюти з метою отримання доходу за рахунок різниці курсів у часі або на різних ринках [14; 97; 104].

Однією з основних операцій міжнародних банків залишається *комерційне кредитування*. Воно може здійснюватися різними шляхами: банки надають позички у місцевій валюті через свої філії, агентства та дочірні компанії на зарубіжних ринках; комерційні банки можуть кредитувати клієнтів з країни свого походження або зі своєї філії, що знаходиться за межами країни клієнта.

Міжнародні банки забезпечують і євровалютне фінансування транснаціональних корпорацій, розміщуючи їх облігації на зарубіжних ринках у валюті третьої країни. Основними покупцями на ринку євробондів є *інституційні інвестори* – інвестиційні фонди, пенсійні фонди, страхові компанії тощо [128].

5.3. Діяльність банків у міжнародних фінансових центрах

Кожна країна для забезпечення стабільного соціально-економічного розвитку не завжди може розраховувати виключно на власні ресурси. У сучасних умовах інтернаціоналізації та глобалізації світової економіки виникає об'єктивна необхідність і реальна можливість залучення іноземного капіталу в економіку будь-якої країни через міжнародні фінансові ринки. Міжнародний фінансовий ринок, який виник у ХХ ст., забезпечує акумуляцію та перерозподіл капіталу на міжнародному рівні.

Міжнародний фінансовий ринок – це глобальна система мобілізації вільних фінансових ресурсів і надання їх позичальникам із різних країн на умовах ринкової конкуренції. Сьогодні цей ринок набув великих масштабів і перетворився на привабливе джерело залучення фінансових ресурсів для розвитку національних економік, ставши визначальним фактором розвитку світового господарства. Процес залучення фінансових ресурсів і доведення їх до споживача містить у собі як накопичення капіталу, так і взяття його в борг (позичка), у найм [7].

Головне призначення міжнародного фінансового ринку – забезпечення доступу до фінансових ресурсів і міжнародних проєктів. Зміст функції фінансового забезпечення процесів інвестування полягає у створенні фінансовим ринком умов для залучення (концентрації) фінансових ресурсів, необхідних для розвитку економіки, виявляючи найефективніші сфери та напрями інвестиційних потоків з позиції забезпечення високого рівня дохідності капіталу. Виконуючи функцію спрямування коштів від кредиторів до позичальників, фінансові ринки сприяють підвищенню продуктивності та ефективності світової економіки.

Другою функцією міжнародного фінансового ринку є забезпечення міжнародної ліквідності, тобто можливості окремих країн мобільно залучати достатню кількість фінансових ресурсів у різних формах на вигідних умовах. Таке залучення ресурсів на міжнародному фінансовому ринку значно розширює фінансові можливості кожної країни, сприяючи вирів-

нюванню їх економічного розвитку та створенню умов для підвищення суспільного добробуту [7; 76].

Третя функція міжнародного фінансового ринку, що впливає із змісту попередніх, це випуск високоліквідних фінансових інструментів, які можуть бути використані як засіб міжнародних платежів, продані чи обміняні на інші фінансові інструменти.

Зміст четвертої функції міжнародного фінансового ринку зводиться до формування ринкових цін на окремі види фінансових активів, ураховуючи кон'юнктуру ринку.

Механізм функціонування міжнародного фінансового ринку забезпечує виявлення величини та структури попиту на окремі фінансові активи та своєчасне його задоволення в межах усіх категорій споживачів, які тимчасово мають потребу в залученні капіталу із зовнішніх джерел (рис. 5.4) [7; 60; 76].

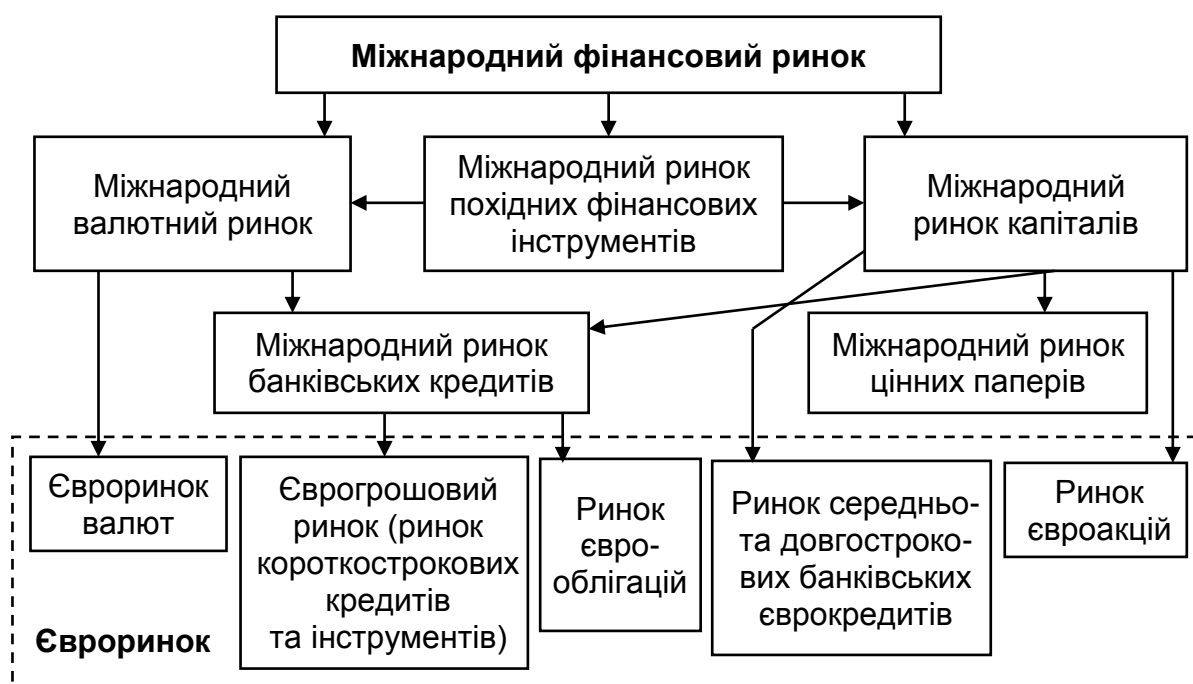

Рис. 5.4. Діяльність банків на міжнародному фінансовому ринку

Діяльність банків на міжнародних фінансових ринках виникла на базі відповідних національних ринків і тісно взаємодіє з ними, маючи специфічні відмінності:

великий обсяг операцій: щоденні операції на світових фінансових ринках у 50 разів перевищують операції світової торгівлі товарами;

відсутність географічних кордонів;

цілодобове проведення операцій;

використання обмеженої кількості валют провідних країн;

високий кредитний рейтинг учасників ринку;

диверсифікація сегментів та інструментів операцій: на ринках обертається понад 2 000 різних інструментів та їх комбінацій, які забезпечують інвесторам і реципієнтам капіталу різноманітність варіантів з точки зору витрат, ризиків, прибутку, термінів, ліквідності та контролю;

специфічні процентні ставки, наприклад Лондонська міжбанківська ставка ціноутворення пропозиції на кредити міжнародного валютного фонду LIBOR;

високий ступінь технологізації операцій: для такого майданчику необхідними умовами є наявність ефективної сучасної технологічної фондової біржі, переважно документарний характер операцій;

більш низький рівень податків;

існують у країнах з розвинутою кредитною, правничою та судовою системами, валютним законодавством, що дозволяє доступ іноземним позичальникам на національний ринок та іноземних цінних паперів до котирування;

країна розташування має досвід торгівлі сучасними фінансовими та бізнесовими послугами та відповідні для цього інформаційно-комунікаційну інфраструктуру та кваліфіковані кадри, які можуть працювати у фінансових інститутах, інфраструктурних і консультаційних організаціях, регулятивних органах.

Найактивніше переливання фінансових ресурсів здійснюється у міжнародних фінансових центрах. **Міжнародні фінансові центри** – це адміністративне місце зосередження банків і парабанків, які здійснюють широкий спектр міжнародних фінансових операцій: депозитні, кредитні, реалізують угоди з цінними паперами, валютою та золотом [7; 60; 76]. Міжнародні фінансові центри визначаються за індексом глобальних фінансових центрів (GFCI) – це рейтинг конкурентоспроможності фінансових центрів на основі понад 37 695 оцінок з онлайн-анкет разом із понад 138 показниками таких організацій, як Світовий Банк, Організація економічного співробітництва та розвитку (OECD), Організація об'єднаних націй (ООН) і відділ розвідки The Economist Intelligence. Він спільно публікується двічі на рік групами Z/Yen у Лондоні та Інститутом розвитку Китаю в Шеньчжені з 2015 р. і широко цитується як джерело для ранжування

фінансових центрів. Критеріями, за якими оцінюються міжнародні фінансові центри у рейтингу, є:

бізнес-середовище (business environment): політична стабільність і верховенство права, регуляторні норми, макроекономічні зв'язки, податковий клімат;

людський капітал (human capital): доступність кваліфікованого персоналу, якість життя, якість освіти;

інфраструктура (infrastructure factors): наявна та плани щодо розвитку; розвиток фінансового сектора (financial sector development);

репутація (reputation and general factors): бренд міста, рівень інновацій, привабливість і культурний розвиток, "родзинка" яка відрізняє від інших міст.

За індексом глобальних фінансових центрів основними з них є: Нью-Йорк, Лондон і Токіо. У Європі міжнародними фінансовими центрами виступають Женева, Франкфурт-на-Майні, Цюрих, Париж, Люксембург та ін. В Азії – Токіо, Шанхай, Сінгапур, Гонконг, Пекін, Дубаї та ін. Північноамериканськими фінансовими центрами є Нью-Йорк, Сан-Франциско, Лос Анджелес, Бостон, Вашингтон, Торонто. Щорічно оцінюється понад 100 міст світу [133] (рис. 5.5).

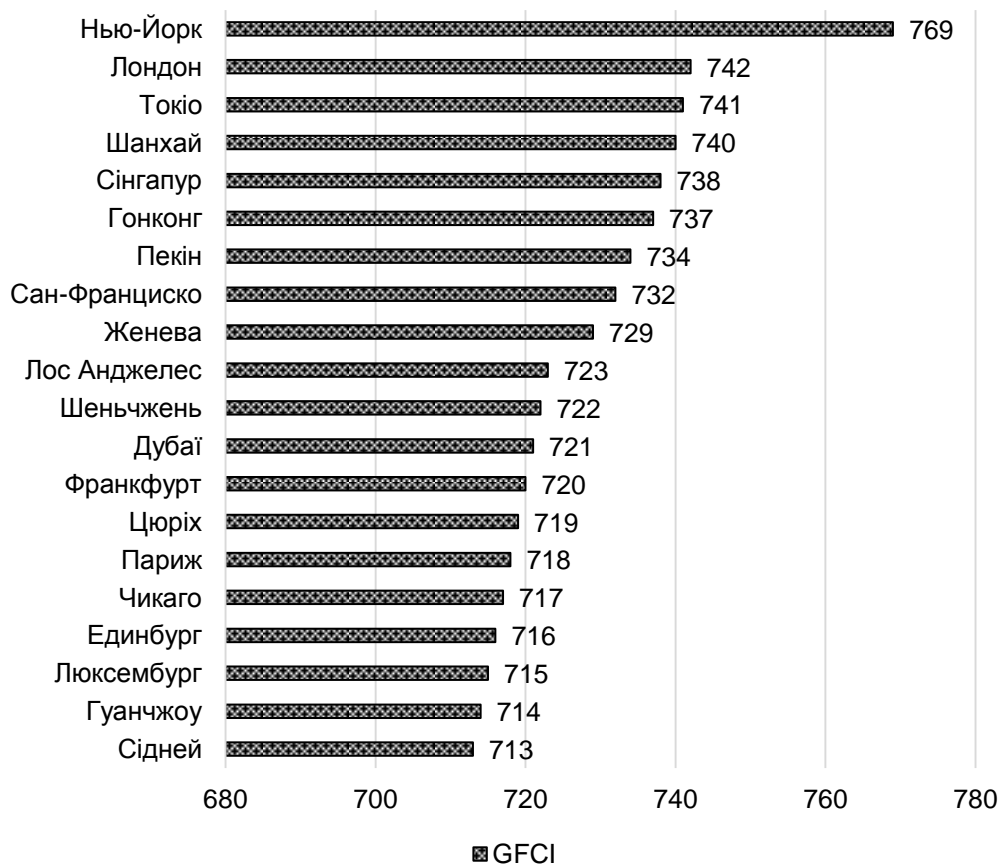

Рис. 5.5. Рейтинг міжнародних фінансових центрів станом на 26.03.2020 р.

Отже, міжнародний фінансовий ринок із притаманною йому системою фінансово-кредитних інститутів і відповідною для них інфраструктурою є тим середовищем, в якому концентруються і розподіляються фінансові ресурси між окремими країнами. У світі склався цілодобово діючий міжнародний ринковий механізм, який є ефективним інструментом управління міжнародними фінансовими потоками [37].

Важливою передумовою входження України до міжнародного господарського простору є участь у міжнародному русі капіталу, зокрема через залучення іноземних кредитів. Розвиток міжнародного кредитування пов'язаний з посиленням процесів глобалізації. Темпи його зростання у рази перевищують темпи зростання виробництва та зовнішньої торгівлі.

Як бачимо, Україна (а саме м. Київ) у рейтинг міжнародних фінансових центрів не увійшла. Фундаментальною причиною цього є слабкість національної економіки. Через це НБУ змушений контролювати гривню, оскільки послаблення багатьох обмежень на торгівлю національною валютою, які ще застосовуються у прямій чи непрямій формі, можуть мати негативні наслідки для її стабільності.

Водночас низька частка України в загальному обсязі світової торгівлі не робить необхідною торгівлю гривнею на великих міжнародних валютних ринках, тому що гривнею обмежено торгують на окремих валютних ринках країн, які є найбільшими торговельними партнерами України [101; 103]. Ресурси вітчизняних банків є занадто обмеженими, щоб говорити про їх присутність на закордонних біржах. Нарешті, НБУ розумно не допускає участі іноземних суб'єктів у торгах гривнею в Україні, оскільки навіть одна масштабна спекуляція могла б похитнути стабільність валютного курсу. Підсумовуючи, слід сказати, що взаємодія українських суб'єктів з міжнародними валютними ринками має в наші дні обмежений характер. Україна інтегрована у міжнародні ринки цінних паперів (акцій та облігацій), але ця інтеграція стримується наявними обмеженнями (зокрема такими, як фактична відсутність вільної конвертації гривні) [101; 103].

Починаючи з міжнародних ринків акцій, акції українських корпоративних емітентів обертаються за кордоном у формі депозитарних розписок. Американська депозитарна розписка (ADR) – це сертифікат на володіння певною кількістю акцій іноземного емітента, що випускаються банками США. Українські компанії освоїли механізм випуску депозитарних розписок у 1998 р. Перша українська депозитарна розписка була запущена у травні 2002 р. [14; 51]. Нині найпопулярнішими майданчиками

для розміщення українськими емітентами депозитарних розписок є Франкфуртська (FSE) та Лондонська фондові біржі (LSE). На FSE можуть розміщуватися глобальні та американські депозитарні розписки. Досі вітчизняні емітенти змогли розмістити свої депозитарні розписки лише в сегменті біржі, який називають Open Market – ринок, що регулюється біржею (неофіційний ринок). На Open Market лістинг депозитарних розписок може проводитися в Entry Standard і Quotation Board (вторинний лістинг). Для включення в Quotation Board компанія повинна мати лістинг своїх депозитарних розписок принаймні на одній фондовій біржі світу з переліку, схваленого Deutsche Börse. Ринковий сегмент Entry Standard оптимально прийнятний для малих і середніх компаній, які мають намір залучити капітал і покращити конкурентні позиції [32].

Сьогодні Україна найширше представлена на міжнародних ринках позичкового капіталу. Найбільший обсяг коштів на міжнародному фінансовому ринку був залучений Україною шляхом випуску облігацій. У 1997 – 1998 рр. лише від розміщення єврооблігацій уряд України отримав близько 1,68 млрд дол. США.

Міжнародні ринки облігацій – надзвичайно потужне потенційне джерело мобілізації позичкового капіталу для України. Перша українська глобал-облігація на суму 450 млн дол. США була випущена на японському ринку через інвестиційний банк "Namura International". Але цей досвід важко назвати позитивним: усі інші єврооблігаційні випуски підлягали процедурі реструктуризації, що підірвало довіру до України, як до платоспроможного єврооблігаційного позичальника. Так, 27.01.2020 р. Україна провела розрахунки за єврооблігаціями на суму 1,25 млрд євро з доходністю 4,375 % і погашенням у 2030 р. Єврооблігації перебувають у лістингу на біржі Euronext Dublin. BNP Paribas, J.P. Morgan and Raiffeisen Bank International були залучені як спільні лід-менеджери та спільні букраннери транзакції [96].

Сьогодні актуальним є успішне позиціонування України на світових ринках, зокрема на міжнародному фінансовому ринку. У сучасному економічному розвитку важливу роль відіграють транснаціональні банки (ТНБ), які сприяють посиленню економічного становища. Проте для України це доволі складний процес, оскільки потрібно входити на ринки, вже зайняті іншими потужними ТНБ, які мають сильні позиції на світовому ринку [35; 96].

Сучасні глобальні світогосподарські зв'язки неможливо уявити без функціонування **офшорних банківських зон**. Основною причиною їх популярності є мінімальне офіційне регулювання, практична відсутність податків і контролю за операціями, що там проводяться.

Термін "офшор", виник із англійського виразу *offshore*, що дослівно означає "поза берегом". Відповідно до термінології, прийнятої в економічній літературі, під офшорною розуміють діяльність комерційної компанії поза юрисдикцією якої-небудь держави [35].

Історія зародження прототипів сучасних офшорних зон сягає першого тисячоліття до нашої ери, в період процвітання фінікійців, і триває до сьогодні. У тій чи іншій формі протягом усієї історії людства у різних країн і народів простежуються спроби активізації міжнародної торгівлі, залучення іноземних капіталів за рахунок створення на частині своїх територій особливі, сприятливі у податковому сенсі умови господарювання. Глобалізація фінансових ринків перетворила фінансові відносини в самостійний фактор розвитку світової економіки, де офшорний капітал можна розглядати як особливу форму руху фінансового капіталу [78]. Офшорні зони не мають чіткої класифікації, і тому важко уявити повний список офшорних зон. Іноді плутають визначення "офшори" та "офшорні зони". Також часто використовують термін "офшорні фінансові центри" або "офшорні юрисдикції". Урахуванням офшорних зон займаються Міжнародний валютний фонд і центральні банки різних країн світу.

Усі офшорні зони можна розподілити на **три основні групи**: критеріями для поділу слугують вимоги до податкового режиму та можливість ідентифікації реального власника:

перша група – класичні офшорні зони з високим ступенем конфіденційності реальних власників, в яких компанії звільнені від будь-яких податків і звітності. Контроль за діяльністю компаній з боку влади практично відсутній. Це переважно невеликі слаборозвинені держави (наприклад: Кайманові Острови, Багами, Панама, Сейшельські Острови, Беліз, Домініка, Британські Віргінські Острови). Вони складають приблизно одну третину всіх офшорів;

друга група – офшорні зони з низьким оподаткуванням (Ірландія, Гібралтар). Ведеться контроль з боку влади. Потрібна фінансова звітність, але надаються значні податкові пільги. Відомості про підприємців і фірми підлягають реєстрації. Це підвищує рівень довіри в бізнесі, тому банки та інші компанії віддають перевагу фірмам, зареєстрованим саме в цій зоні;

третья група – нестандартні офшори (Англія, Кіпр, США). Зареєстрованим іноземним компаніям в цих країнах, які заробили доходи на території своїх країн, влада надає податкові пільги для ведення бізнесу.

Також існує **офіційна класифікація офшорних зон:**

цивілізовані офшори (Великобританія, Ірландія, Кіпр, Люксембург, Сінгапур та ін.);

менш цивілізовані офшори (Панама, Монако, Беліз та ін.);

нецивілізовані офшори (Чорногорія, Ліхтенштейн, Вануату, Андорра та ін.).

Згідно з розпорядженням Кабінету Міністрів України "Про віднесення держав до переліку офшорних зон" до переліку офшорних зон віднесені держави за сімома дислокаціями офшорних зон табл. 5.3 [110].

Таблиця 5.3

**Перелік держав, віднесених до офшорних зон
станом на 19.02.2020 р.**

№ п/п	Регіони	Держави
1	2	3
1	Британські залежні території	Острів Гернсі Острів Джерсі Острів Мен Острів Олдерні
2	Центральна Америка	Беліз
3	Європа	Андорра Гібралтар Монако
4	Африка	Ліберія Намібія Сейшельські Острови
5	Тихоокеанський регіон	Вануату Гуам Маршальські Острови Науру Ніуе Палау Острови Кука Американське Самоа Самоа Фіджі

1	2	3
6	Південна Азія	Мальдівська Республіка
7	Карибський регіон	Ангілья Антигуа і Барбуда Аруба Багамські Острови Барбадос Бермудські Острови Британські Віргінські Острови Віргінські Острови (США) Гренада Кайманові Острови Монтсеррат Нідерландські Антильські Острови Пуерто-Ріко Сент-Вінсент і Гренадіни Сент-Кітс і Невіс Сент-Люсія Співдружність Домініки Теркс і Кайкос Тринідад і Тобаго

До специфічних ознак сучасних офшорних банківських центрів можна віднести [20; 41]:

ліберальне валютно-кредитне законодавство, що захищає інтереси інвесторів, не накладаючи зайвих обмежень на фінансові інститути (низькі податки, незначне державне втручання);

здійснення валютно-кредитних операцій в основному з іноземною для даної країни валютою;

законодавчий допуск продажу валюти за офіційною ціною, коли офіційний обмінний курс нижчий від ринкового, та купівлі валюти, коли офіційний курс валюти вищий за ринковий;

характерною рисою офшорного центру є те, що депонований у ньому капітал є рухомим, він призначається для інвестування у високоприбуткові галузі з низьким оподаткуванням за кордоном;

політична й економічна стабільність у країні;

відсутність валютних обмежень;

гарантія дотримання фінансової і банківської таємниці;
сучасні засоби зв'язку та добре обладнана мережа комунікацій;
зручна правова система;

виконання індивідуальних потреб інвесторів (відповідні умови проживання, внутрішнє транспортне сполучення, медичне обслуговування, знання місцевими жителями й обслуговувальним персоналом іноземних мов, наявність кваліфікованих фахівців – нотаріусів, адвокатів, бухгалтерів і комп'ютерних операторів);

в офшорних зонах немає обмежень на вивіз валюти (фірми можуть вільно відкривати депозити в будь-якій валюті та в будь-яких банках, а також мають право здійснювати й отримувати платежі в будь-якій валюті без яких-небудь обмежень);

засновуючи офшорні зони в одній з численних юрисдикцій, комерційні компанії реалізують своє право платника податків вибрати будь-які припустимі законом методи для зменшення податкових зобов'язань, звільнення від митних тарифів, валютного контролю, експортних та імпорتنних квот;

в офшорних зонах пільговий режим визначається також відсутністю валютних обмежень і митних податків, зборів для інвесторів, а також низьким рівнем статутного капіталу. Найчастіше він просто декларується, а мінімальний розмір, як правило, не встановлюється;

процедура управління фірмою гранично спрощена. Іноді вона умовна – управління в цьому випадку здійснюється секретарською юридичною фірмою за дорученням власника [28].

Діяльність офшорних банківських зон неможливо оцінити однозначно – як і будь-яке економічне явище, вони наділені як позитивними, так і негативними рисами. Позитивний вплив діяльності офшорних банківських зон варто розглядати окремо на мікрорівні (для окремих суб'єктів господарювання) та мегарівні (в цілому для світової економіки) [24].

Офшорні банківські зони для суб'єктів господарювання є привабливими з таких причин:

економія на податках (податкове планування), незначні засновницькі, адміністративні та організаційні витрати. З урахуванням нежорстких вимог у разі створення банку до капіталу, персоналу, бізнес-плану в офшорній зоні (порівняно з умовами в різних країнах світу) окремі юридичні та навіть фізичні особи можуть заснувати свій комерційний банк і почати

підприємницьку справу. Такий банк може стати важливим розрахунковим і платіжним центром не тільки для певного підприємства або холдингу, а і для всієї фінансово-промислової групи. Пільгові умови оподаткування допомагають зменшити витрати, які пов'язані з проведенням розрахунків, знизити вартість банківських послуг, збільшити депозити;

збереження активів від валютного контролю. Активи, що знаходяться у розпорядженні офшорної компанії, можна переказувати з рахунку на рахунок, інвестувати відповідно до законів держави реєстрації офшору та країни, у якій відкритий банківський рахунок. Таким чином, з'являється можливість знизити до нуля обмеження щодо руху капіталу;

звільнення від жорстких норм банківського контролю з боку місцевих органів влади. Відсутня вимога обов'язкового придбання різних казначейських зобов'язань центрального банку або уряду країни. Можливість проведення вільної, незалежної кредитної політики, самостійність у встановленні облікової ставки без прив'язання її до облікової ставки центрального банку країни. Зниження вимог до рівня ліквідності та інших норм банківської практики;

конфіденційність банківських операцій в офшорних зонах. Забезпечення таємниці банківських рахунків, можливість використання інституту номінальних директорів в керівництві банком, випуск акцій на пред'явника у разі утворення офшорного банку тощо;

диверсифікованість активів на міжнародному ринку. З огляду на валютну незалежність і автономію офшорної компанії з'являється можливість інвестувати активи в економіку держав, у яких на поточний момент найбільш вигідні умови з точки зору прибутковості та приросту капіталу;

легкість доступу до зарубіжної банківської системи. Використання офшорних юридичних осіб дає можливість розміщувати капітал у твердій валюті, у надійних банках, у стабільній країні [24; 28].

Позитивний вплив офшорів на світову економіку проявляється у: сприянні активізації різноманітних транскордонних фінансових потоків і прискоренню обороту фінансових активів у міжнародному масштабі, забезпеченні розвитку фінансових ринків, створенні умов для диверсифікації інвестицій, розширенні доступу до кредитів і кращої локації капіталу; спонуканні до зниження загального податкового тягаря в світі та тим самим стимулюванні економічної активності в глобальній економіці; зменшенні ризику експропріації для інвесторів і кращому забезпеченні прав

власності, що, в свою чергу, може згенерувати більш високий економічний ріст, насамперед в країнах – донорах офшорів; сприянні процвітанню держав, на території яких вони розташовані, підвищенні якості їх розвитку, включаючи потенціал людського капіталу, що гармонізує розвиток світової економіки в цілому; підвищенні конкурентоспроможності компаній і фірм у національній і світовій економіці, які отримують можливість проводити більш гнучкі стратегії розвитку, особливо в порівнянні з гравцями, які не використовують офшорні схеми [50; 92].

Серед негативних аспектів присутності офшорів у глобальній економіці зазвичай називають:

недобросовісну податкову конкуренцію, що забирає доходи певних країн, спрямовуючи їх до офшорів;

створення елемента нестабільності у світовій економіці та фінансах у зв'язку з можливістю накопичення в офшорних зонах великих обсягів капіталів, переважно спекулятивних;

сприяння відтоку капіталу;

підтримка тіньової економіки;

скорочення зайнятості в країнах-донорах;

отримання невикористаних переваг окремими компаніями, що використовують офшори, перед іншими економічними гравцями, які не застосовують подібні стратегії;

вплив на соціальну ситуацію в країнах-донорах, пов'язаний з негативною оцінкою громадської думки стосовно відходу від податків за допомогою офшорів [24; 28].

5.4. Іноземний капітал у банківській системі

Характерними ознаками прояву глобалізації у сфері банківських відносин є входження іноземного капіталу та посилення його впливу на розвиток банківської системи України. Приток іноземного капіталу може мати як позитивні, так і негативні наслідки – залежно від макроекономічних передумов та інституційного середовища, що існує в Україні. Слід зважати на низку фінансових ризиків, пов'язаних зі швидким зростанням частки іноземного банківського капіталу, що може призвести до втрати суверенітету у сфері грошово-кредитної політики, посилення нестабільності, несподіваних коливань ліквідності банків, ймовірного відпливу фінансових ресурсів [28; 88; 104].

Згідно з Законом України "Про банки і банківську діяльність" **банк з іноземним капіталом** визначається як такий, у якому частка капіталу, що належить хоча б одному іноземному інвестору, становить не менше 10 % [106]. Поряд з поняттям "банк з іноземним капіталом" НБУ виокремлює поняття "**іноземний банк**", головними ознаками якого є розташування центру прийняття стратегічних рішень за кордоном і контроль іноземних власників [97].

Наявність в економіці будь-якої держави значних обсягів іноземного капіталу є ознакою макроекономічної стабільності, високого рівня довіри інвесторів до її законодавчої, виконавчої, судової гілок влади. Разом з тим перспективи та наслідки функціонування іноземного капіталу у вітчизняному банківському секторі неоднозначні. Адже мета іноземних інвесторів – не підвищувати добробут населення країни об'єкта інвестицій, а максимізувати прибуток для своїх власників та акціонерів.

Основним мотиваційним фактором входження іноземних інвесторів на банківський ринок України стали набуті ринкові переваги, вищий прибуток на капітал і можливість розширення свого бізнесу. Це стосувалось насамперед середніх за розміром західноєвропейських банків, яким не вдавалося збільшити обсяг операцій у Західній Європі через конкуренцію і обмеженість вільних ресурсів. Утім саме регіональна експансія спричинила ситуацію, що банки стали головними інвесторами національної банківської системи [20; 28; 75].

Різниця у законодавстві окремих країн поступово усувалась, і спосіб функціонування іноземних фінансових установ теж зазнавав значних змін. Багатонаціональні банки зацікавлені в утворенні однорідної, загальної системи замість неоднорідних груп незалежних організацій, розміщених у різних країнах, діяльність яких координує і контролює центральна установа країни перебування. Це тісно пов'язано з переходом від міжнародної банківської системи до глобальної, а також із розвитком комунікативних та інформаційних технологій.

У результаті динамічного залучення України у світовий економічний простір, до міжнародних фінансових структур сталось активне надходження іноземного капіталу у вітчизняний банківський сектор. Цей процес містить як позитивні, так і негативні тенденції (табл. 5.4) [20].

**Переваги та недоліки присутності іноземного капіталу
у банківській сфері**

Переваги	Недоліки
Наповнення вітчизняного валютного ринку ресурсами та зменшення залежності від внутрішньої обмеженості валютних коштів	Утрата найпривабливіших клієнтів та найвигідніших валютних операцій, а отже, послаблення їхніх позицій у валютній діяльності
Незначне здешевлення вартості валютних ресурсів за умов стабільного валютного курсу та відсутності ажіотажного попиту на іноземну валюту	Порівняно швидке зростання та переважання частки іноземних банків
Розширення можливостей щодо ефективного розміщення капіталу, масштабів проєктного фінансування і прямих іноземних інвестицій	Зростання нестабільності на ринку внаслідок підвищеної вразливості фінансового сектора країни до світових валютно-фінансових криз, постійних змін на міжнародних ринках цін позичкових капіталів
Установлення та розширення відносин між національними й іноземними банками, що сприятиме здійсненню швидкого та якісного валютного обслуговування власних і клієнтських інтересів	Переважання операцій спекулятивного характеру та спекулятивних змін попиту та пропозиції іноземних валют
Розширення доступу до міжнародних валютних ринків і ринків капіталів	Підвищення загрози відпливу капіталів за кордон і посилення волатильності валютних курсів
Удосконалення організаційних процесів у валютній діяльності: підвищення якості аналізу та прогнозування динаміки розвитку, підвищення якості управління ризиками, впровадження сучасних банківських технологій і міжнародного досвіду здійснення валютних операцій, підвищення стандартів та якості валютного обслуговування, вдосконалення корпоративного управління	Порушення рівноваги та спричинення тиску на вітчизняну банківську систему сильними гравцями міжнародного рівня
Посилення конкуренції та підвищення ефективності функціонування банківських установ як головних учасників системи валютних відносин	Підвищення ризику залежного розвитку та нав'язування іноземними банками своїх правил гри в боротьбі за клієнта і витіснення вітчизняних банків із цього ринку
Розвиток ринкової інфраструктури: розширення суб'єктного та кількісного складу учасників валютного ринку	Прихід іноземних банків, що не мають високих міжнародних рейтингів і достатнього обсягу капіталу
Удосконалення та розширення спектра виконуваних банками валютних операцій	Ризики банкрутства головного офісу іноземного банку

Період 2007 – 2009 рр. характеризується: значним зростанням обсягів операцій щодо купівлі українських банків і відкриття іноземними банками своїх представництв і мереж; розширенням діяльності іноземних банків з обслуговування населення. Серед основних факторів, що сприяли значній активізації діяльності банків з іноземним капіталом в Україні, можна виділити такі: позитивні структурні зрушення у вітчизняній економіці та високі темпи інфляції; активізація попиту на банківські послуги з боку населення; розширення зовнішньоекономічних зв'язків українських підприємств; можливість отримання високих прибутків [35].

Під час кризи 2008 – 2009 рр. діяльність банків з іноземним капіталом сприяла забезпеченню фінансової стійкості банківської системи країни; населення почало лояльніше ставитися до них, про що свідчить нижчий рівень відтоку депозитів порівняно з вітчизняними недержавними банками. Банки з іноземним капіталом виявились більш стійкими до банківської паніки, а їх діяльність сприяла збереженню загальної ресурсної бази банківської системи.

Зараз досить актуальним є питання можливості використання іноземного капіталу для нарощування обсягу капіталізації вітчизняної банківської системи. Кількість банків з іноземним капіталом і частка іноземного капіталу в статутному капіталі банків в Україні постійно збільшується (табл. 5.5) [90; 97].

Таблиця 5.5

Показники банківського сектора України щодо іноземного капіталу

№ п/п	Показники	Станом на 01 січня				
		2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.
1	2	3	4	5	6	7
1	Кількість банків, що мають ліцензію НБУ на здійснення банківських операцій	117	96	82	77	75
1.1	з них: з іноземним капіталом	41	38	38	37	35
1.1.1	у тому числі зі стопроцентним іноземним капіталом	17	17	18	23	23
2	Частка активів банків у іноземній валюті у всіх активах, %	46	41,32	38	36,38	32,91
3	Частка зобов'язань банків в іноземній валюті в усіх зобов'язаннях, %	58	56,88	52,33	48,8	43,95

1	2	3	4	5	6	7
4	Частка банків з іноземним капіталом у загальній кількості банків, %	35,04	39,58	46,34	48,05	46,67
5	Частка банків зі стопроцентним іноземним капіталом у загальній кількості банків, %	14,52	17,70	21,95	29,87	30,67

Упродовж 2016 – 2020 рр. спостерігається позитивна динаміка щодо присутності банків з іноземним капіталом в Україні. Якщо на 01.01.2016 р. кількість банків з іноземним капіталом становила 35,04 %, то станом на 01.01.2020 р. – 46,67 %. В Україні працює 21 банк з іноземним капіталом. За підсумками 2019 р. їх сумарний прибуток досяг 18,5 млрд грн, що на 285 % більше, ніж роком раніше. У загальному прибутку банківської системи частка "іноземців" склала 31 %.

Найбільше серед фінустанов цієї групи заробив Райффайзен Банк Аваль – понад 4,7 млрд грн та Укрсиббанк – близько 2,5 млрд грн (це майже на 80 млн менше, ніж роком раніше). Загалом відразу 6 банків з іноземним капіталом отримали прибуток понад 1 млрд грн [93].

Отже, вплив банків з іноземним капіталом на банківську систему України є досить суттєвим. Відзначаючи наявність нових тенденцій у розвитку вітчизняної банківської системи, які започаткувались під впливом банків з іноземним капіталом, слід констатувати не тільки різноспрямованість і суперечливість, а і можливість зростання проблем розвитку банківської системи України.

Зокрема, важливо враховувати, що поява на українському ринку потужних банків з іноземним капіталом із дешевим кредитним ресурсом, високоякісним обслуговуванням клієнтів здатна посилити свій вплив на управління напрямами та процесами використання кредитних ресурсів у реальній економіці. Відповідно, може знизитись можливість не тільки вітчизняних комерційних банків, а і НБУ впливати на розвиток національної економіки України. Тобто банківський капітал – як вітчизняний, так і зарубіжний, якщо він функціонує в Україні, не зможе забезпечувати ефективний розвиток національної економіки відповідно до визначених урядом стратегічних напрямів [2; 80; 84].

В Україні застосовують **методологію оцінювання участі іноземних інвесторів** у роботі банківської системи, яка включає такий набір показників, запропонованих Національним банком України [97]:

частка іноземного капіталу в статутному фонді банківської системи;
кількість банків зі стопроцентним іноземним капіталом;

кількість банків з участю іноземного капіталу (у яких понад 10 % капіталу належить одному іноземному інвесторові).

Банки з іноземним капіталом входять до двох груп банків: контрольовані національними власниками та контрольовані іноземними власниками. Причому, аналізуючи ступінь участі іноземних інвесторів у статутному капіталі українських банків, слід акцентувати увагу на тому, що є низка банків, де частка іноземних інвесторів становить понад 90 %. Фактично їх можна розглядати в одній групі разом з банками зі стопроцентним іноземним капіталом, оскільки ці установи перебувають під повним контролем іноземних власників. Водночас банки, в яких частка іноземних інвесторів не перевищує 50 %, доцільно розглядати як контрольовані українським капіталом.

Світовий досвід засвідчує, що для дієвого регулювання процесу зростання присутності банків з іноземним капіталом необхідно чітко усвідомлювати мотиви їх входження у країну, серед яких: прагнення до захоплення нових ринків і отримання високого прибутку; можливість використання потенціалу розвитку ринку роздрібних банківських послуг; використання сприятливішого регуляторного середовища в умовах неповного впровадження міжнародних стандартів банківського регулювання, порівняно слабкого нагляду та ліберального ліцензування; прагнення до розширення бізнесу, яке складно реалізувати в материнській країні через велику конкуренцію та обмеженість вільних ресурсів [41].

Важливим питанням є використання прибутків від діяльності філій іноземних банків. Деякі практики та науковці вважають, що більша їх частка відходитиме за кордон. У світовій практиці процедура регулювання діяльності філій закордонних банків у різних країнах суттєво відрізняється. Спільним є лише прагнення створити умови роботи, адекватні економічній ситуації та напрямам розвитку банківської системи, максимально знизивши рівень фінансових ризиків.

Таким чином, у сучасний період розвитку банківської системи та економіки України присутність іноземного банківського капіталу стала невід'ємним елементом розвитку вітчизняної банківської системи. Іноземні інвестори

вкладають у національну економіку не лише власні капітали, але сприяють використанню зарубіжного досвіду ведення банківського бізнесу, забезпеченню прозорості банківської діяльності, налагодженню відносин з іноземними державами, інтеграції вітчизняної банківської системи у світовий фінансовий простір.

Посилення міжнародного руху банківського капіталу вимагає виваженої політики регулювання та нагляду за діяльністю банків з іноземним капіталом. Важливим завданням НБУ є створення стимулів для спрямування іноземних кредитних ресурсів на розвиток реального сектора економіки. Діяльність банків з іноземним капіталом, завдяки високому рівню зовнішньої підтримки, залишається одним із вагомих факторів впливу на подальший розвиток банківської системи України [97].

5.5. Взаємодія національної банківської системи з міжнародними фінансовими організаціями

Зі створенням Національного банку України (НБУ) в 1991 р. постало питання розвитку його міжнародних відносин. Членство в міжнародних фінансових організаціях, необхідність залучення передового світового банківського досвіду вимагало серйозних зусиль щодо розбудови тісних взаємин із іноземними партнерами. НБУ співпрацює з міжнародною фінансовою спільнотою задля зміцнення та стабільності фінансової системи України. НБУ діє узгоджено з міжнародними організаціями та центральними банками інших держав, інтегруючись до світового фінансового простору та наближаючись до Європейського Союзу.

Важливим стимулом розвитку міжнародної діяльності національної банківської системи був вступ України в 1992 р. до таких впливових міжнародних фінансових організацій, як Міжнародний валютний фонд (МВФ), Світовий Банк і Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР).

Міжнародне співробітництво у 2020 р. Національного банку зосереджене на таких напрямках [97; 120; 131]:

європейська інтеграція – виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС та інших міжнародних зобов'язань;

двостороннє співробітництво з центральними банками та регуляторами фінансових ринків інших держав;

співпраця з міжнародними фінансовими організаціями – Міжнародним валютним фондом, Групою Світового Банку, Європейським банком

реконструкції та розвитку, Європейським інвестиційним банком, Чорноморським банком торгівлі та розвитку, Банком міжнародних розрахунків; взаємодія з іноземними інвесторами;

взаємодія з міжнародними та європейськими партнерами та донорськими організаціями над реалізацією проєктів міжнародної технічної допомоги у фінансовому секторі України.

До міжнародних організацій та установ, в яких НБУ має членство, представлений від імені України та взаємодіє, належать [97]:

Міжнародний валютний фонд (IMF);

Чорноморський банк торгівлі та розвитку (BSTDB);

Група Світового Банку;

Європейський банк реконструкції та розвитку (EBRD);

Європейський інвестиційний банк (EIB);

Банк міжнародних розрахунків (BIS);

Клуб голів центральних банків країн Центральної Азії, Чорноморського регіону та Балкан;

Європейська регіональна консультативна група при Раді з фінансової стабільності (FSB);

Базельська консультативна група Базельського комітету з питань банківського нагляду Банку міжнародних розрахунків (BCG);

Комітет Ірвінга Фішера з питань статистики центральних банків Банку міжнародних розрахунків (IFC);

Група банківських наглядових органів Центральної та Східної Європи (BSCEE);

Віденська ініціатива;

Консультативна група Європейського фонду для Південно-Східної Європи (EFSE);

Міжнародна мережа фінансової освіти Організації економічного співробітництва та розвитку (OECD/INFE);

Мережа бізнес-циклів зони євро (EABCN);

Міжнародна організація з захисту прав споживачів фінансових послуг (FinCoNet);

Міжнародна асоціація ринків капіталу (ICMA).

Співробітництво з **Міжнародним валютним фондом** розглядається Національним банком України як один із важливих пріоритетів його зовнішньоекономічної діяльності. Співпраця з МВФ – важливий фактор

формування інвестиційного клімату держави, а також індикатор для взаємовідносин з іншими міжнародними фінансовими організаціями та іноземними інвесторами [28].

Із 1995 р., після підписання Указу Президента України "Про забезпечення представництва України в радах керуючих Міжнародного валютного фонду та Світового Банку", Голова Національного банку України незмінно є керівним від України у Раді керуючих МВФ – найвищому органі Фонду. Голова НБУ голосує від імені України з основних питань діяльності цієї організації, її політики, внутрішнього впорядкування та взаємодії держав-членів.

У грудні 2018 р. була затверджена 14-місячна програма співпраці України та МВФ, яка фокусується, зокрема, на продовженні тих реформ, реалізація яких забезпечувала макроекономічну та фінансову стабільність в країні впродовж останніх років. А саме – режиму таргетування інфляції і гнучкого курсоутворення гривні, які стали дієвим інструментом зниження інфляції в Україні з понад 60 % у квітні 2015 р. до поточних 10 % і 5 % – у середньостроковій перспективі. Уперше в історії України виконання цілі з інфляції, яку встановив Національний банк, стало одним з цільових показників програми МВФ. Це підтверджує, що низька та стабільна інфляція є необхідною передумовою стійкого економічного зростання, а режим інфляційного таргетування – найефективніший шлях до неї. Спільні цілі у цій площині означають, що МВФ вірить у спроможність Національного банку знизити інфляцію до 5 % і утримувати її на такому рівні впродовж тривалого періоду [97].

Інший напрям нової програми – зміцнення фінансового сектора та подальше відновлення банківського кредитування. Так, одним з пунктів програми стало ухвалення Верховною Радою законопроекту щодо консолідації функцій із державного регулювання ринків фінансових послуг. Це дасть змогу втілити реформу небанківського фінансового сектора шляхом розподілу функцій регулювання ринків фінпослуг, які сьогодні здійснює Нацкомфінпослуг, між Національним банком та Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку. Ухвалення законопроекту дозволить привести небанківський фінансовий ринок у відповідність до європейських стандартів, підвищить якість роботи фінансових компаній та захист споживачів фінпослуг, а також створить умови для приходу на цей ринок нових іноземних суб'єктів.

Кошти, отримані Національним банком України від Міжнародного валютного фонду, дали змогу уникнути різкого погіршення стану платіжного балансу, підтримати обмінний курс гривні шляхом здійснення інтервенцій на міжбанківському валютному ринку України та забезпечити ліквідність банківського сектора. Уряд України використовував кошти МВФ для фінансування фіскального дефіциту, зокрема на погашення зовнішніх боргових зобов'язань [14].

У рамках міжнародного співробітництва Національний банк України також співпрацює з **Чорноморським банком торгівлі та розвитку**, який стимулює співпрацю між країнами Чорноморського басейну шляхом фінансування регіональних проєктів із метою розвитку приватної та підприємницької діяльності, прискорення реформ у фінансових секторах країн регіону.

17.06.1997 р. Верховна Рада України ратифікувала Угоду про заснування Чорноморського банку торгівлі та розвитку. Для порівняння: статутний капітал ЧБТР близький до статутного капіталу Європейського банку реконструкції та розвитку (ЄБРР); членами ЄБРР є майже 60 країн, а ЧБТР – 11. Частка України в статутному капіталі ЄБРР – 0,8 %, тоді як ЧБТР – 13,5 %. Україна є одним із найбільших акціонерів ЧБТР і має значний вплив на формування його фінансової політики. З моменту заснування Банку Україна сплатила до його статутного капіталу 43 011 019 спеціальних прав запозичення (СПЗ), сьогодні це близько 51,9 млн євро, та отримала фінансування проєктів на суму 313 126 377 євро. Таким чином, на 1 євро, сплачений Україною, припадає майже 6,03 євро, отриманих для кредитування українських проєктів як у державному, так і в приватному секторах. За час співпраці ЧБТР фінансував близько 15 проєктів з участю України із загальною сумою позики 196 336 012 євро. Серед наймасштабніший із них – "Альфа-Нафта Петролеум" (29 025 236 євро), "Галнафтогаз III" (24 187 283 євро), "Українська залізниця" (20 962 670 євро) та "Чорноморнафтогаз" (16 931 388 євро). Також зусилля спрямовуються на розширення мережі фінансових посередників в Україні, через яких ЧБТР має намір підтримувати вітчизняний фінансовий сектор, що розвивається. Банк планує збільшити кількість таких посередників із метою надання банківських продуктів для розширення кредитування малого та середнього бізнесу. ЧБТР ставить за мету розвиток ринку капіталу (за рахунок пайової участі в акціонерному капіталі відповідних національних і регіональних

приватних компаній), субординованого кредитування, мікрофінансування, муніципального кредитування та лізингу [38; 96; 97].

Тісна співпраця Національного банку України з **Групою Світового Банку** пов'язана з: наданням кредитів, консультуванням з питань економічної політики, стимулюванням зовнішніх інвестицій. Таким чином, Банк сприяє здійсненню ряду проєктів економічного розвитку, головним чином у таких сферах, як сільське господарство, енергетика, промисловість, транспорт і зв'язок, водопостачання, освіта, демографічне планування, охорона здоров'я. Світовий Банк також надає кредити на потреби структурної галузевої адаптації, не пов'язані з проєктами.

До Групи Світового Банку входять:

Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР);

Міжнародна фінансова корпорація (МФК);

Міжнародна асоціація розвитку (МАР);

Міжнародний центр розв'язання спірних питань у сфері інвестицій;

Багатостороннє агентство гарантування інвестицій (БАГІ).

Співробітництво НБУ зі Світовим Банком розпочалося з підготовки у 1994 р. Огляду фінансового сектора України. За його результатами було розроблено та впроваджено Проєкт структурної перебудови фінансового сектора, який став основою створення законодавчої бази для розвитку банківського сектора. Під час реалізації цього Проєкту введено в дію закони "Про Національний банк України", "Про банки і банківську діяльність", "Про Фонд гарантування вкладів фізичних осіб", здійснено перехід вітчизняної банківської системи на міжнародні стандарти бухгалтерського обліку, вживались заходи щодо посилення банківського нагляду, ліквідації збанкрутілих банків і розвитку кредитно-фінансових установ [97].

Починаючи з перших проявів кризових явищ у 2008 р., Україна відчула підтримку від Світового Банку в рамках системних проєктів, зокрема Програмної позички на реабілітацію фінансового сектора (750 млн дол. США). Активна співпраця Національного банку України зі Світовим Банком допомогла вчасно консолідувати зусилля щодо оздоровлення фінансового сектора, здійснення необхідних заходів для запобігання негативному впливу фінансової кризи на банківський сектор України та стабілізації економічної ситуації в цілому [41].

Станом на початок 2020 р. Україна впроваджує дев'ять спільних із Світовим Банком проєктів на суму 2,6 млрд дол. США. Загальна сума

використання коштів Банку від початку реалізації проєктів становить 901,6 млн дол. США. Спільні проєкти спрямовані на покращення стану автомобільних доріг України, модернізацію енергетичної галузі, впровадження земельної реформи; підвищення якості медичних послуг; ефективності соціальної допомоги; покращення послуг з водопостачання, водовідведення, утилізації твердих побутових відходів тощо.

Із часу створення Національного банку України набуло значного розвитку також співробітництво з **Європейським банком реконструкції та розвитку**. Для підтримки та розвитку малого та середнього підприємства в Україні ЄБРР реалізовував через НБУ відповідні кредитні лінії. Україна є його членом з 13.08.1992 р.; Міністр фінансів є Керуючим від України – членом Ради керуючих ЄБРР.

ЄБРР є найбільшим фінансовим інвестором в Україні. Станом на 01.06.2020 р. сукупний обсяг виділеного Банком фінансування в Україну склав 1,1 млрд. євро в межах 51 проєкту в державному та приватному секторах. Рада директорів ЄБРР 25.03.2020 р. ухвалила виділення 50 млн євро на придбання рухомого складу для Київського метрополітену; добудова третьої лінії метрополітену в м. Харкові ведеться за рахунок 470 млн євро, наданих Європейським інвестиційним банком та ЄБРР. ЄБРР вклав у "зелені" проєкти України 680 млн євро. Це найвищий показник серед всіх країн, з якими працює Банк.

За кількістю підписаних кредитних пакетів з ЄБРР Україна у 2019 р. посіла перше місце серед країн, з якими працює Фонд. Також ЄБРР виділив 900 млн євро на ремонт доріг в Україні та 250 млн євро на програми підтримки малого та середнього бізнесу [38; 97].

Окремо слід виділити міжнародну діяльність Національного банку України в контексті європейської інтеграції. З метою забезпечення реалізації стратегічного курсу України на інтеграцію в **Європейський Союз** (ЄС) Національний банк України бере активну участь у цьому процесі. Однією з необхідних вимог на шляху європейської інтеграції є забезпечення стабільності й ефективного функціонування банківської системи.

Головними завданнями діяльності ЄС в Україні є такі:

сприяти політичним та економічним зв'язкам між Україною та Європейським Союзом шляхом підтримання ефективного діалогу з урядовими

установами та підвищення поінформованості про Європейський Союз, його установи та програми;

відстежувати впровадження Угоди про партнерство та співробітництво між Україною та ЄС;

інформувати громадськість щодо розвитку Європейського Союзу, роз'яснювати та відстоювати окремі аспекти політики ЄС;

брати участь у впровадженні програм зовнішньої допомоги Європейського Союзу [86].

Європейський Союз надає підтримку Україні для забезпечення стабільного, заможного та демократичного майбутнього для всіх її громадян. Україна є пріоритетним партнером Європейського Союзу. Відносини між ЄС та Україною розвиваються також у контексті Східного партнерства. Між 2007 і 2011 рр. відбулися переговори щодо Угоди про асоціацію, що включає в себе глибоку та всеосяжну зону вільної торгівлі (ГВЗВТ) між ЄС та Україною.

Україна та ЄС разом визначили програму реформ, які стосуються нагальних питань: боротьба проти корупції, реформа судової влади, конституційна реформа та реформа виборчого законодавства, поліпшення бізнесового та інвестиційного клімату, енергоефективність, а також реформа державного управління, зокрема реформа децентралізації.

Окрім політичної, ЄС також виділив фінансову підтримку Україні. Вона складається з 13,8 млрд євро, призначених на процеси реформування протягом наступних кількох років.

Національний банк України послідовно проводить гармонізацію банківського законодавства та здійснює необхідні заходи щодо приведення банківської системи України до норм і стандартів ЄС, а також бере участь у засіданнях спільних органів України та ЄС з питань співробітництва [86].

За активної участі Національного банку України також здійснювалися заходи щодо вступу України до **Світової організації торгівлі** й укладення Угоди про вільну торгівлю між Україною та державами – членами Європейської асоціації вільної торгівлі. Розуміючи, що конкуренція на українському банківському ринку зростатиме внаслідок поглиблення відносин із ЄС, Національний банк України постійно вживав заходи щодо посилення конкурентоспроможності українських банків, приведення системи банківського нагляду відповідно до світових стандартів, упровадження процедур запобігання відмиванню "брудних" грошей, поліпшення системи

корпоративного управління банками, вдосконалення системи управління ризиками в банках, упровадження передових банківських технологій тощо [97].

Також Національний банк України приділяє значну увагу розвитку та поглибленню співробітництва з **Європейським центральним банком** та центральними банками країн – членів ЄС. У перспективі таке співробітництво дасть змогу адаптувати Національний банк України до роботи в Європейській системі центральних банків.

Сучасні тенденції розвитку світової фінансової системи потребують нових підходів і розширення міжнародної діяльності Національного банку України. Зараз актуальними є розширення співпраці з Міжнародним валютним фондом і посилення впливу НБУ на процеси, що відбуваються в цій установі. Враховуючи інтеграційні, передусім – євроінтеграційні процеси в банківському секторі, необхідно продовжити укладення угод із органами банківського нагляду європейських країн. Актуальним залишається розширення участі НБУ у впливових міжнародних фінансових організаціях, зокрема Банку міжнародних розрахунків [86; 97].

Запитання та завдання для самоконтролю

Запитання

1. Визначте поняття фінансової глобалізації та основні її види прояву.
2. Яким чином наслідки глобалізаційних процесів виявляються у банківському бізнесі?
3. Визначте, яких форм на мікрорівні набувають інтеграційні процеси у фінансовій сфері.
4. Сформулюйте фактори стимулювання розвитку глобалізації банківської сфери.
5. Визначте позитивні та негативні прояви глобалізації фінансових ринків.
6. Які в Україні можуть створюватись міжбанківські об'єднання?
7. Визначте, які переваги надає консорціумна форма міжбанківських об'єднань.
8. Яка мета створення банківських спілок та асоціацій? Наведіть приклади банківських спілок та асоціацій, які діють в Україні.

9. Наведіть сучасні характеристики міжнародного банківського бізнесу.

10. Сформулюйте, у чому полягає різниця між транснаціональними та міжнародними банками.

11. Розгляньте, які існують форми ведення міжнародного банківського бізнесу.

12. Визначте, які банківські підрозділи за кордоном є неопераційними.

13. Визначте, в чому полягає відмінність між закордонним відділенням (філією) та закордонним дочірнім банком іноземного банку.

14. Визначте, чим відрізняються дочірні від асоційованих банків.

15. Визначте, які особливості надання міжнародних банківських послуг.

16. Визначте, які функції виконує міжнародний фінансовий ринок.

17. Визначте, де розташовані сучасні міжнародні фінансові центри.

18. Дайте визначення поняття "офшорна зона". Назвіть місця дислокації офшорних зон.

19. Сформулюйте позитивні та негативні аспекти присутності офшорів у глобальній економіці.

20. Розкрийте сутність поняття "банк з іноземним капіталом" та "іноземний банк". Яка частка іноземного капіталу присутня в вітчизняній банківській системі?

21. Визначте основні негативні наслідки присутності іноземного капіталу на українському ринку банківських послуг.

22. З якими міжнародними фінансовими організаціями взаємодіє національна банківська система?

Тести для перевірки знань

1. Фінансова глобалізація – це процес, який пов'язаний з:

а) реалізацією глобальних фінансових стратегій транснаціональних корпорацій;

б) формуванням системи наднаціонального регулювання міжнародних фінансів;

в) зниженням податкового тиску;

г) вільним та ефективним рухом капіталів між країнами та регіонами.

2. *Формами інтеграційних процесів фінансової глобалізації вважають:*

- а) злиття;
- б) відкриття нових філій банку;
- в) регіоналізацію;
- г) поглинання.

3. *Інтеграційний процес на рівні національних ринків зі схожими макроекономічними та структурними показниками розвитку економік, в результаті якого межі країн регіону поступово стираються, формується єдиний економічний простір, – це:*

- а) регіоналізація;
- б) глобалізація;
- в) транснаціоналізація;
- г) усі відповіді правильні.

4. *Факторами стимулювання розвитку глобалізації банківської сфери є:*

- а) нерівномірність економічного розвитку та розподілу фінансових ресурсів;
- б) упровадження сучасних електронних технологій;
- в) здійснення операцій злиття і придбання банків;
- г) зростання вимог щодо регулювання банківської діяльності.

5. *За рівнем залежності та підпорядкування складових структур міжбанківські об'єднання є:*

- а) змішані;
- б) безстрокові;
- в) асоціативні добровільні об'єднання;
- г) корпоративні об'єднання.

6. *Банківські холдинги утворюються як об'єднання змішаного типу з числа банків і позабанківських установ:*

- а) так;
- б) ні.

7. *До банківських холдингових груп відносять:*

- а) банківські асоціації;
- б) банківські корпорації;
- в) банківські холдингові групи;
- г) банківські спілки.

8. Об'єднання банків, в якому вони втрачають юридичну та комерційну самостійність і підпорядковуються єдиному органу управління, – це:

- а) банківський картель;
- б) банківський трест;
- в) банківський синдикат.

9. Не мають права займатися банківською чи підприємницькою діяльністю:

- а) банківські холдингові групи;
- б) транснаціональні банки;
- в) банківські асоціації;
- г) банківські спілки.

10. Міжнародні банки – це національні банківські установи універсального типу, які мають широко розгалужену та тісно інтегровану систему зарубіжних підрозділів і активно працюють на світових фінансових ринках:

- а) так;
- б) ні.

11. Самостійна банківська організація, в якій всі 100 % або велика частина акцій (паїв) належить головному міжнародному банку, – це:

- а) банківська філія;
- б) асоційований банк;
- в) дочірній банк;
- г) представництво.

12. Головним призначенням міжнародного фінансового ринку є:

- а) забезпечення доступу до фінансових ресурсів і міжнародних проєктів;
- б) забезпечення міжнародної ліквідності;
- в) формування ринкових цін на окремі види фінансових активів;
- г) випуск високоліквідних фінансових інструментів, які можуть бути використані як засіб міжнародних платежів, продані чи обміняні на інші фінансові інструменти.

13. До суб'єктів міжнародного фінансового ринку належать:

- а) транснаціональні банки;
- б) фронт-офіси міжнародних банків;
- в) центральні банки;
- г) транснаціональні корпорації.

14. Модель офшорної зони, в якій фінансові угоди вільні від обмежень незалежно від того, резиденти чи нерезиденти є учасниками ринку, – це:

- а) німецька модель;
- б) Лондонська модель;
- в) Нью-Йоркська модель;
- г) модель "податкового сховища".

15. До переваг присутності іноземного капіталу в економіці країни можна віднести:

- а) вивіз прибутків філій іноземних банків;
- б) створення та впровадження інноваційних банківських технологій;
- в) залучення дешевих і довгих грошей материнської компанії;
- г) покращення рівня якості обслуговування.

Практичні завдання

Завдання 5.1. У табл. 5.6 надано дані для визначення валютної позиції банку.

Необхідно:

1) на підставі інформації, що наведена в таблиці, розрахувати загальну відкриту валютну позицію банку;

2) визначити значення лімітів валютної позиції банку та встановити їх відповідність нормативним значенням, якщо регулятивний капітал банку дорівнює 140 млн грн.

Таблиця 5.6

Вихідні дані для розрахунку валютної позиції банку, тис. грн

Валюти	Балансові активи	Балансові зобов'язання	Забалансові активи	Забалансові зобов'язання	Курс НБУ грн за од.
EUR	340	135	30	–	12,2
USD	120	50	–	30	8,12
RUR	95	178	18	–	0,28

Приклад розв'язання

З метою зменшення валютного ризику в діяльності банків Національний банк України установлює ліміт загальної (довгої/короткої) відкритої валютної позиції валютної позиції банку (Л13), який визначається

як співвідношення загальної величини відкритої валютної позиції банку за всіма іноземними валютами та банківськими металами в гривневому еквіваленті до регулятивного капіталу банку.

Ліміт загальної довгої відкритої валютної позиції банку (Л13-1) визначається як співвідношення величини перевищення обсягу вимог за іноземною валютою та банківськими металами над обсягом зобов'язань у гривневому еквіваленті до регулятивного капіталу банку.

Ліміт загальної короткої відкритої валютної позиції банку (Л13-2) визначається як співвідношення величини перевищення обсягу зобов'язань за іноземною валютою та банківськими металами над обсягом вимог у гривневому еквіваленті до регулятивного капіталу банку.

Для банків в Україні встановлені такі ліміти відкритої валютної позиції:

ліміт загальної довгої відкритої валютної позиції банку (Л13-1) – не більше 5 %;

ліміт загальної короткої відкритої валютної позиції банку (Л13-2) – не більше 10 %.

Банк здійснює розрахунок загальної відкритої валютної позиції (ЗВВП) на підставі щоденного балансу банку на основі визначення загальної відкритої валютної позиції (ВВП) за кожною іноземною валютою у гривневому еквіваленті за всіма балансовими та позабалансовими активами. Величина загальної відкритої валютної позиції банку визначається як сума абсолютних величин усіх довгих і коротких відкритих валютних позицій у гривневому еквіваленті (без урахування знака) за всіма іноземними валютами та за всіма банківськими металами.

$$\text{ВВП EUR} = (340 + 30 - 135) \times 12,2 = 2\,867 \text{ тис. грн};$$

$$\text{ВВП USD} = (120 + 50 - 30) \times 8,12 = 1\,136,8 \text{ тис. грн};$$

$$\text{ВВП RUR} = (95 + 18 - 178) \times 0,28 = -18,2 \text{ тис. грн};$$

$$\text{ОВВП} = 2\,867 + 1\,136,8 + 18,2 = 4\,022 \text{ тис. грн}.$$

Отже, загальну відкриту валютну позицію банку в євро та доларі можна визначити як довгу, а в російському рублі – як коротку. Визначимо відповідність ВВП за кожною валютою до встановлених лімітів:

$$\text{Л13-1 EUR} = (2\,867 / 140\,000) \times 100 \% = 2,05 \% < 5 \%;$$

$$\text{Л13-1 USD} = (1\,136,8 / 140\,000) \times 100 \% = 0,81 \% < 5 \%;$$

$$\text{Л13-2 RUR} = (18,2 / 140\,000) \times 100 \% = 0,01 \% < 10 \%.$$

Отже, банк дотримується лімітів загальної довгої/короткої відкритої валютної позиції за кожною валютою.

Завдання 5.2. У табл. 5.7 наведено дані для визначення валютної позиції банку.

Таблиця 5.7

Вихідні дані для розрахунку валютної позиції банку, грн

Валюти	Балансові активи	Балансові зобов'язання	Забалансові активи	Забалансові зобов'язання	Курс НБУ грн за од.
EUR	520	–	10	180	12,0
USD	789	10	–	80	8,02
RUR	250	120	30	10	0,25

Необхідно:

- 1) на підставі інформації, що наведена в таблиці, розрахувати загальну відкриту валютну позицію банку;
- 2) визначити значення лімітів валютної позиції банку та встановити їх відповідність нормативним значенням, якщо регулятивний капітал банку дорівнює 135 млн грн.

Завдання 5.3. Підприємство "Альфа" поставило партію кольорових металів за кордон концерну "А1 Ю" на суму 200 тис. дол. США на умовах використання інкасової форми розрахунків. Поставка товару здійснюється залізницею.

Необхідно:

- 1) схематично зобразити учасників цієї форми міжнародних розрахунків;
- 2) зазначити переваги та недоліки використання інкасо в міжнародних розрахунках. Для кого з учасників така форма міжнародних розрахунків є більш вигідною?

Завдання 5.4. Підприємство "Сигма" поставило партію поліетилену за кордон фірмі "АБН" на загальну суму 150 тис. дол. США на умовах акредитиву.

Необхідно:

- 1) подати в графічному вигляді схему розрахунків між учасниками акредитиву;
- 2) визначити, для кого з учасників така форма міжнародних розрахунків є більш вигідною і чому.

Завдання 5.5. Курс долара США до гривні становить 7,8 – 8,0; курс євро до гривні становить 11,99 – 12,01.

Необхідно розрахувати крос-курс долара США до євро.

Завдання 5.6. Голландський банк бажає купити 10 млн дол. США в учасника валютного ринку в обмін на фунти стерлінгів. Відомо, що будуть застосовуватися такі курси СПОТ:

GBP/USD = 1,6122 – 1,6127;

USD/ EUR = 0,8740 – 0,8746;

USD/JPY = 122,05 – 122,10.

Необхідно визначити:

- 1) яку ціну котирує учасник валютного ринку;
- 2) яку суму фунтів стерлінгів має сплатити голландський банк.

Завдання 5.7. Корпорація в США отримала EUR 18 млн і хоче перевести цю суму в долари. Відомо, що будуть застосовуватися такі курси СПОТ:

GBP/USD = 1,6133 – 1,6145;

USD/ EUR = 0,8746 – 0,8750;

USD/JPY = 122,10 – 122,15.

Необхідно визначити:

- 1) за яким курсом буде здійснено цю угоду;
- 2) скільки доларів отримає корпорація.

Завдання 5.8. Українська фірма 12 жовтня відвантажила товар, за який має отримати виручку на суму 700 000 дол. США протягом листопада, проте точна дата надходження коштів невідома. Після отримання коштів фірма має придбати гривні за долари США для закупівлі устаткування на ринках України. Протягом періоду з 12 жовтня до 30 листопада очікується підвищення курсу гривні відносно долара США. З метою страхування валютного ризику фірма звертається до комерційного банку й укладає з ним опціонний валютний контракт на таких умовах: опціон продажу

за доларами США на суму 700 000 дол. США; термін – з 01 до 30 листопада; ціна виконання USD / UAH = 7,98; опціонна премія становить 50 000 грн. Платіж у доларах США фірма отримала 26 листопада.

Необхідно: визначити та проаналізувати результати опціонної валютної угоди за різних СПОТ-курсів на дату отримання коштів:

- 1) USD / UAH = 7,98;
- 2) USD / UAH = 8,02;
- 3) USD / UAH = 7,85.

Завдання 5.9. Іноземна фірма має намір вкласти 300 000 дол. США на термін шість місяців. Є два варіанти вкладання коштів: євродоларовий депозит під 8 % річних або облігації внутрішньої державної позики уряду України під 23 % річних. На дату інвестування СПОТ-курс гривні встановив USD / UAH = 2,9700.

Необхідно: проаналізувати доходність і рівень ризику кожного з напрямів вкладання коштів, а також переваги та недоліки укладання форвардного валютного контракту.

Завдання 5.10. До банку "Харківбанк" (МФО 337576) звернулося ТОВ "Альфа" з проханням відкрити йому поточні валютні рахунки в доларах США та євро.

Для розрахунків з іноземним партнером фірмою "Ізраел" за експортовану в Україну продукцію (обладнання для переробки сільськогосподарської сировини) за придбанні товари клієнту необхідно купити 150 тис. євро та відкрити на його користь безвідкличний покритий акредитив у Dresdner Bank (м. Дрезден) (відповідно до договору купівлі-продажу № 14 від 01.02.2001 р.).

Необхідно:

- 1) скласти перелік необхідних документів для відкриття валютного рахунку;
- 2) відкрити відповідні рахунки;
- 3) скласти перелік документів, що є підставою для купівлі іноземної валюти на Міжбанківському валютному ринку України для розрахунків з нерезидентами за торговими операціями;
- 4) скласти заяву на купівлю іноземної валюти.

Висновки за темою

У другій половині ХХ ст. відбувалася прискорена глобалізація світового господарства, помітну роль в якій відігравали банки. Це пов'язано зі зростанням міжнародної торгівлі та необхідністю її кредитування та розрахункового обслуговування, чим і зайнялися банки з розвиненими кореспондентськими відносинами з партнерами. У результаті усталилися закордонні зв'язки, сталася підготовка до становлення міжнародних банківських альянсів і поглинань.

Основними причинами глобалізаційного процесу стали: процес інтернаціоналізації, який приводить до поглиблення співробітництва між країнами та посилення їх взаємозалежності; науково-технічний прогрес, поява інформаційних технологій, які змінюють усю систему соціально-економічних відносин, переносячи на якісно новий технічний рівень організаційно-економічні відносини, транспортні та комунікаційні зв'язки (зниження витрат на трансакції); загострення проблем, що є загальними для країн світу та важливими з точки зору збереження та розвитку людської цивілізації.

Банківський сектор, який розвивається під впливом процесів глобалізації, можна охарактеризувати таким чином:

- зменшення частки традиційних банківських операцій на користь нових, які відповідають якісно зміненим запитам клієнтів;

- періодичне вдосконалення банківських продуктів і послуг, які надають банківському сектору інноваційний характер;

- об'єднання банківського капіталу в національному та міжнародному масштабах;

- зростання розмірів банків на основі об'єднань і поглинань, що призводить до зміцнення позицій на національному рівні;

- процес фінансової глобалізації та подальший розвиток всієї світової банківської індустрії сприятливо впливає на стандартизацію національних банківських систем і виникнення загальної моделі банку.

Отже, глобалізацію у банківській системі можна визначити як об'єднання, взаємозалежність, уніфікацію та інтеграцію банківської системи окремої країни у світову. Однією з найвагоміших складових процесу приєднання банківської системи України до світового банківського ринку є впровадження міжнародних стандартів банківської діяльності. У цьому

процесі визначальними є угоди Базель II та Базель III, прийняті Базельським комітетом із банківського нагляду, гармонізація та адаптація банківського національного законодавства до законодавства ЄС.

Перші міжбанківські об'єднання виникли як результат появи величезних монополій у промисловості (концентрації промислового капіталу) та розвитку конкурентної боротьби між банками. Основними шляхами створення міжбанківських об'єднань є: злиття банків (базується на добровільному об'єднанні самостійних банків); поглинання одним банком своїх конкурентів (базується на правах власності, контролю та централізованого управління, прямого підпорядкування та залежності).

Головними представниками міжбанківських об'єднань є:
асоціативні структури комерційного типу – консорціуми, картелі;
корпоративного типу – концерни та трести.

Відповідно до Закону України "Про банки і банківську діяльність" вітчизняні банківські установи мають право створювати дві групи об'єднань: банківські групи; банківські спілки та асоціації.

Зараз сформувалася розгалужена та багатофункціональна міжнародна банківська система, що забезпечує основні потреби транснаціонального капіталу та слугує інституційною базою функціонування світових фінансових ринків, перебуваючи в процесі постійного розвитку.

Міжнародному банківському бізнесу притаманні такі характеристики:
основні суб'єкти банківської справи – транснаціональні банки (ТНБ);
реорганізація банківської мережі ТНБ, скорочення філій та відділень;

зростання балансової вартості банків, збільшення їх розміру;

інформаційні технології стають основною умовою і визначальним фактором роботи ТНБ;

виникнення нових організаційних форм діяльності ТНБ, зокрема Інтернет-підрозділів;

збільшення присутності іноземних банків у національних банківських системах країн;

банківський бізнес стає менш регульованим;

у ряді країн державні банки залишаються невід'ємною частиною національних банківських систем;

зростає роль страхування як одного з напрямів діяльності міжнародного банківського бізнесу;

у міжнародному банківському бізнесі спостерігається тенденція до консолідації – менша кількість великих інституцій обслуговує регіональні, національні та міжнародні ринки;

у стратегії банків вагомую роль відіграє диверсифікація, у майбутньому на передній план буде висунута концентрація діяльності на головних угодах;

найсильніші у світі сьогодні – універсальні банки та подібні до них; важливим процесом, який відбувається сьогодні в банківському секторі світової фінансової системи, є злиття банків;

розвиток міжнародного приватного банківського бізнесу;

часткове приведення банківського законодавства та системи банківського нагляду країн Східної і Центральної Європи відповідно до міжнародних норм і стандартів Європейського Союзу.

Головне призначення міжнародного фінансового ринку – забезпечення доступу до фінансових ресурсів і міжнародних проектів. Зміст функції фінансового забезпечення процесів інвестування полягає у: створенні фінансовим ринком умов для залучення (концентрації) фінансових ресурсів, необхідних для розвитку економіки; виявленні найефективніших сфер і напрямів інвестиційних потоків з позиції забезпечення високого рівня дохідності капіталу. Виконуючи функцію спрямування коштів від кредиторів до позичальників, фінансові ринки сприяють підвищенню продуктивності та ефективності світової економіки.

Іншою функцією міжнародного фінансового ринку є забезпечення міжнародної ліквідності, тобто можливості окремих країн мобільно залучати достатню кількість фінансових ресурсів у різних формах на вигідних умовах. Таке залучення ресурсів на міжнародному фінансовому ринку значно розширює фінансові можливості кожної країни, сприяючи вирівнюванню економічного їх розвитку та створенню умов для підвищення суспільного добробуту.

Література: [2; 4 – 8; 12; 14; 17; 19; 20; 22; 24; 26; 28; 30; 32; 33; 35; 37 – 39; 41; 44; 51; 52; 59; 60; 66; 74 – 76; 78; 80; 81; 83 – 87; 89; 90; 92; 93; 95 – 98; 100; 101; 103 – 106; 110; 116; 120; 121; 124; 126; 128; 131; 133 – 135].

6. Державне регулювання банківської системи

Мета – розкрити економічну сутність поняття "регулювання діяльності банків", ознайомитись із міжнародними стандартами банківської діяльності, дослідити елементи фінансового моніторингу, проаналізувати соціальну відповідальність банківського сектора.

Основні питання

6.1. Регулювання діяльності банків. Антимонопольне регулювання.

6.2. Банківський нагляд: завдання та принципи діяльності.

6.3. Фінансовий моніторинг.

6.4. Міжнародні стандарти банківської діяльності.

6.5. Розвиток банківського регулювання на наднаціональному рівні.

6.6. Соціальна відповідальність банківського сектора.

Компетентності, що формуються за темою:

знання: сутності та особливості банківського регулювання, послідовності процесу фінансового моніторингу, нормативно-правового забезпечення регулювання діяльності банку, особливостей розвитку банківського регулювання на наднаціональному рівні;

уміння: аналізувати основні положення Базельських угод I – IV, контролювати роботу банків з питань фінансового моніторингу, групувати показники діяльності банків за економічними нормативами, визначати розмір штрафів за порушення банківського законодавства;

комунікації: донесення до фахівців інформації щодо необхідності аудиторських перевірок банків, донесення до клієнтів банку інформації щодо відшкодування вкладникам Фондом гарантування вкладів фізичних осіб коштів, які були залучені на депозити;

автономність і відповідальність: відповідати за порушення банківського законодавства; відповідати за правильність здійснення НБУ фінансового моніторингу.

Ключові терміни: державне регулювання банківської діяльності, антимонопольне регулювання, банківський нагляд, Базельські угоди, фінансовий моніторинг, міжнародні стандарти банківської діяльності, порушення банківського законодавства, соціальна відповідальність.

6.1. Регулювання діяльності банків. Антимонопольне регулювання

Важливою функцією держави є регулювання та нагляд за діяльністю банків з метою забезпечення стабільності банківської системи.

Терміни "регулювання банківської діяльності" та "нагляд за діяльністю банків" цілком слушно вживають поруч, тому що вони характеризують взаємопов'язані та взаємодоповнювані види діяльності.

Під *регулюванням банківської діяльності* розуміють насамперед створення відповідної правової бази. По-перше, це розроблення та ухвалення законів, що регламентують діяльність банків. По-друге, це ухвалення відповідними установами, уповноваженими державою, положень, що регламентують функціонування банків у вигляді нормативних актів, інструкцій, директив. Вони базуються на чинному законодавстві, конкретизують і роз'яснюють основні положення законів.

На жаль, ні в чинному законодавстві, ні в юридичній та іншій спеціальній літературі нема єдиного чіткого визначення поняття "банківське регулювання". Нерідко терміни "банківське регулювання", "банківський нагляд" і "банківський контроль" вважають синонімами, а окремі автори зміщують акценти на користь того чи іншого поняття.

Досить цікавою є позиція представників USAID, зокрема Гері Гегенхаймера – старшого юридичного радника, який вказує на такі особливості застосування розглядуваних термінів. Поняття "регулювання" часто належить до юридичних правил чи адміністративних вимог, що висувають органи влади. "Нагляд" означає процедуру постійного моніторингу за відповідністю цих вимог. "Пруденційний нагляд" є спеціалізованим типом нагляду, який, за загальним правилом, належить до фінансових інститутів, передусім банків. Замість того щоб створювати правила, які регулюють діяльність банків, підхід пруденційного нагляду розроблений для гарантування фінансової стабільності банків. Країни, що вдаються до пруденційного нагляду, здійснюють його двома шляхами [78]:

- 1) гарантуючи те, що банки вчиняють діяльність з обмеження та контролю за ризиком;
- 2) гарантуючи те, що банківська діяльність здійснюватиметься особами, які відповідають критеріям порядності та чесності.

Терміни "банківське регулювання", "банківський нагляд" і "банківський контроль" – це різні, проте взаємодоповнювані види економічної

діяльності щодо виконання завдання забезпечення надійного та стабільного функціонування банків.

Банківський нагляд – система заходів щодо контролю та активних впорядкованих дій Національного банку України, спрямованих на забезпечення дотримання банками та іншими особами, стосовно яких Національний банк України здійснює наглядову діяльність, законодавства України та встановлених нормативів з метою забезпечення стабільності банківської системи та захисту інтересів вкладників і кредиторів банку.

Банківське регулювання – одна з функцій НБУ, яка полягає у створенні системи норм, що регулюють діяльність банків, визначають загальні принципи банківської діяльності, порядок здійснення банківського нагляду, відповідальність за порушення банківського законодавства.

Банківський контроль – контроль, здійснюваний центральним банком країни, а також спеціальними контрольними органами, що регулюють діяльність банківської системи.

Національний банк України здійснює банківський нагляд на індивідуальній та консолідованій основі та застосовує заходи впливу за порушення вимог законодавства щодо банківської діяльності.

Банківський нагляд на консолідованій основі – це нагляд, що здійснюється Національним банком України за банківською групою з метою забезпечення стабільності банківської системи та обмеження ризиків, на які наражається банк унаслідок участі в банківській групі, – шляхом регулювання, моніторингу та контролю ризиків банківської групи у визначеному Національним банком порядку. Небанківські фінансові установи, які є учасниками банківської групи, також підлягають нагляду з боку Національного банку в межах нагляду на консолідованій основі.

Національний банк України здійснює банківський нагляд у формі інспекційних перевірок і безвиїзного нагляду [106].

Завданнями банківського регулювання та нагляду є:

захист інтересів клієнтів і вкладників, які розміщують свої кошти в банках, від неефективного управління та шахрайства;

створення конкурентного середовища в банківському секторі;

забезпечення прозорості банківського сектора;

підвищення стійкості та ефективності банківської діяльності; підтримка необхідного рівня стандартів і професіоналізму в банківському секторі.

Основними *принципами організації сучасного банківського нагляду* є [78]:

- 1) багаторівневості системи нагляду за банками;
- 2) постійне вдосконалення нормативного та методичного забезпечення наглядових процесів;
- 3) удосконалення наукового, матеріально-технічного та кадрового забезпечення банківського нагляду;
- 4) постійне підвищення кваліфікації спеціалістів банківського нагляду;
- 5) посилення публічності та прозорості фінансового стану банків, широке використання механізмів ринкової самодисципліни;
- 6) використання досвіду інших країн, запровадження міжнародних стандартів і кращої практики банківського нагляду.

Нагляд за діяльністю банківських установ визначається на підставі аналізу: видів і структури активних операцій (напрями розміщення коштів банку); видів і структури пасивних операцій (джерел коштів банку); підходів до управління капіталом і капіталізацією банку; ліквідності банку та ліквідності балансу банку; збалансованості витрат і доходів, а також рівня прибутковості банку; рівня адміністративно-господарського, фінансового та стратегічного управління (менеджменту); рівня ризик-менеджменту в банку; системи внутрішнього контролю та аудиту; характеру взаємозв'язків банку з клієнтами та кредиторами тощо.

Банківський контроль – перевірка господарсько-фінансової діяльності підприємств, організацій і громадян, яку здійснюють банки у процесі виконання банківських операцій [106].

Відповідно до ст. 61 Закону України "Про Національний банк України" НБУ здійснює державне регулювання діяльності банків у формах, визначених Законом України "Про банки і банківську діяльність", як безпосередньо, так і через створений ними орган банківського нагляду [106; 120].

З метою реалізації вимог Законів України "Про Національний банк України", "Про банки і банківську діяльність" Постановою Правління НБУ № 368 від 28.08.2001 р. затверджена Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні [106; 120].

Відповідно до Закону України "Про Національний банк України" головною метою банківського регулювання та нагляду є безпека та фінансова стабільність банківської системи, захист інтересів вкладників і кредиторів [120].

В Україні банківське регулювання та банківський нагляд є функціями центрального банку України – НБУ. Система банківського нагляду

визначена у Положенні про структуру системи банківського нагляду НБУ та його повноваження щодо адекватного реагування та порушення в діяльності банків, затвердженому Постановою Правління НБУ [98].

Методи банківського регулювання матеріалізуються через систему заходів, які умовно розподіляють на *превентивні*, що застосовуються для уникнення можливих негативних наслідків за тієї чи іншої економічної ситуації, та *протекційні*, що вживаються для захисту від ситуації, що вже склалася.

Виділяють такі **методи банківського регулювання** [78]:

превентивні (вимоги щодо розміру та структури власного капіталу банку; вимоги щодо ліквідності; диверсифікація банківських ризиків; обмеження виконуваних операцій);

протекційні (створення системи гарантування вкладів; формування банками резервів на покриття кредитних та інших ризиків; рефінансування центральним банком банків другого рівня; допомога інших державних органів);

економічні (нормативні та коригувальні);

адміністративні (встановлення порядку дії у сфері державного управління; заборона певних дій; надання можливості вибору дій і можливості діяти на свій розсуд).

До системи наглядової діяльності входить кілька **напрямів**:

державний нагляд, що здійснюється Національним банком;

внутрішній банківський контроль (внутрішній аудит), що проводиться відповідною службою банківської установи;

зовнішній аудит – проводиться незалежними недержавними аудиторськими компаніями.

У такий спосіб втілюються *чотири підходи до проведення банківського нагляду*, зокрема [78]:

1) надання інформації;

2) саморегулювання шляхом внутрішнього аудиту, контролю і зовнішнього аудиту;

3) перевірка центральним банком;

4) схема гарантування депозитів (визначає гарантування депозитів).

Правова інфраструктура ефективного банківського контролю може змінюватися залежно від країни, але в багатьох випадках вона, як зазначають вітчизняні дослідники, має *три рівні* [78]:

законодавство. Законодавчий акт чи банківське законодавство, прийняте парламентом чи іншим законодавчим органом, дає широкі офіційні

права контролюючим органам. Якщо до такого законодавства вносяться поправки або воно повністю переглядається, це спричиняє масштабний законодавчий процес;

серії регулятивних правил. Визначення інтерпретаційних вимог чи обмежень, що вносяться органами нагляду відповідно до їхніх повноважень. Приклади включають правила регулювання достатності капіталу банку або кредитування банком своїх директорів;

роз'яснення політики. Це може бути інтерпретація чи роз'яснення, що надається наглядовим органом для деталізації своїх дій щодо застосування законодавства або регулятивних правил.

Форми регулювання банківської діяльності (ст. 66 Закону України "Про банки і банківську діяльність") наведено на рис. 6.1 [106].

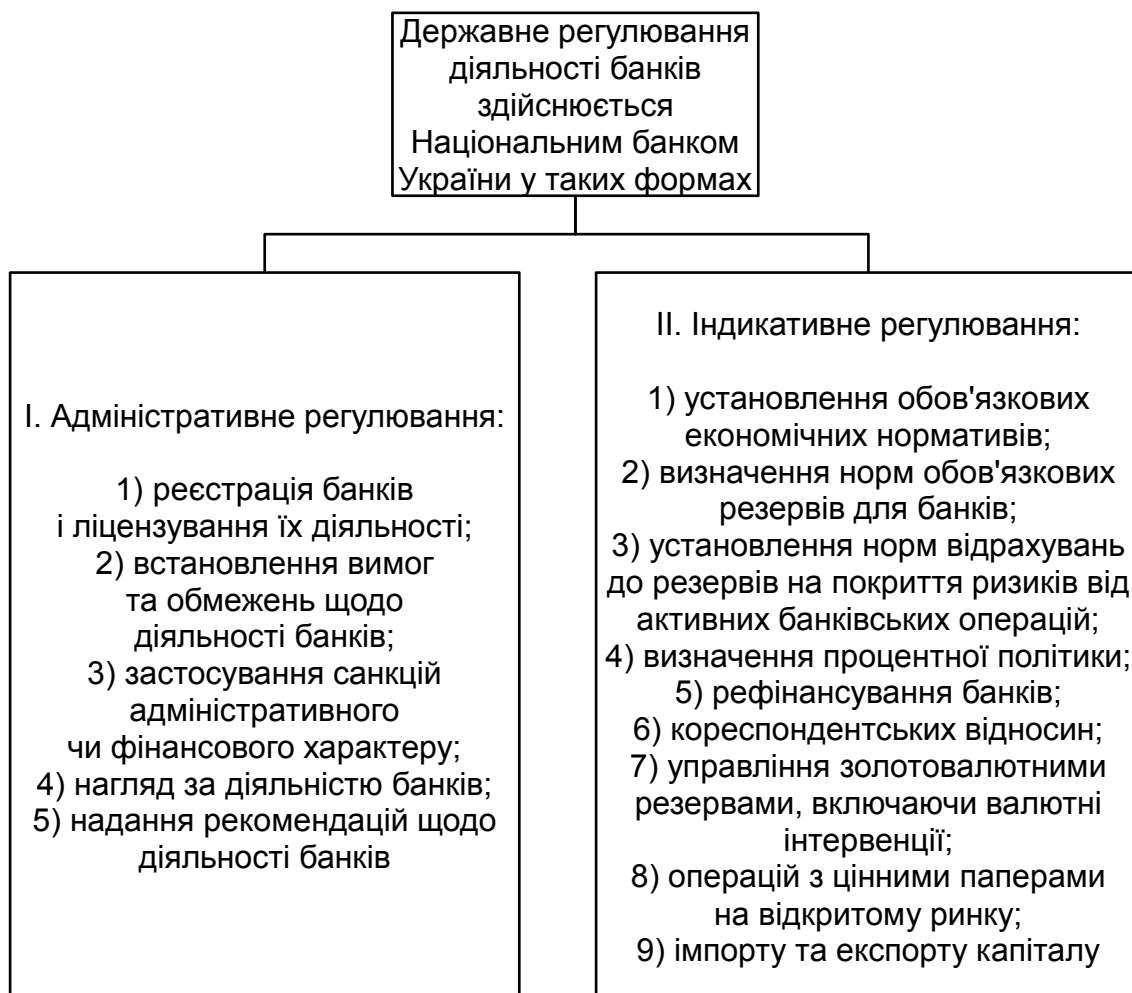

Рис. 6.1. **Форми державного регулювання діяльності банків НБУ**

Національний банк України здійснює банківський нагляд у формі інспекційних перевірок (виїзне інспектування) та безвиїзного нагляду.

Інспекційні перевірки базуються на умові, що всі банки підлягають щорічному проведенню виїзного інспектування. Але кількість банків (та їхніх філій), які підлягають інспектуванню, звичайно набагато перевищує можливості департаменту інспектування та відповідних підрозділів регіональних управлінь Національного банку України.

Межі охоплення банків виїзними інспекціями визначаються на основі "Паспорта нагляду" банку. Це дає змогу департаменту зосередити зусилля на тих сферах, що становлять найвищий ризик для української банківської системи.

"Паспорт нагляду" розробляється з метою визначення обсягу та природи наглядової діяльності щодо кожної банківської установи. Такий паспорт дає інформацію про загальний розмір та обсяги діяльності, форми власності, управління, поточні умови та фінансовий стан, а також інформацію про рівень ризиків установи.

Паспорт також визначає стратегію нагляду за установою. Стратегія нагляду стосується частоти та обсягу виїзних інспекцій та зосередженості безвиїзного контролю. Наприклад, інспектування банків з оцінками "4" чи "5" вимагатиме поглибленої перевірки, зокрема можливе застосування аудиторських процедур чи реального оцінювання активів [78].

Додаткові матеріали, крім того, містять коментарі, що занотовують результати будь-яких безвиїзних спостережень і перевірок та інших заходів, проведених після останнього перегляду "Паспорта ризику банку". Якщо безвиїзний контроль засвідчує значні зміни у профілі ризику банку, то стратегія нагляду за ним має бути переглянута з метою оцінювання необхідності внесення до неї певних змін.

Національний банк України у межах *безвиїзного нагляду* має право письмово вимагати від банку копії документів, а також письмові пояснення з питань його діяльності.

На письмову вимогу Національного банку України банк зобов'язаний надавати відповідну інформацію та копії документів.

Національний банк України у разі розгляду питань щодо застосування заходів впливу до конкретного банку має право запрошувати для надання пояснень голову правління або голову ради цього банку [106; 120].

Здійснюючи нагляд за установами, що ведуть банківську діяльність в інших державах, Національний банк України співпрацює з відповідними органами цих держав. Повідомлення, надіслане відповідними органами інших держав, може використовуватися тільки в таких цілях:

для перевірки ліцензії установи на право ведення діяльності;

для перевірки права на здійснення банківської діяльності.

Національний банк України під час здійснення нагляду співпрацює з іншими державними органами, які здійснюють регулювання ринків фінансових послуг в Україні, та з відповідними органами нагляду за фінансовими установами іноземних держав. Співпраця відбувається на підставі укладених договорів, меморандумів чи в інших формах.

6.2. Банківський нагляд: завдання та принципи діяльності

Відповідно до ст. 1 Закону України "Про Національний банк України" банківський нагляд – система контролю та активних упорядкованих дій Національного банку України, спрямованих на забезпечення дотримання банками та іншими особами, стосовно яких Національний банк України здійснює наглядову діяльність законодавства України, та встановлених нормативів, з метою забезпечення стабільності банківської системи та захисту інтересів вкладників і кредиторів банку [120].

Національний банк України здійснює банківський нагляд на індивідуальній та консолідованій основі та застосовує заходи впливу за порушення вимог законодавства щодо банківської діяльності.

Відповідно до ст. 67 Закону України "Про банки і банківську діяльність" метою банківського нагляду є стабільність банківської системи та захист інтересів вкладників і кредиторів банку щодо безпеки зберігання коштів клієнтів на банківських рахунках [106].

Основні принципи банківського нагляду є базовими та універсальними стандартами проведення ефективного нагляду. Базельський Комітет з питань банківського нагляду вважає, що, якщо усі країни будуть застосовувати основні принципи ефективного банківського нагляду, це буде значним кроком на шляху до покращення фінансової стабільності у кожній окремій країні та в усьому світі, а також забезпечить надійний фундамент для подальшого розвитку ефективних систем нагляду [106].

Базельським Комітетом на травень 2019 р. було сформовано двадцять дев'ять основних принципів ефективного банківського нагляду,

що визначають критерії, за якими можна оцінити ефективність банківського нагляду і які повинні застосовуватись наглядовими органами (табл. 6.1) [78; 98].

Таблиця 6.1

Основні принципи ефективного банківського нагляду

№ п/п	Принципи	Коментар
1	2	3
<i>Повноваження, обов'язки та функції нагляду</i>		
1	Обов'язки, цілі та повноваження	Передбачає наявність відповідної правової бази для банківського нагляду, щоб забезпечити кожен відповідальний орган влади необхідними законними повноваженнями здійснювати поточний нагляд, вирішувати питання відповідності законодавству та своєчасно вживати коригувальних заходів з метою подолання занепокоєння щодо безпеки та надійності
2	Незалежність, підзвітність, ресурси та правовий захист органів нагляду	Передбачає, що наглядовий орган користується операційною незалежністю, прозорими процедурами, надійним управлінням; правова база банківського нагляду передбачає правовий захист наглядового органу
3	Співпраця та спільна робота	Визначає, що закони, положення або інші механізми забезпечують основу для співпраці та спільної роботи з відповідними внутрішніми органами влади та іноземними органами нагляду
4	Дозволені види діяльності	Передбачає, що виключне право надавати банківські послуги має банк – юридична особа на підставі банківської ліцензії
5	Критерії ліцензування	Передбачає, що орган ліцензування має повноваження встановлювати критерії ліцензування та відхиляти заявки установ, які не відповідають цим критеріям
6	Передача істотної власності	Передбачає, що орган нагляду уповноважений: розглядати, відхиляти та накладати пруденційні умови на будь-яку пропозицію щодо передавання істотної участі або контрольного пакету в існуючому банку прямо або опосередковано іншим особам
7	Значні придбання (поглинання)	Передбачає, що орган нагляду має повноваження на основі визначених критеріїв погоджувати або відхиляти крупні придбання або інвестиції банку, застосовувати до них пруденційні умови, визначати, чи корпоративні зв'язки або структури не наражають банк на зайві ризики та чи не перешкоджають вони ефективному нагляду

1	2	3
8	Наглядовий підхід	Визначає, що ефективна система банківського нагляду вимагає від органу нагляду: розроблення та підтримки перспективної оцінки профілю ризику окремих банків і банківських груп пропорційно до їхньої важливості для системи; визначення, оцінювання та контролю ризиків, які генеруються банками та банківською системою в цілому; наявності механізмів раннього втручання та розроблення спільно з іншими відповідальними установами плану дій щодо впорядкованого виведення з ринку банків у випадку втрати ними життєздатності
9	Методи та інструменти нагляду	Передбачає, що орган нагляду застосовує відповідний набір методів та інструментів для впровадження наглядового підходу та використовує наглядові ресурси на пропорційній основі з урахуванням профілю ризиків і системної важливості банку
10	Наглядова звітність	Передбачає, що орган нагляду збирає, переглядає та аналізує пруденційну звітність і статистичні дані, що подаються банками як на індивідуальній, так і на консолідованій основі, а також здійснює незалежну перевірку цих звітів за допомогою виїзних перевірок або залучення зовнішніх експертів
11	Повноваження органу нагляду щодо застосування санкцій та заходів впливу	Передбачає, що орган нагляду на ранньому етапі втручається з метою вирішення питань щодо небезпечної та неефективної практики або дій, які можуть наражати на ризик банки або банківську систему
12	Консолідований нагляд	Передбачає, що обов'язковим елементом банківського нагляду є те, що орган нагляду здійснює нагляд за банківською групою на консолідованій основі, належним чином здійснює моніторинг; застосовує пруденційні стандарти до усіх аспектів діяльності, яка здійснюється банківською групою в цілому
13	Відносини між органами нагляду країни походження та країни перебування	Передбачає, що органи нагляду країни походження і країни перебування транскордонної банківської групи здійснюють обмін інформацією та співпрацюють для забезпечення ефективного нагляду за групою і членами групи та ефективного врегулювання кризових ситуацій; вимагають, щоб місцеві операції іноземних банків здійснювались відповідно до тих же стандартів, які застосовуються до вітчизняних банків
<i>Пруденційні нормативи та вимоги</i>		
14	Корпоративне управління	Передбачає, що наглядовий орган визначає наявність у банках і банківських групах належної політики та процедур корпоративного управління, які охоплюють, наприклад, стратегічне спрямування, структуру групи та організаційну структуру, механізми контролю, відповідальність ради та правління банків, а також компенсації

1	2	3
15	Процес управління ризиками	Передбачає, що наглядовий орган визначає, чи мають банки комплексні процедури оцінювання ризиків з метою вчасного визначення, вимірювання, оцінювання, моніторингу, звітування та контролю або зменшення усіх суттєвих ризиків, а також оцінювання адекватності капіталу та ліквідності відносно профілю ризиків, ринкових і макроекономічних умов
16	Адекватність капіталу	Передбачає, що наглядовий орган має право встановлювати розумні та належні вимоги до капіталу банків, що відображають прийняті банком ризики в контексті ринкових і макроекономічних умов; визначати складові капіталу з урахуванням їхньої здатності поглинати збитки
17	Кредитний ризик	Визначає, що наглядовий орган контролює, чи здійснюється банками належне управління кредитним ризиком з урахуванням їхньої готовності взяти на себе ризик ("апетит до ризику"), профілю ризиків, а також ринкових і макроекономічних умов
18	Проблемні активи та резерви	Передбачає, що наглядовий орган пересвідчується, що банки мають належну політику та процедури раннього виявлення та управління проблемними активами, а також підтримують достатній обсяг резервів
19	Ризик концентрації та ліміти максимального ризику	Передбачає, що орган нагляду визначає наявність у банків належних політик і процедур своєчасного виявлення, вимірювання, оцінювання, моніторингу, звітування, контролю або зменшення ризику концентрації; встановлює пруденційні ліміти для обмеження операцій з окремими контрагентами або групою пов'язаних контрагентів
20	Операції з пов'язаними особами	Передбачає, що органи нагляду вимагають від банків здійснювати операції з пов'язаними особами на стандартних ринкових умовах, здійснювати моніторинг цих трансакцій, вживати заходів для забезпечення контролю або зниження ризиків і здійснювати списання заборгованості пов'язаних осіб згідно зі стандартними політикою та процедурами
21	Ризик країни та ризик обмеження переказу коштів (трансфертний ризик)	Передбачає, що наглядовий орган визначає, чи мають банки адекватну політику та процедури для забезпечення вчасного виявлення, вимірювання, оцінювання, моніторингу, звітування, контролю або зменшення ризику країни та ризику обмеження переказу коштів (трансферного ризику) в своїй міжнародній кредитній та інвестиційній діяльності
22	Ринковий ризик	Передбачає, що наглядовий орган визначає, чи здійснюється банками належне управління ринковим ризиком з урахуванням готовності взяти на себе ризик ("апетит до ризику"), профілю ризиків, ринкових і макроекономічних умов, а також ризику значного погіршення ліквідності ринку

1	2	3
23	Ризик зміни процентних ставок у банківському портфелі	Передбачає, що наглядовий орган визначає, чи мають банки належні системи вчасного виявлення, вимірювання, оцінювання, моніторингу, звітування, контролю або зменшення ризику процентної ставки у банківському портфелі
24	Ризик ліквідності	Передбачає, що наглядовий орган установлює доцільні та відповідні (кількісні та/або якісні) вимоги до ліквідності банків, які мають відображати потреби банку в ліквідних коштах
25	Операційний ризик	Передбачає, що наглядовий орган визначає, чи мають банки належну систему управління операційним ризиком з урахуванням їхньої готовності взяти на себе ризик ("апетит до ризику"), профілю ризиків, а також ринкових і макроекономічних умов
26	Внутрішній контроль та аудит	Передбачає, що наглядовий орган пересвідчується, що банки мають належні системи внутрішнього контролю з метою створення та підтримання належним чином контрольованого робочого середовища для здійснення діяльності з урахуванням профілю ризиків банку
27	Фінансова звітність і зовнішній аудит	Передбачає, що наглядовий орган пересвідчується, що банки та банківські групи ведуть належний та достовірний облік, здійснюють підготовку фінансової звітності відповідно до облікової політики та практики, широко прийнятих на міжнародному рівні, та щорічно оприлюднюють інформацію, яка справедливо відображає їхній фінансовий стан і діяльність
28	Розкриття інформації та прозорість	Передбачає, що наглядовий орган пересвідчується, що банки та банківські групи регулярно оприлюднюють інформацію на консолідованій та індивідуальній основі, що така інформація є легко доступною та справедливо відображає фінансовий стан, діяльність, уразливість до ризиків, стратегії управління ризиками, політику та процедури корпоративного управління
29	Зловживання фінансовими послугами	Передбачає, що наглядовий орган визначає, чи мають банки належну політику та процедури, включаючи чіткі правила належної перевірки клієнтів, з метою сприяння дотриманню високих етичних і професійних стандартів у фінансовому секторі та запобігання навмисному чи ненавмисному використанню банку для здійснення злочинної діяльності

Розглянуті основні принципи і надалі залишатимуться комплексним стандартом для формування надійного фундаменту регулювання, нагляду, корпоративного управління і управління ризиками в банківському секторі.

Державне регулювання банківського сектора є функцією державного управління як комплекс заходів та інструментів з боку державних органів влади із забезпечення ефективного та безпечного функціонування банківської системи.

Суб'єктом державного регулювання є людина (громадянин), яка конкретизується в органах і посадах державної влади України – Президентів, членах Верховної Ради, Кабінету Міністрів.

Об'єктом державного регулювання є процеси та явища, що виникають у процесі банківської діяльності [106].

Перелік і завдання органів, які здійснюють державний контроль за діяльністю банків України, подані в табл. 6.2.

Таблиця 6.2

Органи державного контролю за діяльністю банків

Орган контролю (установчі документи)	Завдання
1	2
Національний банк України (закони України "Про Національний банк України" [120] та "Про банки і банківську діяльність" [106])	Здійснення банківського регулювання (адміністративного та індикативного) та нагляду, здійснення сертифікації аудиторів, які проводитимуть аудиторську перевірку банків
Державний комітет з питань фінансового моніторингу (Закон України "Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом" [114])	Збирання, обробка й аналіз інформації про фінансові операції, що підлягають обов'язковому фінансовому моніторингу; здійснення методичного забезпечення; проведення аналізу ефективності заходів, що вживаються банками для запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів і фінансуванню тероризму; надання до правоохоронних органів, за наявності достатніх підстав, відповідних узагальнених матеріалів
Державний комітет статистики України (Закон України "Про державну статистику" [113])	Проведення державних статистичних спостережень, перевірка достовірності отриманих від респондентів статистичних даних, а у разі недостовірності – внесення виправлень до статистичної звітності, подання правоохоронним органам пропозиції щодо притягнення до відповідальності винних у порушеннях; розгляд справ про адміністративні правопорушення та накладення штрафів

1	2
Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку (Закон України "Про цінні папери та фондовий ринок" [128], "Положення про Державну комісію з цінних паперів та фондового ринку" [98])	Установлення за погодженням з НБУ вимог щодо випуску цінних паперів банками та особливостей одержання банками дозволу на депозитарну та розрахунково-клірингову діяльність; координація роботи щодо підготовки фахівців з питань фондового ринку, встановлення кваліфікаційних вимог до осіб, які здійснюють професійну діяльність на ринку цінних паперів; установлення порядку збільшення/зменшення статутного капіталу
Фонд гарантування вкладів фізичних осіб (Закон України "Про Фонд гарантування вкладів фізичних осіб" [98])	Здійснення перевірок розрахунків і контроль повноти та своєчасності перерахування зборів банком – учасником Фонду; здійснення перевірок (планових і позапланових) банків з питань, віднесених до повноважень Фонду; встановлення форм звітності та порядок їх подання до Фонду; внесення пропозицій про застосування НБУ до банків заходів впливу; ведення реєстру банків – учасників Фонду

З даних табл. 6.2 можна зробити висновок, що кожний з контролюючих державних органів здійснює контроль у межах своїх повноважень, згідно з певним переліком питань для контролю, що встановлені відповідними законодавчими актами.

Одним з найважливіших видів контролю банків є контроль з боку наглядових органів центрального банку країни. Історія цього контролю налічує понад сто років. Нагляд уперше був введений у США. Наглядові функції в різних країнах виконують центральний банк, міністерство фінансів, незалежні органи (підзвітні парламенту чи президенту).

У світі існує кілька моделей банківського нагляду: засновані на виїзному інспектуванні банків (у США, Японії); засновані на аналізі матеріалів зовнішнього аудита банку (у Великобританії, Німеччині), а також комбінований з двох попередніх варіантів (Канада). У деяких країнах виїзне інспектування застосовується тільки в особливих випадках, аудит проводиться раз у півроку або раз на рік. Аудитори в таких країнах зобов'язані з виявленням порушень банківського законодавства або серйозних проблем негайно інформувати органи нагляду [78].

Відповідно до ст. 66 Закону України "Про банки і банківську діяльність" регулювання діяльності банків Національний банк України здійснює у двох основних формах: адміністративне та індикативне регулювання [106].

Нагляд за діяльністю банків належить до **адміністративного регулювання**. Він здійснюється з метою забезпечення надійності та стійкості окремих банків і передбачає цілісний та неперервний нагляд за здійсненням банками своєї діяльності відповідно до чинного законодавства й інструкцій, своєчасне реагування на порушення та негативні тенденції у діяльності окремих банків.

Індикативне регулювання банківської діяльності включає такий важливий елемент, як встановлення з боку НБУ для банків обов'язкових економічних нормативів. Їх призначення – захист інтересів вкладників і кредиторів та забезпечення фінансової надійності банків.

У загальному вигляді банківський нагляд зводиться до виявлення правопорушень, їх усунення, запобігання високому рівню ризикованості, з'ясування того, наскільки діяльність банків відповідає встановленим правилам.

За етапами та методами здійснення банківський нагляд розподіляють на вступний, попередній і поточний контроль (рис. 6.2).

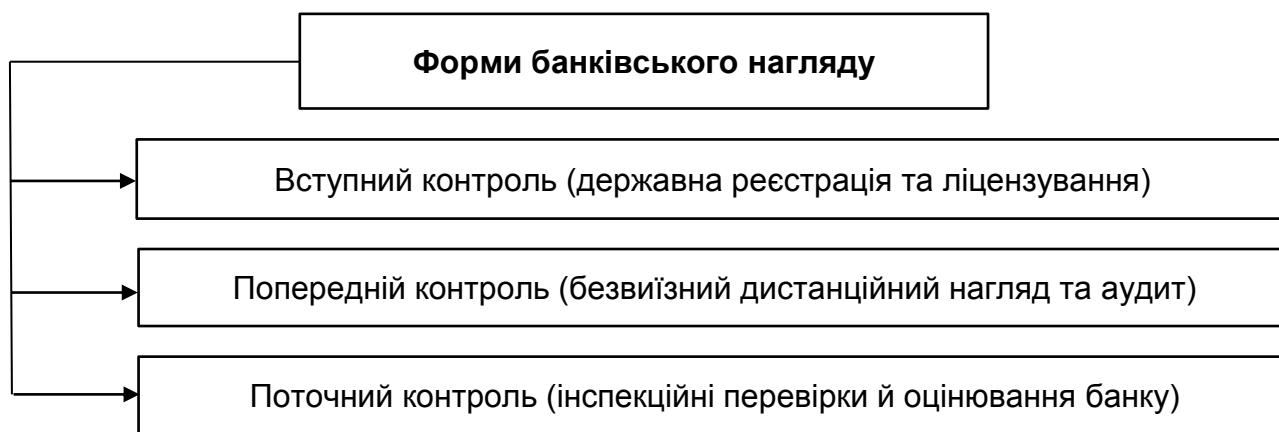

Рис. 6.2. **Форми банківського нагляду**

Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні враховує рекомендації Базельського комітету з банківського нагляду. Цією Інструкцією НБУ установив обов'язкові до виконання всіма банками України економічні нормативи (рис. 6.3) [125].

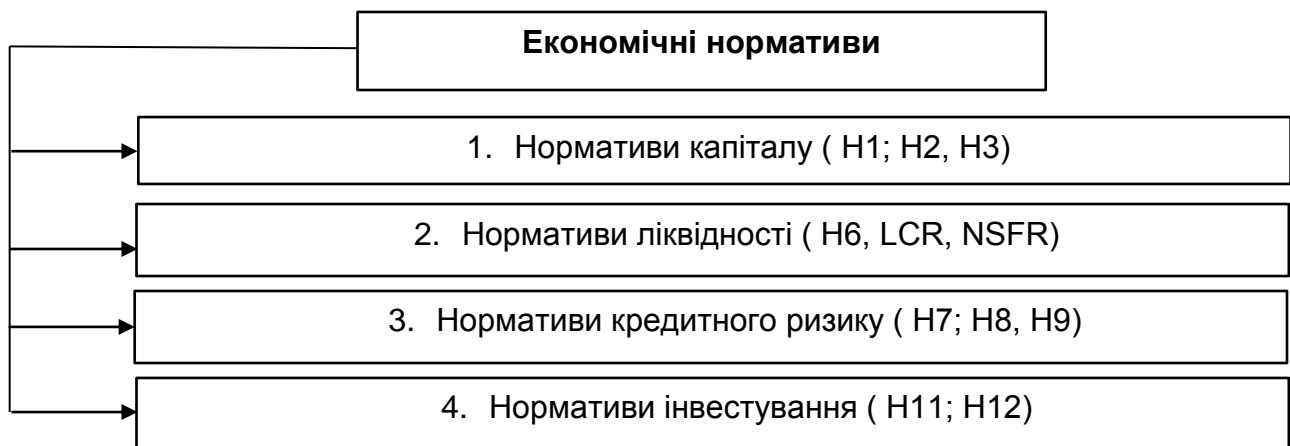

Рис. 6.3. **Економічні нормативи**

Відповідно до ст. 73 Закону України "Про банки і банківську діяльність" [106]: у разі порушення банками або іншими особами, які можуть бути об'єктом перевірки Національного банку України, банківського законодавства Національний банк України адекватно вчиненому порушенню або рівню такої загрози має право застосувати заходи впливу, до яких належать: письмове застереження; скликання загальних зборів учасників, ради банку, правління банку; укладення письмової угоди з банком, за якою банк чи визначена угодою особа зобов'язується вжити заходів для усунення порушень, поліпшення фінансового стану банку, підвищення ефективності функціонування та/або адекватності системи управління ризиками тощо; зупинення виплати дивідендів чи розподілу капіталу в будь-якій іншій формі; встановлення для банку підвищених економічних нормативів; підвищення резервів на покриття можливих збитків за кредитами та іншими активами; обмеження, зупинення чи припинення здійснення окремих видів здійснюваних банком операцій, у тому числі операцій із пов'язаними з банком особами; заборона надавати бланкові кредити; накладення штрафів; тимчасова, до усунення порушення, заборона використання власником істотної участі у банку права голосу (тимчасова заборона права голосу); тимчасове, до усунення порушення, відсторонення посадової особи банку від посади; віднесення банку до категорії проблемного або неплатоспроможного; відкликання банківської ліцензії та ліквідація банку.

Застосування заходів впливу реалізує повноваження НБУ щодо охорони та захисту прав і законних фінансових інтересів держави, кредиторів і вкладників банків. Такі повноваження реалізуються через здійснення

контролю за дотриманням банками чинного законодавства з правом застосування широкого спектра санкцій до банків за порушення банківського законодавства [78; 106; 120].

Заходи впливу можуть бути застосовані як до банку – юридичної особи, так і до керівників і службових осіб банку, фізичних осіб – власників істотної участі. Штрафи на них накладаються в порядку, передбаченому Кодексом України про адміністративні правопорушення [97]. Застосування заходів впливу здійснюється на підставі результатів (матеріалів): інспекційних перевірок діяльності банків; перевірок банків та/або безвиїзного нагляду з питань фінансового моніторингу; аналізу дотримання банками вимог банківського законодавства з використанням статистичної звітності, щомісячних і щоденних балансів тощо; перевірок діяльності банків аудиторськими фірмами, які мають право відповідно до законодавства України на проведення аудиторських перевірок банків; перевірок дотримання банками валютного законодавства; контролю за усуненням банками виявлених в їхній діяльності порушень, за відповідністю ділової репутації керівників банків вимогам законодавства України.

Окремо необхідно зауважити, що ст. 74 Закону України "Про банки і банківську діяльність" надає рішенню НБУ щодо накладення штрафу, як одному з видів серед заходів впливу, статус виконавчого документу, який має юридичну силу з дня його прийняття. У разі добровільного невиконання прийнятого рішення воно передається для примусового виконання до органів державної виконавчої служби України [106].

Викладене дає підставу стверджувати, що діяльність НБУ як особливого центрального органу державного управління охоплює весь цикл управлінських дій та рішень у банківській діяльності, зокрема і щодо вжиття заходів протидії існуючим та ймовірним небезпекам і загрозам у сфері фінансової безпеки. Таке правове положення надає НБУ правову можливість закріплювати умови здійснення банківської діяльності, аналізувати результати діяльності та давати їм оцінку, здійснювати нагляд і контроль за її реалізацією, корегувати власні дії та дії суб'єктів, що здійснюють банківську діяльність, застосовувати заходи впливу до порушників банківського законодавства. Сукупно це є процесом адміністративно-правового забезпечення фінансової безпеки банків.

Фінансове оздоровлення банку – відновлення платоспроможності банку та приведення фінансових показників його діяльності у відповідність до вимог Національного банку України. Фінансове оздоровлення

банку передбачає комплекс заходів, спрямованих на поліпшення його фінансового стану (забезпечення достатності капіталу; підвищення платоспроможності, ліквідності, дохідності; поліпшення структури активів і зобов'язань) і усунення порушень, причин та умов, що призвели до погіршення фінансового стану.

Підставою для переведення банку в режим фінансового оздоровлення є зарахування банку до категорії проблемних, відсутність необхідного рівня капіталу, порушення банківського законодавства. З переведенням банківської установи в режим фінансового оздоровлення НБУ застосовує заходи, спрямовані на: зниження рівня витрат (на заробітну плату, поточний та капітальний ремонт, рекламу); часткову або повну заборону на проведення активних операцій; погашення простроченої дебіторської заборгованості; ліквідацію збиткових філій; формування необхідних розмірів резервних фондів; збільшення розміру статутного фонду.

Банк може бути переведений Правлінням НБУ в режим фінансового оздоровлення на строк не більше дванадцяти місяців. За наявності обґрунтованих підстав для успішного завершення програми фінансового оздоровлення цей строк може бути продовжений Правлінням НБУ ще на шість місяців. Якщо протягом встановленого строку фінансовий стан банку не поліпшиться, Правління Національного банку України приймає рішення про відміну режиму фінансового оздоровлення та про призупинення діяльності банку.

У програмі фінансового оздоровлення мають бути визначені: заходи з фінансового оздоровлення банку (у тому числі реструктуризація капіталу, активів і зобов'язань банку); строки та умови їх виконання; інвестори, виконавці програми фінансового оздоровлення; інші заходи, які забезпечать приведення діяльності банку у відповідність до вимог Закону України "Про банки і банківську діяльність" і нормативно-правових актів Національного банку.

Складовою програми фінансового оздоровлення є прогнозні показники діяльності банку, який є об'єктом фінансового оздоровлення, банку-інвестора за результатами консолідованої фінансової звітності, а також банку – виконавця програми фінансового оздоровлення. Зазначені показники на момент завершення програми фінансового оздоровлення мають відповідати встановленим Національним банком економічним нормативам (рис. 6.4).

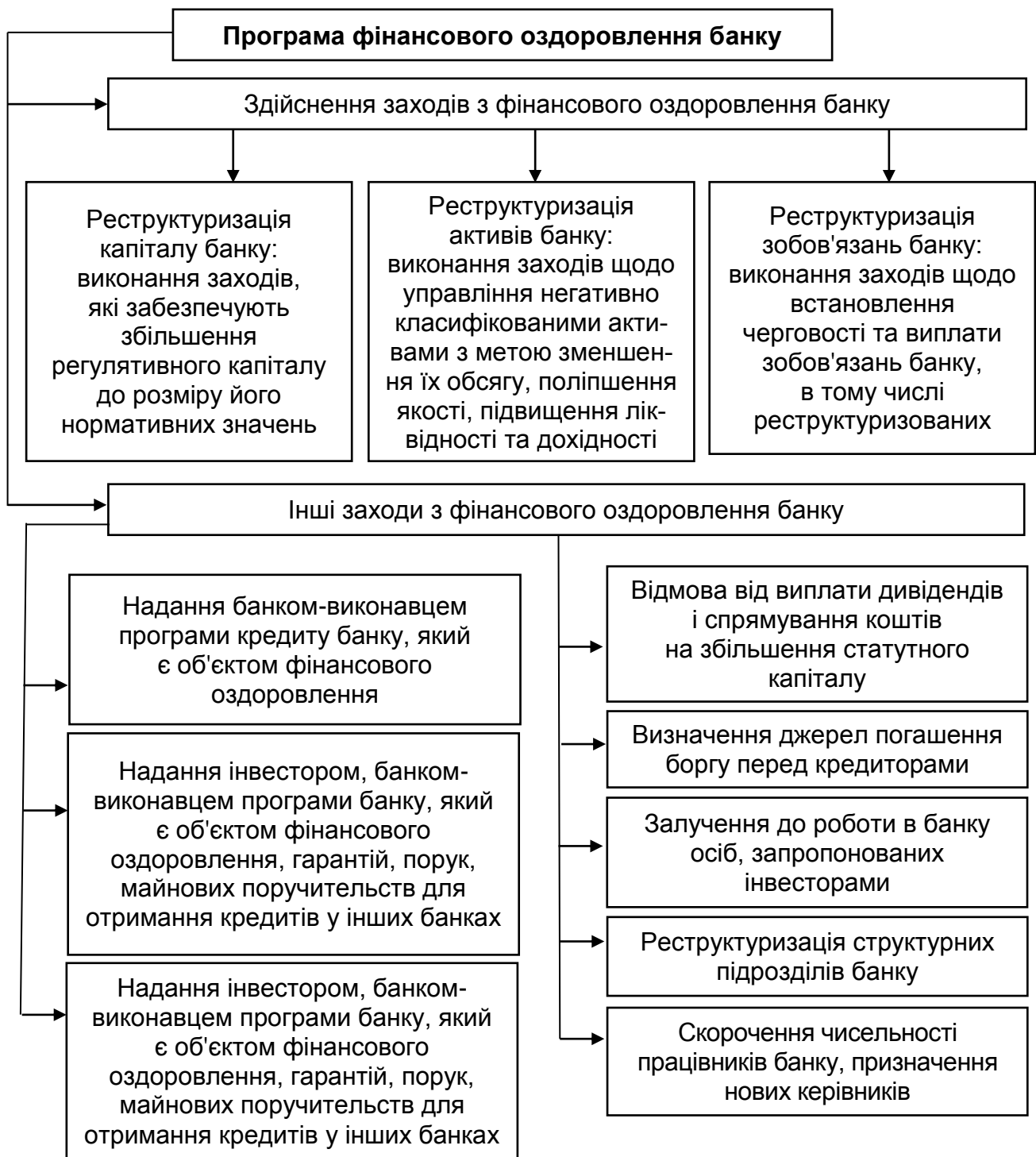

Рис. 6.4. Заходи з фінансового оздоровлення банку

Отже, рис. 6.4. дає розуміння того, що оптимальний варіант банківського нагляду передбачає координацію зусиль безвиїзного нагляду та інспектування, тому що ці наглядові методи є взаємодоповнюваними. Слід також додати, що наглядові органи повинні мати контакт з керівниками банків і глибоке розуміння банківської діяльності.

Важливим елементом банківського нагляду є здатність наглядових органів здійснювати нагляд на консолідованій основі, тобто вони повинні розглядати діяльність банку як усередині країни, так і за її межами, аналізувати операції, що провадяться безпосередньо банком, і ті, що провадяться через дочірні організації банку.

У світовій практиці використовують різні підходи до здійснення банківського нагляду. Так, у країнах континентальної Європи значну увагу приділяють безвиїзному нагляду. Що стосується виїзного інспектування, то в деяких європейських країнах інспекційні перевірки банків делегуються зовнішнім аудиторам, що мають відповідні сертифікати. Банківські наглядові органи визначають сферу, напрями проведення та методику аудиторських перевірок, форму та зміст аудиторських звітів, забезпечують ліцензування аудиторських організацій, що здійснюють аудит банків.

Правовою основою взаємовідносин між аудиторською організацією, органом банківського нагляду та банком, що перевіряється, є тристороння угода, згідно з якою банк уповноважує аудитора надавати наглядовому органу інформацію, необхідну для здійснення пруденційного нагляду. Водночас за наглядовими органами залишається право в будь-який час перевірити первісну документацію банку чи провести певні дослідження діяльності банку власними силами.

На противагу Європейським країнам, у США банківський нагляд ґрунтується в основному на періодичних інспекційних перевірках, що провадяться інспекторами наглядових органів.

Перед НБУ стоїть завдання забезпечити комплексний, безперервний процес розумного банківського нагляду на консолідованій основі з урахуванням світового досвіду.

6.3. Фінансовий моніторинг

Ураховуючи глобальний, транскордонний характер проведення фінансових операцій, що пов'язані з відмиванням нелегальних доходів, будь-який банк чи інша фінансова установа у будь-якій країні можуть стати ланкою у ланцюгу здійснення нелегальних фінансово-господарських операцій або суб'єктом стримування цієї нелегальної діяльності. З метою створення умов, коли фінансову систему буде недоцільно використовувати у злочинних цілях, важливого значення набуває не тільки

факт надання фінансовими установами інформації уповноваженим державним органам, але і взаємодія з іншими фінансовими установами (у тому числі зарубіжними) в контексті вжиття відповідних запобіжних заходів [3].

У системі створення продуктивного запобігання легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, важливим етапом є залучення всіх учасників фінансової системи до відповідної діяльності на всіх її етапах. Одноразове дотримання умов, необхідних для збереження довіри клієнтів до фінансових установ, є запорукою ефективного їх функціонування.

Сьогодні в Україні важливим та актуальним залишається процес формування цілісної системи державного фінансового контролю, вирішення якого сприятиме подальшому соціально-економічному розвитку країни, реальному реформуванню бюджетної системи та системи соціального забезпечення населення, ефективному використанню державної власності, забезпеченню належного рівня національної безпеки.

Необхідно зазначити, що немає єдиної точки зору на визначення поняття "фінансовий моніторинг"; існують економічний та юридичний підходи до його тлумачення.

Так, у загальному економічному розумінні моніторинг розглядається як комплексне спостереження за змінами об'єктів дослідження з метою оцінювання та аналізу їх поточного стану та прогнозування ступеня досягнення поставленої цілі. Деякі економісти визначають фінансовий моніторинг як спеціально організоване систематичне безперервне спостереження за станом економічного об'єкта та негайним його оцінюванням, метою якого є вивчення та підготовка економічної інформації заради підтримки ухвалення рішень на різних рівнях управління. Таке тлумачення дозволяє банку використовувати такі інструменти, як аналіз, оцінювання, планування, контроль, корегування, регулювання [15].

Термін "фінансовий моніторинг" в українському законодавстві вперше був вжитий у редакції Закону України "Про внесення змін до Закону України "Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом" [114], де було вказано, що *фінансовий моніторинг є однією із складових національної системи протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом.*

Об'єкт фінансового моніторингу – це дії з активами, пов'язані з відповідними учасниками фінансових операцій, які їх проводять, за умови

наявності ризиків використання цих активів з метою легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, або фінансування тероризму, а також будь-яка інформація про такі дії чи події, активи та їх учасників.

Об'єкт фінансового моніторингу залежить від рівня та суб'єкта фінансового моніторингу [23]:

об'єктом первинного фінансового моніторингу є фінансові операції, щодо яких є ризик використання з метою легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, або фінансування тероризму, та особи, що їх здійснюють;

об'єктом державного фінансового моніторингу в особі спеціально уповноваженого органу, тобто ДСФМУ, є інформація, що надходить від суб'єктів фінансового моніторингу та інших осіб;

об'єктом державного фінансового моніторингу в особі інших суб'єктів державного фінансового моніторингу є діяльність суб'єктів первинного фінансового моніторингу.

Найбільш активними в системі звітування до Державної служби фінансового моніторингу України, в розрізі суб'єктів первинного фінансового моніторингу, є банківські установи, які надсилають переважну більшість повідомлень про операції, що підлягають фінансовому моніторингу. Це пояснюється тим, що банки є фінансовими посередниками, які здійснюють грошові розрахунки, перекази, акумулюють грошові кошти та інші цінності, надають кредити, здійснюють інші послуги за фінансовими операціями та часто стають посередниками у легалізації (відмиванні) коштів, отриманих незаконним шляхом. Банківська сфера завдяки різноманітності асортименту фінансових послуг і видів фінансових інструментів, клієнтської бази та акумуляції залучених коштів є привабливим об'єктом для застосування шахрайських схем. Варто зауважити, що злочинна діяльність шляхом проведення кредитних, депозитних, розрахункових операцій у більшості випадків здійснюється за участю відповідних співробітників банку, зокрема посадових осіб банківських установ.

Статистика поданих запитів підтверджує, що саме банки є основним джерелом надходження інформації про здійснення фінансових операцій, які обов'язково підлягають фінансовому моніторингу. Існують два основних види фінансового моніторингу: обов'язковий і внутрішній [114].

Узагальнення досвіду реалізації такого роду операцій дозволяє систематизувати послідовність дій, за якими здійснюється фінансовий

моніторинг у банках. Класифікацію видів фінансового моніторингу наведено на рис. 6.5.

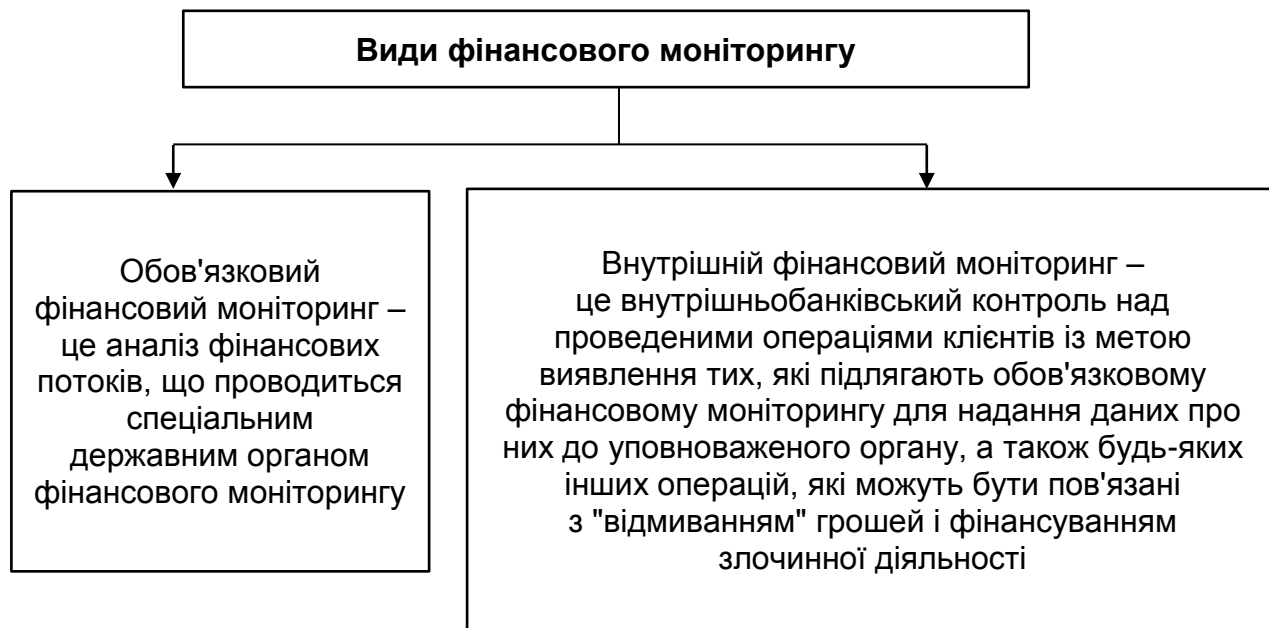

Рис. 6.5. Класифікація видів фінансового моніторингу

Сутність етапів процесу фінансового моніторингу, зміст їх процедур полягає в тому, що банк на початковому етапі вивчає операцію клієнта та за наявності певних сумнівів у її законності й економічній доцільності додатково вимагає від клієнта пояснень і підтверджувальних документів. Якщо відповідні підтверджувальні документи не будуть надані в достатньому обсязі або надані додаткові документи не дозволять переконати співробітника банку в законності й обґрунтованості, така операція не буде виконана, а від відповідальної особи в банку вимагатимуться необхідні відомості про учасників угоди до відповідальної служби Державному фінансовому моніторингу [23].

Уповноважений орган фінансового моніторингу отримує та вивчає звітність; з виникненням підозри про причетність якоїсь операції до легалізації злочинних доходів або фінансування тероризму від банку запитують додаткову інформацію (дані документів клієнта або самі документи), яку банк їм надає або запитує у клієнта. Далі за необхідності проводиться перевірка клієнта, інших його операцій, і в разі виявлення злочинної схеми проводиться затримання і подальші слідчі та судові процедури.

Етапи та порядок процедур щодо здійснення фінансового моніторингу в банку в узагальненому вигляді наведено на рис. 6.6.

Рис. 6.6. Порядок здійснення фінансового моніторингу в банку

Щодо сучасного стану процедур фінансового моніторингу треба зазначити, що 03.10.2020 р. згідно з Постановою НБУ № 138 були внесені зміни до "Положення про здійснення банками фінансового моніторингу" [98]. Згідно з цим положенням визначення "оцінка фінансового стану" та "ризик-орієнтований підхід" набули нового змісту.

Під **оцінкою фінансового стану** слід розуміти узагальнення та аналіз банками "...інформації/документів з метою забезпечення встановлення достатності/недостатності реальних фінансових можливостей клієнта проводити (ініціювати) фінансові операції на відповідні суми".

Ризик-орієнтований підхід – це визначена банком система з управління ризиками легалізації кримінальних доходів/фінансування тероризму та вжиття ним відповідних заходів у спосіб та обсяги, які забезпечують ефективну мінімізацію таких ризиків залежно від їх рівня [108; 114].

Відповідно до передбачених нормативних змін на рис. 6.7 наведено ключові аспекти здійснення банками фінансового моніторингу.

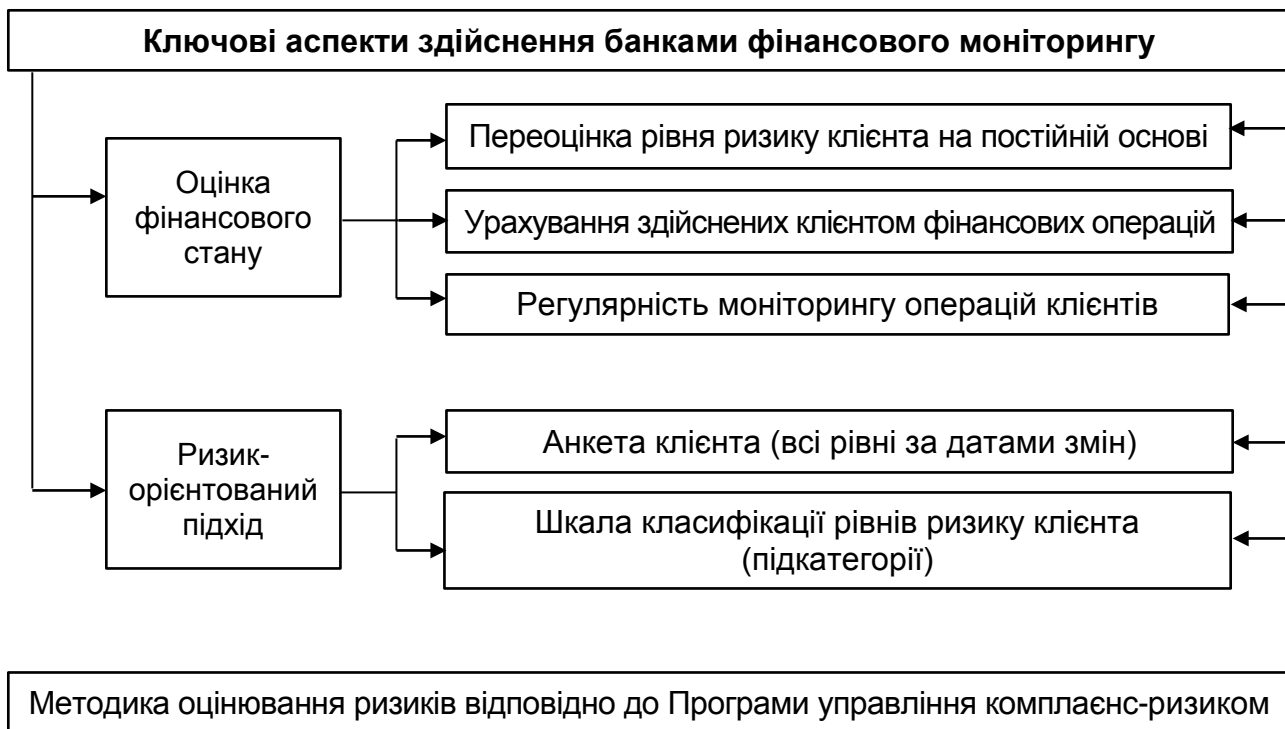

Рис. 6.7. Ключові аспекти здійснення банками фінансового моніторингу

Сьогодні банки зобов'язані вимагати документальне підтвердження джерел походження коштів клієнтів, окрім первинної процедури ідентифікації, перевірки паспорту та ідентифікаційного коду. Таких дій вимагає ризик-орієнтований підхід, який передбачає відповідну перевірку не лише на етапі встановлення ділових відносин, а протягом усього періоду обслуговування клієнта в банку.

Така система заходів є необхідною, щоб не допустити операції, які не відповідають виду діяльності клієнта або ж вони не відповідають його розміру легальних доходів. Якщо такий клієнт не зможе надати додаткові документи, що підтверджують походження його статків, банк не має права допустити відповідну операцію. Слід не залишати нероз'ясненим питання про незрозуміле джерело походження цих коштів.

Закон України "Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення" [97] надає певний правовий інструментарій ліквідації банків за прискореною процедурою з причини відмивання грошей або ж невжиття належних заходів банками щодо запобігання їх відмиванню.

Забезпечення якості фінансового моніторингу характеризується сукупністю заходів, що плануються і реалізуються для створення необхідних умов його формування за стадіями у такий спосіб, щоб ця інформація була корисною та відповідала встановленим рівням критеріїв якості.

Згідно з чинним законодавством **фінансовий моніторинг** визначено як сукупність заходів, які здійснюються суб'єктами фінансового моніторингу в сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму, що включають проведення державного або фінансового моніторингу.

Система фінансового моніторингу включає два рівні: первинний та державний.

Специфічною особливістю фінансового моніторингу є його здійснення на двох взаємопов'язаних рівнях. На першому рівні (*державний фінансовий моніторинг*) відбувається збирання, обробка, аналіз і перевірка інформації про фінансові операції, що подається суб'єктами фінансового моніторингу та іншими органами й організаціями. На другому (*первинний фінансовий моніторинг*, який включає обов'язковий і внутрішній види фінансового моніторингу) здійснюються заходи з виявлення фінансових операцій, що містять ризики легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, або фінансування тероризму.

Уся система фінансового моніторингу побудована на швидкому обміні інформацією між суб'єктами первинного фінансового моніторингу та спеціально уповноваженим органом виконавчої влади з питань фінансового моніторингу. У зв'язку з цим в основу характеристики фінансового моніторингу через систему суб'єктів покладено розподіл їх на дві **категорії**: *суб'єкти державного фінансового моніторингу* та *суб'єкти первинного фінансового моніторингу*.

Суб'єктами первинного фінансового моніторингу є банки, кредитні спілки, професійні учасники ринку цінних паперів, компанії з управління активами, суб'єкти господарювання та підприємницької діяльності.

Суб'єктами державного фінансового моніторингу є Національний банк, Міністерство фінансів України, Міністерство юстиції України, державна комісія з цінних паперів і фондового ринку. Зазначені рівні фінансового моніторингу відрізняються між собою за суб'єктами, особливостями правового регулювання та функціями. Особливістю взаємодії цих рівнів є те, що суб'єкти первинного фінансового моніторингу є об'єктами наглядової діяльності з боку суб'єктів державного фінансового моніторингу [114].

Наглядним органом банківського сектора виступає НБУ, який виконує наглядові та регулятивні функції, покладені на нього як на суб'єкта державного фінансового моніторингу, згідно з законами України "Про Національний банк України", "Про банки і банківську діяльність" [106; 120].

Найпоширенішими системами незалежних перевірок, які застосовує банк для моніторингу ризику, є *внутрішній та зовнішній аудит і внутрішня система перевірки позичок*. Головною метою системи внутрішнього аудиту є оцінювання достатності нагляду за ризиком. Внутрішні аудиторські перевірки загалом проводяться для з'ясування:

повноти та достовірності записів операцій, здійснених у банку;

надійності зберігання активів, повноти обліку зобов'язань;

забезпечення належної реєстрації та захищеності ретельним контролем документів щодо кредитних операцій та застав;

достовірності дотримання відповідних внутрішніх положень, механізмів, вимог законодавчих і нормативних актів;

достовірності системи ведення бухгалтерського обліку доходів і втрат з метою встановлення, чи були вони затверджені, виконані в повному обсязі та чи відповідають положенням банку;

якості виконання працівниками своїх функцій та повноважень внутрішнього контролю;

достовірності дозволів, отриманих працівниками, на проведення таких операцій, як: надання кредиту, підписання чеків, банківських документів, доручень та інших юридичних і бухгалтерських документів, щоб переконатися в тому, що немає жодних відхилень від положень.

Начальник і працівники аудиторського відділу мають бути незалежними від операційних працівників банку. Начальник аудиторського відділу має звітувати безпосередньо Правлінню.

З метою оцінювання загальної достатності системи внутрішнього аудиту мають бути визначені:

досвідченість і навички начальника та працівників аудиторського відділу;

достатність розробленої системи аудиту;

критерії, що використовуються для оцінювання ефективності системи внутрішнього контролю;

графік проведення аудиторських перевірок за певний період;

ступінь охоплення аудиторськими перевітками [45].

Крім того, банк має право наймати зовнішніх аудиторів – переважно для перевірки річних звітів банку. Однак ці аудитори можуть виконувати певну частку тестування системи внутрішнього контролю залежно від розмірів та обсягів охоплення банку внутрішнім аудитом і від рівня системи внутрішнього контролю.

Звіти, що подаються вищому керівництву та Правлінню банку, слугують для контролю механізму управління ризиком. Здебільшого такі звіти охоплюють дані про:

- діяльність банку за поточний період за основними категоріями активів і пасивів балансу, тобто дані про обсяги наданих нових позик, зміни в депозитах, кредитах внутрішнім особам тощо;

- індикатори ризику, тобто звіти про правопорушення, що стосуються заборгованості внаслідок несплати, паспорта класифікації внутрішніх позичок, аудиторських звітів тощо;

- тенденції змін за основними категоріями активів і пасивів та індикаторами ризику;

- кадрові зміни;

- значні події чи зміни, що відбулися протягом поточного періоду.

Отже, створена в Україні система фінансового моніторингу функціонує з метою реалізації головного завдання – ефективного застосування механізмів та інструментів протидії легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення. Від якості організації процесу моніторингу в банківській системі залежить стан і дієвість інструментів моніторингу в Україні в цілому. Суспільство усвідомлює, що фінансова глобалізація і тісно пов'язані з нею ризики легалізації злочинних доходів вимагають посилення відповідальності всіх учасників фінансової системи.

Проникнення злочинних доходів у національні фінансові системи є об'єктом пильної уваги світової спільноти. Серед складових світової фінансової системи саме банківський сектор приваблює значну частку нелегальних грошових ресурсів з їх подальшою легалізацією. Такі кошти згодом спрямовуються на підтримку терористичних угруповань або входять до законного грошового обігу через певні канали. Ефективним механізмом забезпечення протидії можна вважати запровадження в дію і безумовне виконання правила "знай свого клієнта". Його застосування дозволить отримати гарантії того, що для банку, який володіє відомостями

про своїх клієнтів, зменшується ймовірність стати каналом для переказу "брудних" коштів злочинних організацій [78].

Банк, що високо оцінює свою репутацію, повинен працювати відповідно до кращих міжнародних стандартів, завжди дотримуватися законів. Як показує світова практика, банки, причетні до сумнівних видів діяльності та легалізації злочинних доходів, зіткнулися з проблемою не тільки фінансових втрат, але і з відкликанням банківської ліцензії та ліквідацією.

Розвиток і поява інноваційних технологій підтверджують необхідність удосконалення практичних рекомендацій щодо пошуку моделей оцінювання, контролю та ефективного управління ризиками для забезпечення протидії легалізації "брудних коштів". Формування власних адаптивних моделей ризик-контролю із застосуванням мережевих схем для запобігання залученню банків до участі в них, створення умов для впорядкування нормативно-правового забезпечення, стандартизація процедур упровадження ризик-орієнтованого підходу на основі їх автоматизації забезпечать можливість для продукування та поширення нових знань, а також підготовки фахівців у сфері фінансового моніторингу.

6.4. Міжнародні стандарти банківської діяльності

Проблема банківського нагляду у світовій економічній літературі розглядалась через призму його основних принципів.

Базові принципи банківського нагляду [78]:

1) *законність* (є визначальним у побудові компетенції центробанку, він закріплює вимогу дотримуватись норм Основного Закону України та чинного законодавства);

2) *незалежність* (впливає зазвичай із правового статусу центробанку та ґрунтується на нормах Конституції України та чинного банківського законодавства);

3) *об'єктивність* (базується на неупередженості та безсторонності здійснюваної контрольної діяльності. Згідно зі ст. 63 Закону України "Про національний банк України" [120] НБУ не має права вимагати від банків виконання операцій та інших дій, не передбачених законами України та нормативними актами);

4) *гласність* (його основи встановлені ст. 57 Конституції України та полягають у тому, що закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права й обов'язки громадян, мають бути доведені до відома

населення в порядку, встановленому законом, в іншому випадку вони не є чинними);

5) *плановість* (принцип закладений у Законі України "Про банки і банківську діяльність" та у відповідних актах НБУ, що регулюють порядок проведення перевірок. Зокрема, відповідно до ст. 71 зазначеного Закону кожний банк є об'єктом перевірки на місці інспекторами НБУ чи призначеними ним аудиторами [106]);

6) *постійність* (закріплений законом обов'язок банків подавати НБУ фінансову та статистичну звітність щодо роботи банку, його операцій, ліквідності, платоспроможності, прибутковості, а також інформацію афілійованих осіб банку з метою оцінювання його фінансового стану).

Крім того, до основних принципів організації сучасного банківського нагляду відносять:

- 1) багаторівневості системи нагляду за банками;
- 2) постійне вдосконалення нормативного та методичного забезпечення наглядових процесів;
- 3) удосконалення наукового, матеріально-технічного та кадрового забезпечення банківського нагляду;
- 4) постійне підвищення кваліфікації спеціалістів банківського нагляду;
- 5) посилення публічності та прозорості фінансового стану банків, широке використання механізмів ринкової самодисципліни;
- 6) використання досвіду інших країн, запровадження міжнародних стандартів і кращої практики банківського нагляду.

Завданнями банківського регулювання та нагляду є: захист інтересів клієнтів і вкладників, які розміщують свої кошти в банках, від неефективного управління та шахрайства; створення конкурентного середовища в банківському секторі; забезпечення прозорості банківського сектора; підвищення стійкості та ефективності банківської діяльності; підтримка необхідного рівня стандартів і професіоналізму в банківському секторі.

Нагляд за діяльністю банків проводиться на підставі аналізу: видів і структури активних операцій (напрями розміщення коштів банку); видів і структури пасивних операцій (джерел коштів банку); підходів до управління капіталом і капіталізацією банку; ліквідності банку та ліквідності балансу банку; збалансованості витрат і доходів, а також рівня прибутковості банку; рівня адміністративно-господарського, фінансового та стратегічного управління (менеджменту); рівня ризик-менеджменту в банку;

систему внутрішнього контролю та аудиту; характеру взаємозв'язків банку з клієнтами та кредиторами.

Наприкінці 1974 р. керівниками центральних банків Бельгії, Великобританії, Італії, Канади, Люксембургу, Нідерландів, Німеччини, США, Швейцарії, Швеції, Франції та Японії було створено *Комітет з питань банківського нагляду*. У Комітеті країни представлені центральними банками або іншими органами, які відповідно до національного законодавства несуть офіційну відповідальність за нагляд. Комітет з питань банківського нагляду підзвітний Комітету керівників центральних банків, який щомісяця проводить засідання у Банку міжнародних розрахунків у м. Базелі. Також тут на постійній основі діє Секретаріат Комітету. У своїй діяльності Секретаріат керується двома кардинальними принципами:

жодна банківська система не повинна залишатися поза системою банківського нагляду;

нагляд має бути надійним.

На початку своєї діяльності Комітет концентрував зусилля на розробленні методів удосконалення системи "раннього реагування" на проблеми, які виникають у роботі банків. Згодом центр уваги перемістився на міжнародне співробітництво – передусім на усунення недоліків у національних системах нагляду, на формування розуміння наглядовими органами в усіх країнах світу важливості банківського нагляду і його якості.

Поставлені завдання вирішувалися шляхом одночасного застосування трьох основних методів:

обмін інформацією щодо національних заходів нагляду;

удосконалення техніки ефективного нагляду за міжнародними банківськими операціями;

розроблення мінімальних стандартів достатності власного капіталу банку.

На сучасному етапі діяльності Комітет забезпечує систематичне співробітництво країн світу з питань нагляду та регулювання діяльності банків і розробляє основні принципи банківського нагляду. У цілому Базельський комітет розробляє лише загальні підходи та загальні стандарти, не втручаючись у процес гармонізації і взаємного наближення техніки нагляду в різних країнах.

Комітет не є директивною структурою. Мета його діяльності – надати можливість кожній країні користуватися його досвідом і рекомендаціями

в галузі банківського регулювання та нагляду з урахуванням особливостей національної економіки.

Базельський комітет з питань банківського нагляду – це єдина універсальна організація, що має повноваження щодо визначення статусу міжнародного банку та щодо здійснення банківського нагляду за діяльністю банків у всьому світі. Він забезпечує постійний обмін інформацією про національні механізми контролю, підвищення ефективності методів контролю міжнародних банків, а також установлення мінімальних стандартів контролю над ними. Ці дві функції надають Базельському комітету з питань банківського нагляду вагомості в системі міжнародних фінансових інститутів.

Діяльність Базельського комітету з нагляду за діяльністю банків спрямована на розроблення мінімально необхідних принципів ефективного банківського нагляду. Ці принципи рекомендуються для застосування всіма центральними банками з метою попередження банківських криз. Комітет розробив декілька положень, яких дотримуються не тільки країни – члени Банку, а й відповідні установи інших джерел.

Основні принципи Базельського комітету щодо ефективного нагляду за діяльністю банку та їх зміст наведено у підрозділі 6.2.

6.5. Розвиток банківського регулювання на наднаціональному рівні

Метою банківського регулювання та нагляду є стабільність банківської системи та захист інтересів вкладників і кредиторів банку щодо безпеки зберігання коштів клієнтів на банківських рахунках, а також створення конкурентного середовища в банківському секторі, забезпечення прозорості банківського сектору, підвищення стійкості та ефективності банківської діяльності й підтримка необхідного рівня стандартів і професіоналізму в банківському секторі.

Наглядова діяльність Національного банку України охоплює всі банки, їх відокремлені підрозділи, афілійованих і споріднених осіб банків, банківські групи, учасників банківських груп на території України та за кордоном, установи іноземних банків в Україні, а також інших юридичних і фізичних осіб у частині дотримання вимог Закону України "Про банки і банківську діяльність" [106] щодо здійснення банківської діяльності.

Національний банк України для цілей банківського нагляду має право отримувати від державних органів та інших осіб інформацію, у тому числі конфіденційну, щодо фінансового/майнового стану засновників банку та осіб, що набувають або збільшують істотну участь у банку, їх ділової репутації, джерел походження коштів, що використовуватимуться для формування статутного капіталу банку. Державні органи та інші особи зобов'язані протягом 20 днів з дня отримання запиту Національного банку України надати йому відповідну інформацію.

У здійсненні банківського нагляду Національний банк України має право вимагати від банків та їх керівників, банківських груп, учасників банківських груп усунення порушень банківського законодавства, виконання нормативно-правових актів НБУ для уникнення або подолання небажаних наслідків, що можуть поставити під загрозу безпеку коштів, довірених таким банкам, або завдати шкоди належному веденню банківської діяльності. У разі, якщо НБУ в ході проведення банківського нагляду дійшов висновку, що система управління ризиками банку є неефективною та/або неадекватною, банк зобов'язаний на його вимогу невідкладно розробити та подати на погодження до НБУ відповідний план заходів, спрямованих на усунення недоліків.

Національний банк України має право запровадити особливий режим контролю за діяльністю банку та призначити куратора. Особливий режим контролю є додатковим інструментом банківського нагляду. Під час здійснення особливого режиму контролю за діяльністю Національний банк України має право заборонити банку використовувати для розрахунків прями кореспондентські рахунки та/або вимагати проведення розрахунків виключно через консолідований кореспондентський рахунок.

Куратор банку має право вимагати виключно в письмовій формі від керівників банку усунення порушень банківського законодавства, виконання нормативно-правових актів НБУ та надання письмових пояснень у разі їх недотримання, виконання вимог та обмежень у діяльності банку, встановлених НБУ, а також щодо проведення банком будь-яких операцій.

Куратор банку має право отримувати згідно з вимогами, встановленими нормативно-правовими актами Національного банку України, від вкладників та інших кредиторів банку інформацію, необхідну для забезпечення контролю за станом виконання банком своїх зобов'язань.

У здійсненні банківського нагляду Національний банк України може користуватися послугами інших установ за окремими угодами.

У разі відкликання у банку банківської ліцензії Національний банк України повідомляє про це відповідні органи банківського нагляду інших держав, у яких банк мав філії або кореспондентські та інші рахунки.

Національний банк України здійснює банківський нагляд у формі інспекційних перевірок та безвиїзного нагляду [106; 120].

Система банківського нагляду скоординована за вертикаллю і функціонує як єдиний механізм у складі центрального апарату та територіальних управлінь Національного банку України. Вона має такі **рівні** (з правом ухвалення відповідних рішень і дій у межах своєї компетенції щодо здійснення контрольних функцій) [120]:

відділ банківського нагляду територіального управління Національного банку України;

Комісія з питань нагляду та регулювання діяльності банків при територіальному управлінні Національного банку України;

начальник територіального управління Національного банку України;

відповідні департаменти банківського нагляду Національного банку України;

заступник Голови Правління Національного банку України;

комісія з питань нагляду та регулювання діяльності банків Національного банку України.

У разі неможливості прийняття управлінського рішення та вжиття заходів на названих рівнях системи банківського нагляду відповідні департаменти банківського нагляду на підставі матеріалів, наданих іншими рівнями, готують висновки та подають їх Правлінню Національного банку України для розгляду й ухвалення рішення.

Система банківського нагляду на рівні відповідних департаментів банківського нагляду Національного банку України виконує такі **функції**:

реєстрація банків і ліцензування банківської діяльності;

економічний аналіз, розроблення нормативів щодо регулювання діяльності банків;

інспектування банків;

робота з проблемними банками, здійснення нагляду за проблемними банками, які в установленому порядку отримали сукупний рейтинг "граничний" (4) і "незадовільний" (5);

координація інформації щодо банківського нагляду.

Комісія Національного банку України з питань нагляду та регулювання діяльності банків є органом, спеціально створеним для проведення

скоординованої, зваженої та послідовної політики щодо здійснення нагляду за діяльністю банків в Україні, який сприятиме успішному функціонуванню українських банків, надійному захисту інтересів їх вкладників і кредиторів, прогнозуванню та своєчасному реагуванню на зміни, що відбуваються у банківській системі України.

Комісія у своїй діяльності керується чинним законодавством України, нормативними актами Національного банку України. Комісію очолює голова на рівні першого заступника Голови Правління Національного банку України. Обов'язки голови Комісії у разі його відсутності виконує заступник голови комісії на рівні заступника Голови Правління Національного банку України. Персональний склад комісії затверджується Правлінням Національного банку України.

Система банківського нагляду на рівні територіального управління Національного банку України виконує такі функції [106; 120]:

погодження на відкриття банківських установ і дозволи банківським установам на здійснення банківських операцій;

інспектування банків і банківських установ;

обробка економічної інформації;

здійснення нагляду за банками, які в установленому порядку отримали сукупний рейтинг "сильний" (1), "задовільний" (2) і "посередній" (3).

Наглядові функції НБУ здійснює як безпосередньо, так і через створений ним орган банківського нагляду, який реалізує такі повноваження [120]:

здійснює всі види перевірок банків в Україні (крім перевірок і ревізій фінансово-господарської діяльності), а також перевірку достовірності інформації, що надається юридичними та фізичними особами для реєстрації банків і ліцензування банківських операцій;

може вимагати від банків проведення загальних зборів акціонерів (учасників) і визначає питання, за якими мають бути прийняті рішення;

може брати участь у роботі зборів акціонерів (учасників), засідань спостережної ради, правління та ревізійної комісії банку з правом дорадчого голосу.

Таким чином, особливості розвитку та становлення національного банківського і фінансового законодавства, форм та методів здійснення контролю за роботою банків сприяють особливості історичного розвитку та вплив сукупності різних політико-економічних чинників країни.

6.6. Соціальна відповідальність банківського сектора

В умовах сучасної України проблема захисту вкладів посідає особливе місце. Ураховуючи загальний стан економіки та банківської системи, вона включає не лише економічні, а і політичні та соціальні аспекти. Це пов'язано з низкою причин, зокрема знеціненням грошових заощаджень, розміщених в установи Ощадного банку СРСР і державного страхування СРСР, що діяли на території України, а також у державні цінні папери. Негативно позначилася на економіці України та психології населення недобросовісна діяльність трастів, інвестиційних компаній та інших небанківських фінансових установ, а також окремих банків. Як доводить світова практика, неадекватність системи страхування вкладів (або її відсутність) не тільки не сприяє фінансовій стійкості банківської системи, а й створює загрозу стабільності економіки. Отже, проблема захисту вкладів залишається актуальною, суттєво впливаючи на формування ресурсної бази банків [78].

Фонд гарантування вкладів фізичних осіб створено Указом Президента України 10.09.1998 р. з метою захисту прав і законних інтересів вкладників банків [127].

Основним завданням Фонду є:

забезпечення функціонування системи гарантування вкладів фізичних осіб;

виведення неплатоспроможних банків з ринку.

Сьогодні граничний розмір відшкодування коштів за вкладами становить 200 000 грн. Гарантії Фонду поширюються на фізичних осіб, у тому числі фізичних осіб – підприємців.

Усі банки, які мають банківську ліцензію, є учасниками Фонду, окрім АТ "Ощадбанк" [12].

Згідно зі ст. 19 Закону України "Про систему гарантування вкладів фізичних осіб" джерелами формування коштів Фонду є [127]:

початкові збори з учасників Фонду;

регулярні збори з учасників Фонду;

спеціальний збір до Фонду;

доходи, отримані від інвестування коштів Фонду в державні цінні папери України;

кошти, залучені Фондом шляхом розміщення облігацій та/або видачі векселів Фонду;

доходи, отримані у вигляді процентів, нарахованих НБУ за залишками коштів на рахунках Фонду, відкритих у НБУ;
кредити, залучені від НБУ;
неустойка (штрафи, пеня), що стягується відповідно до зазначеного Закону;

кошти, що були внесені Національним банком України в розмірі 20 млн грн на день створення Фонду;

кошти з Державного бюджету України (у тому числі облігації внутрішньої державної позички);

доходи від цільової позички, наданої банку для оплати витрат, пов'язаних із здійсненням діяльності;

благодійні внески, гранти, технічна допомога у грошовій або не грошовій формі, у тому числі від іноземних осіб;

кредити, залучені від небанківських фінансових установ та іноземних кредиторів;

кошти, отримані від виконання заходів, передбачених планом урегулювання, зокрема від продажу неплатоспроможного банку або перехідного банку, ліквідації банку;

доходи, отримані від надання позички на умовах субординованого боргу приймаючому банку;

гарантійні внески, перераховані учасниками відкритого конкурсу у випадках, передбачених зазначеним Законом;

кошти, отримані від управління майном Фонду (в тому числі від відчуження, оренди тощо).

Кошти Фонду можуть формуватися з інших джерел, не заборонених законодавством України.

Мінімальний обсяг коштів Фонду, крім державних цінних паперів, які передбачається використати як засіб виконання зобов'язань за кредитом, не може бути нижчим за 2,5 % від суми гарантованих Фондом коштів вкладників у межах суми відшкодування з урахуванням суми зборів з учасників Фонду, які мають надійти протягом поточного кварталу. За умов досягнення мінімальної межі або ризику суттєвого зменшення обсягу своїх коштів Фонд має право вжити заходів для їх поповнення за рахунок зазначених джерел. Крім того, кошти від продажу неплатоспроможного банку та продажу перехідного банку спрямовуються на поповнення коштів Фонду.

Розглянемо динаміку змін розміру суми відшкодування Фонду гарантування вкладів фізичних осіб (табл. 6.3).

**Динаміка зміни розміру відшкодування Фонду гарантування
вкладів фізичних осіб**

Дати	Розмір, тис. грн
вересень 1998 р.	0,5
жовтень 2001 р.	1,2
січень 2003 р.	1,5
жовтень 2003 р.	2
березень 2004 р.	3
20.04.2004 р.	5
18.02.2006 р.	8
05.06.2006 р.	15
26.02.2007 р.	25
11.09.2007 р.	50
31.10.2008 р.	150
21.08.2012 р.	200
01.11.2020 р.	200

Порівняно з іншими країнами, в Україні розмір гарантованої суми залишається відносно малим, однак збільшення гарантованого розміру вкладів викличе необхідність збільшення єдиного для всіх банків розміру внеску. Це породжує проблемні питання, оскільки:

це не є справедливим стосовно банків, які зважено підходять до прийняття ризиків і ставить їх в один ряд з тими установами, що надто ризикують і тим самим наражають на небезпеку свою платоспроможність перед клієнтами;

зростаючі витрати банків на оплату внесків до Фонду гарантування швидше за все будуть перенесені на клієнтів банків. Тим самим віддалятиметься перспектива зниження рівня процентних ставок за кредитами, які є на багато вищими за аналогічні показники сусідніх країн. А високі кредитні ставки, як відомо, гальмують розвиток малого та середнього підприємництва. Можуть зменшитись ставки за депозитами;

розмір гарантованої суми з 02.10.2012 р. становить 200 000 грн без права його зменшення, що повністю покриває 99,5 % усіх вкладів в учасниках Фонду.

Для порівняння слід навести дані щодо розміру гарантованої суми в інших країнах світу (табл. 6.4).

Розмір гарантованої суми відшкодування в різних країнах світу

№ п/п	Країна	Сума відшкодування (в нац. валюті*)
1	Європейський Союз	100 000 євро (3 363 000 грн)
2	Великобританія	85 000 фунтів стерлінгів (3 196 000 грн)
3	Киргизька Республіка	100 000 сомів (34 800 грн)
4	Туреччина	100 000 турецьких лір (372 000 грн)
5	Казахстан	5 000 000 тенге (332 500 грн)
6	Російська Федерація	700 000 рублів (260 400 грн)
7	Індія	100 000 рупій (38 200 грн)
8	Малайзія	250 000 малайзійських ринггітів (1 712 500 грн)
9	США	250 000 доларів США (7 090 000 грн)
10	Канада	100 000 канадських доларів (2 172 000 грн)

* За курсом НБУ, станом на 01.11.2020 р.

Слід зазначити, що узагальнені назви систем, створених для забезпечення майнових прав вкладників, є неоднаковими в різних країнах.

Зокрема, у США державні заходи захисту вкладників об'єднуються терміном "страхування", оскільки законодавець запозичив окремі елементи із системи страхування.

В Англії використовується термін "захист", очевидно, тому, що захист інтересів вкладників є поняттям ширшим, ніж гарантування чи страхування.

У Німеччині заходи щодо захисту інтересів вкладників охоплені терміном "гарантування". Він став основним у країнах Європейського Союзу, а також знайшов законодавче оформлення в Україні.

Зважаючи на євроінтеграційні процеси, необхідно звернутися до ухваленної Європейським Союзом (ЄС) 30.05.1994 р. Директиви 94/19/ЄС "Щодо схем гарантування депозитів", якою були визначені вимоги щодо впровадження систем гарантування вкладів країнами – членами ЄС, а також країнами, які мають намір приєднатися до ЄС [78].

Відповідно до згаданої Директиви, банківська система повинна мати одну або кілька систем гарантування вкладів, які забезпечуватимуть безпеку вкладів не лише в установах банків на території своєї країни, а і в установах банків, що відкриті в інших країнах – членах ЄС; участь банків у системі гарантування вкладів є обов'язковою. Відшкодування коштів за вкладами здійснюється із розрахунку суми вкладів на одного вкладника збанкрутілого банку та виплачується протягом трьох місяців з того дня, коли вони стали недоступними для вкладників банку.

Запитання та завдання для самоконтролю

Запитання

1. Розкрийте необхідність і завдання здійснення банківського нагляду.
2. Надайте порівняльну характеристику понять "банківське регулювання", "банківський нагляд", "банківський контроль".
3. Наведіть форми регулювання банківської діяльності.
4. Як проводиться банківський контроль та які служби мають повноваження його здійснювати?
5. Яка мета створення Комітету банківського нагляду?
6. Коли було прийнято угоду Базель I, які її основні складові?
7. Коли було прийнято угоду Базель II, які її основні складові?
8. Коли було прийнято угоду Базель III, які її основні складові?
9. Коли було прийнято угоду Базель IV, які її основні складові?
10. Визначте, що стало основною метою впровадження угоди Базель II і в чому полягають її відмінності від Базель I.
11. Визначте, що стало основною метою впровадження угоди Базель III і в чому полягають її відмінності від Базель II.
12. Визначте, що стало основною метою впровадження угоди Базель IV і в чому полягають її відмінності від Базель III.
13. Розкрийте сутність, призначення та порядок розрахунків економічних нормативів, що регламентують капітальну базу банків.
14. Розкрийте сутність, призначення та порядок розрахунків економічних нормативів, що регламентують ліквідну позицію банків.
15. Розкрийте сутність, призначення та порядок розрахунків економічних нормативів, що регламентують кредитний ризик.
16. Дайте визначення фінансовому механізму державного регулювання банківської діяльності.
17. Назвіть фінансові інструменти механізму державного регулювання банківської діяльності.
18. Визначте, які методи застосовують для впровадження фінансового механізму державного регулювання банківської діяльності.
19. Визначте, у чому полягає основне завдання системи регулювання та нагляду банківської діяльності.

Тести для перевірки знань

1. Під регулювання банківської діяльності розуміють:

- а) створення сприятливих умов для функціонування банків;
- б) створення відповідної правової бази;
- в) розроблення порядку реєстрації і ліцензування банків;
- г) усі відповіді правильні.

2. Інституційна побудова системи банківського регулювання та нагляду визначається:

- а) особливостями історичного та економічного розвитку;
- б) традиціями;
- в) характером банківської системи;
- г) усі відповіді правильні.

3. Згідно з чинним законодавством до складу додаткового капіталу банку входять:

- а) розкриті резерви, що створені за рахунок нерозподіленого прибутку;
- б) прибуток минулих років;
- в) фактично сплачений зареєстрований статутний капітал;
- г) резерви під стандартну заборгованість клієнтів за кредитними операціями.

4. Національний банк України здійснює функцію банківського регулювання та нагляду згідно з Законом України:

- а) "Про НБУ";
- б) "Про банки і банківську діяльність";
- в) усі відповіді правильні.

5. На яких стадіях функціонування банків здійснюється банківський нагляд:

- а) створення нових банків та їхніх установ;
- б) діяльності банків;
- в) реорганізації та ліквідації;
- г) усі відповіді правильні?

6. Внутрішньовідомчий контроль здійснює:

- а) Комітет зі справ банків;
- б) регіональні комісії зі справ банків;
- в) центральний банк або міністерство фінансів.

7. До стабільно працюючих, фінансово-стійких банків, які виконують економічні нормативи, мають добру ділову репутацію здійснюється:

- а) нагляд високого рівня;
- б) загальний нагляд;
- в) інтенсивний нагляд.

8. Інспектування та оцінювання банків за результатами його діяльності здійснюється за допомогою:

- а) вступного нагляду;
- б) попереднього нагляду;
- в) поточного нагляду.

9. Установа банку, яка не є юридичною особою, діє на підставі окремого положення від імені головного банку і ним фінансується, – це:

- а) представництво банку;
- б) філія банку;
- в) дирекція банку.

10. Банк можна позбавити ліцензії щодо певної операції, якщо не здійснюється жодної операції протягом:

- а) 1 місяця;
- б) 3 місяців;
- в) півроку;
- г) 1 року.

Практичні завдання

Завдання 6.1. Уявіть ситуацію, що вам як працівнику Департаменту банківського регулювання та нагляду необхідно перевірити фінансову дисципліну.

Банк із зареєстрованим і сплаченим статутним капіталом у розмірі 500 млн грн за звітний місяць мав такі середньозважені значення нормативів ліквідності: Н4 – 15,38 %; Н5 – 21,78 %; Н6 – 18,51 %.

За нормативом миттєвої ліквідності – це друге порушення протягом календарного року, а за нормативами поточної та короткострокової ліквідності – третє та п'яте.

Необхідно:

- 1) визначити розмір штрафу, який стягуватиме НБУ з банку-порушника;
- 2) провести розрахунок економічних нормативів ліквідності;
- 3) обґрунтувати необхідність дотримання банками нормативів.

Приклад розв'язання

1. Розрахунок штрафів: $500 \text{ млн грн} / 0,1 \% / 100 \% + 500 \text{ млн грн} \times 0,5 \% / 100 \% + 500 \text{ млн грн} \times 0,5 \% / 100 \% = 5,5 \text{ млн грн}$.

2. Розрахунок нормативів:

1) норматив миттєвої ліквідності (Н4) визначається як співвідношення суми коштів у касі та на кореспондентських рахунках до зобов'язань банку, що обліковуються за поточними рахунками. Норматив не менше, ніж 20 %;

2) норматив поточної ліквідності (Н5) встановлюється для визначення збалансованості строків і сум ліквідних активів і зобов'язань банку, що обчислюється як співвідношення активів первинної та вторинної ліквідності до зобов'язань банку з відповідними строками виконання. Нормативне значення не менше, ніж 40 %;

3) норматив короткострокової ліквідності (Н6) встановлюється для контролю за здатністю банку виконувати прийняті ним короткострокові зобов'язання за рахунок ліквідних активів. Він визначається як співвідношення ліквідних активів до короткострокових зобов'язань. Нормативне значення не менше, ніж 60 %.

3. Ліквідність банку – це здатність банку забезпечити своєчасне виконання своїх грошових зобов'язань, яка визначається збалансованістю між строками та сумами погашення розміщених активів і строками та сумами виконання зобов'язань банку, а також строками та сумами інших джерел і напрямів використання коштів. НБУ постійно контролює виконання нормативів ліквідності, щоби уникнути ситуації, коли банк не зможе розрахуватися в строк за власними зобов'язаннями через неможливість швидкої конверсії фінансових активів у платіжні засоби без суттєвих втрат.

Завдання 6.2. У сучасних умовах економічного спаду вітчизняної економіки спостерігаються певні труднощі в роботі банківської системи України.

Необхідно:

1) визначити, яким чином НБУ може захищати інтереси кредиторів і вкладників банків;

2) обґрунтувати, яким чином НБУ може підтримувати й оздоровлювати фінансовий стан банків.

Завдання 6.3. Аналізуючи особливості організаційної структури банку та НБУ, зробіть її порівняльну характеристику. Яким чином здійснюється управління у цих банках? Необхідно навести приклади взаємної співпраці банків другого рівня та НБУ.

Завдання 6.4. Аналізуючи функції НБУ, зробіть обґрунтовані висновки щодо позитивних та негативних аспектів функціонування банків з іноземним капіталом. Яким чином НБУ захищає інтереси держави та банківської системи, враховуючи низький рівень капіталізації вітчизняних банків?

Завдання 6.5. Банк має такі середньоарифметичні значення зобов'язань за залученими коштами (млн грн):

строкові депозити юридичних осіб у національній валюті – 1 050;
строкові депозити фізичних осіб у національній валюті – 5 680;
строкові депозити юридичних осіб в іноземній валюті – 3 700;
строкові депозити фізичних осіб в іноземній валюті – 4 200;
короткострокові депозити юридичних осіб у національній валюті – 2 550;
короткострокові депозити юридичних осіб в іноземній валюті – 7 200;
короткострокові депозити фізичних осіб у національній валюті – 980;
короткострокові депозити фізичних осіб в іноземній валюті – 980;
кошти клієнтів на поточних рахунках – 18 050;
кошти місцевих бюджетів – 1 740;
депозити інших банків у даному банку – 1 220.

Необхідно:

1) визначити, якими мають бути обов'язкові резерви банку виходячи з установлених НБУ норм обов'язкового резервування;

2) оцінити дотримання банком вимог щодо обов'язкових резервів, якщо середнє значення залишку коштів на кореспондентському рахунку банку в НБУ за цей період становило 5 580 млн грн;

3) визначити, які нормативи регулюють капітальну базу банків. Надайте їх економічне обґрунтування.

Завдання 6.6. Відомі такі звітні дані щодо банку (млн грн):

сукупна заборгованість за позичками одного позичальника – 12;
фактичний резерв – 1,5;
статутний капітал банку – 15;
регулятивний капітал банку – 37,2.

Необхідно:

- 1) визначити норматив максимального розміру ризику на одного контрагента;
- 2) оцінити дотримання банком цього нормативу та розмір штрафу, якщо це друге порушення протягом календарного року;
- 3) визначити, які заходи впливу за порушення банками вимог банківського законодавства застосовує НБУ.

Завдання 6.7. Відомі такі звітні дані щодо банку (млн грн):

- максимальний розмір кредитів, гарантій, поручительств наданих одному інсайдеру – 1,1;
- максимальний сукупний розмір кредитів, гарантій, поручительств, виданих інсайдерам – 3,8;
- резерв за активними операціями – 0,7;
- регулятивний капітал – 12.

Необхідно:

- 1) визначити нормативи кредитного ризику Н7 і Н8 та їх дотримання банком;
- 2) визначити, у чому полягає сутність і необхідність банківського регулювання;
- 3) визначити, які групи економічних нормативів регулювання діяльності банків згідно з чинним законодавством установлює НБУ.

Завдання 6.8. Визначте розмір штрафів НБУ за недотримання нормативів кредитного ризику банком, якщо норматив Н7 порушується вдруге, Н9 – втретє, а Н10 – уперше протягом календарного року. Статутний капітал банку 510 млн грн.

Необхідно визначити, які заходи впливу щодо не дотримання банками економічних нормативів застосовує НБУ.

Висновки за темою

Розвиток банківської системи України є одним з найважливіших напрямів фінансово-економічної політики, від успішного провадження якої залежить стабільність розвитку економіки на довгострокову перспективу. У свою чергу, ефективність фінансових установ тісно пов'язана

зі змінами у макроекономічному середовищі, що в останні роки негативно впливало на діяльність банків.

Сьогоднішня фінансова і економічна криза, спричинена значним скороченням світової ліквідності, викликала зниження рівня фінансування ринку капіталу, зниження рівнів ліквідності в банківському секторі зокрема та в економіці у цілому; в окремих випадках – підвищення міжбанківських ставок кредитування та високу волатильність на ринках цінних паперів та іноземної валюти. Труднощі на фінансовому ринку країни також спричинили значні збитки від діяльності банків та інших учасників фінансового сектора. Для виходу із цієї ситуації НБУ був застосований ряд заходів щодо скорочення грошової маси в обороті, підвищення ставок рефінансування, скорочення обсягів кредитування комерційними банками. Це ще більше ускладнило ситуацію з отриманням банками позитивного фінансового результату від своєї діяльності.

Обмеження кількості можливих джерел отримання прибутків підштовхнуло банки та банківську систему України до підвищення якості та ефективності управління фінансовими результатами, інвестиційною стратегією, мінімізацією ризиків тощо. Невід'ємним елементом цього процесу виступає модернізація та розвиток систем аналізу фінансових результатів банку та технології щодо його забезпечення.

Узагальнюючи, можна зробити такі висновки:

економіка України нагромадила міцний запас макроекономічної стабільності;

упродовж останніх років банківська система, з одного боку, забезпечувала макроекономічну стабільність, надавала економіці необхідні фінансові ресурси, а з іншого – реалізувала можливості власного розвитку, надані сприятливими макроекономічними умовами.

Водночас банківська система принаймні на крок випереджала інші сектори економіки – як за своїм внутрішнім розвитком, так і за позитивним впливом на економічні процеси, за створенням в Україні повноцінного фінансового ринку.

Проте існують численні бар'єри та ризики нашого подальшого розвитку. Серед них ризик того, що через обмеженість свого капіталу банківська система не зможе генерувати необхідні для підтримки високих темпів економічного зростання кредитні ресурси.

Проблему нарощування капіталу не слід розв'язувати за рахунок погіршення його якісних характеристик. Тому необхідно активно вирішувати такі проблеми:

- підвищення рівня прибутковості активних операцій;
- підвищення інвестиційної привабливості;
- підвищення капіталізації банківської системи;
- збільшення обсягу капіталу з уникненням втрат його якості;
- проведення оптимальної дивідендної політики (максимізація ринкової вартості через направлення до 80 % прибутку на сплату дивідендів);
- зменшення витрат банків;
- пошук резервів підвищення прибутковості банків;
- випуск фінансових інструментів капіталізації (депозитних сертифікатів, облігацій, єврооблігацій);
- нормативне врегулювання НБУ вимог до капіталізації банківських установ тощо.

Використання моделювання стабільності ресурсної бази банків і джерел вкладання коштів з урахуванням строків ресурсів у сучасних умовах дозволить проводити збалансовану політику в сфері активних і пасивних операцій, зменшуючи ризики для надходжень і капіталу банківських установ.

Література: [3; 12; 15; 23; 45; 98; 106; 108; 114; 120; 125].

Глосарій

Акредитивні розрахунки – доручення банку (клієнтом якого є імпортер) одному або декільком банкам здійснити платежі фізичній або юридичній особі в межах визначеної суми на умовах, указаних в акредитиві.

Активні операції – операції з розміщення банками власного капіталу та залучених ресурсів з метою отримання доходу, забезпечення діяльності та підтримання необхідного рівня ліквідності.

Акція – цінний папір без установленого строку обігу, що засвідчує пайову участь у статутному фонді акціонерного товариства, підтверджує право на участь в управлінні товариством, надає право його власникові на отримання частини прибутку у вигляді дивіденду, а також на участь у розподілі майна у разі його ліквідації.

Андеррайтингова діяльність передбачає посередницькі операції банків щодо первинного розміщення цінних паперів емітентів – клієнтів банку.

Антикризове управління – системне управління тим або іншим об'єктом господарювання на тому або іншому рівні економіки з позиції протидії кризі.

Афілійована особа банку – будь-яка юридична особа, в якій банк має істотну участь або яка має істотну участь у банку.

Банк – юридична особа, яка на підставі банківської ліцензії має виключне право надавати банківські послуги, відомості про яку внесені до Державного реєстру банків.

Банк з іноземним капіталом визначається як банк, у якому частка капіталу, що належить хоча б одному іноземному інвестору, становить не менше 10 %.

Банківська група – група юридичних осіб, які мають спільного контролера, що складається: з материнського банку та його українських та іноземних дочірніх та/або асоційованих компаній, які є фінансовими установами; з двох або більше фінансових установ, для яких банківська діяльність є переважною.

Банківська діяльність – залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб і розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах і на власний ризик, відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб.

Банківська картка – засіб платежу, що дозволяє своєму власнику оплатити товари та послуги в різноманітних торгових і сервісних підприємствах, що приймають картки, отримати готівкові гроші й інші додаткові послуги та скористуватися деякими додатковими перевагами.

Банківська ліцензія – документ, який видається Національним банком України в порядку та на умовах, визначених Законом України "Про банки і банківську діяльність", на підставі якого банки та філії інших банків мають право здійснювати банківську діяльність.

Банківська система – сукупність різноманітних видів банків та інших кредитних установ, інституцій у їх взаємозв'язку, яка існує в тій чи іншій країні в певний історичний період і функціонує в межах єдиного фінансового механізму; складова кредитної системи.

Банківське регулювання – одна з функцій НБУ, яка полягає у створенні системи норм, що регулюють діяльність банків, визначають загальні принципи банківської діяльності, порядок здійснення банківського нагляду, відповідальність за порушення банківського законодавства.

Банківський картель – об'єднання великих банків, в основу якого покладена угода про розподіл сфер діяльності (наприклад, узгодження і проведення єдиної політики для встановлення процентних ставок, виплати дивідендів, умов кредитування тощо).

Банківський консорціум – тимчасове статутне об'єднання кількох банків для досягнення його учасниками певної спільної мети (для спільного проведення кредитних, гарантійних або інших банківських операцій, реалізації цільових програм; науково-технічних, будівельних проєктів тощо).

Банківський контроль – контроль, здійснюваний центральним банком країни, а також спеціальними контрольними органами, що регулюють діяльність банківської системи.

Банківський концерн – статутне об'єднання банків на основі їх фінансової залежності від одного або групи учасників об'єднання, з централізацією функцій науково-технічного розвитку, інвестиційної, фінансової, зовнішньоекономічної та іншої діяльності.

Банківський кредит – позичковий капітал банку в грошовій формі, що передається в тимчасове користування на засадах строковості, повернення, платності, забезпеченості та цільового використання.

Банківський нагляд – спостереження за дотриманням банківського законодавства, нормативних актів НБУ й економічних нормативів з метою безпеки та фінансової стабільності банківської системи та захисту інтересів вкладників і кредиторів (забезпечення довіри банківському сектору з боку населення, ріст конкуренції між банками, підвищення ефективності роботи банківських установ, стабільність платіжної системи).

Банківський платіжний інструмент – засіб, що містить реквізити, які ідентифікують його емітента, платіжну систему, в якій він використовується, та, як правило, держателя цього банківського платіжного інструмента. За допомогою банківських платіжних інструментів формуються відповідні документи за операціями, що здійснені з використанням банківських платіжних інструментів, на підставі яких проводиться переказ грошей або надаються інші послуги держателям банківських платіжних інструментів.

Банківський ризик – загроза втрат банком частини своїх ресурсів, недоотримання запланованих доходів, а також можливість отримати додатковий прибуток у разі реалізації певних, прийнятних для банку фінансових ризиків.

Банківський трест – монопольне об'єднання банків, яке утворюється шляхом об'єднання власності банків, що входять до його складу.

Банківські послуги – різноманітні консультаційні, інформаційні, аудиторські, облікові, реєстраторські, трастові, посередницькі послуги, в результаті надання яких банки отримують дохід у вигляді комісії.

Безвідкличний акредитив – зобов'язання банку-емітента сплатити кошти в порядку та в строки, визначені умовами акредитива, якщо документи, що передбачені ним, подано до банку, зазначеному в акредитиві, або банку-емітента та дотримані строки та умови акредитива.

Безготівкові розрахунки – перерахування певної суми коштів з рахунків платників на рахунки отримувачів коштів, а також перерахування банками за дорученням підприємств і фізичних осіб коштів, внесених ними готівкою в касу банку, на рахунки отримувачів коштів.

Брокерська діяльність включає купівлю-продаж цінних паперів банківською установою на замовлення клієнтів і за їх рахунок. Для виконання таких операцій на організованому ринку банк повинен бути членом відповідної фондової біржі.

Валютна позиція – співвідношення вимог і зобов'язань банку в кожній іноземній валюті та в кожному банківському металі. За умови їх рівності позиція вважається закритою, за нерівності – відкритою. Відкрита

позиція є короткою, якщо обсяг зобов'язань за іноземними валютами та банківськими металами перевищує обсяг вимог, і довгою, якщо обсяг вимог за іноземними валютами та банківськими металами перевищує обсяг зобов'язань.

Валютна політика – сукупність заходів, які здійснюються державою у сфері міжнародних валютних відносин відповідно до поточних (тактичних) і довгострокових (стратегічних) цілей країни. Уряд і Національний банк України здійснюють валютну політику відповідно до принципів загальної економічної політики України.

Валютне регулювання – регламентація державою міжнародних розрахунків і порядку проведення валютних операцій.

Валютні цінності – національна валюта (гривня), іноземна валюта та банківські метали.

Вексель – цінний папір, який засвідчує безумовне грошове зобов'язання векселедавця сплатити після настання строку визначену суму грошей власнику векселя (векселедержателю).

Вклад (депозит) – кошти в готівковій або у безготівковій формі, у валюті України або в іноземній валюті, які розміщені клієнтами на їх іменних рахунках у банку на договірних засадах на визначений строк зберігання або без зазначення такого строку та підлягають виплаті вкладнику відповідно до законодавства України та умов договору.

Гарантія, або порука – зобов'язання третьої особи сплатити борг позичальника у випадку його неплатоспроможності.

Глобалізація у банківській системі – об'єднання, взаємозалежність, уніфікація та інтеграція банківської системи окремої країни у світову.

Готівкові розрахунки – платежі готівкою підприємств (підприємців) і фізичних осіб за реалізовану продукцію (товари, виконані роботи, надані послуги), а також за операціями, які безпосередньо не пов'язані із реалізацією продукції (товарів, робіт, послуг) та іншого майна.

Грошово-кредитна політика (ГКП) – комплекс заходів у сфері грошового обігу та кредиту, спрямованих на регулювання економічного зростання, стримування інфляції та забезпечення стабільності національної грошової одиниці країни, забезпечення зайнятості населення та вирівнювання платіжного балансу, що їх проводить держава через свій центральний банк.

Депозит – грошові кошти в національній та іноземній валюті, передані їх власником або іншою особою за його дорученням у готівковій або безготівковій формі на рахунок власника для зберігання на певних умовах.

Державний банк – банк, 100 % статутного капіталу якого належать державі. Державний банк засновується за рішенням Кабінету Міністрів України.

Диверсифікація кредитів – розподіл їх між певною кількістю позичальників.

Дилерські операції здійснюється шляхом придбання банківською установою цінних паперів на ринку за власний рахунок і на своє ім'я з метою перепродажу даних інструментів третім особам шляхом виставлення котирувань на купівлю та продаж.

Дисконт – різниця між вартістю погашення цінних паперів і вартістю їх придбання без урахування нарахованих на час придбання процентів, якщо вартість придбання нижча від вартості погашення.

Ділова репутація – сукупність підтвердженої інформації про особу, що дає можливість зробити висновок про професійні та управлінські здібності такої особи, її порядність і відповідність її діяльності вимогам закону.

Довгострокове кредитування – надання банками на тривалий строк (понад один рік) позичок підприємствам і приватним особам на відновлення, розширення та створення основних фондів.

Економічні нормативи – показники, що встановлюються Національним банком України та дотримання яких є обов'язковим для банків.

Експортно-імпортні операції – міжнародні розрахунки, в процесі яких регулюються платежі за грошовими вимогами та зобов'язаннями, що виникають у підприємств щодо експорту чи імпорту товарів і послуг.

Емісійні різниці (емісійний дохід) – сума коштів, отриманих підприємством від первинної емісії (випуску) власних акцій та інших корпоративних прав над номіналом таких акцій (інших корпоративних прав).

Забезпечення кредиту – спосіб страхування банку від ризику неповернення клієнтом позички.

Застава – частка матеріального майна, право власності якого належить позичальникові та перейде до банківської установи в разі невиконання позичальником своїх зобов'язань, які передбачені кредитною угодою.

Інвестиційний портфель банку – сукупність цінних паперів, придбаних банком шляхом активних операцій з метою отримання прибутків.

Інкасо – банківська операція, коли банк за дорученням свого клієнта та на основі розрахункових документів отримує грошові суми від покупця з подальшим зарахуванням цих сум на рахунок свого клієнта.

Іноземна банківська група – група, яка є частиною міжнародної банківської групи.

Іноземний банк – банк, головними ознаками якого є розташування центру прийняття стратегічних рішень за кордоном і контроль іноземних власників.

Інструменти монетарної політики – такі регулятивні заходи (прийоми, методи), які перебувають у повному розпорядженні центрального банку, безпосередньо ним контролюються і використання яких впливає на цільові орієнтири грошово-кредитної політики.

Іпотечний кредит – особливий вид економічних відносин з приводу надання кредитів під заставу нерухомого майна.

Капітал банку – власні кошти, залишкова вартість активів банку після вирахування всіх його зобов'язань. Капітал банку складається із статутного фонду, загальних резервів, фондів банку та нерозподіленого прибутку.

Капітал регулятивний – сукупність основного та додаткового капіталів, складові яких визначаються чинним законодавством України та нормативно-правовими актами НБУ.

Капітал статутний – сплачена грошовими внесками учасників банку вартість акцій, паїв банку в розмірі, визначеному статутом (на момент державної реєстрації юридичної особи, яка має намір здійснювати банківську діяльність, мінімальний розмір статутного капіталу не може бути меншим 500 млн грн).

Касові операції – операції суб'єктів господарювання між собою та з фізичними особами, пов'язані з прийманням і видачею готівки під час проведення розрахунків через касу з відображенням цих операцій у відповідних книгах обліку.

Клієнт банку – будь-яка фізична чи юридична особа, що користується послугами банку.

Клієнтські операції передбачають проведення операцій на ринку цінних паперів з метою задовільнення потреб клієнтів та отримання відповідної винагороди.

Кліринг – система безготівкових розрахунків, що базується на заліку взаємних вимог і зобов'язань фізичних і юридичних осіб.

Коефіцієнт ліквідності – показник, що характеризує спроможність фірми перетворювати свої активи на наявні кошти для задовільнення вимог постачальників і кредиторів.

Кореспондентський рахунок – рахунок, що відкривається одним банком іншому банку, філії іноземного банку для здійснення міжбанківських переказів.

Кредитна лінія – згода банку-кредитора надати кредит у майбутньому в розмірах, які не перевищують заздалегідь обумовлені розміри за певний проміжок часу без проведення додаткових спеціальних переговорів.

Кредитна політика банку – стратегія і тактика банку щодо залучення коштів і спрямування їх на кредитування клієнтів банку (позичальників) на основі принципів: поверненості, строковості, цільового використання, забезпеченості, платності.

Кредитний договір – угода в письмовій формі між кредитором і позичальником, яка визначає взаємні зобов'язання та відповідальність сторін і не може змінюватися в односторонньому порядку без згоди обох сторін.

Кредитний ризик – ймовірність несплати позичальником основного боргу та процентів, які належать сплаті за користування кредитом у терміни, визначені в кредитній угоді.

Кредитні операції – розміщення залучених у депозити, у тому числі на поточні рахунки, коштів і банківських металів від свого імені, на власних умовах і на власний ризик.

Кредитно-інвестиційний портфель банку – сукупність усіх наданих позичок і здійснених банком інвестицій на певний період часу з метою отримання прибутку, соціального ефекту чи інших цілей.

Кредитор банку – юридична або фізична особа, яка має документально підтверджені вимоги до банку щодо його майнових зобов'язань.

Кредитоспроможність – якісна оцінка позичальника, яка дається банком до розгляду питання про можливість і умови кредитування та дозволяє передбачити ймовірність своєчасного повернення позичок та їх ефективного використання.

Ліквідація банку – процедура припинення функціонування банку як юридичної особи.

Міжбанківські розрахунки – безготівкові розрахунки між банками, що обумовлені виконанням платежів клієнтів або власними зобов'язаннями одного банку перед іншим.

Міжнародна банківська група – група фінансових установ, пов'язаних відносинами контролю, діяльність якої представлена більше ніж в одній країні та яка підлягає нагляду на консолідованій основі з боку іноземного органу нагляду.

Міжнародна банківська справа – система підходів і методів з організації і управління банківськими операціями, що здійснюються у міжнародному економічному та правовому середовищі.

Міжнародний оптовий банківський бізнес – банківські послуги, які включають як традиційні депозитно-позичкові, так і інвестиційні операції банків; передбачається що невелика кількість службовців оперує значними за обсягами фінансовими ресурсами через обмежену кількість філій.

Міжнародний роздрібний банківський бізнес передбачає переважно приймання депозитів і надання індивідуальних споживчих кредитів.

Міжнародний фінансовий ринок – глобальна система мобілізації вільних фінансових ресурсів і надання їх позичальникам із різних країн на умовах ринкової конкуренції.

Міжнародні банки – банківські установи, в яких міжнародною є не тільки діяльність, але і склад капіталу та система управління.

Міжнародні розрахунки – регулювання платежів і грошових вимог і зобов'язань, що виникають у зв'язку з економічними, політичними та культурними відносинами між юридичними особами та громадянами різних країн.

Міжнародні фінансові центри – адміністративне місце зосередження банків і парабанків, які здійснюють широкий спектр міжнародних фінансових операцій: депозитні, кредитні, реалізують угоди з цінними паперами, валютою та золотом

Моніторинг ризику означає процес функціонування регулярної незалежної системи оцінювання та контролю за ризиком з механізмом зворотного зв'язку.

Національна банківська група – банківська група, яка не є частиною міжнародної банківської групи.

Національний банк України – сучасний, відкритий і незалежний центральний банк, який має довіру суспільства та інтегрований до європейської спільноти центробанків. Місією НБУ є забезпечення цінової та фінансової стабільності з метою сприяння сталому економічному розвитку України.

Неплатоспроможність банку – неспроможність банку своєчасно та в повному обсязі виконати законні вимоги кредиторів через відсутність коштів або зменшення розміру капіталу банку до суми, що становить менше однієї третини мінімального розміру регулятивного капіталу банку.

Облігація – цінний папір, що засвідчує внесення її власником грошових коштів і підтверджує зобов'язання позичальника перед кредитором відшкодувати йому вартість цього цінного паперу в передбачений в ньому строк з виплатою процента.

Овердрафт – короткостроковий кредит, що надається банком надійному клієнту понад його залишок на поточному рахунку в цьому банку в межах заздалегідь обумовленої суми шляхом дебетування його рахунку. У результаті утворюється дебетове сальдо.

Операційний день – частина робочого дня банку або іншої установи – учасника платіжної системи, протягом якої приймаються від клієнтів документи на переказ і документи на відкликання та можна, за наявності технічної можливості, здійснити їх обробку, передання та виконання.

Ощадний (депозитний) сертифікат – цінний папір, що випущений банком як письмове свідоцтво про депонування грошових коштів і засвідчує право вкладника на отримання після закінчення встановленого строку суми депозиту та процентів за ним.

Пасивні операції пов'язані з формуванням власного капіталу та ресурсної бази банку, забезпечують проведення активних операцій з метою досягнення запланованих показників дохідності та є запорукою ліквідності та платоспроможності.

Підрозділ банку – структурна одиниця банку, що не має статусу юридичної особи та виконує функції, визначені банком.

Платіжна вимога – розрахунковий документ, що містить вимогу стягувача або в разі договірною списання обтяжувача чи отримувача до банку, що обслуговує платника, здійснити без погодження з платником переказ визначеної суми коштів з рахунку платника на рахунок отримувача.

Платіжна вимога-доручення – розрахунковий документ, який складається з двох частин: *верхньої* – вимоги отримувача безпосередньо до платника про сплату визначеної суми коштів; *нижньої* – доручення платника обслуговувальному банку про списання зі свого рахунку визначеної ним суми коштів і перерахування її на рахунок отримувача.

Платіжна система – платіжна організація, члени платіжної системи та сукупність відносин, що виникають між ними в процесі переказу коштів. Процедури переказу коштів є обов'язковою функцією, що має виконувати платіжна система.

Платіжне доручення – розрахунковий документ, що містить письмове доручення платника обслуговувальному банку про списання зі свого рахунку зазначеної суми коштів та її перерахування на рахунок отримувача.

Платоспроможність – здатність юридичної чи фізичної особи своєчасно та повністю виконати свої платіжні зобов'язання.

Позичальник – суб'єкт кредитних відносин, який отримав у тимчасове користування гроші на умовах повернення, платності та строковості.

Представництво банку – територіально відокремлений структурний підрозділ банку, що виконує функції представництва та захисту інтересів банку, що не здійснює банківську діяльність.

Проблемна позичка – позичка, повернення якої може не відбутися через певні фінансові проблеми в позичальника.

Проектне фінансування – фінансування інвестиційних проєктів, коли основним забезпеченням наданих коштів є сам проєкт, тобто доходи, які в майбутньому отримає підприємство, що здійснює будівництво чи реконструкцію.

Професійна діяльність на ринку цінних паперів – підприємницька діяльність з перерозподілу фінансових ресурсів за допомогою цінних паперів та організаційного, інформаційного, технічного та іншого обслуговування випуску й обігу цінних паперів.

Процентна політика – один із м'яких інструментів монетарної політики, подібний за характером впливу на пропозицію грошей до операцій на відкритому ринку.

Процентний ризик – ймовірність фінансових втрат у зв'язку з мінливістю процентних ставок на ринку протягом певного періоду часу в майбутньому. Ризик супроводжує діяльність позичальників, кредиторів, власників цінних паперів, інвесторів.

Реорганізація банку – злиття, приєднання, виділення, поділ банку, перетворення його організаційно-правової форми, наслідком яких є передання, прийняття його майна, коштів, прав та обов'язків правонаступникам.

Ризик банківської діяльності – ймовірність того, що події, очікувані або неочікувані, можуть мати негативний вплив на капітал та/або надходження банку.

Ризик-менеджмент – система управління ризиками, яка включає стратегію та тактику управління, спрямовані на досягнення основних бізнес-цілей банку.

Ринкова вартість цінного паперу – сума коштів або вартість активу, які можна отримати від продажу цього цінного паперу на активному ринку цінних паперів (ціна, за якою продавець згодний продати, а покупець купити цей цінний папір).

Розрахунки при відкритому рахунку – форма розрахунків, за якої відсутні надійні гарантії для експортера, котрий надсилає на адресу покупця товар і товарні документи, а імпортер протягом обумовленого терміну повинен переказати кошти на рахунок експортера.

Розрахункові банківські операції – рух грошей на банківських рахунках, здійснюваний згідно з розпорядженнями клієнтів або в результаті дій, які в рамках закону призвели до зміни права власності на активи.

Системний ризик – ймовірність того, що фінансова система зазнає розпаду внаслідок зовнішнього потрясіння, на який не знайде відповіді, або перспектива втрати економічної безпеки в результаті дій організованої злочинності, порушення функціонування фінансової організації, що системно важливіші, ніж втрата довіри серед учасників фінансового ринку.

Системоутворюючий банк – банк, зобов'язання якого становлять не менше 10 % від загальних зобов'язань банківської системи.

Споживчий кредит – кредит, який надається як в національній, так і в іноземній валюті фізичним особам-резидентам України на придбання споживчих товарів тривалого користування та послуг і повертається на умовах розстрочення платежу, якщо інше не передбачено умовами кредитного договору.

Транснаціональні банки (ТНБ) – міжнародні банківські монополії, що досягли такого рівня міжнародної концентрації та централізації капіталу, який завдяки зрощуванню з промисловими монополіями дозволяє їм брати реальну участь в економічному розподілі світового ринку позичкових капіталів і кредитно-фінансових послуг.

Управління ризиками – процес, за допомогою якого банк виявляє (ідентифікує) ризики, проводить оцінювання їх величини, здійснює їх моніторинг, контролює свої ризикові позиції, а також враховує взаємозв'язки між різними категоріями (видами) ризиків.

Філія банку – відокремлений структурний підрозділ банку, що не має статусу юридичної особи та здійснює банківську діяльність від імені банку.

Фінансова глобалізація – вільний та ефективний рух капіталів між країнами та регіонами, функціонування глобального фінансового ринку, формування системи наднаціонального регулювання міжнародних фінансів, реалізація глобальних фінансових стратегій транснаціональних корпорацій та транснаціональних банків.

Фінансова криза означає різке погіршення стану фінансового ринку внаслідок реалізації накопичених ризиків під впливом внутрішніх і зовнішніх факторів, що спричиняє порушення його функціонування, зниження цінних показників, погіршення ліквідності та якості фінансових інструментів, банкрутство учасників.

Фінансова стабільність банку – його здатність безперервно працювати у часі – надавати послуги та задовільнювати вимоги, підтримуючи оптимальну величину ліквідності, прибутковості та платоспроможності за допустимого рівня ризиків, водночас витримуючи негативний вплив зовнішніх і внутрішніх факторів.

Фінансове оздоровлення банку – відновлення платоспроможності банку та приведення фінансових показників його діяльності у відповідність до вимог Національного банку України.

Центральний банк – емісійний, розрахунковий і касовий центр, що здійснює нагляд за усією кредитною системою і використовується як найважливіший інструмент кредитно-грошової політики держави.

Цінний папір – документ установлені форми з відповідними реквізитами, що посвідчує грошове або інше майнове право, визначає взаємовідносини емітента цінного папера (особи, яка видала цінний папір) і особи, яка має права на нього, та передбачає виконання зобов'язань за таким цінним папером, а також можливість передання прав на цінний папір і прав за цінним папером іншим особам

Чек – розрахунковий документ, що містить нічим не обумовлене письмове розпорядження власника рахунку (чекодавця) банку-емітенту, у якому відкрито його рахунок, про сплату чекодержателю зазначеної в чеку суми коштів.

Рекомендована література

1. Азаренкова Г. М. Аналіз моделювання і управління ризиком (у схемах та прикладах) : навч. посіб. / Г. М. Азаренкова. – Львів : Новий Світ-2000, 2010. – 240 с.
2. Азізова К. М. Управління активами і пасивами банку: сутність та методичні підходи / К. М. Азізова, Ю. С. Тисячна // Економічний простір. – 2016. – № 108. – С. 112–123.
3. Азізова К. М. Система фінансового моніторингу у банку / К. М. Азізова // Сучасні проблеми фінансового моніторингу : зб. мат-лів VI Всеукр. наук.-практ. конф. (23 листопада 2018 р., Харків). – Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця; ТОВ "ТО Ексклюзив", 2018. – С. 25–27.
4. Акционерное дело : учебник / под ред. В. А. Галанова. – Москва : Финансы и статистика, 2003. – 544 с.
5. Алексеев І. В. Гроші та кредит : навч. посіб. / І. В. Алексеев, М. К. Колісник. – Київ : Знання, 2009. – 253 с.
6. Андріяш В. І. Історичні форми та етапи розвитку глобалізації / В. І. Андріяш, Є. І. Ривак // Наукові праці Чорноморського держ. ун-ту ім. П. Могили комплексу "Києво-Могилянська академія". Серія "Державне управління". – 2014. – Т. 242. – Вип. 230. – С. 6–10.
7. Банківська енциклопедія / С. Г. Арбузов, Ю. В. Колобов, В. І. Міщенко та ін. ; за заг. ред. С. Г. Арбузова. – Київ : Центр наукових досліджень Національного банку України ; Знання, 2011. – 504 с.
8. Банківська система : монографія / В. В. Коваленко, О. Г. Коренева, К. Ф. Черкашина та ін. ; за заг. ред. В. В. Коваленка. – Суми : ДВНЗ "УАБС НБУ", 2010. – 187 с.
9. Банківські операції : навч. посіб. / Н. І. Демчук, О. В. Довгаль, Ю. П. Владика. – Дніпро : Пороги, 2017. – 461 с.
10. Бас М. А. Антикризове управління банківськими установами: теоретичний аспект / М. А. Бас // Регіональна економіка. – 2011. – № 5. – С. 111–115.
11. Біловол Р. І. Методологічні підходи до розробки концепції антикризового управління банком / Р. І. Біловол // Регіональні перспективи. – 2010. – № 7–8 (32–33). – С. 60–63.

12. Ван Хорн Дж. К. Основы управления финансами : монографія / Дж. К. Ван Хорн ; гл. ред. сериї Я. В. Соколов ; пер. с англ. – Москва : Финансы и статистика, 2005. – 800 с.
13. Васюренко О. В. Банківські операції : навч. посіб. / О. В. Васюренко. – Київ : Знання, 2006. – 312 с.
14. Вовчак О. Д. Кредит і банківська справа : підручник / О. Д. Вовчак. – Київ : Знання, 2008. – 564 с.
15. Глущенко О. О. Антилегалізаційний фінансовий моніторинг: ризик-орієнтований підхід : монографія / О. О. Глущенко, І. Б. Семененко ; за заг. ред. Р. А. Слав'юка. – Київ : УБС НБУ, 2014. – 386 с.
16. Грубляк О. М. Економічна сутність та основні проблеми грошово-кредитної політики НБУ в сучасних умовах / О. М. Грубляк, Н. І. Шкрумеляк // Молодий вчений. – 2018. – № 10 (2). – С. 765–769.
17. Данилишин Б. М. Основні напрями монетарної політики України / Б. М. Данилишин // Фінанси України. – 2018. – № 1. – С. 9–25.
18. Демчук Н. І. Фінансовий менеджмент у банку : навч. посіб. / Н. І. Демчук, І. М. Мазур, І. В. Вишнякова ; за ред. Н. І. Демчук. – Дніпро : Пороги, 2016. – 300 с.
19. Депафиліс Д. Слияния, поглощения и другие способы реструктуризации компании / Д. Депафиліс : пер. с англ. – Москва : ЗАО "Олимп-Бизнес", 2007. – 960 с.
20. Дзюблюк О. Іноземний капітал у банківській системі України: вплив на розвиток валютного ринку та діяльність банків / О. Дзюблюк, О. Владимир // Вісник НБУ. – 2014. – № 5. – С. 26–33.
21. Диба М. Вплив глобалізації на банківську систему України / М. Диба, Є. Осадчий // Вісник НБУ. – 2011. – № 5. – С. 19–23.
22. Диба М. Наслідки глобалізації для банківської системи України / М. Диба, Є. Поліщук // Ринок цінних паперів України. – 2011. – № 1–2. – С. 65–68.
23. Дмитров С. О. Фінансовий моніторинг у банку : навч. посіб. / С. О. Дмитров, С. В. Діденко, Т. А. Медвідь ; за заг. ред. С. О. Дмитрова. – Черкаси : Вид. Чабаненко Ю. А., 2014. – 266 с.
24. Дьяконова І. І. Дослідження сучасних процесів М&А в міжнародній банківській справі / І. І. Дьяконова, Я. О. Костюченко // Фінансова кредитна діяльність: проблеми теорії та практики. – 2011. – № 1 (10). – С. 18–26.

25. Єпіфанов А. О. Операції комерційних банків : навч. посіб. / А. О. Єпіфанов, Н. Г. Маслак, І. В. Сало ; за заг. ред. А. О. Єпіфанова. – Суми : ВТД "Університетська книга", 2007. – 523 с.
26. Жамен К. Торгівельне право : навч. посіб. / К. Жамен, Л. Лакур. – Москва : Міжнародні відносини, 1993. – 152 с.
27. Жуков В. Ф. Ценные бумаги и фондовые рынки / В. Ф. Жуков. – Москва : Банки и биржи, 1995. – 318 с.
28. Забезпечення умов стабільного функціонування банківського сектору України : монографія / О. М. Колодізев, О. В. Бойко, І. О. Губарева та ін. ; за заг. ред. О. М. Колодізева. – Харків : Вид. ХНЕУ, 2010. – 312 с.
29. Заруцька О. П. Особливості функціонування платіжних систем в Україні / О. П. Заруцька, Т. Б. Прохорець // Молодий вчений. – 2017. – № 10 (50) ; жовтень. – С. 882–885.
30. Иванов В. В. Деньги, кредит, банки : учебник и практикум для академического бакалавриата / В. В. Иванов, Б. И. Соколов. – Москва : Изд. "Юрайт", 2019. – 372 с.
31. Івасів Б. С. Міжнародні розрахунки та валютні операції : навч. посіб. / Б. С. Івасів, Л. М. Прийдун, В. Я. Рудан; за заг. ред. Б. С. Івасіва. – Тернопіль : Вектор, 2013. – 572 с.
32. Капленко О. І. Розвиток ринку депозитарних розписок / О. І. Капленко // Наукові праці НДФІ. – 2015. – № 2 (71). – С. 128–136.
33. Карп'юк О. Програма "Ліненсі" у конкурентній політиці країн світу / О. Карп'юк // Зовнішня торгівля : економіка, фінанси, право. – 2016. – № 2. – С. 77–89.
34. Кириченко О. Банківський менеджмент : навч. посіб. / О. Кириченко, І. Геленко, А. Ятченко ; за заг. ред. О. Кириченко. – Київ : Основи, 2000. – 672 с.
35. Ключко Л. А. Транснаціональні банки: позитивний вплив і негативні наслідки для національних банківських систем / Л. А. Ключко // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 8 (110). – С. 257–264.
36. Колісник М. Б. Періодизація розвитку банківської системи України / М. Б. Колісник // Науковий вісник НЛТУ України. – 2009. – Вип. 19.9. – С. 184–191.
37. Колодізев О. М. Методологічні засади фінансового забезпечення управління інноваційним розвитком економіки : монографія / О. М. Колодізев. – Харків : ВД "ІНЖЕК", 2009. – 239 с.

38. Колосова В. П. Співробітництво України з міжнародними установами та секторальна бюджетна підтримка : монографія / В. П. Колосова. – Київ : ДННУ "Акад. фін. Управління", 2013. – 256 с.

39. Король М. М. Роль транснаціональних банків у формуванні ринку банківських послуг ЄС / М. М. Король, А. М. Носа // Світове господарство і міжнародні економічні відносини. – 2018. – № 18. – С. 42–48.

40. Корсакова О. С. Регулювання вітчизняної банківської системи відповідно до рекомендацій Базельського комітету / О. С. Корсакова // Економіка та право. – 2017. – № 3 (48). – С. 132–137.

41. Костогриз В. Г. Іноземний капітал в банківській системі України: сучасна проблематика / В. Г. Костогриз, Ю. В. Беззубенко // Молодь в науці. – 2012. – № 2 (6). – С. 85–92.

42. Кочетков В. М. Забезпечення фінансової стійкості сучасного комерційного банку: теоретико-методологічні аспекти : монографія / В. М. Кочетков. – Київ : Вид-во КНЕУ, 2002. – 238 с.

43. Кравченко В. П. Банківські операції : навч. посіб. / В. П. Кравченко, Л. М. Фільштейн. – Кіровоград : РВЛ КНТУ, 2012. – 334 с.

44. Кудас І. Б. Поняття та види міжнародних банків / І. Б. Кудас // Теорія і практика правознавства. – 2014. – Вип. 2 (6). – С. 5–18.

45. Кузнецова С. А. Банківська система: у схемах і таблицях : навч. посіб. / С. А. Кузнецова, Т. М. Болгар, З. С. Пестовська ; за заг. ред. С. А. Кузнецової. – Дніпропетровськ : Дніпропетр. ун-т ім. Альфреда Нобеля, 2012. – 319 с.

46. Левандівський О. Т. Банківські операції : навч. посіб. / О. Т. Левандівський, П. Е. Деметер. – Київ : Знання, 2012. – 463 с.

47. Матвєєнко В. К. Фінансова глобалізація і її вплив на банківську систему України / В. К. Матвєєнко // Вісник соціально-економічних досліджень. – 2012. – № 1 (44). – С. 331–336.

48. Меда Н. С. Поняття банківського товару і його зв'язок з категоріями "банківський продукт", "банківська послуга" та "банківська операція" / Н. С. Меда // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : зб. наук. праць. – 2014. – Вип. 38. – С. 196–204.

49. Мельник Т. В. Інструменти монетарної політики та практика їх застосування Національним банком України / Т. В. Мельник // Науковий вісник Ужгородського нац. ун-ту. – 2018. – Вип. 22. Ч. 2. – С. 113–119.

50. Моделі оцінки банківської діяльності для забезпечення стабільності банківської системи : монографія / О. В. Васюренко, О. М. Тридід, В. В. Качук та ін.; за заг. ред. О. В. Васюренка. – Київ : УБС НБУ, 2010. – 294 с.
51. Мозговий О. М. Міжнародні фінанси : навч. посіб. / О. М. Мозговий, Т. Є. Оболенська, Т. В. Мусієць ; за заг. ред. – Київ : КНЕУ, 2005. – 557 с.
52. Момот О. М. Економічна природа транснаціональних банків / О. М. Момот // Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Серія "Економіка" : наук. ж-л. – 2016. – № 2 (30). – С. 89–92.
53. Монетарна політика національного банку України: сучасний стан та перспективи змін : монографія / за ред. В.С. Стельмаха – Київ : Центр наукових досліджень Національного банку України; УБС НБУ, 2009. – 404 с.
54. Орлюк О. П. Банківська система України правові засади організації / О. П. Орлюк. – Київ : Юрінком Інтер, 2009. – 239 с.
55. Основи банківської справи : навч. посіб. / за ред. А. Н. Мороза. – Київ : Лібра, 2004. – 376 с.
56. Павлюк О. О. Еволюція банківського нагляду в Україні / О. О. Павлюк // Східна Європа: економіка, бізнес та управління. – 2018. – Вип. 3 (14). – С. 31–38.
57. Панасенко Г. О. Банк. Ресурси. Капітал : монографія / Г. О. Панасенко. – Донецьк : ДонНУЕТ, 2012. – 318 с.
58. Панова Г. С. Кредитная политика коммерческого банка / Г. С. Панова. – Москва : Финансы, 2007. – 356 с.
59. Патрик А. Слияния, поглощения и реструктуризация компаний / А. Патрик ; пер. с англ. – Москва : Альпина Бизнес Букс, 2007. – 741 с.
60. Паценко О. Особливості розвитку сучасної структури світового фінансового ринку / О. Паценко, Е. Молчанова // Міжнародна економічна політика. – 2012. – № 1–2 (16–17). – С. 180–208.
61. Полтавська Є. О. Грошово-кредитні системи зарубіжних країн : конспект лекцій / Є. О. Полтавська. – Харків : ХНЕУ, 2007. – 111 с.
62. Поляниця О. В. Особливості розвитку електронних платіжних систем в Україні / О. В. Поляниця, В. С. Яківець // Молодий вчений. – 2016. – № 7. – С. 116–120.
63. Прасолова С. П. Банківські операції : навч. посіб. та практ. / С. П. Прасолова, О. С. Вовченко. – Київ : Центр учбової літератури, 2013. – 568 с.

64. Примостка Л. О. Фінансовий менеджмент у банку : підручник / Л. О. Примостка. – Київ : КНЕУ, 2004. – 468 с.
65. Пуховкіна М. Ф. Центральний банк і грошово-кредитна політика : підручник / М. Ф. Пуховкіна, Т. П. Остапішин, В. С. Білошапка ; за заг. ред. М. Ф. Пуховкіної. – Київ : КНЕУ, 2006. – 180 с.
66. Ревуцький С. Розвиток процесів глобалізації у світовій економіці в другій половині ХХ – на початку ХХІ століття / С. Ревуцький // Теорія і практика інтелектуальної власності. – 2016. – № 4. – С. 96–102.
67. Рид С. Ф. Искусство слияний и поглощений : монографія / С. Ф. Рид, А. Рид Лажу : пер. с англ. – Москва : Альпина Бизнес Букс, 2004. – 956 с.
68. Розвиток банківської системи України : монографія / У. Я. Грудзевич, Я. В. Грудзевич, О. Б. Денис та ін. ; за заг. ред. Т. С. Смовженко, Р. А. Слав'юк. – Київ : УБС НБУ, 2010. – 462 с.
69. Розвиток банківської системи України як основа реалізації стратегії економічного зростання : монографія / О. В. Дзюблюк, О. Б. Васильчишин, Б. П. Адамик та ін. ; за ред. О. В. Дзюблюк. – Тернопіль : ТНЕУ, 2010. – 383 с.
70. Савченко Т. Г. Банківська система у формуванні та підтриманні рівноважних станів в економіці : монографія / Т. Г. Савченко. – Суми : УАБС НБУ, 2012. – 356 с.
71. Сало І. В. Фінансовий менеджмент банку : навч. посіб. / І. В. Сало, О. А. Криклій. – Суми : ВТД "Університетська книга", 2007. – 314 с.
72. Ситник І. П. Сучасний стан та перспективи розвитку системи електронних платежів Національного банку України / І. П. Ситник, Я. В. Микитенко // Вчені записки Таврійського нац. ун-ту ім. В. І. Вернадського. Серія "Економіка і управління". – 2019. – Т. 30 (69). – № 2. – С. 223–227.
73. Смовженко Т. С. Антикризове управління стратегічним розвитком банку : монографія / Т. С. Смовженко, О. М. Тридід. – Київ : УБС НБУ, 2008. – 473 с.
74. Тисячна Ю. С. Сучасний стан та розвиток банківської системи України в контексті забезпечення безперервності відтворювальних процесів / Ю. С. Тисячна // Економіка та управління підприємствами машинобудівної галузі: проблеми теорії та практики. – 2012. – № 4. – С. 28–51.

75. Фінанси : навч. посіб. / А. С. Крутова, О. П. Близнюк, Л. І. Лачкова та ін. ; за заг. ред. А. С. Крутової. – Харків : Видавництво "Лідер", 2013. – 560 с.
76. Фінанси : підручник / І. О. Лютий, С. Я. Боринець, З. С. Варналій та ін. ; за ред. І. О. Лютого. – Київ : Вид. "Ліра-К", 2017. – 720 с.
77. Харитоновна О. В. Опыт сотрудничества Национального банка Украины с международными финансово-кредитными организациями / О. В. Харитоновна // Экономика и управление. – 2012. – № 2. – С. 83–89.
78. Холодна Ю. Є. Банківська система : навч. посіб. / Ю. Є. Холодна, О. М. Рац. – Харків : Вид. ХНЕУ, 2013. – 316 с.
79. Холодна Ю. Є. Центральний банк і грошово-кредитна політика : конспект лекцій (для студ. спеціалізації "Банківська справа" всіх форм навчання) / Ю. Є. Холодна, О. М. Рац. – Харків : ХНЕУ, 2008. – 130 с.
80. Чмутова І. М. Управління процесами відтворення у виробничій та фінансовій сферах : монографія / І. М. Чмутова, Ю. С. Тисячна. – Харків : Вид. ХНЕУ, 2013. – 427 с.
81. Шамова І. В. Грошово-кредитні системи зарубіжних країн : навч.-метод. посіб. для самостійного вивчення дисципліни / І. В. Шамова. – Київ : КНЕУ, 2007. – 157 с.
82. Шамова І. В. Еволюція міжнародного банківництва / І. В. Шамова // Фінанси, облік і аудит : зб. наук. праць. – 2008. – № 12. – С. 174–181.
83. Koch Timothy W. Bank management : textbook / Timothy W. Koch, S. Scott MacDonald. – Thomson : South-Western, 2003. – 412 p.
84. Tsyachna Y. Comprehensive technology of benchmarking as an instrument of providing financial security for a bank / Y. Tsyachna, K. Azizova, O. Rats // Actual Problems in Economics. – 2015. – No. 167. – P. 427–437.
85. Банківська група : офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://old.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=123129&cat_id=122978.
86. Відносини між ЄС та Україною: інформаційна довідка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://eeas.europa.eu/delegations/ukraine_uk.
87. Господарський кодекс України : Закон України № 436-IV від 16.01.2003 р., із змінами, внесеними 02.04.2020 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.

88. Демчук Н. І. Проблеми та перспективи розвитку банківської системи України в умовах фінансової глобалізації [Електронний ресурс] / Н. І. Демчук // Ефективна економіка. – 2010. – № 11. – Режим доступу : <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=383>.

89. Договір про функціонування Європейського Союзу : консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу з протоколами та деклараціями станом на 30.03.2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06.

90. Кількість банків в Україні (2008 – 2020 рр.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://index.minfin.com.ua/banks/stat/count>.

91. Комплексна програма розвитку фінансового сектора України до 2020 року : офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua/doccatalog>.

92. Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР) : офіційний сайт "Всемирный банк" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://web.worldbank.org>.

93. НБУ назвав найприбутковіші банки в 2019 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://minfin.com.ua/ua/deposits/articles/nbu-nazval-samye-pribylnye-banki-v-2019-godu>.

94. Основні засади грошово-кредитної політики на 2016 – 2020 рр. : постанова Правління НБУ від 18.08.2015 р. № 541 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0541500-15>.

95. Офіційний сайт "Асоціація українських банків". – Режим доступу : <https://aub.org.ua>.

96. Офіційний сайт Міністерства фінансів України. – Режим доступу : <https://mof.gov.ua/uk>.

97. Офіційний сайт Національного банку України. – Режим доступу : www.bank.gov.ua.

98. Офіційний сайт "Незалежна асоціація банків України". – Режим доступу : <https://nabu.ua/ru.html>.

99. Офіційний сайт НПС ПРОСТІР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://prostir.gov.ua/prostir>.

100. Офіційний сайт Організації Об'єднаних Націй. – Режим доступу : <http://www.un.org/en/index.html>.

101. Офіційний сайт Світового Банку. – Режим доступу : <https://data.worldbank.org>.
102. Офіціальний сайт ТОВ СП "Нубилон". – Режим доступу : <https://nibulon.com>.
103. Перелік банківських груп : офіційний сайт Національного банку України. – Режим доступу : <https://bank.gov.ua/supervision/registration/bankgroups>.
104. Погорлецький А. В. Міжнародний бізнес : електрон. підручник [Електронний ресурс] / А. В. Погорлецький. – Режим доступу : https://stud.com.ua/66904/ekonomika/mizhnarodniy_biznes.
105. Про акціонерні товариства : Закон України № 514-VI від 17.09.2008 р. із змінами, внесеними 02.04.2020 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/514-17>.
106. Про банки і банківську діяльність : Закон України № 2121-III від 07.12.2000 р. із змінами, внесеними 02.04.2020 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14.248>.
107. Про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті : інструкція, затверджена Постановою Правління НБУ від 21.01.2004 р. № 22 із змінами, внесеними 13.01.2020 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0377-04>.
108. Про валюту і валютні операції : Закон України № 2473-VIII від 21.06.2018 р. із змінами, внесеними 13.02.2020 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2473-19>.
109. Про ведення касових операцій у національній валюті в Україні : положення, затверджене Постановою Правління НБУ від 29.12.2017 р. № 148 із змінами, внесеними 12.12.2019 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0148500-17>.
110. Про віднесення держав до переліку офшорних зон : розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.02.2011 р. № 143-р із змінами, внесеними 19.02.2020 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/143-2011-%D1%80>.
111. Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні : Закон України № 448/96-ВР від 30.10.1996 р. із змінами, внесеними 13.02.2020 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/448/96-вр>.

112. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань : Закон України № 755-IV від 15.05.2003 р. із змінами, внесеними 16.03.2020 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15>.

113. Про державну статистику : Закон України № 2614-XII від 17.09.1992 р. із змінами, внесеними 19.04.2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2614-12#Text>.

114. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму : Закон України № 1702-VII від 14.10.2014 р. із змінами, внесеними 02.01.2020 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-18>.

115. Про застосування Національним банком України до банків та інших фінансово-кредитних установ заходів впливу за порушення банківського законодавства : постанова Правління Національного банку України від 26.05.2000 р. № 215 із змінами, внесеними 27.09.2001 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0382-00>.

116. Про захист від недобросовісної конкуренції : Закон України № 236/96-ВР від 07.06.1996 р. із змінами, внесеними 11.12.2019 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/236/96-%D0%B2%D1%80>.

117. Про захист економічної конкуренції : Закон України № 2210-III від 11.01.2001 р. із змінами, внесеними 13.02.2020 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2210-14/print>.

118. Про інвестиційну діяльність : Закон України № 1560-XII від 18/09/1991 р. із змінами, внесеними 20.10.2019 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12>.

119. Про міжбанківський переказ коштів в Україні в національній валюті : інструкція, затверджена постановою Правління НБУ від 06.09.2006 р. № 1035/12909 із змінами, внесеними 13.01.2020 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1035-06>.

120. Про Національний банк України : Закон України № 679-XIV від 20.05.1999 р. із змінами, внесеними 20.03.2020 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14>.

121. Про особливості реорганізації банку за рішенням його власників : положення, затверджене постановою Правління Національного банку України від 27.06.2008 р. № 189 із змінами, внесеними 11.12.2019 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0845-08>.

122. Про платіжні системи та переказ коштів в Україні : Закон України № 2346-ІІ від 05.04.2001 р. із змінами, внесеними 13.02.2020 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2346-14>.

123. Про порядок відкриття і закриття рахунків клієнтів банків та кореспондентських рахунків банків – резидентів і нерезидентів : інструкція, затверджена постановою Правління НБУ від 12.11.2003 р. № 492 із змінами, внесеними 17.01.2020 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1172-03>.

124. Про порядок ідентифікації та визнання банківських груп : положення, затверджене постановою Правління Національного банку України від 09.04.2012 р. № 134 із змінами, внесеними 01.10.2018 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0708-12>.

125. Про порядок регулювання діяльності банків в Україні : інструкція, затверджена постановою Правління НБУ від 28.08.2001 р. № 368 із змінами, внесеними 29.03.2020 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0841-01>.

126. Про порядок регулювання діяльності банківських груп : положення, затверджене постановою Правління Національного банку України від 20.06.2012 р. № 254 із змінами, внесеними 02.01.2020 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1178-12/print>.

127. Про систему гарантування вкладів фізичних осіб : Закон України № 4452-VІ від 23.02.2012 р. із змінами, внесеними 21.10.2019 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4452-17>.

128. Про цінні папери та фондовий ринок : Закон України № 3480-ІV від 23.02.2006 р. із змінами, внесеними 02.04.2020 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3480-15>.

129. Реорганізовані банки : офіційний сайт Національного банку України. – Режим доступу : <https://bank.gov.ua/supervision/reorganizat-liquidat/reorganiz>.

130. Стратегія розвитку банківської системи 2016-2020: "Синергія розвитку банків та індустріалізації економіки" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://kneu.edu.ua/userfiles/Credit_Economics_Department/afedra+bankspravi/proekt_strategi.pdf.

131. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, від 01.09.2017 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011.

132. Фінансовий моніторинг : офіційний сайт Національного банку України. – Режим доступу : <https://bank.gov.ua/control/uk/index>.

133. The Global Financial Centres Index 27 March 2020 [Electronic resource]. – Access mode : https://www.longfinance.net/media/documents/GFCI_27_Full_Report_2020.03.26_v1.1_.pdf.

134. Top 20 Largest World Banks in 2020 by Total Assets [Electronic resource]. – Access mode : <https://fxssi.com/top-20-largest-world-banks-in-current-year>.

135. UBS AG [Электронный ресурс] // Банки мира. – Режим доступа : <http://www.wbanks.ru/europe/switzerland/ubs.html>.

Додатки

Додаток А

Характеристика ролі прибутку банку в умовах ринкової економіки

Рис. А.1. Характеристика ролі прибутку банку в умовах ринкової економіки

Основні функції та операції банківської установи

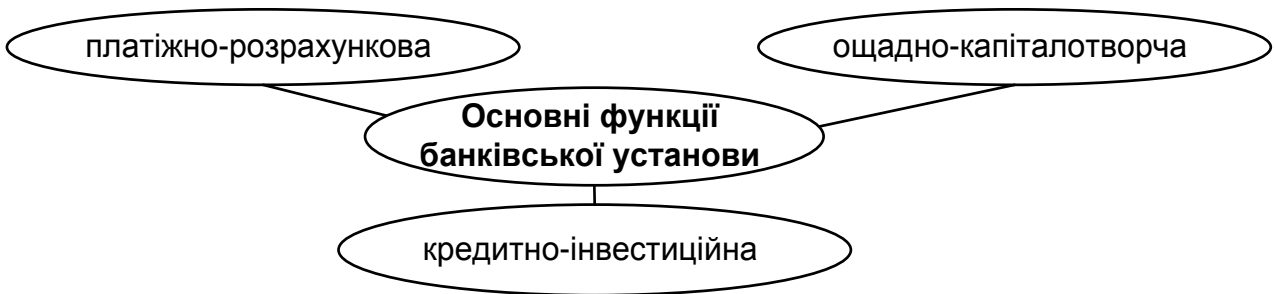

Рис. Б.1. Основні функції банку з погляду забезпечення вирішення їм основних цілей і завдань

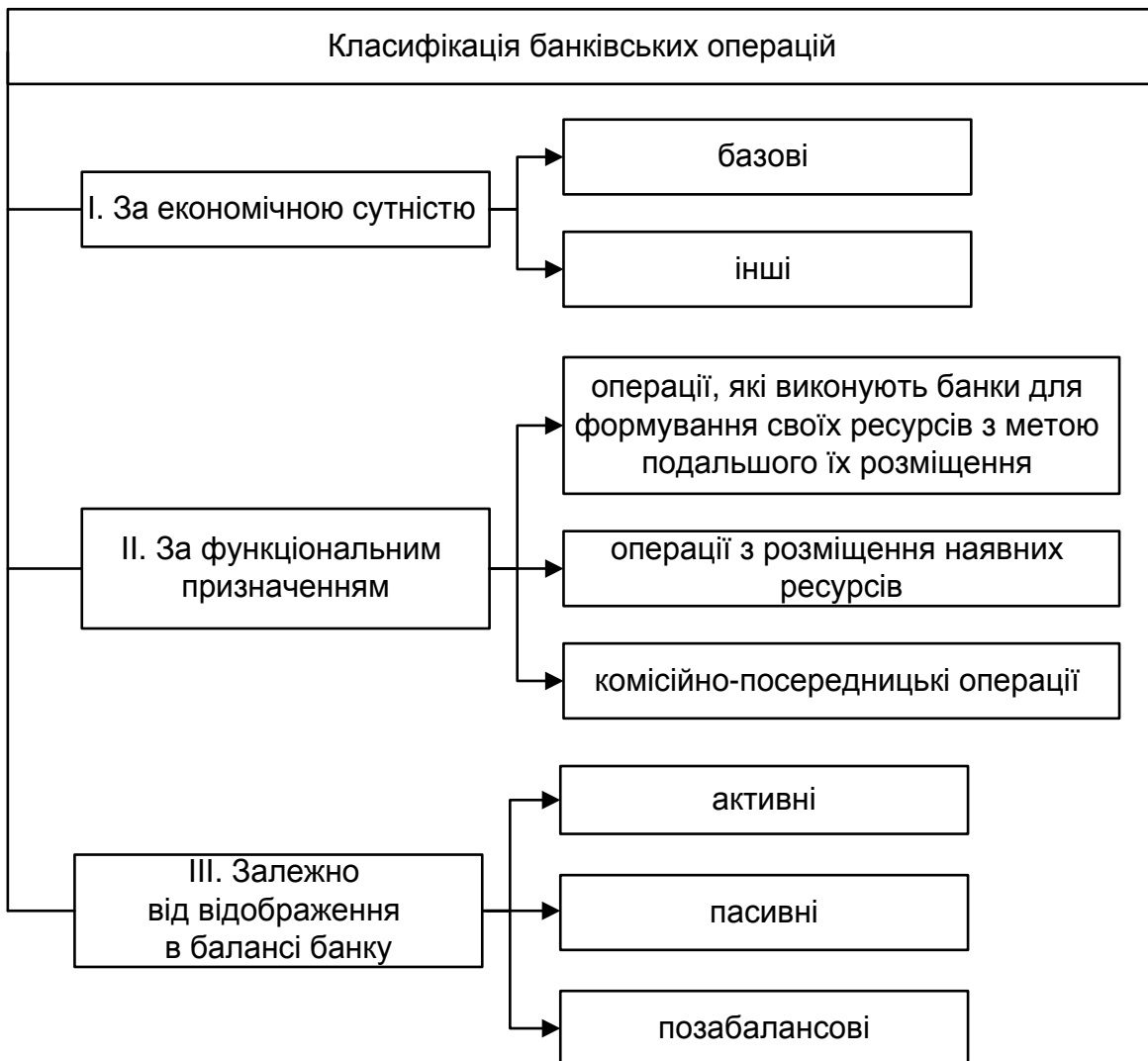

Рис. Б.2. Класифікація банківських операцій

Методика розрахунку показників оцінки фінансової стабільності банку

Таблиця В.1

Показники, які характеризують фінансову стійкість банку

Коефіцієнти	Алгоритм розрахунку	Економічний зміст
Коефіцієнт надійності	$K_H = \left(\frac{K}{Z_K} \right)$	Співвідношення власного капіталу (K) до залучених коштів (Z_K). Рівень залежності банку від залучених коштів
Коефіцієнт фінансового важеля	$K_{ФВ} = \left(\frac{Z}{K} \right)$	Співвідношення зобов'язань банку (Z) і капіталу (K) розкриває здатність банку залучати кошти на фінансовому ринку
Коефіцієнт участі власного капіталу в формуванні активів – достатність капіталу	$K_{УК} = \left(\frac{K}{A_{ЗАГ}} \right)$	Співвідношення власного капіталу (K) до загальних активів банку ($A_{ЗАГ}$). Розкриває достатність сформованого власного капіталу в активізації та покритті різних ризиків
Коефіцієнт захищеності власного капіталу	$K_{ЗК} = \left(\frac{A_K}{K} \right)$	Співвідношення капіталізованих активів (A_K) і власного капіталу (K). Показує, яку частину капіталу розміщено в нерухомість
Коефіцієнт захищеності дохідних активів	$K_{ЗДА} = \left(\frac{K - НА_D - З_B}{A_D} \right)$	Співвідношення різниці капіталу (K), недохідних активів ($НА_D$) і збитків ($З_B$). Сигналізує про захист дохідних активів (A_D) (що чутливі до зміни процентних ставок) мобільним власним капіталом
Коефіцієнт мультиплікатора капіталу	$K_{МК} = \left(\frac{A_{ЗАГ}}{K_A} \right)$	Ступінь покриття активів ($A_{ЗАГ}$) (акціонерним) капіталом (K_A)

Показники, які характеризують ділову активність банку

Коефіцієнти	Алгоритм розрахунку	Економічний зміст
<i>У частині пасивів</i>		
Активності залучення позичених і залучених коштів	$K_{ЗК} = \left(\frac{З_К}{П_{ЗАГ}} \right)$	Питома вага залучених коштів ($З_К$) у загальних пасивах ($П_{ЗАГ}$)
Активності залучення міжбанківських кредитів	$K_{ЗМБК} = \left(\frac{МБК}{П_{ЗАГ}} \right)$	Питома вага отриманих міжбанківських кредитів (МБК) у загальних пасивах ($П_{ЗАГ}$)
Активності залучення строкових депозитів	$K_{ЗСД} = \left(\frac{Д_С}{П_{ЗАГ}} \right)$	Питома вага строкових депозитів ($Д_С$) у загальних пасивах ($П_{ЗАГ}$)
Активності використання залучених коштів у дохідні активи	$K_{ЗДА} = \left(\frac{Д_А}{З_К} \right)$	Співвідношення дохідних активів ($Д_А$) і залучених коштів ($З_К$)
Активності використання залучених коштів у кредитний портфель	$K_{ЗКР} = \left(\frac{КП}{З_К} \right)$	Питома вага кредитного портфеля (КП) у залучених коштах ($З_К$)
Активності використання строкових депозитів у кредитний портфель	$K_{ДСКР} = \left(\frac{КП}{Д_С} \right)$	Співвідношення кредитного портфеля (КП) і депозитів строкових ($Д_С$)
<i>У частині активів</i>		
Дохідних активів	$K_{ДА} = \left(\frac{А_Д}{А_{ЗАГ}} \right)$	Питома вага дохідних активів ($А_Д$) у загальних активах ($А_{ЗАГ}$)
Кредитної активності інвестицій у кредитний портфель	$K_{КРА} = \left(\frac{КР}{А_{ЗАГ}} \right)$	Питома вага кредитного портфеля (КР) у загальних активах ($А_{ЗАГ}$)
Загальної інвестиційної активності в цінні папери та пайову участь	$K_{ІА} = \left(\frac{ЦПП}{А_{ЗАГ}} \right)$	Питома вага портфеля цінних паперів і паїв (ЦПП) у загальних активах ($А_{ЗАГ}$)
Інвестицій у дохідних активах	$K_{ІДА} = \left(\frac{ЦПП}{А_Д} \right)$	Питома вага інвестицій (ЦПП) у дохідних активах ($А_Д$)
Проблемних кредитів	$K_{ПКР} = \left(\frac{КР_{ПБ}}{КП} \right)$	Питома вага проблемних кредитів ($КР_{ПБ}$) у кредитному портфелі (КП)

Показники, які характеризують ліквідність банку

Коефіцієнти	Алгоритм розрахунку	Економічний зміст
Коефіцієнт миттєвої ліквідності	$K_{\text{МЛ}} = \left(\frac{K_{\text{КР}} + K_{\text{А}}}{\text{Д}} \right)$	Співвідношення коштів на кореспондентських рахунках ($K_{\text{КР}}$) та у касі ($K_{\text{А}}$) до зобов'язань банку, що обліковуються за поточними рахунками (Д). Показує можливість банку погашати "живими" грошми з коррахунків і каси зобов'язання за всіма депозитами
Коефіцієнт загальної ліквідності зобов'язань банку	$K_{\text{ЗЛ}} = \left(\frac{A_{\text{ЗАГ}}}{Z_{\text{ЗАГ}}} \right)$	Показує максимальну можливість банку в погашенні зобов'язань ($Z_{\text{ЗАГ}}$) всіма активами ($A_{\text{ЗАГ}}$)
Коефіцієнт відношення високоліквідних до робочих активів	$K_{\text{СВР}} = \left(\frac{A_{\text{ВЛ}}}{A_{\text{Р}}} \right)$	Характеризує питому вагу високоліквідних активів ($A_{\text{ВЛ}}$) у робочих активах ($A_{\text{Р}}$)
Коефіцієнт ресурсної ліквідності зобов'язань	$K_{\text{РЛ}} = \left(\frac{A_{\text{Д}}}{Z_{\text{ЗАГ}}} \right)$	Характеризує забезпечення дохідними активами банку ($A_{\text{Д}}$) його загальних зобов'язань ($Z_{\text{ЗАГ}}$)
Коефіцієнт ліквідного співвідношення виданих кредитів і залучених депозитів	$K_{\text{СКЗД}} = \left(\frac{ВК}{\text{Д}} \right)$	Розкриває, наскільки видані кредити ($ВК$) забезпечені всіма залученими депозитами (Д) (чи є незбалансована ліквідність)
Коефіцієнт генеральної ліквідності зобов'язань	$K_{\text{ГЛЗ}} = \left(\frac{A_{\text{ВЛ}} + A_{\text{М}}}{Z_{\text{ЗАГ}}} \right)$	Розкриває здатність банку погашати зобов'язання ($Z_{\text{ЗАГ}}$) високоліквідними активами ($A_{\text{ВЛ}}$) та через продаж майна ($A_{\text{М}}$)

Показники, які характеризують рентабельність банку

Показники	Алгоритм розрахунку	Економічний зміст
1	2	3
<i>I. Рентабельність за доходом</i>		
Загальний рівень рентабельності	$K_1 = \frac{ПБ}{Д}$	Розмір балансового прибутку (ПБ) на 1 грн доходу (Д)
Окупність витрат доходами	$K_2 = \frac{Д}{В}$	Розмір доходу (Д) на 1 грн витрат (В)
Чиста процентна маржа	$K_3 = \frac{\text{Процентні доходи} - \text{Процентні витрати}}{\text{Середні загальні активи}} \times 100$	Розкриває рівень дохідності активів від процентної різниці
Чистий спред	$K_4 = \left(\frac{\text{Проценти отримані}}{\text{Позички надані}} \times 100 \right) - \left(\frac{\text{Проценти сплачені}}{\text{Підпроцентні депозити}} \times 100 \right)$	Розкриває рівень дохідності активів від процентних операцій
Інший операційний дохід	$K_5 = \frac{Д_I}{A_{ЗАГ}}$	Свідчить про рівень дохідності активів (A _{ЗАГ}) від інших нетрадиційних послуг і доходів інших (Д _I)
"Мертва точка" прибутковості банку	$K_6 = \frac{П_H}{A_{СЕР}}$	Визначається відношенням непроцентного прибутку (П _H) до середніх активів, що приносять дохід (A _{СЕР})
Продуктивність праці, грн	$K_7 = \frac{Д}{СП}$	Рівень доходу (Д) на одного середньорічного працівника (СП)

1	2	3
<i>II. Рентабельність за чистим прибутком</i>		
Рентабельність активів, %	$K_8 = \frac{\text{ЧП}}{\bar{A}_{\text{ЗАГ}}}$	Рівень окупності чистим прибутком (ЧП) середньорічних активів у цілому ($\bar{A}_{\text{ЗАГ}}$)
Рентабельність дохідних активів	$K_9 = \frac{\text{ЧП}}{\bar{A}_{\text{Д}}}$	Рівень окупності чистим прибутком (ЧП) середньорічних дохідних активів ($\bar{A}_{\text{Д}}$)
Рентабельність загального капіталу	$K_{10} = \frac{\text{ЧП}}{\bar{K}_{\text{ЗАГ}}}$	Рівень окупності чистим прибутком (ЧП) середньорічного загального капіталу ($\bar{K}_{\text{ЗАГ}}$)
Рентабельність статутного фонду	$K_{11} = \frac{\text{ЧП}}{\bar{K}_{\text{А}}}$	Рівень окупності чистим прибутком (ЧП) середньорічного акціонерного капіталу ($\bar{K}_{\text{А}}$)
Рентабельність діяльності за витратами	$K_{12} = \frac{\text{ЧП}}{B_3}$	Рівень окупності чистим прибутком (ЧП) усіх витрат банку (B_3)
Продуктивність праці середньорічного працівника	$K_{13} = \frac{\text{ЧП}}{\text{СП}}$	Рівень чистого прибутку (ЧП) на одного середньорічного працівника (СП)

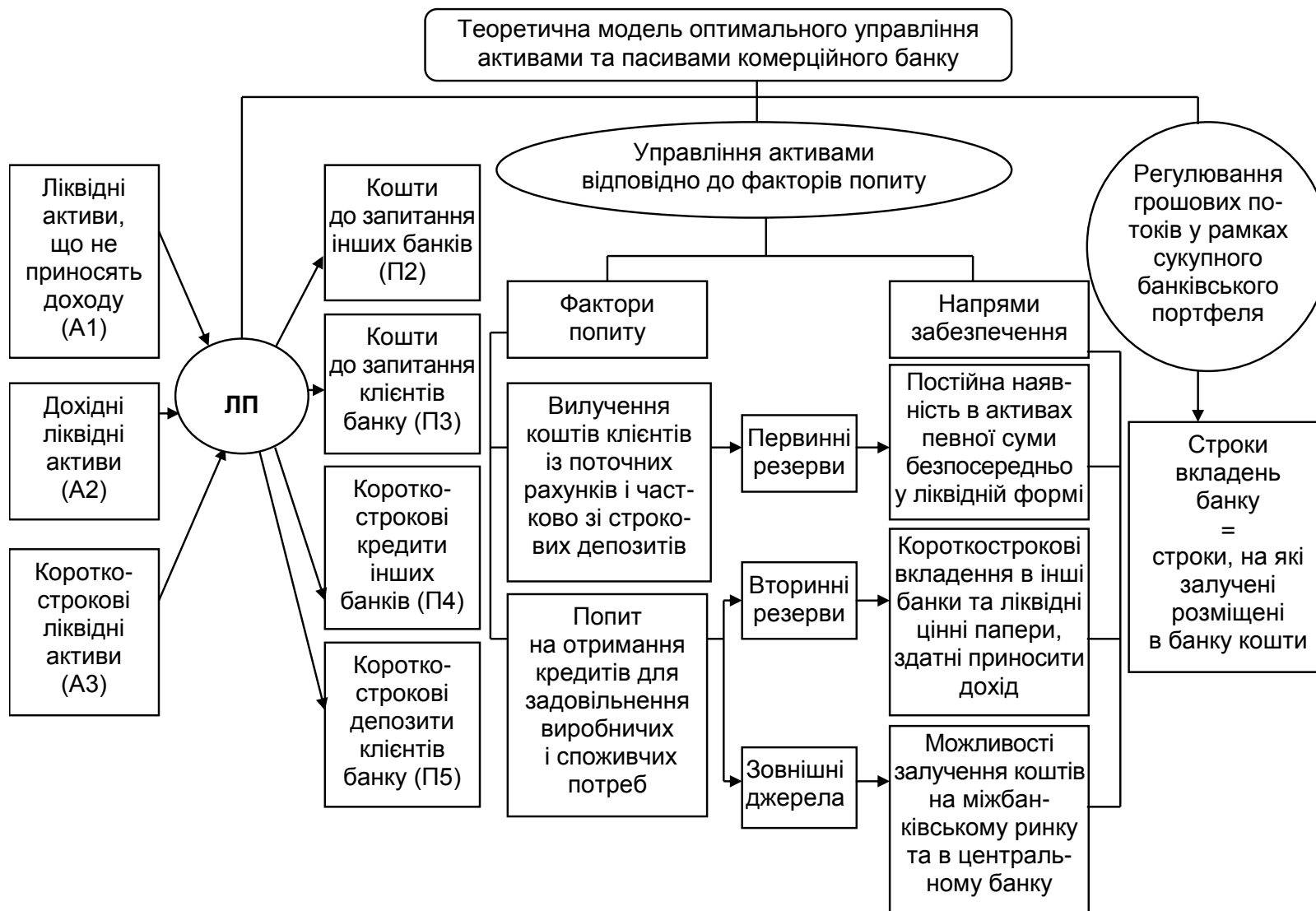

Рис. Г.1. Теоретична модель управління активами та пасивами банку

Моделі антикризового управління банком**Рис. Д.1. Модель "пасивного" антикризового управління**

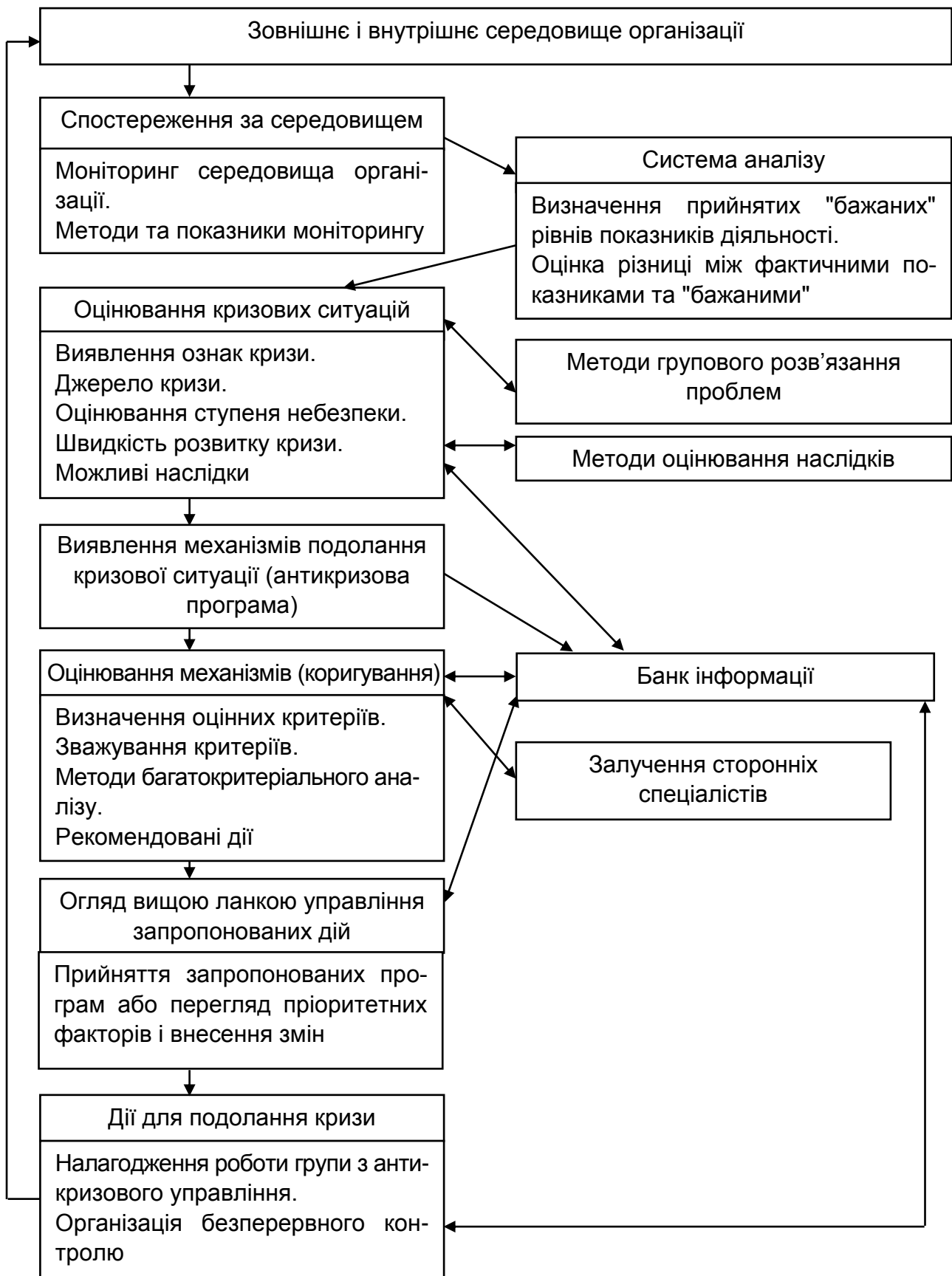

Рис. Д.2. Модель "активного" антикризового управління

Зміст

Вступ.....	3
Розділ 1. Структурні компоненти банківської системи.....	5
1. Теоретичні засади організації банківської системи: сутність, принципи побудови, функції.....	5
1.1. Еволюція банківської діяльності.....	6
1.2. Сутність банківської системи та її інституційна структура.....	13
1.3. Особливості побудови банківських систем у різних країнах.....	24
1.4. Роль банківської системи в економічному розвитку країни.....	33
Запитання та завдання для самоконтролю.....	38
Висновки за темою.....	46
2. Центральний банк як перший рівень банківської системи.....	48
2.1. Статус та основні функції центрального банку. Структура Національного банку України.....	49
2.2. Операції центрального банку.....	63
2.3. Монетарна політика Національного банку України, механізм та інструменти її реалізації.....	68
2.4. Організація функціонування платіжних систем.....	79
Запитання та завдання для самоконтролю.....	85
Висновки за темою.....	90
3. Банки другого рівня як ключова складова банківської системи.....	93
3.1. Організація діяльності та управління банком.....	94
3.2. Банки на ринку банківських послуг.....	103
3.3. Формування ресурсної бази банку.....	112
3.4. Основи організації розрахунків.....	120
3.5. Особливості кредитно-інвестиційних операцій банків... ..	127
3.6. Специфіка операцій банків у іноземні валюти.....	140
Запитання та завдання для самоконтролю.....	151
Висновки за темою.....	159
Розділ 2. Банківська справа на етапі глобалізації фінансових відносин.....	163

4. Стабільність банківської системи	163
4.1. Ризик у банківській діяльності	164
4.2. Стабільність банківської системи та системний ризик	172
4.3. Організація та функціонування системи ризик- менеджменту в банку	179
4.4. Антикризове управління банківською системою	187
Запитання та завдання для самоконтролю	193
Висновки за темою	203
5. Банківська система в умовах глобалізації	206
5.1. Створення та особливості функціонування міжбанківських об'єднань	207
5.2. Сфери діяльності міжнародного банківського бізнесу ..	221
5.3. Діяльність банків у міжнародних фінансових центрах ..	228
5.4. Іноземний капітал у банківській системі	239
5.5. Взаємодія національної банківської системи з міжнародними фінансовими організаціями	245
Запитання та завдання для самоконтролю	252
Висновки за темою	261
6. Державне регулювання банківської системи	264
6.1. Регулювання діяльності банків. Антимонопольне регулювання	265
6.2. Банківський нагляд: завдання та принципи діяльності	271
6.3. Фінансовий моніторинг	283
6.4. Міжнародні стандарти банківської діяльності	292
6.5. Розвиток банківського регулювання на наднаціональному рівні	295
6.6. Соціальна відповідальність банківського сектора	299
Запитання та завдання для самоконтролю	303
Висновки за темою	308
Глосарій	311
Рекомендована література	323
Додатки	335

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

Колодізєв Олег Миколайович

Рац Ольга Миколаївна

Киркач Світлана Миколаївна

Азізова Катерина Михайлівна

БАНКІВСЬКА СПРАВА

Навчальний посібник

Самостійне електронне текстове мережеве видання

Відповідальний за видання *О. М. Колодізєв*

Відповідальний редактор *М. М. Оленич*

Редактор *Н. І. Ганцевич*

Коректор *Н. І. Ганцевич*

План 2020 р. Поз. № 9-ЕНП. Обсяг 347 с.

Видавець і виготовлювач – ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 61166, м. Харків, просп. Науки, 9-А

*Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
ДК № 4853 від 20.02.2015 р.*